

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Dorobek naukowy geografii rolnictwa w Polsce

Pod redakcją
Konrada Czapiewskiego i Romana Kulikowskiego

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom VII

COMMITTEE OF RURAL AREAS
POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY

RURAL AREAS STUDY GROUP
STANISLAW LESZCZYCKI INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL
ORGANIZATION
POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Rural Studies
Vol. 7

**THE SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS
OF AGRICULTURAL GEOGRAPHY
IN POLAND**

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom VII

DOROBEK NAUKOWY GEOGRAFII ROLNICTWA W POLSCE

pod redakcją
Konrada CZAPIEWSKIEGO i Romana KULIKOWSKIEGO

WARSZAWA 2005

<http://rcin.org.pl>

RADA REDAKCYJNA:
Jan FALKOWSKI (przewodniczący),
Benicjusz GŁĘBOCKI, Bronisław GÓRZ, Michał JASIULEWICZ,
Eugeniusz RYDZ, Władysława STOLA

KOMITET REDAKCYJNY:
Redaktor: Jerzy BAŃSKI
Członkowie: Roman KULIKOWSKI, Mariusz KOWALSKI,
Włodzimierz ZGLIŃSKI
Sekretarz: Barbara SOLON

Recenzenci tomu:
Prof. dr hab. Michał JASIULEWICZ
Dr Bożena GAŁCZYŃSKA

Adres redakcji
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
pok. 421, tel. (22) 697-89-21

Redakcja techniczna:
Maria Bednarek

Skład, łamanie i projekt okładki:
W-TEAM

**Publikacja sfinansowana ze środków Instytutu Geografii
i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk.**

ISSN 1642-4689
ISBN 83-904856-3-X

Oddano do druku w sierpniu 2005 r.
Druk i oprawa: Wydawnictwo „Bernardinum”

SPIS TREŚCI

<i>Wprowadzenie</i>	9
Władysława STOLA – <i>Jerzy Samuel Kostrowicki</i>	11
Roman KULIKOWSKI – <i>Dorobek Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w zakresie geografii rolnictwa</i>	17
Maria SKOCZEK – <i>Geografia rolnictwa w Uniwersytecie Warszawskim</i>	53
Roman RUDNICKI, Mieczysław KLUBA, Mirosław BICZKOWSKI – <i>Dorobek naukowy z zakresu geografii rolnictwa w ośrodku toruńskim</i>	67
Bronisław GORZ, Czesław GUZIK – <i>Geografia rolnictwa w ośrodku krakowskim</i>	91
Benicjusz GŁĘBOCKI – <i>Geografia rolnictwa w poznańskim ośrodku uniwersyteckim</i>	117
Jerzy MOŚCIBRODA, Wiesława SOBCZYK – <i>Badania naukowe z zakresu geografii rolnictwa w ośrodku lubelskim</i>	133
Edward DUŚ – <i>Charakterystyka dorobku z zakresu geografii rolnictwa w ośrodku śląskim</i>	149
Eugeniusz RYDZ – <i>Dorobek naukowy ośrodka ślupsko-koszalińskiego z zakresu geografii rolnictwa</i>	167
Ewa PAŁKA – <i>Rozwój studiów geograficzno-rolniczych w ośrodku kieleckim</i>	183
Stanisław GRYKIEŃ – <i>Dorobek wrocławskiego ośrodka uniwersyteckiego z zakresu geografii rolnictwa</i>	199
Jerzy BAŃSKI – <i>Prace Komisji Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Polskiego Towarzystwa Geograficznego</i>	209

*Pamięci Profesora
Jerzego Samuela Kostrowickiego
(1918–2002)*

WPROWADZENIE

Już w drugiej połowie lat 50. ekonomista Profesor A. Żabko-Potopowicz dokonując podsumowania dorobku światowej geografii rolnictwa stwierdził, że prace zawierające problematykę geograficzno-rolniczą można spotkać już w XVIII i początkach XIX. wieku. Zdaniem twórcy polskiej szkoły geografii rolnictwa Profesora J. Kostrowickiego, którego pamięci tą publikacją poświęcamy, właściwy rozwój tej dyscypliny jako osobnej gałęzi geografii ekonomicznej zaczęły wytyczać prace z początków lat 30. W Polsce rozwój geografii rolnictwa zaczął postępować bardziej dynamicznie od konferencji metodycznej geografów w Osiecznej (1955 rok), na której dokonano podziału geografii ekonomicznej na dyscypliny szczegółowe i wytyczono ich główne kierunki badawcze.

Dla każdej dyscypliny istotne jest okresowe podsumowanie dorobku i osiągniętych wyników badań. Stąd na jednym z corocznych seminariów Komisji Obszarów Wiejskich Polskiego Towarzystwa Geograficznego (Ustka, 2002 rok) powstał pomysł opublikowania pracy zbiorowej prezentującej dorobek różnych ośrodków naukowych w Polsce z zakresu geografii rolnictwa. Postanowiono, że podsumowaniu dorobku tej dyscypliny poświęcone zostaną dwa tomy. Pierwszy miał zawierać jego omówienie merytoryczne, drugi spis wszystkich publikacji z zakresu tej dyscypliny. Problemy finansowe legły u podstaw tego, że zdecydowano się na publikację tylko pierwszego z wymienionych tomów. Wspominamy o tym dlatego, że niektóre z pierwszych opracowań wykonano zgodnie z wcześniejszymi planami. Pomimo starań redaktorów tej pracy zmierzających do ujednolicenia omówień dorobku z poszczególnych ośrodków, nadal istnieją pewne różnice dotyczące zwłaszcza zestawień publikacji. Należy wszakże podkreślić, iż w niniejszym tomie przytoczono na 90 stronach aż 1379 pozycji najistotniejszych opracowań z zakresu geografii rolnictwa. Zamieszczona bibliografia, stanowi bardzo szeroką, choć niepełną, bazę informacji dla wszystkich zajmujących się badaniami związanymi z rolnictwem.

Kierownictwo Komisji Obszarów Wiejskich PTG zwróciło się do przedstawicieli ośrodków naukowych, w których geografia rolnictwa charakteryzuje się dużym dorobkiem, o przygotowanie odpowiednich opracowań. Otrzymało opisy dokonań w tym zakresie dwunastu instytucji naukowych – Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet im. M. Kopernika w Toruniu, Uniwersytet Jagielloński, Akademia Pedagogiczna w Krakowie, Uniwersytet im. M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Pomorska Akademia Pedagogiczna w Słupsku, Politechnika Koszalińska, Akademia Świętokrzyska w Kielcach, Uniwersytet Śląski w Katowicach, Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu oraz Uniwersytet Wrocławski. Osobne opracowanie

dotyczy Komisji Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PTG i jej konynuatorek Komisji Obszarów Wiejskich PTG.

Ograniczona objętość tomu nie pozwoliła na prezentację prac wielu autorów zatrudnionych w innych ośrodkach i instytucjach naukowych. W tym miejscu należy wspomnieć przykładowo prace ekonomistów rolnych, którzy publikowali wyniki swoich badań w ujęciu przestrzennym i przez to wchodzące w zakres zainteresowań geografii rolnictwa.

Z treści zamieszczonych w tym tomie omówień można odnotować kilka podstawowych etapów rozwoju badań z zakresu geografii rolnictwa w Polsce.

Pierwszy okres, trwający od zakończenia wojny do końca lat 50., kiedy to geografowie polscy nie mając wypracowanych przez siebie własnych metod badawczych wykorzystywali do badań geograficznych metody stosowane przez niemieckich i polskich ekonomistów rolnych.

Drugi okres to głównie lata 60., kiedy dominują prace z zakresu użytkowania ziemi oraz prace zmierzające do opracowania koncepcji sporządzania map użytkowania ziemi a także prace monograficzne, dotyczące różnych obszarów kraju, w których problematyka rolnicza zajmowała poczesne miejsce.

Okres trzeci, częściowo zazębiający się z okresem poprzednim i trwający do początków lat 90., to próby ujęć bardziej syntetycznych, poświęcone typologii oraz strukturze i organizacji przestrzennej rolnictwa w ujęciu regionalnym i krajowym. Jest to także okres bardziej powszechnych zastosowań metod ilościowych w badaniach geograficznych rolnictwa.

Okres czwarty, trwający od początków lat 90. do czasów współczesnych, to zagadnienia gospodarki żywnościowej, rolnictwa ekologicznego, badania porównawcze rolnictwa Polski z rolnictwem innych krajów oraz coraz powszechniejsze łączenie problematyki przestrzennej rolnictwa z szerszej ujmowaną problematyką obszarów wiejskich.

Duże znaczenie, w różnych okresach miały też badania służące praktyce, głównie planistycznej. W tym przypadku dorobek poszczególnych ośrodków był bardzo zróżnicowany – tak w sensie ilościowym, jakościowym jak też przestrzeni, której dotyczył.

Na koniec redaktorzy niniejszego tomu składają podziękowania wszystkim autorom oraz recenzentom za miłą i owocną współpracę. Dziękujemy również Paniom Marii Bednarek i Barbarze Solon za pomoc w redakcji technicznej. Szczególne podziękowania należą się Dyrekcji Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, która sfinansowała druk niniejszej publikacji. Mamy nadzieję, że prezentowany tom spotka się z życzliwym przyjęciem czytelników i będzie pomocny w twórczym wysiłku naukowym zmierzającym do poznania złożonych relacji przestrzennych rolnictwa.

Konrad Czapiewski i Roman Kulikowski

Władysława STOLA
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
Polska Akademia Nauk
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55

JERZY SAMUEL KOSTROWICKI¹

Członek rzeczywisty Polskiej Akademii Nauk, emerytowany profesor zwyczajny Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. St. Leszczyckiego PAN – Jerzy Kostrowicki zmarł w Warszawie w dniu 11 lipca 2002 r.

Charakterystyka zasłużonego dla polskiej i światowej geografii Wielkiego Uczonego i Pedagoga o ogromnym i wszechstronnym dorobku naukowym nie jest prosta ani łatwa. Zadanie to częściowo ułatwia, dokonana z okazji sześćdziesięciolecia Profesora, jako geografa, uczonego i człowieka, charakterystyka napisana przez prof. K. Dziewońskiego (*Przegląd Geograficzny*, 1977, z. 4) i, z okazji siedemdziesięciolecia, ocena dorobku naukowego pióra prof. St. Leszczyckiego (*Przegląd Geograficzny*, 1987, z. 4). Już wówczas stwierdził on jednak, że „ogromny dorobek naukowy Profesora, liczący ponad 400 pozycji (książek, rozpraw, artykułów i notatek) nie może być omówiony w jednym eseju: jego rozległość uniemożliwia dokonanie krótkiej, analitycznej oceny”. Tym bardziej więc trudna jest taka ocena po piętnastu latach, pomimo że w ostatnim okresie życia ciężka choroba Profesora uniemożliwiła Mu działalność naukową. Z tego względu opracowanie to jest raczej przeglądem ważniejszych kierunków badań Profesora na tle zarysu „najważniejszych faktów z Jego pracowitego i twórczego życia” (Leszczycki, s. 467).

Jerzy Kostrowicki urodził się 27.01.1918 w Kościeniewie na Ziemi Lidzkiej, w rodzinie o dużych tradycjach, doceniającej wychowanie w duchu patriotycznym i umiłowanie ojczyzny przyrody, oraz wszechstronne kształcenie humanistyczne. Po ukończeniu szkoły średniej im. A. Mickiewicza w Wilnie w 1936 r. podjął w Warszawie studia w Szkole Głównej Handlowej, które kontynuował po wojnie, uzyskując w 1947 r. stopień magistra nauk ekonomicznych. Równo-

¹ Nieznacznie zmieniona wersja tekstu opublikowanego w *Przeglądzie Geograficznym*, 2003, 75, 1, s. 145–149. Drugie wspomnienie o Prof. Jerzym Kostrowickim, autorstwa J. Falkowskiego, ukazało się w *Czasopiśmie Geograficznym*, 2002, 73, 3, s. 261–263.

legle (1946–1947) odbył studia geograficzne na Uniwersytecie Warszawskim, na którym (po dwuletnich studiach w London School of Economics) uzyskał w 1951 r. na podstawie rozprawy pt. *Badania geograficzne nad siecią osadniczą* (promotor prof. St. Leszczycki) stopień doktora nauk matematyczno-przyrodniczych.

Pracę zawodową rozpoczął już w 1945 r., kolejno w – Biurze Odbudowy Stolicy, Głównym Urzędzie Planowania Przestrzennego (1946–1949), Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, przy czym równolegle, do 1954 r. pracował jako asystent, następnie adiunkt i zastępca profesora w Szkole Głównej Handlowej (SGPiS), by przez następne osiem lat, do 1962 r., pracować jako profesor geografii na Uniwersytecie Warszawskim. Wraz z prof. St. Leszczyckim współtworzył powstały w 1953 r. Instytut Geografii (obecnie IGiPZ im. St. Leszczyckiego) Polskiej Akademii Nauk, w którym jako profesor nadzwyczajny, a od 1964 r. profesor zwyczajny pracował aż do 1991 r., będąc w latach 1953–1959 i 1972–1977 zastępcą dyrektora do spraw naukowych, a od 1978 do 1986 dyrektorem Instytutu. W 1956 r. utworzył Pracownię, przekształconą w Zakład Geografii Rolnictwa (ZGR), a następnie w Zakład Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich (ZGRiOW), którym kierował aż do 1988 r., przy czym nadal jako członek Zakładu, dzięki wielkiemu autorytetowi i wiedzy miał duży wpływ na jego rozwój naukowy.

Dorobek naukowy Profesora jest bardzo duży i problemowo rozległy. Blisko 450 publikacji, w tym ponad 1/3 w językach obcych, głównie w angielskim i francuskim, ale także w hiszpańskim, japońskim, niemieckim, rosyjskim, serbsko-chorwackim, włoskim itd., na co miała niewątpliwie wpływ szeroka współpraca międzynarodowa oraz znajomość kilku języków obcych. Profesor wniósł twórczy wkład w rozwój niemal każdej z nauk geograficznych nie tylko społeczno-ekonomicznych, ale i fizycznych, co się wiąże z tym, że znał „całość nauk geograficznych, miał duże zainteresowania biologiczne i historyczne” (Dziewoński, s. 623).

W pierwszym okresie działalności naukowej przypadającym na lata pracy w biurach planowania przestrzennego, badania Jego dotyczyły zagadnień ludnościowych, a następnie uwieńczonych rozprawą doktorską zagadnień osadnictwa, głównie z zakresu geografii miast oraz opartej na strukturze sieci osadniczej regionalizacji kraju. Najważniejszym osiągnięciem metodycznym było zastosowanie w geografii koncepcji bazy ekonomicznej i przeprowadzenie studiów badawczych nad strukturą funkcjonalną miast polskich oraz nad ich aktywnością.

Naukowo znaczące są też prace dotyczące planowania regionalnego i przestrzennego różnych szczebli – od lokalnych, głównie urbanistycznych, do makroregionalnych.

Wiedza i zamiłowania przyrodnicze wyniesione już z rodzinnego domu (brat, prof. Andrzej Samuel Kostrowicki, jest znanym biogeografem) oraz doświad-

czenia z działalności dydaktycznej i planistycznej zaowocowały (1957) dużą pracą pt. *Środowisko geograficzne Polski. Warunki przyrodnicze rozwoju gospodarki narodowej*. Poprawione trzecie wydanie było przez wiele lat wykorzystywane, szczególnie w kształceniu na wyższych uczelniach. Profesor jest też autorem kilku rozdziałów na temat środowiska geograficznego w opracowaniach zbiorowych geografii gospodarczej Polski oraz artykułów.

W spuściznie naukowej poczesne miejsce zajmują też opracowania z zakresu historii nauk geograficznych, dorobku polskiej geografii w różnych okresach, jak też dotyczące problemów i kierunków badań geograficznych, będących przedmiotem obrad międzynarodowych kongresów, konferencji itp.

Wprawdzie prof. J. Kostrowicki nie kultywował geografii regionalnej jako nauki, to jednak przyczynił się do jej rozwoju poprzez inspirowanie i kierowanie badaniami dotyczącymi różnych regionów kraju, głównie Kielecczyny i Białostoczczyzny jako regionów opóźnionych w rozwoju. Na uwagę zasługują przede wszystkim opracowane pod Jego kierunkiem publikacje – *Województwo białostockie. Monografia geograficzno-gospodarcza* (1967) oraz atlas tego województwa (1968).

Dowodem potwierdzającym opinie prof. K. Dziewońskiego o wszechstronności zainteresowań Profesora Kostrowickiego jest albumowe opracowanie *Polska – przyroda-osadnictwo-architektura*, wydane dwukrotnie w języku polskim (1969, 1972), a ponadto w językach – angielskim, francuskim, niemieckim. Dobrze oceniona, poszukiwana przez czytelników doczekała się (1980) drugiej wersji pt. *Polska – krajobraz i architektura*, tym razem opracowanej wspólnie z żoną Ireną – wybitnym historykiem.

Najliczniejszy i najbardziej naukowo twórczy dorobek Profesora wiąże się z działalnością stworzonego i kierowanego przez Niego Zakładu (ZGR, ZGRiOW) w Instytucie Geografii PAN. Najbardziej bowiem Profesora, jak i polską geografie, rozślawiły badania z zakresu użytkowania ziemi, w tym rolniczego, oraz typologii rolnictwa, nazywanej potocznie typologią Kostrowickiego. Zainspirowany opracowaniem L. Dudleya Stampa (pod jego kierunkiem studiował w Londynie), będąc członkiem (1956–1972) Komisji Światowego Zdjęcia Użytkowania Ziemi Międzynarodowej Unii Geograficznej (MUG) rozwinął i dostosował koncepcję (metody, klucz znaków) szczegółowego zdjęcia do warunków krajów Europy Środkowo-Wschodniej, w tym zwłaszcza Polski. Opracowana pod jego kierunkiem instrukcja (trzy wydania) służyła badaniom terenowym w Polsce i w innych krajach (np. Bułgaria, b. Czechosłowacja, wszystkie kraje b. Jugosławii, Węgry), a wyniki badań ukazały się w licznych publikacjach. Na podstawie mapy szczegółowej została wypracowana też metodyka i kilka arkuszy przeglądowej mapy użytkowania ziemi Polski. Wynikiem dużej aktywności Profesora na arenie międzynarodowej w zakresie klasyfikacji rolnictwa było też powstanie w ramach MUG Komisji Typologii Rolnictwa, której przez cały czas (1964–1976) przewodniczył, a następnie Komisji Produ-

ktyności Rolnictwa i Światowych Problemów Wyżywienia, będąc jednocześnie do 1984 r. wiceprezydentem MUG. Reprezentował MUG w takich organizacjach naukowych jak w Międzynarodowej Radzie Nauk Społecznych (JSSC), Komitecie dla Problemów Środowiska (SCOPE), Organizacji Narodów Zjednoczonych do Spraw Wyżywienia i Rolnictwa (FAO).

Pod kierunkiem Profesora prowadzone były przestrzenne badania mające na celu wypracowanie kryteriów i metod klasyfikacji rolnictwa w skali świata. Wyniki tych badań, referowane i przedyskutowane na forum MUG (1972, 1974, 1976), znalazły szerokie zastosowanie w Europie i poza nią (np. w Indiach, Brazylii, Kanadzie). Zaowocowały licznymi opracowaniami również w Polsce, w tym przede wszystkim wydaniem (1984) pod kierunkiem i redakcją Profesora *Mapy typów rolnictwa Europy* (wersja polska i angielska), która przyniosła mu i polskiej geografii rolnictwa duże uznanie. Kuźnią tej geografii był Zakład Profesora, z którym współpracowało i odbywało staże wielu geografów z ośrodków krajowych (np. Gdańsk, Kraków, Lublin, Toruń) oraz z zagranicy (np. Belgii, Francji, b. Czechosłowacji, Kuby, Meksyku, Węgier). Dzięki Profesorowi „polska geografia rolnictwa zdobyła czołową pozycję wśród krajów europejskich” (Leszczycki, s. 496).

Pośród licznych publikacji dotyczących użytkowania ziemi i rolnictwa na uwagę zasługuje też, nagrodzona przez Sekretarza Naukowego PAN (podobnie jak *Mapa typów rolnictwa Europy*), wykonana pod kierunkiem i redakcją Profesora praca *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970* oraz autorski podręcznik *Zarys geografii rolnictwa* (1973), wydany także we Włoszech (w j. włoskim). Był on podstawą współautorskiej (z J. Falkowskim) publikacji *Geografia rolnictwa świata* (2001), nagrodzonej przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu.

Na szczególne podkreślenie zasługuje, z racji współcześnie rozpowszechnionych w Polsce badań dotyczących wielofunkcyjności obszarów wiejskich, iż to właśnie Prof. J. Kostrowicki pierwszy opublikował koncepcję obszarów wiejskich jako przestrzeni wielofunkcyjnej, zagadnienia badawcze i planistyczne (*Przegląd Geograficzny*, 1976, 48, 4, s. 601–611), a z Jego inspiracji już w 1975 r. na I polsko-jugosłowiańskim seminarium geograficznym w Skopie wygłoszony był z ZGR referat pt. *Obszary wiejskie jako obszary wielofunkcyjne*. Koncepcja ta była i jest załącznikiem licznych badań, prowadzonych ostatnio przez geografów i ekonomistów rolnych w aspekcie restrukturyzacji obszarów wiejskich.

Twórcza oraz problemowo i przestrzennie szeroka działalność intelektualna Profesora sprawiła, że znalazł uznanie nie tylko w polskim środowisku naukowym (od 1974 r. członek korespondent, a od 1983 r. członek rzeczywisty PAN), lecz także w innych krajach. Otrzymał tytuł *doktora honoris causa* uniwersytetów – Aix-Marseille, Liège i Neuchâtel oraz honorowe członkostwo Węgierskiej Akademii Nauk i Akademii Peloritana w Messynie. Otrzymał także członkostwo honorowe Polskiego Towarzystwa Geograficznego oraz kilku zagranicz-

nych: Amerykańskiego, Bośni i Hercegowiny, Chorwackiego, Serbskiego, Włoskiego, Królewskiego w Londynie, w Liège, w Paryżu i w Słowenii.

Zapraszany kilkakrotnie jako *visiting professor*, był też wykładowcą na uniwersytetach w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie oraz okazjonalnie wykładał w kilku krajach europejskich (np. we Francji, W. Brytanii).

Profesor J. Kostrowicki wypromował 16 doktorów, w większości spośród pracowników kierowanego przez siebie Zakładu, bowiem problematyka rozpraw była zsynchronizowana z nurtami jego badań.

Działalność naukową i pedagogiczną Profesor łączył z pełnieniem szeregu funkcji w Polskiej Akademii Nauk, różnych jej Komitetach, zwłaszcza w Komitecie Nauk Geograficznych i Komitecie Przestrzennego Zagospodarowania Kraju. Był również członkiem Państwowej Rady Gospodarki Przestrzennej. Ponadto, działając dla dobra regionów opóźnionych w rozwoju, przez lata przewodniczył Radom Naukowo-Ekonomicznym przy Urzędach Wojewódzkich w Kielcach i Białymstoku, co zostało docenione przez władze regionalne przyznaniem odznak „Za Zasługi dla Kielecczyzny” i „Zasłużony Białostoczczyźnie”.

Wśród licznych odznaczeń za swoją działalność, w tym na rzecz niepodległości kraju (w czasie okupacji należał do ZWZ-AK), Profesor otrzymał: Złoty Krzyż Zasługi z Mieczami, Krzyż Armii Krajowej, Krzyż Partyzancki, Odznakę Grunwaldzką oraz Krzyże – Oficerski i Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski.

Powyższy zarys działalności Profesora Jerzego Kostrowickiego, która „*stawia Go w pierwszym rzędzie wśród geografów polskich, nie tylko w opinii krajowej, lecz i międzynarodowej*” (Leszczycki, s. 470), oparty jest na faktach i ocenach Uczonych z tego samego szeregu. Należąc do grona osób zawdzięczających Profesorowi tak wiele w kształtowaniu zainteresowań i rozwoju intelektualnego, warto wymienić niektóre z cech Profesora jako naukowego Kierownika. Przede wszystkim był bardzo wymagający i wszechstronnie kształcący – począwszy od wymogu znajomości odpowiedniej literatury zagranicznej po kształcenie w czasie badań terenowych – przyuczając jednocześnie do pracy zespołowej.

Wpajał specyfikę pracy naukowej, mierzonej nie czasem pracy a efektami. Jednocześnie bardzo dbał o poziom publikacji pracowników Zakładu, nigdy nie przypisując sobie rezultatów ich pracy. Rozwijał współpracę międzynarodową (dwustronne seminaria geograficzne, badania terenowe itp.) oraz ułatwiał pracownikom różnokresowe staże zagraniczne. Ponadto był bardzo tolerancyjny oraz pomocny i życzliwy ludziom, oczekując od nich tylko lojalności. Był znawcą i miłośnikiem dobrej muzyki, śpiewu oraz kuchni różnych krajów.

Uogólniając można rzec, że Geografia utraciła Zasłużonego, Wysokiej Klasy Uczonego, a ci którzy mieli szczęście pracować pod Jego kierunkiem – inspirowającego do twórczej pracy naukowej, przyjaznego Mistrza.

Roman KULIKOWSKI
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
Polska Akademia Nauk
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
r.kulik@twarda.pan.pl

DOROBEK INSTYTUTU GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA PAN W ZAKRESIE GEOGRAFII ROLNICTWA

WPROWADZENIE

Początków geografii rolnictwa w Instytucie Geografii PAN należy upatrywać już w pierwszych latach po jego utworzeniu w 1953 r. Wiązą się one z powołaniem Pracowni Użytkowania Ziemi działającej w ramach Instytutu pod kierunkiem F. Uhorczaka w Lublinie. Jednym z zadań tej pracowni było wykonanie mapy użytkowania ziemi Polski ilustrującej rozmieszczenie różnych kategorii użytkowania ziemi w skali 1:1 000 000, na podstawie map topograficznych 1:100 000 (Uhorczak 1957, 1969).

Już w 1953 r., pod kierunkiem K. Dziewońskiego (1956), zainicjowano w Instytucie studia, których celem było opracowanie instrukcji szczegółowej mapy użytkowania ziemi opartej na pracy terenowej (Dziewoński, Kostrowicki, Pi-skorz, Szczęsny 1956).

Na konferencji metodycznej geografów w Osiecznej (1955 r.) wskazano na szczególne dyscypliny geografii, które miały dobre podstawy do rozwoju w ówczesnym Instytucie Geografii PAN. W 1956 r. Zakład Geografii Ekonomicznej Instytutu podzielono na 3 pracownie, a prof. Jerzemu Kostrowickiemu powierzono kierownictwo Pracowni Geografii Rolnictwa, którą w 1960 r. przekształcono w Zakład Geografii Rolnictwa, a w 1978 r. w Zakład Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. Pod tą ostatnią nazwą Zakład funkcjonował w strukturach organizacyjnych IGiPZ PAN aż do 2001 r. – kolejno pod kierunkiem J. Kostrowickiego (lata 1956–1979 i 1981–1988), A. Stasiaka (1979–1980) i R. Szczęsno (1989–2001). Następnie w wyniku reorganizacji utworzono Zespół Badań Transformacji Obszarów Wiejskich (koordynator J. Bański), funkcjonujący początkowo w ramach Zakładu Geografii Ekonomicz-

nej (kierownik J. Grzeszczak), zaś później Zakładu Przestrzennego Zagospodarowania i Badań Regionalnych (kierownik P. Eberhardt). Wspomniany Zespół zainicjował serię wydawniczą pod nazwą *Studia Obszarów Wiejskich*, w ramach której opublikowano dotychczas 6 tomów prac z zakresu geografii rolnictwa i obszarów wiejskich.

Omówieniu dorobku Zakładu Geografii Rolnictwa oraz jego kontynuatora Zakładu Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN poświęcone zostały przed laty specjalne opracowania J. Kostrowickiego (1968a, 1982a, 1988a) i R. Szczęsnego (1977a, 1996). Sporo miejsca na temat dorobku Instytutu w zakresie geografii rolnictwa poświęcono też w pracach, których celem była próba oceny dorobku tej dyscypliny na tle wyników prac prowadzonych w innych ośrodkach naukowych w kraju (Kostrowicki 1983; Kulikowski 1986). Bogata bibliografia prac Zakładu za lata wcześniejsze została opublikowana w *Przeglądzie Geograficznym*, 49, 4, s. 833–841 oraz *Przeglądzie Geograficznym*, 54, 4, s. 627–639.

GŁÓWNE KIERUNKI BADAWCZE

Badania IGiPZ PAN prowadzone w ramach Zakładu Geografii Rolnictwa, a w późniejszych okresach Zakładu Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich oraz ostatnio w ramach Zespołu Badań Transformacji Obszarów Wiejskich obejmowały bardzo szeroki zakres zagadnień z zakresu przestrzennej problematyki rolnictwa i gospodarki żywnościowej Polski, Europy i świata. Początkowo koncentrowały się one na problematyce użytkowania ziemi, zwłaszcza na metodach sporządzania szczegółowych map użytkowania ziemi, na badaniach wybranych regionów kraju (woj. białostockie i strefa podmiejska Warszawy, Pomieście, obszary przygraniczne) oraz typologii rolnictwa. Następnie na badaniach struktury i organizacji przestrzennej rolnictwa w Polsce, realizowanych głównie w ramach problemów rządowych i międzyresortowych (IGiPZ PAN był koordynatorem tych badań w skali kraju). Bardzo ważnymi pozycjami w dorobku IGiPZ PAN były też dwa atlasy narodowe (*Atlas Narodowy Polski 1973–1978* i *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej 1996*), w których wiele plansz i map poświęconych problematyce przestrzennej rolnictwa opracowali pracownicy Instytutu (J. Bański, W. Biegajło, B. Gałczyńska, W. Jankowski, J. Kostrowicki, R. Kulikowski, B. Solon, W. Stola, R. Szczęśny, A. Tkocz). Jednym z ostatnich, choć nie ostatnim kierunkiem badań prowadzonych w IGiPZ PAN, jest problematyka obszarów problemowych rolnictwa i gospodarki żywnościowej w Polsce. W ostatnich latach coraz częściej podejmowane są w badaniach Zespołu problemy struktury funkcjonalnej i geografii wsi, gdzie problematyka rolnictwa i jego przestrzennych zróżnicowań zajmuje poczesne miejsce. Wiele miejsca w najnowszych pracach Instytutu poświęcono też analizie przestrzennej i przemianom rolnictwa

w wybranych krajach Europy Zachodniej i Środkowej oraz rolnictwa polskiego w okresie restrukturyzacji i akcesji Polski do Unii Europejskiej.

Cechą charakterystyczną badań naukowych Zakładu w zakresie rolnictwa było też ich częste i ściśle powiązanie z praktyką planistyczną.

Bardzo wiele prac naukowych w IGiPZ PAN realizowano we współpracy z przedstawicielami różnych ośrodków naukowych w kraju oraz w Europie i na świecie. Formy tej współpracy były bardzo różne. Przedstawiciele innych krajowych ośrodków naukowych odbywali staże naukowe w Zakładzie Geografii Rolnictwa, a w skali międzynarodowej współpraca realizowana była w latach 1964–1982 w ramach Komisji Typologii Rolnictwa Międzynarodowej Unii Geograficznej (MUG) (J. Kostrowicki – przewodniczący) oraz w latach 1980–1992 w ramach Komisji Przemian Systemów Wiejskich (R. Kulikowski – członek rzeczywisty). Członkami korespondentami innych komisji MUG, koordynującymi międzynarodowe badania w zakresie wsi i rolnictwa, byli: W. Stola, R. Szczęśny, J. Szyrmer oraz W. Tyszkiewicz.

Jeszcze innymi formami współpracy z geografami różnych krajów były też seminaria dwustronne, wyjazdy stypendialne, wyjazdy realizowane w ramach wymiany naukowej pomiędzy PAN i akademiami nauk innych krajów. Ostatnio ważną formą współpracy międzynarodowej są wspólne projekty badawcze realizowane z wybranymi ośrodkami geograficznymi w innych krajach. Współpraca ta zaowocowała między innymi i tym, że wiele prac z zakresu problematyki geografii rolnictwa wykonano wspólnie z geografami innych krajów oraz wiele z nich opublikowano za granicą w językach obcych (najczęściej w jęz. angielskim).

Od początków działalności Instytutu, z dziedziny geografii rolnictwa opublikowano około 1800 prac naukowych, w tym znaczną liczbę monografii i innych zwartych opracowań książkowych, artykułów, notatek naukowych oraz map w atlasach. Liczba ta byłaby jeszcze większa, jeśli zostałyby uwzględnione prace niepublikowane w postaci: ekspertyz, opinii, referatów wygłaszanych na kongresach i konferencjach międzynarodowych.

Bogaty zestaw prac pracowników Zakładu publikowany w wymienionych zeszytach *Przeglądu Geograficznego* oraz cytowane wyżej opracowania podsumowujące dorobek Zakładu Geografii Rolnictwa w okresach wcześniejszych w znacznym stopniu zwalniają autora tej pracy od cytowania pełnego dorobku Instytutu z zakresu geografii rolnictwa i pozwalają skoncentrować się na problematyce uznawanej za ważną – poznawczo i metodycznie. Pełna bibliografia przekroczyłaby zakres objętościowy tego omówienia.

UŻYTKOWANIE ZIEMI

Badania użytkowania ziemi prowadzone w IGiPZ PAN dotyczyły dwóch głównych aspektów. Pierwszy z nich to wypracowanie metod sporządzania

szczegółowej, a następnie przeglądowej mapy użytkowania ziemi, zaś drugi, realizowany w okresach nieco późniejszych, to badania nad przestrzennym zróżnicowaniem i przemianami użytkowania ziemi, głównie w Polsce.

Od 1956 r. badania nad użytkowaniem ziemi skoncentrowane były w Pracowni Geografii Rolnictwa, a od 1960 r. w Zakładzie Geografii Rolnictwa IG PAN. Problematyka tych badań określona została w licznych pracach J. Kostrowickiego (1957, 1959, 1959a, 1960, 1960a, 1960b, 1964a, 1965a, 1966, 1970) na temat metod sporządzania szczegółowych map użytkowania ziemi i sposobów wykorzystania materiałów gromadzonych w tym celu, często w drodze wywiadów i badań terenowych. Metodę szczegółowego zdjęcia użytkowania ziemi opracowano we współpracy z innymi ośrodkami geograficznymi w Polsce (Kraków, Gdańsk), jak też we współpracy z wieloma ośrodkami geograficznymi krajów Europy Środkowej i Południowej (Węgry, Rumunia, Bułgaria oraz ówczesna Czechosłowacja i Jugosławia). Efektem tej współpracy były liczne wspólne prace wykonane przez autorów polskich i zagranicznych¹. Współpracowano też z Komisją Światowego Zdjęcia Użytkowania Ziemi MUG, kierowaną przez znanego geografa brytyjskiego L.D. Stampa. W rezultacie polska metoda szczegółowego zdjęcia użytkowania ziemi nawiązywała do prac Komisji MUG, będąc jednocześnie metodą uniwersalną, możliwą do zastosowania w innych krajach. Ważną zaletą polskiego zdjęcia użytkowania ziemi było wzbogacenie i rozwinięcie klasyfikacji poszczególnych użytków, zwłaszcza gruntów ornych, gdzie wprowadzono szereg elementów dotyczących struktury ich użytkowania (wiodące grupy upraw i przeważające w ramach grup rośliny), zmianowanie upraw itp. Na użytkach zielonych wyróżniono ich typy i sposób użytkowania, a w lasach dominujące gatunki drzew, stopień zwarłości i wiek drzewostanu. Pod kierownictwem naukowym J. Kostrowickiego opracowano kilka kolejnych wydań instrukcji szczegółowego zdjęcia użytkowania ziemi (Kostrowicki 1959, 1960, 1962). W sumie zdjęciem szczegółowym, w wersji roboczej, pokryto w Polsce obszar około 15 tys. km². Obok J. Kostrowickiego duży wkład w ostatecznym wypracowaniu polskiej metody szczegółowego zdjęcia użytkowania ziemi mieli: W. Biegajło, W. Gadomski, S. Hauzer, W. Jankowski, D. Kowalczyk, W. Kusiński, J. Pasznicki, W. Stola, R. Szczęsny i W. Tyśzkiewicz. Opublikowano natomiast tylko 1 arkusz wzorcowy *Chroberz (Szczegółowa mapa...* 1964) oraz kilkanaście map dla mniejszych obszarów w kraju i za granicą.

Największe powierzchniowo mapy wykonane przy zastosowaniu polskiej metody opublikowane zostały w ówczesnej Czechosłowacji i na Węgrzech.

¹ Wydano np. kilka instrukcji szczegółowego zdjęcia użytkowania ziemi (*Dokumentacja Geograficzna* nr 2 z 1959 r., nr 2 z 1960 r., nr 3 z 1962 r.) oraz opublikowano wiele prac na temat rolnictwa w wielu regionach Polski i Europy, których podstawą były badania terenowe nad użytkowaniem ziemi (por. *Geographia Polonica* nr 5 z 1965 r., gdzie znajduje się kilkanaście opracowań na ten temat z Polski, Słowenii, Chorwacji, Serbii, Bułgarii i Węgier).

Ujemną cechą polskich szczegółowych map użytkowania ziemi, czasem podnoszoną w dyskusjach przez praktyków, było to, że bogactwo treści w pewnym stopniu utrudniało ich czytelność oraz to, że wykonanie tych map było kosztowne.

Ważnym etapem prac nad problematyką szczegółowej mapy użytkowania ziemi w Polsce i w innych krajach Europy Środkowej była wspomniana już publikacja tomu *Geographia Polonica (Land Utilization in East-Central Europe. Case Studies)*, w którym obok autorów polskich: W. Biegajło (1965), J. Kostrowicki (1965a), H. Piskorz-Skocka (1965), W. Stola (1965a), R. Szczęsny (1965) i W. Tyszkiewicz (1965), są autorzy z byłej Jugosławii i Węgier. Podsumowania dorobku z tego zakresu w Polsce dokonali W. Biegajło i W. Jankowski (1972) oraz W. Jankowski (1975) w swojej pracy doktorskiej pt. *Land Use Mapping. Development and Methods*. Ostatnia z cytowanych prac dotyczy światowego dorobku w zakresie metod kartowania użytkowania ziemi.

Metody szczegółowego zdjęcia użytkowania ziemi weryfikowano w badaniach terenowych, a gromadzony w trakcie ich realizacji materiał empiryczny wykorzystywano w pracach dotyczących struktury przestrzennej i typologii rolnictwa wybranych obszarów w kraju i za granicą (Biegajło 1965, 1965a; Gadomski 1967; Hauzer 1965; Gadomski, Kulikowski 1969; Jankowski, Kowalczyk 1969; Piskorz-Skocka 1962, 1965; Stola 1962, 1965, 1965a; Szczęsny 1959, 1960, 1965; Szczęsny, Stola 1967; Tyszkiewicz 1965).

Problematykę zdjęcia użytkowania ziemi próbowano włączyć w działania praktyczne, zwłaszcza w planowanie regionalne (Kostrowicki 1966). Okazało się, że planistów zdjęcie szczegółowe interesuje mniej, z uwagi na jego wysoką pracochłonność. Sugerowali oni natomiast potrzebę opracowania przeglądowych map użytkowania ziemi, obejmujących większe obszary i możliwych do opracowania bez kosztownych badań terenowych. Opracowano i opublikowano wówczas instrukcję sporządzania mapy przeglądowej (Kostrowicki, Kulikowski 1971) i wzorcowe mapy w skali 1:200 000 w wersji kolorowej i czarno-białej (Jankowski, Kulikowski 1973). W wersji roboczej wykonano wówczas przeglądowe mapy użytkowania ziemi dla ówczesnych województw: białostockiego i warszawskiego (W. Gadomski, S. Hauzer, R. Kulikowski), Kujaw (W. Tyszkiewicz) i Pomorza (W. Stola). Wyczerpującym podsumowaniem dorobku w zakresie sporządzania map użytkowania ziemi w Polsce i na świecie do połowy lat 70. była wspomniana już praca doktorska W. Jankowskiego (1975).

Bardzo ciekawą pracę metodyczną na temat klasyfikacji systemów rolniczego użytkowania ziemi opublikował J. Kostrowicki (1982). Na podstawie bardzo szerokiej znajomości zagranicznej literatury ekonomicznej i geograficznej, autor prezentuje w tej pracy podstawy wyróżniania wraz z krótką charakterystyką i rozmieszczeniem na świecie poszczególnych systemów rolnictwa.

Problematyka użytkowania ziemi w pracach IGiPZ PAN pojawiła się po latach ponownie. Były to prace J. Grocholskiej (1976), W. Stoli (1978) i J. Bań-

skiego (1996, 1996a, 1997, 1998, 2002a). Znaczący postęp w analizie struktury przestrzennej i przemian w użytkowaniu ziemi, stanowiła praca doktorska J. Bańskiego (1997) pt. *Przemiany rolniczego użytkowania ziemi w Polsce w latach 1975–1988*, w której wykorzystano do badań użytkowania ziemi materiały statystyczne dla gmin i zastosowano szereg metod ilościowych, w tym: iloraz i współczynnik lokalizacji, współczynnik związania przestrzennego i metodę kolejnych ilorazów. Podobieństwo struktury użytków rolnych i jego zmiany w ramach poszczególnych jednostek badań określano zaś przy pomocy taksonomicznej metody różnic.

Jednym z ostatnich opracowań poświęconych problematyce użytkowania ziemi jest praca R. Kulikowskiego (2003b), której znaczną część poświęcono przemianom i analizie zróżnicowania przestrzennego poszczególnych kategorii użytków rolnych w Polsce i strukturze użytkowania gruntów ornych. W pracy wykorzystano aktualne dane Powszechnego Spisu Rolnego (PSR) 1996 i 2002, a ilustracje prezentujące zróżnicowanie, także innych elementów struktury przestrzennej rolnictwa, przedstawiono dla 2002 r. na kilkudziesięciu kolorowych mapach w skali gmin dla całego kraju.

BADANIA W WYBRANYCH REGIONACH KRAJU

Równolegle do prac prowadzonych nad użytkowaniem ziemi intensywne badania naukowe w skali regionalnej prowadził powołany przy Zakładzie Geografii Rolnictwa IG PAN „Zespół Białostocki” kierowany przez prof. J. Kostrowickiego. Badania te podjęto z inspiracji Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego nad podstawami aktywizacji obszarów słabiej rozwiniętych w Polsce. Efektem prac tego zespołu było szereg opracowań monograficznych poświęconych temu regionowi (np. Biegajło 1967), w których problematyka rolnicza była jednym z ważnych problemów poddawanych analizie. Bardzo duży wkład w prace tego zespołu, z punktu widzenia badań problematyki przestrzennej rolnictwa, wniosły prace J. Kostrowickiego. Pod jego kierunkiem opublikowano obszerną monografię pt. *Województwo białostockie. Monografia geograficzno-gospodarcza i Atlas Regionalny Województwa Białostockiego* (Kostrowicki 1969). Na łączną liczbę 60 plansz w tym atlasie blisko połowa zawiera treści rolnicze, a autorami 22 z tych plansz byli pracownicy IG PAN (W. Biegajło, B. Dorsz, W. Gadomski, W. Jankowski, W. Stola, R. Szczęny i W. Tyszkiewicz).

W monografii białostockiej obszerny rozdział autorstwa W. Biegajły (1967) poświęcony został zróżnicowaniu przestrzennym rolnictwa w tym województwie. Monografia przez szereg następných lat uznawana była za wzór tego typu prac dla innych regionów kraju, atlas zaś za jeden z najlepszych atlasów regionalnych wydanych w Polsce. Wiele innych prac poświęconych geograficznej problematyce rolnictwa tego regionu wykonali pracownicy IG PAN,

a zwłaszcza W. Biegajło (1957, 1962) i W. Stola (1964). Prace W. Biegajły były jednymi z pierwszych w Polsce, dobrymi przykładami oryginalnych studiów nad sposobami gospodarowania w rolnictwie (systemami rolniczymi), a praca W. Stoli – jedną z pierwszych prób metodycznych określania i analizy przestrzennej kierunków użytkowania gruntów ornych. Rozwinięcie problematyki systemów rolnictwa, w skali Europy i świata, miało miejsce w nieco późniejszej pracy J. Kostrowickiego z 1973 r. pt. *Zarys geografii rolnictwa*, gdzie jeden z najlepszych rozdziałów tej książki poświęcono przeglądowi systemów rolnictwa światowego.

Innym obszarem, któremu poświęcono wiele uwagi w badaniach IGiPZ PAN, było województwo warszawskie, w tym zwłaszcza strefa podmiejska Warszawy. Badania podjęto w tym regionie między innymi z uwagi na wysoki stopień specjalizacji rolnictwa w strefie podmiejskiej, bardzo ważną rolę tego obszaru jako strefy żywicielskiej aglomeracji warszawskiej oraz duże jego znaczenie dla całego kraju – głównie z punktu widzenia dużej produkcji owoców, warzyw i kwiatów.

Jednym z pierwszych studiów poświęconych rolniczej strefie podmiejskiej Warszawy zrealizowanych w IG PAN była praca W. Gadomskiego (1968), w której sporo miejsca poświęcono historii ogrodnictwa na tym obszarze oraz wykorzystano materiały zgromadzone w trakcie realizacji przeglądowej mapy użytkowania ziemi województwa warszawskiego. Badania strefy podmiejskiej Warszawy opierano na ogół na danych statystycznych w skali gmin, często także z wykorzystaniem materiałów zgromadzonych drogą wywiadów i badań terenowych (Morgan, Gałczyńska, Kulikowski 1987). Wiele notatek i artykułów naukowych oraz dwie monografie poświęcone różnym aspektom wyspecjalizowanego rolnictwa oraz przemianom terenów wiejskich w strefie podmiejskiej Warszawy opublikowali B. Gałczyńska i R. Kulikowski (1982, 1990, 1992, 2000).

Zagadnieniom zróżnicowań przestrzennych rolnictwa oraz kształtowania się strefy żywicielskiej aglomeracji warszawskiej poświęcona była rozprawa doktorska W. Zglińskiego (1994). Opracowanie to jest jednym z lepszych i najbardziej kompleksowych opracowań poświęconych problematyce stref żywicielskich w Polsce. Kilka prac dotyczących między innymi wykorzystania rolniczej przestrzeni produkcyjnej i siły roboczej w rolnictwie woj. warszawskiego wykonano w byłym Zakładzie Przestrzennego Zagospodarowania IGiPZ PAN, w ramach studiów nad funkcjonalnym makroregionem Warszawy (Zgliński 1982, 1982a, 1986). Kierunki przemian rolniczego użytkowania ziemi na tym obszarze w latach 80. opracował J. Bański (1996).

Kilka interesujących studiów na temat poziomu rozwoju gospodarczego i przemian rolnictwa w wybranych gminach strefy podmiejskiej Warszawy wykonano w ramach realizowanego w połowie lat 90. projektu OMEGA I, celem którego było określenie modelu i podstaw funkcjonowania gmin poz-

stających pod wpływem dużych aglomeracji miejskich. Autorami opracowań dla gmin: Belsk Duży, Jabłonna, Michałowice, Stare Babice i Izabelin są: J. Bański, B. Gałczyńska, i R. Kulikowski, a dla gminy Pińczów W. Stola. Teksty tych prac w formie maszynopisów są dostępne w IGiPZ PAN.

Wyczerpującego omówienia problematyki i studiów podejmowanych przez pracowników Instytutu dotyczących wsi i rolnictwa strefy podmiejskiej Warszawy dokonała w jednej ze swoich prac B. Gałczyńska (2002).

Inną z kategorii obszarów regionalnych, w których przez kilka lat koncentrowały się badania z zakresu zagadnień przestrzennych rolnictwa, są obszary przygraniczne. Na przełomie lat 1989 i 1990 pod kierunkiem A. Stasiaka realizowano projekt KBN pt. *Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski*. W ramach tego projektu opublikowano pracę zbiorową (Szczęsny, Kulikowski 1993) pt. *Rolnictwo zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski z opracowaniami na temat: zmian użytkowania ziemi (J. Bański), przekształceń własnościowych państwowych gospodarstw rolnych (W. Zgliński), wykształcenia ludności pracującej w rolnictwie (B. Gałczyńska), produktywności i towarowości rolnictwa (R. Kulikowski) i gospodarki żywnościowej (R. Szczęsny)*.

Regionem, w którym przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych w Instytucie prowadzili badania naukowe, było Pomieście. W przypadku studiów geograficzno-rolniczych był to jednak „*region jednej aktorki*”. Wiele swoich prac naukowych poświęciła temu obszarowi W. Stola (1965a, 1970, 1972, 1975 i inne). Obok aspektów poznawczych, dużą wartość metodyczną miały zwłaszcza jej prace dotyczące typologii rolnictwa Pomieścia. Były one jednymi z pierwszych prób metodycznych zastosowania różnych metod i technik typologii rolnictwa proponowanych przez twórcę metody typologii rolnictwa J. Kostrowickiego. Ponadto regionowi temu wspomniana autorka poświęciła kilka prac niepublikowanych o charakterze ekspertyz.

TYPOLOGIA ROLNICTWA

Równocześnie z pracami nad doskonaleniem polskiej metody zdjęcia użytkowania ziemi J. Kostrowicki przystąpił do tworzenia naukowych podstaw do badań nad typologią rolnictwa. Już w jednej z pierwszych prac na temat wykorzystania materiałów zdjęcia użytkowania ziemi (Kostrowicki 1960), prezentuje on wstępną koncepcję metody typologii rolnictwa, która następnie rozwijana była w oparciu o szeroką współpracę międzynarodową (głównie geografów i ekonomistów rolnych) w ramach powstałej pod jego kierunkiem w 1964 r. Komisji Typologii Rolnictwa MUG. W efekcie tej współpracy pojawiło się szereg prac tego autora (Kostrowicki 1964, 1965, 1968, 1969a, 1970, 1972, 1980), w których zaproponowano opis metody, zestawy cech typologicznych, sposoby

ich kojarzenia oraz układy hierarchiczne typów rolnictwa świata, a także naukowe podstawy regionalizacji rolnictwa. Wiodąca rola w wypracowaniu zasad, kryteriów i metod badań typologicznych przypadła uczniom J. Kostrowickiego, którzy wykonali szereg prób typologii rolnictwa na wybranych obszarach kraju (Stola 1970, 1972; Biegajło 1973; Matusik 1973; Kulikowski, Gałczyńska, Morgan 1990). W pracy W. Stoli z 1972 r. dokonano ciekawej próby określenia typów rolnictwa z zastosowaniem dwóch metod. Zrealizowano też kilka prób typologii rolnictwa dla całej Polski (Kostrowicki, Szczęsny 1978; Szczęsny 1988) oraz różnych krajów i regionów Europy (Stola 1974, 1977; Szczęsny 1977a, 1982; Tyszkiewicz 1977, 1979, 1986; Gałczyńska 1982, 1985) i świata (Szyrmer 1984; Bański 1991). W. Stola (1988) z powodzeniem zastosowała metody typologiczne do badań porównawczych rozwoju rolnictwa Polski i Belgii oraz rolnictwa departamentu Vaucluse we Francji (Stola 1973).

Ciekawą metodycznie jest też praca R. Kulikowskiego (1987a) pt. *Production types of Polish non socialized agriculture*, która jest przykładem tzw. typologii cząstkowej. Typy produkcyjne rolnictwa indywidualnego w Polsce określono na podstawie 10 cech diagnostycznych, wykorzystując dane dotyczące produkcji globalnej i towarowej rolnictwa w Polsce w skali gmin.

Zespół pracujący pod kierunkiem K. Bieleckiej, w którego skład wchodził także matematycy spoza Instytutu, dokonał oceny stosowalności metod ilościowych w typologii rolnictwa (Bielecka, Szczotka 1978; Bielecka, Paprzycki 1979; Bielecka, Paprzycki, Piasecki 1979). Część z nich sprawdzana i stosowana była w cytowanych wcześniej pracach. Charakter metodyczny ma też jedna z prac J. Szyrmera (1973), w której autor proponuje zastosowanie „nowej metody taksonomicznej” do typologii rolnictwa. Metoda ta spotkała się jednak z krytyką na łamach *Przeglądu Geograficznego* i nie znalazła zastosowania w pracach innych autorów.

Dużym osiągnięciem autora metody typologii (J. Kostrowickiego) i kierowanego przez niego zespołu (A. Dziewulska, B. Gałczyńska, R. Kulikowski, W. Stola, R. Szczęsny, W. Tyszkiewicz oraz J. Zarzycki) było opracowanie i opublikowanie mapy typów rolnictwa Europy (Kostrowicki i in. 1984; Kostrowicki 1985), za którą autorzy mapy otrzymali Nagrodę Sekretarza Naukowego PAN. Mapa ta oraz zgromadzone i przygotowane do jej wykonania bogate materiały statystyczne były następnie podstawą prac na temat zróżnicowań rolnictwa europejskiego (Dziewulska 1986; Kostrowicki 1986; Stola 1988; Szczęsny 1982; Tyszkiewicz 1986).

Opracowana w Zakładzie metoda typologii rolnictwa wzbudziła zainteresowanie nie tylko w Polsce, ale i w innych krajach, w tym w USA, byłym ZSRR, Kanadzie, Australii, Brazylii, Indiach, Serbii, gdzie pojawiły się publikacje z jej zastosowaniem.

W nadziei na szersze upowszechnienie metody typologii rolnictwa w Europie i na świecie opublikowano obszerną pracę pt. *Typologia rolnictwa. Koncepcja*

i metoda (Kostrowicki, Szyrmer 1990). Stanowi ona rodzaj przewodnika po polskiej metodzie typologii rolnictwa (w wersji polskiej, angielskiej i francuskiej), zawierającego dokładny opis potrzebnych materiałów statystycznych, sposobów ich opracowywania, klasyfikację typów oraz zasady sporządzania mapy typów rolnictwa.

Pomimo poczynionych pewnych kroków nigdy nie został jednak zrealizowany zamiar J. Kostrowickiego opracowania mapy typów rolnictwa świata.

Jedną z bardzo interesujących publikacji J. Kostrowickiego (1988) jest rozprawa pt. *Badania porównawcze rolnictwa światowego*. Obok opisu proponowanej własnej metody typologii rolnictwa, w opracowaniu tym autor dokonuje krytycznego omówienia koncepcji typologii rolnictwa światowego w ujęciu innych autorów, z jednoczesnym przeglądem innych, syntetycznych metod klasyfikacji rolnictwa w wybranych krajach i na świecie. Bardzo cennym w tej pracy dla każdego, kto stosuje syntetyczne metody badań w geografii rolnictwa, jest cytowana literatura na ten temat, zawierająca ponad 600 pozycji autorów polskich i obcych (ze zdecydowaną przewagą tych ostatnich).

Wyczerpujące omówienie problematyki i badań typologicznych rolnictwa oraz aktywności Komisji Typologii Rolnictwa MUG zamieścił J. Kostrowicki (1979) w jednym z artykułów pt. *Twelve years' activity of the IGU Commission on Agricultural Typology*.

STRUKTURA I ORGANIZACJA PRZESTRZENNA ROLNICTWA POLSKI

Opracowaniem, które miało znaczny wpływ na późniejsze prace z zakresu geografii rolnictwa, była pozostająca ciągle w formie maszynopisu praca J. Kostrowickiego z 1963 r. pt. *Metody i problemy badawcze polskiej geografii rolnictwa*. W pracy tej poddano krytycznej analizie metodyczny dorobek w zakresie geograficznych badań rolnictwa w Polsce i w krajach anglosaskich oraz metod badania przestrzennej problematyki rolnictwa w pracach realizowanych przez ekonomistów rolnych, polskich i niemieckich.

Jedną z pierwszych monografii na ten temat była praca J. Kostrowickiego i R. Szczęsnego (1972) pt. *Polish agriculture. Characteristics, types and regions*, w której dokonano charakterystyki zróżnicowania przestrzennego wielu cech naszego rolnictwa z końca lat 60. oraz zaprezentowano po raz pierwszy typologię rolnictwa całej Polski.

Syntetyczne badania na temat struktury i organizacji przestrzennej rolnictwa uległy ożywieniu w IGiPZ PAN, po opublikowaniu przez J. Kostrowickiego (1978) pracy pt. *O sposobach syntetyzowania w nowoczesnej geografii*.

Badania struktury przestrzennej rolnictwa Polski były już prowadzone przy okazji badań użytkowania ziemi, a także stanowiły integralną część problematyki związanej z typologią rolnictwa i dotyczyły zróżnicowania przestrzennego

cech typologicznych. Rozwinięcie tych badań nastąpiło w latach 70. i 80. w związku z realizacją problemu węzłowego 11.2.1, grupa tematyczna 03 *Struktura przestrzenna wyżywienia i rolnictwa* pod kierownictwem J. Kostrowickiego. Opracowano wówczas program badań obejmujący obok zagadnień empirycznych, także metodyczne. Koordynację badań prowadzonych w ramach poszczególnych tematów objęli pracownicy Zakładu Geografii Rolnictwa IG PAN: K. Bielecka (temat 1. *Metody badań struktury przestrzennej rolnictwa*), W. Tyszkiewicz (temat 2. *Przemiany i tendencje rozwojowe struktury agrarnej*), W. Biegajło, później W. Stola (temat 3. *Przemiany i tendencje rozwojowe w zakresie organizacji i techniki rolnictwa*), W. Stola, później R. Kulikowski (temat 4. *Przemiany i tendencje rozwojowe w zakresie produkcji rolniczej i towarowości rolnictwa*), R. Szczęsny (temat 5. *Przemiany i tendencje rozwojowe w układzie przestrzennym typów i regionów rolniczych*), W. Jankowski (temat 6. *Mały Atlas Rolniczy Polski*).

Podsumowaniem pięcioletniego okresu badań prowadzonych w ramach projektu węzłowego 11.2.1.03, w którym obok geografów z innych ośrodków naukowych uczestniczyli także ekonomiści rolni, przedstawiciele innych nauk rolniczych i demografowie, była duża monografia pt. *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski w 1950–1970* (Kostrowicki 1978). Autorami poszczególnych rozdziałów tej monografii byli: J. Kostrowicki, R. Kulikowski, W. Stola, R. Szczęsny, J. Szyrmer i W. Tyszkiewicz.

W opracowaniu zastosowano bardzo szeroki wachlarz metod badania zagadnień przestrzennych rolnictwa, stosowanych przez ekonomistów rolnych i geografów oraz bardzo bogaty materiał empiryczny, zgromadzony między innymi w drodze umowy z Departamentem Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej GUS. Podstawową jednostką badań był ówczesny powiat, a ujęcia dynamiczne oparto na danych dla kilku okresów (lata 1950, 1960, 1965 i 1970). Praca zyskała duże uznanie i wyróżniona została Nagrodą Sekretarza Naukowego PAN.

Dodatkowym efektem tych prac było kilka tysięcy map, które wykorzystano w wyżej wspomnianej monografii i w pracach przeznaczonych dla praktyki planistycznej w byłej Komisji Planowania przy Radzie Ministrów (Kulikowski 1987).

W latach 1976–1985 badania Zakładu prowadzone były początkowo w ramach problemu międzyresortowego (MR-I-28) a następnie – Centralnego Projektu Badań Podstawowych CPBP 03.12 *Uwarunkowania przestrzenne rozwoju społeczno-gospodarczego Polski*. W ramach tego tematu Zakład Geografii Rolnictwa IGiPZ PAN realizował 3 zadania badawcze: 1. *Badania metodyczne i porównawcze organizacji przestrzennej rolnictwa* (J. Kostrowicki), 2. *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa* (R. Szczęsny), 3. *Organizacja przestrzenna rolnictwa* (R. Kulikowski). W ramach drugiego z tematów prowadzono coroczne badania według województw i opublikowano pracę pt. *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa indywidualnego Polski w latach 1938–1988. Próba syn-*

tezy (Szczęsny 1992), a w ramach tematu trzeciego zgromadzono bardzo bogate materiały dotyczące zwłaszcza struktury agrarnej oraz wartości i struktury produkcji globalnej i towarowej rolnictwa w Polsce dla 1978 r. w skali gmin, które następnie wykorzystano w licznych publikacjach na temat organizacji przestrzennej rolnictwa w Polsce.

Badaniami przemian struktury agrarnej w poszczególnych okresach i regionach kraju zajmowali się: W. Biegajło (1962), W. Stola (1970), B. Gałczyńska, R. Kulikowski (1982, 2000), a w skali całego kraju: W. Tyszkiewicz (1978, 1982), R. Kulikowski (2003). Większość z tych prac obejmowała szerszą problematykę, a struktura agrarna była jednym z ważnych elementów analizy. W przypadku pracy ostatniego z cytowanych autorów przedmiotem badania była struktura agrarna opracowana na podstawie danych PSR 2002 w skali gmin.

Problematyka z zakresu cech organizacyjno-technicznych, w tym zróżnicowanie przestrzenne pracy żywej i uprzedmiotowionej w rolnictwie w skali kraju, była podejmowana przez B. Dorsz, R. Kulikowskiego (1973–1978), W. Stołę (1978), B. Gałczyńską (1996). Problematyką wykształcenia ludności rolniczej zajmowała się B. Gałczyńska (1988, 1995, 1998). Porównania efektów produkcyjnych rolnictwa z poziomem wykształcenia zatrudnionych w rolnictwie w poszczególnych gminach kraju dokonali: B. Gałczyńska i R. Kulikowski (1986). Z porównań tych wynikało, że poziom wykształcenia ludności zatrudnionej w rolnictwie miał większy wpływ na efekty produkcyjne rolnictwa niż zróżnicowanie warunków naturalnych (z wyłączeniem terenów górskich). Wpływ przekształceń strukturalnych rolnictwa na zagospodarowanie terenów wiejskich był przedmiotem badań A. Stasiaka (1995).

Odległą i długą historię mają prace Zakładu Geografii Rolnictwa z zakresu kierunków rolniczego użytkowania ziemi. Początkowo do określania kierunków użytkowania gruntów ornych stosowano metody oparte na udziałach procentowych (Stola 1964), a następnie metodę d'Hondta, przy zastosowaniu której kierunki tworzone nie w oparciu o subiektywnie ustalone przedziały procentowe, a występujące obiektywnie proporcje pomiędzy grupami upraw i poszczególnymi uprawami. Przestrzennemu zróżnicowaniu i przemianom kierunków rolniczego użytkowania ziemi w Polsce poświęcili swoje prace: R. Kulikowski (1969), W. Stola (1978). Analizę porównawczą kierunków użytkowania gruntów ornych w Polsce, Czechosłowacji i na Węgrzech zaprezentowali W. Biegajło i R. Kulikowski (1972). Opracowanie dotyczące porównania kierunków rolniczego użytkowania ziemi i chowu zwierząt we Włoszech wykonała A. Dziewulska (1982). Próbie metodycznej określania kierunków rolniczego użytkowania ziemi, w której zaproponowano różne sposoby ich określania i grupowania, służyły prace K. Bieleckiej (1971) i R. Kulikowskiego (1973). W pierwszej z tych prac dokonano opisu licznych modyfikacji metody J. C. Weavera służącej określaniu elementów wiodących w strukturach, w drugiej zaprezen-

wano sposoby określania kierunków użytkowania ziemi, kierunków rolniczego użytkowania ziemi oraz kierunków użytkowania gruntów ornych przy zastosowaniu różnych sposobów grupowania upraw.

Dalszy rozwój badań nad kierunkami użytkowania ziemi został na szereg lat powstrzymany z powodu braku danych dotyczących struktury rolniczego użytkowania ziemi w skali gmin. Możliwość taka zaistniała z chwilą publikacji materiałów PSR 2002. Autor tego omówienia złożył do druku pracę na temat przestrzennego zróżnicowania rolniczego użytkowania ziemi, w tym też kierunków użytkowania gruntów ornych w Polsce w 2002 r., która w najbliższym czasie ukaże się w Poznaniu.

Bardzo długą tradycję oraz duże wartości metodyczne i poznawcze mają też prace pracowników Zakładu dotyczące badania cech produkcyjnych rolnictwa i rozmieszczenia produkcji rolnej w Polsce. Jedną z pierwszych z tej dziedziny była praca doktorska R. Szczęsnego (1963) pt. *Kierunki produkcji rolnej w Polsce w latach 1938-1958*, w której w znacznym stopniu wykorzystano dorobek ekonomistów rolnych, polskich i niemieckich w zakresie badań cech produkcyjnych rolnictwa. W skróconej formie praca ta opublikowana została dopiero w 1966 r. W późniejszych okresach prace na temat metod określania i analiz przestrzennego zróżnicowania kierunków produkcji globalnej i towarowej rolnictwa opublikowali: R. Kulikowski (1977), R. Kulikowski, J. Szyrmer (1978), a wyczerpujący przegląd prac na ten temat znajduje się w pracy habilitacyjnej R. Kulikowskiego (2003a).

Rozmieszczeniu produkcji rolnej w Polsce w latach 1960, 1965 i 1970 poświęcili swoje prace doktorskie R. Kulikowski (*Przemiany w strukturze przestrzennej produkcji globalnej rolnictwa w latach 1960-1970*) i J. Szyrmer (*Przemiany struktury przestrzennej produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego w Polsce w latach 1960-1970*), które następnie były podstawą obszernego rozdziału monografii na temat przemian struktury przestrzennej rolnictwa Polski w latach 1950-1970 (Kostrowicki 1978) pt. *Składniki produkcji rolniczej* (Kostrowicki, Kulikowski, Szyrmer 1978) i *Produktywność, towarowość i struktura produkcji rolnej* (Kulikowski, Szyrmer 1978). Prace te zawierają analizę przemian produkcji globalnej i towarowej rolnictwa oraz rozmieszczenia na terenie kraju wszystkich ważniejszych elementów składowych produkcji roślinnej i zwierzęcej.

Problematyki przemian struktury przestrzennej rolnictwa indywidualnego w Polsce dotyczyły też późniejsze opracowania R. Kulikowskiego (1980, 1982, 1999, 1999a, 2001a, 2002), J. Szyrmera (1980) i R. Szczęsnego (1988, 1992a, 1993, 1997, 1999). Najczęściej w tych opracowaniach problematyka rozmieszczenia produkcji rolnej w przestrzeni była analizowana porównawczo z innymi cechami produkcyjnymi rolnictwa.

Wiele prac o dużej wartości metodycznej i poznawczej poświęcono też zagadnieniu produktywności ziemi (wartość lub wielkość produkcji towarowej ro-

lnictwa przypadająca na 1 ha użytków rolnych) (Kulikowski 1980, 1982, 1996, 2002; Kulikowski, Szyrmer 1978; Szyrmer 1992). We wcześniejszych pracach wielkość produkcji rolnej określano w jednostkach zbożowych (Biegajło 1962; Szczęsny 1966), później w jednostkach monetarnych – cenach stałych (Kulikowski, Szyrmer 1978). Jednym z bardziej interesujących metodycznie opracowań było studium R. Kulikowskiego z 1980 r., w którym cechy produkcyjne rolnictwa określono stosując do tego celu wartość produkcji globalnej, końcowej, czystej i towarowej dla różnych istniejących ówczynie sektorów rolnictwa.

Inną z ważnych cech produkcyjnych rolnictwa jest wielkość lub wartość produkcji globalnej rolnictwa przypadająca na 1 osobę zatrudnioną w rolnictwie – produktywność pracy. Cecha ta była najczęściej jednym z badanych elementów w pracach o szerzej zakrojonej problematyce, dotyczących wybranych obszarów kraju (Stola 1970; Biegajło 1973; Gałczyńska, Kulikowski 1982, 2000), czasem zakresem przestrzennym badań obejmowano cały kraj w skali powiatów (Kulikowski, Szyrmer 1978), województw (Kulikowski 1980, 1982) i gmin (Kulikowski 1996).

Analizy przestrzennej cech produkcyjnych rolnictwa określanych w oparciu o wartość produkcji towarowej dotyczyły badania J. Szyrmera (1975, 1976, 1980). Prace tego autora były też nowatorskie z punktu widzenia sposobów określania rozmiarów produkcji globalnej i towarowej rolnictwa, metod badania stopnia i poziomu towarowości rolnictwa oraz metod określania stopnia specjalizacji rolnictwa. Nowe podejście do badania specjalizacji rolnictwa zaproponował też R. Kulikowski (2003a). Istotą tego podejścia było rozpatrywanie specjalizacji rolnictwa nie tylko z punktu widzenia jej koncentracji na określonej liczbie produktów, ale także jej wielkości (lub wartości).

Dane dotyczące różnych cech produkcyjnych rolnictwa wykorzystywano też w badaniach porównawczych z poziomem wykształcenia zatrudnionych w rolnictwie (Gałczyńska, Kulikowski 1986), wielkością gospodarstw (Gałczyńska, Kulikowski 1988) i wskaźnikiem jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (Kulikowski 1986). W ostatniej z cytowanych prac zastosowano mierniki stopnia wykorzystania przestrzeni rolniczej w postaci wartości produkcji globalnej i produkcji roślinnej rolnictwa przypadającej na 1 punkt ogólnego wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej opracowanego przez IUNG w Puławach.

OBSZARY PROBLEMOWE ROLNICTWA

Poszukiwanie obszarów problemowych lub obszarów konfliktowych w przestrzeni jest jednym z bardziej atrakcyjnych sposobów rozwiązywania skomplikowanej problematyki w planowaniu przestrzennym. Pojawiła się ona także w polskiej literaturze geograficznej. Pośród geografów zatrudnionych w IGiPZ PAN szeroko rozumianą problematyką obszarów problemowych, określanych nazwą obszarów konfliktowych, zajmowała się J. Grocholska (1982), określe-

niem i opisem obszarów problemowych w polskim rolnictwie zajmował się R. Kulikowski (1986). W studium do przestrzennego zagospodarowania kraju z 1986 r. autor ten poszukiwał tzw. „obszarów szansy”, porównując efekty produkcyjne rolnictwa do ogólnego wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej IUNG. Celem następnych prac tego autora (Kulikowski 1992, 1995) było natomiast poszukiwanie obszarów problemowych lub obszarów depresyjnych rozumianych jako obszary, na których rolnictwo prezentuje niższy poziom rozwoju od rolnictwa na innych terenach położonych w podobnych warunkach naturalnych.

Jednym z bardziej pogłębionych i kompleksowych studiów na temat obszarów problemowych w polskim rolnictwie jest rozprawa habilitacyjna J. Bańskiego (1999a), w której wyróżniono 4 następujące typy obszarów: 1. obszary opóźnione w rozwoju, 2. obszary rezerw produkcyjnych, 3. obszary niekorzystnych warunków przyrodniczych, 4. obszary konfliktów. Wypracowane w tej rozprawie metody badań obszarów problemowych rolnictwa zaowocowały następnymi publikacjami tego autora (Bański 1999, 2000, 2000a, 2001, 2001c, 2002) na temat poszczególnych typów obszarów problemowych, a także powiązaniu obszarów problemowych z polityką regionalną, rezerwami produkcyjnymi w rolnictwie i ludnością.

Najnowszej próby wydzielenia obszarów problemowych w rolnictwie na podstawie danych PSR 2002 dokonał R. Kulikowski (2003). Na podstawie analizy zróżnicowania przestrzennego 41 cech rolnictwa indywidualnego w Polsce dokonano doboru 11 cech wskaźnikowych (cech negatywnych), będących podstawą określenia obszarów problemowych rolnictwa, a następnie po ich normalizacji wydzielono 4 następujące grupy badanych jednostek: 1. obszary bez cech negatywnych, 2. obszary z 1 do 2 cechami negatywnymi, 3. obszary problemowe z koncentracją 3 do 5 cech negatywnych i 4. obszary wysoce problemowe z koncentracją 6 i więcej cech negatywnych. Największą koncentracją cech negatywnych (9 cech) charakteryzowały się nieliczne gminy karpackie w południowo-wschodniej Polsce.

GOSPODARKA ŻYWNOŚCIOWA W POLSCE

Problematyka kompleksu żywnościowego nie była podejmowana zbyt często w badaniach Instytutu. Powodem tego była zapewne bardzo ograniczona baza odpowiednich danych. Pierwszym opracowaniem na ten temat, wykonanym w Instytucie, był artykuł R. Kulikowskiego (1983), w którym dokonano próby oceny rozwoju organizacji przestrzennej gospodarki żywnościowej w Polsce. W kolejnej pracy (Kulikowski 1984) dokonano próby określenia zakresu pojęciowego gospodarki żywnościowej i poddano analizie przestrzennej zróżnicowanie jej poszczególnych bloków. W kolejnej pracy tego autora wskazano na potrzeby żywnościowe świata oraz na stopień ich pokrycia (Kulikowski 1991).

Problematyce zróżnicowania przestrzennego i przemianom gospodarki żywnościowej w Polsce po zmianach ustrojowych w 1989 r. poświęcił dwa opracowania R. Szczęsny (1996, 1998). Wykorzystując bogatszy zestaw danych z PSR 1996 autor dokonał interesującej analizy najważniejszego bloku gospodarki żywnościowej – rolnictwa oraz wielkości spożycia podstawowych produktów rolnych. W tym celu autor porównał rozmiary produkcji wybranych artykułów rolnych, liczbę ludności i normy spożycia.

Pracownicy Instytutu (J. Bański, B. Gałczyńska, R. Kulikowski, W. Stola, R. Szczęsny, W. Zgliński) uczestniczyli w realizacji projektu badawczego *Rolnictwo i gospodarka żywnościowa w ujęciu przestrzennym 1980–1990–2000* kierowanym przez W. Kamińskiego. W jego ramach wspomniane powyżej osoby opublikowały szereg opracowań (m.in. Gałczyńska 1993ab; Kulikowski 1992a; Zgliński 1992ab).

ROLNICTWO POLSKI I WYBRANYCH KRAJÓW EUROPY W OKRESIE TRANSFORMACJI

Jednym z podstawowych problemów przemian rolnictwa polskiego po zmianach ustrojowych w 1989 r. była likwidacja państwowych gospodarstw rolnych. Ustawą z końca 1991 r. powołano Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa, która przejęła grunty po gospodarstwach państwowych i grunty Państwowego Funduszu Ziemi (łącznie ponad 4 mln ha) celem ich zagospodarowania. Problematyce przekształceń, a następnie sposobów zagospodarowania gruntów byłych gospodarstw państwowych poświęcił wiele miejsca w swoich pracach W. Zgliński (1997, 1999, 2000, 2000a, 2003, 2004, 2004a), wskazując na ich różne sposoby wykorzystania i zróżnicowanie przestrzenne. Wagę tych opracowań potwierdzają: szczegółowość analizowanych zagadnień, duże walory poznawcze oraz ujęcia przestrzenne, dzięki którym wykazano duże regionalne zróżnicowanie procesów transformacji rolnictwa państwowego w Polsce.

Jednym z najważniejszych problemów w trakcie negocjacji polskiego członkostwa w Unii Europejskiej był stan i możliwości rozwoju polskiego rolnictwa we współpracy z rolnictwem Europy Zachodniej. W nawiązaniu do powyższego wiele uwagi w pracach IGiPZ PAN poświęcano problematyce poziomu i zróżnicowania przestrzennego rolnictwa w wybranych krajach Unii Europejskiej (Szczęsny 1995; Bański 1999b, 2001b; Stola 2000), dekoloktywizacji rolnictwa i jej skutkom w krajach Europy Środkowej i Wschodniej (Zgliński 2000) oraz przemianom i zróżnicowaniu rolnictwa w postkomunistycznych krajach Europy Środkowej (Kulikowski 2000b, 2001c).

Bardzo wiele miejsca w badaniach IGiPZ PAN poświęcono przede wszystkim przemianom rolnictwa w Polsce po zmianach ustrojowych w 1989 r. Pogłębione studium na ten temat wykonane zostało, w ramach projektu zamawianego pt. *Podstawy naukowo-badawcze koncepcji polityki przestrzennego za-*

gospodarowania kraju, przez R. Szczęsnego, R. Kulikowskiego i A. Tkocz (1997). Zagadnienie zróżnicowań przestrzennych rolnictwa w Polsce w okresie transformacji było także podstawą prac R. Kulikowskiego (1999, 2000, 2002, 2004). Jego prace dotyczyły także zróżnicowania i przemian cech produkcyjnych rolnictwa w latach 90.

O regionalnych zróżnicowaniach oraz przyszłości wsi i rolnictwa w Polsce pisał też W. Zgliński (2002). W cytowanej pracy zaprezentował poglądy własne i poglądy niektórych ekonomistów rolnych na temat kierunków rozwoju rolnictwa w Polsce w najbliższym horyzoncie czasowym.

Szereg prac wykonanych w IGiPZ PAN dotyczyło analizy porównawczej rolnictwa polskiego z rolnictwem Unii Europejskiej. Interesujący wskaźnik syntetyczny do badania dystansu pomiędzy rolnictwem polskim i rolnictwem UE zaproponował w jednej ze swoich prac J. Bański (2001). Inny z autorów, poszukując odpowiedzi na pytanie *Daleko czy blisko do UE 15?*, porównał rolnictwo Polski i UE w aspekcie jego udziału w produkcie krajowym brutto, w ogólnym zatrudnieniu, w strukturze agrarnej, nakładach, rolniczym użytkowaniu ziemi i efektach produkcyjnych (Kulikowski 1999, 2001, 2001a).

Ciekawymi studiami, zwłaszcza w aspekcie poznawczym, są prace na temat zróżnicowania i działalności gospodarstw rolnych według danych PSR 1996 (Szczęsny 2000) oraz analiza przemian i zróżnicowania przestrzennego wszystkich ważniejszych cech rolnictwa określonych w skali gmin dla całej Polski na podstawie danych PSR 2002 (Kulikowski 2003b, 2004, 2004a). Pierwszy z wymienionych autorów na podstawie danych PSR 1996 określił typy indywidualnych gospodarstw rolnych z wykorzystaniem danych dotyczących wartości produkcji towarowej rolnictwa oraz głównych źródeł ich dochodów. Drugi autor na tle warunków naturalnych rolnictwa dokonał analizy przemian i zróżnicowania przestrzennego rolniczego użytkowania ziemi oraz cech społeczno-własnościowych, organizacyjno-technicznych i produkcyjnych rolnictwa w latach 1990–2002 i w okresie pomiędzy 1996 a 2002.

INNE KIERUNKI BADAŃ

W początkowym okresie istnienia Zakładu pojawiły się też przykłady badań historycznych rolnictwa. W. Biegajło (1964) wykonał interesujące studium na temat sposobów przejścia z systemu trójpolowego do systemów bezugorowych na Podlasiu. K. Bielecka (1966) wykonała pracę doktorską na temat przemian użytkowania ziemi w Królestwie Polskim w latach 1863–1913. Obok dużych walorów poznawczych, bardzo cenną w drugiej z tych prac jest jej część dokumentacyjna, gromadzona w dużej mierze w archiwach położonych poza obecnymi granicami kraju.

Wyczerpującą analizę zróżnicowania przestrzennego warunków naturalnych w rolnictwie zamieścił J. Kostrowicki (1961) w książce pt. *Środowisko geogra-*

ficzne Polski, która wznawiana była kilkakrotnie i oceniana jako najlepsza, w owym czasie, ocena środowiska naturalnego dokonana przez ekonomistę.

Jeszcze innym kierunkiem badań naukowych, który zaczęto rozwijać w Zakładzie Geografii Rolnictwa od drugiej połowy lat 70. jest problematyka funkcji obszarów wiejskich. Po części związane to było z przejściem do tego Zakładu H. Szulc i A. Stasiaka. Choć zagadnienie to przekracza zakres problematyki przypisywanej tradycyjnie geografii rolnictwa, to fakt, iż rolnictwo jest najczęściej jedną z podstawowych funkcji obszarów wiejskich sprawia, że badania te nie mogą być w tym omówieniu pominięte.

Początków badania zróżnicowania przestrzennego funkcji obszarów wiejskich w Polsce upatrywać należy z opublikowaniem przez J. Kostrowickiego (1976) pracy pt. *Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna*. W pracy tej po raz pierwszy, w polskiej literaturze geograficznej wykazano, że wcześniej utożsamiane pojęcie wsi tylko z rolnictwem nie jest słuszne, a w większości przypadków wręcz błędne.

Przez szereg następnych lat badaniom funkcji obszarów wiejskich wiele miejsca w swoich pracach poświęcała W. Stola (1979, 1982, 1987, 1993). Rozwijała ona przede wszystkim metodologię badań, a następnie na podstawie wypracowanych przez siebie metod podejmowała próby klasyfikacji funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce. Problematyce przemian struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce poświęcono też jeden z tomów *Studiów Obszarów Wiejskich* (Bański, Stola 2002), w którym kilka podrozdziałów poświęcono takim zagadnieniom jak: użytkowanie ziemi, struktura agrarna i produkcja rolna. Kończącą część pracy poświęcono analizie przemian funkcji obszarów wiejskich w latach 1988–2000. Wiele miejsca problematyce rolnictwa poświęcono w obszernym opracowaniu A. Stasiaka i R. Kulikowskiego (1996) na temat gmin wiejskich oraz w pracy A. Stasiaka i W. Zglińskiego (1999) na temat perspektyw rozwoju obszarów wiejskich.

W ostatnich latach obok problematyki dotyczącej geografii rolnictwa badania naukowe Zespołu Badań Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN rozszerzane są na problematykę dyscypliny określanej nazwą geografii wsi (J. Bański, K. Czapiewski, D. Świątek). Prace te, choć bardzo interesujące metodycznie i poznawczo, przekraczają zakres tematyczny tego omówienia.

PODRĘCZNIKI UNIWERSYTECKIE I ROZDZIAŁY W PODRĘCZNIKACH NA TEMAT GEOGRAFII ROLNICTWA

Pracownicy IGiPZ PAN są autorami kilku podręczników uniwersyteckich z zakresu geografii rolnictwa. Jednym z bardziej znanych jest podręcznik J. Kostrowickiego (1973) pt. *Zarys geografii rolnictwa* – tłumaczony także na język włoski. Obok wykładu na temat przedmiotu, kierunków i metod badawczych ge-

ografii rolnictwa, nowością jest proponowany układ rozdziałów nawiązujący do cech rolnictwa przyjmowanych za podstawowe w badaniach typologicznych. Jednym z najciekawszych rozdziałów w tej książce jest wyczerpująca analiza systemów uprawy roślin i chowu zwierząt na świecie (od najstarszych po współczesne).

Bardzo wartościową pozycją dla każdego, kto interesuje się współczesną problematyką rolnictwa światowego, jest też podręcznik J. Falkowskiego i J. Kostrowickiego (2001) pt. *Geografia rolnictwa świata*. Dużym walorem i nowością tego podręcznika (poza samą aktualnością danych), jest znaczne rozszerzenie części poświęconej podstawom metodologicznym geografii rolnictwa między innymi o ujęcia modelowe, analizę dotyczącą problemów wyżywienia ludności świata i ciekawie prowadzony opis przykładów rolnictwa z różnych regionów geograficznych świata.

W. Stola i R. Szczęsny są też autorami podręcznika uniwersyteckiego pt. *Geografia rolnictwa Polski*, który wydano dwukrotnie (w 1976 i 1982 r.). Do dziś jest to obok podręcznika T. Olszewskiego z 1985 r często wykorzystywany przez studentów podręcznik na poziomie uniwersyteckim na temat geografii rolnictwa w naszym kraju.

J. Kostrowicki (1978a) jest autorem rozdziału pt. *Rolnictwo* w podręczniku pt. *Geografia ekonomiczna Polski*, który był wznawiany kilkakrotnie. Wcześniejsze wersje tego rozdziału z 1969 i 1971 r. publikował ten autor wspólnie z R. Szczęsnym.

W. Stola i R. Szczęsny (2004) są też współautorami rozdziału pt. *Struktura przestrzenna rolnictwa i leśnictwa* w podręczniku uniwersyteckim pt. *Geografia gospodarcza Polski*. O dużej potrzebie i użyteczności praktycznej tego typu opracowań świadczy fakt, że od 1994 r. podręcznik ten doczekał się już 6 aktualizowanych wydań.

ZASTOSOWANIE BADAŃ GEOGRAFICZNYCH ROLNICTWA W PRAKTYCE

Już od początków istnienia Instytutu dużą uwagę zwracano na aspekty aplikacyjne prowadzonych badań. Część z liderów ówczesnej geografii w Polsce wywodziła swój zawodowy rodowód z Głównego Urzędu Planowania (K. Dziewoński, J. Kostrowicki).

Chcąc zapewnić efektywne wykorzystanie metod i wyników prac nad użytkowaniem ziemi w skali szczegółowej Zakład Geografii Rolnictwa IG PAN organizował kilkakrotnie konferencje z udziałem przedstawicieli planowania regionalnego. Z czasem nastąpił jednak spadek zainteresowania zdjęciami użytkowania ziemi w związku z coraz łatwiejszym wykorzystaniem do tego celu zdjęć lotniczych, a później satelitarnych.

Za ważne osiągnięcie z punktu widzenia zastosowanych metod i szerokiego zakresu problematyki należy uznać opracowanie wykonane specjalnie na użytek praktyki pt. *Próba zarysowania przemian w strukturze przestrzennej rolnictwa w latach 1960–1967 oraz hipoteza dalszych przemian w latach 1970–1990* (Kostrowicki i in. 1973). Pracę tę, zawierającą 81 stron maszynopisu oraz 55 kartogramów i map, przekazano do wykorzystania w ówczesnej Państwowej Komisji Planowania, a zespół jej wykonawców tworzyli: J. Kostrowicki, B. Dorsz, W. Jankowski, R. Kulikowski, R. Szczęsny i J. Szymmer. Za opracowanie to zespół otrzymał kolejną Nagrodę Sekretarza Naukowego PAN.

W końcu lat 70. zgromadzono w Zakładzie bardzo bogaty zestaw materiałów statystycznych dotyczących wszystkich ważniejszych cech rolnictwa w skali gmin dla całego kraju, które następnie opracowano w postaci map ilustrujących przestrzenne zróżnicowanie struktury agrarnej, siły roboczej i poziomu wykształcenia ludności zatrudnionej w rolnictwie, nawożenia mineralnego, mechanizacji produktywności ziemi i pracy oraz stopnia i poziomu towarowości oraz specjalizacji rolnictwa. Praca R. Kulikowskiego w Zespole Zagospodarowania Przestrzennego byłej Komisji Planowania przy Radzie Ministrów w połowie lat 80. pozwoliła mu na zapoznanie się z zapotrzebowaniem praktyki planistycznej na badania stosowane z zakresu geografii rolnictwa. Wyniki badań prowadzonych w Instytucie nad zróżnicowaniem przestrzennym rolnictwa w skali gmin (R. Kulikowski, B. Gałczyńska) znalazły swoje odzwierciedlenie w *Założeniach do planu przestrzennego zagospodarowania kraju do 1995 r.*, a następnie w *Planie zagospodarowania przestrzennego kraju do 1995 r.* Więcej informacji na ten temat zawarto w pracy R. Kulikowskiego (1987) pt. *Geografia rolnictwa w pracach nad planem przestrzennego zagospodarowania kraju do 2000 r.* A. Stasiak (1995a) uczestniczył w opracowaniu koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju *Polska 2000 plus*.

Bezpośrednie przełożenie do praktyki planistycznej miały też niektóre prace W. Zglińskiego (1982, 1982a, 1985, 1986), w których autor przedstawia problematykę i miejsce rolnictwa w planowaniu przestrzennym, prezentuje założenia i wytyczne w zakresie rolnictwa do planu przestrzennego zagospodarowania gmin w woj. stołecznym warszawskim i makroregionie funkcjonalnym Warszawy. Praca tego autora z 1985 r. poświęcona jest miejscu analiz geograficznych w procesie planowania rolnictwa i gospodarki żywnościowej.

Przedstawiciele Instytutu włączeni byli w realizację projektu zamawianego przez byłą Komisję Planowania i Rządowe Centrum Studiów Strategicznych pt. *Podstawy naukowo-badawcze polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*. Kierownictwo całego projektu sprawował P. Korcelli, a w realizacji problematyki wiejskiej i rolniczej uczestniczyli: R. Kulikowski, R. Szczęsny, A. Stasiak i W. Zgliński.

Wykonano też szereg studiów na bezpośrednie zamówienia ze strony praktyki. Na zlecenie angielskiej firmy konsultingowej Ser Gib, R. Kulikowski i J. Ba-

ński (1998) wykonali opracowanie pt. *Rolnictwo na obszarach projektowanego przebiegu autostrad*, na zlecenie władz miasta i gminy Aleksandrów Łódzki R. Kulikowski wykonał opracowanie pt. *Studium rozwoju lokalnego miasta i gminy Aleksandrów Łódzki w zakresie rolnictwa*, a W. Zgliński wykonał podobne opracowanie dla gminy Pomiechówek. R. Kulikowski i W. Zgliński wykonali wspólnie, na zlecenie władz miasta Radomia, studium pt. *Diagnoza funkcji rolniczej miasta Radomia na tle uwarunkowań przestrzennych rozwoju tej gałęzi gospodarki w województwie radomskim* oraz na zamówienie gminy Jabłonna opracowanie pt. *Uwarunkowania zagospodarowania przestrzeni rolniczej gminy Jabłonna*. W. 2004 roku W. Zgliński wykonał ekspertyzę na zlecenie Biura Naczelnego Architekta Warszawy pt. *Określenie kierunków i zasad kształtowania rolniczej przestrzeni produkcyjnej na potrzeby studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego m. st. Warszawy*. Autor ten brał również udział w opracowaniu części rolniczej do *Strategii rozwoju województwa mazowieckiego*.

ZAKOŃCZENIE

Na zakończenie podkreślić należy bardzo duży wkład pracowników Zakładu w kształcenie młodej kadry naukowej. Jego twórcą i wieloletni kierownik prof. Jerzy Kostrowicki uważany jest za twórcę polskiej szkoły geografii rolnictwa. Stopnie naukowe doktora uzyskało pod jego kierunkiem aż 16 osób. Część wypromowanych przez niego doktorów to pracownicy innych ośrodków naukowych w kraju i za granicą. Cztery osoby uzyskały w IGiPZ PAN stopnie naukowe doktorów habilitowanych z zakresu omawianej dyscypliny, a 2 osoby – tytuły naukowe profesorów (R. Szczęśny, W. Stola).

Z powodu ograniczonych możliwości finansowych Instytutu, obecna liczba pracowników naukowych, członków Zespołu Badań Obszarów Wiejskich, to zaledwie 5 osób – w tym 2 docentów (J. Bański, R. Kulikowski), 1 adiunkt (W. Zgliński) i 2 asystentów (K. Czapiewski, D. Świątek). Mimo to aktywność jego członków na wszystkich polach działalności naukowej jest duża i widoczna zarówno w sferze publikacyjnej, współpracy międzynarodowej (udział z referatami w kongresach i konferencjach), jak też na polu organizacji nauki.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

- Bański J., 1989, *Problematyka optymalizacji użytkowania ziemi w Polsce*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich. XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno Rolnicze*, Politechnika Białostocka, UMK, PTG, s. 34–42.
- Bański J., 1991, *Typy rolnictwa Jemenu Południowego*, *Przegląd Geograficzny*, 63, 3–4, s. 307–324.

- Bański J., 1996, *Kierunki przemian rolniczego użytkowania ziemi w województwie warszawskim w latach 80-tych*, [w:] *Przemiany struktury przestrzennej obszarów wiejskich w strefach podmiejskich Polski i Rumunii*, Conference Papers, 25, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 71–78.
- Bański J., 1996a, *Zróżnicowanie i dynamika przekształceń rolniczego użytkowania ziemi na przykładzie wybranych województw*, *Przegląd Geograficzny*, 68, 1–2, s. 99–113.
- Bański J., 1997, *Przemiany użytkowania ziemi w Polsce w latach 1975–1988*, *Prace Geograficzne*, 168, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 105.
- Bański J., 1998, *Gospodarka ziem w Polsce w okresie restrukturyzacji*, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 117.
- Bański J., 1998a, *Wpływ warunków przyrodniczych i społeczno-ekonomicznych na przestrzenne zróżnicowanie rolniczego użytkowania ziemi*, [w:] M. Rzętała, T. Skrzypek (red.), *Geografia w kształtowaniu i ochronie środowiska oraz transformacji gospodarczej regionu górnośląskiego. Referaty, komunikaty, postery 47 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Sosnowiec, s. 338–339.
- Bański J., 1999, *Obszary problemowe a polityka regionalna*, [w:] *Aktualne problemy społeczno-gospodarcze regionów i sposoby ich rozwiązywania. Seminarium Ukraińsko-Polskie*, Narodowa Akademia Nauk Ukrainy, Ministerstwo Kompleksu Rolno-Przemysłowego Ukrainy, PAN, Kijów-Humań-Warszawa, s. 323–257.
- Bański J., 1999a, *Obszary problemowe rolnictwa w Polsce*, *Prace Geograficzne*, 172, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 128.
- Bański J., 1999b, *Przemiany strukturalne rolnictwa w Irlandii pod wpływem członkostwa w strukturach europejskich*, *Przegląd Geograficzny*, 71, 1–2, s. 45–57.
- Bański J., 2000, *Rolnicze obszary opóźnione w rozwoju*, *Czasopismo Geograficzne*, 71, 1, s. 3–21.
- Bański J., 2000a, *Rolnicze obszary rezerw produkcyjnych*, *Wież i rolnictwo*, 2(107), IRWiR, Warszawa, s. 31–43.
- Bański J., 2001, *Methods of delimiting of agricultural problem areas. Problems of Geography*, Bułgarska Akademia na Naukite, 1–2, Sofia, s. 26–34.
- Bański J., 2001a, *Polskie rolnictwo na tle rolnictwa Unii Europejskiej – ocena dystansu*, [w:] J. Bański (red.), *Wież i rolnictwo u progu Unii Europejskiej*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 1, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 29–42.
- Bański J., 2001b, *Rolnictwo Danii w okresie przynależności do Unii Europejskiej*, *Przegląd Geograficzny*, 73, 4, s. 517–534.
- Bański J., 2001c, *Stan i perspektywy rolnictwa na obszarach problemowych w Polsce*, *Zeszyty Geograficzne*, 22, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 60.
- Bański J., 2002, *Perspektywy rozwoju rolniczych obszarów problemowych*, [w:] J. Kitowski (red.), *Czynniki i bariery regionalnej współpracy transgranicznej – bilans dokonanych. 50 Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, PTG Oddz. w Rzeszowie, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, s. 267–276.

- Bański J., 2002a, *Współczesne problemy użytkowania ziemi w Polsce*, [w:] W. Kamińska (red.), *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 51–61.
- Bański J., 2004, *Obszary problemowe w Polsce*, [w:] T. Markowski (red.), *Przestrzeń w zarządzaniu rozwojem regionalnym i lokalnym*, Biuletyn KPZK PAN, 211, s. 9–32.
- Bański J., 2004a, *Land tenure and land relations in Poland*, [w:] V. Belenkyi (red.), *An international encyclopedia of land tenure relations for the nations of the world*, 3, The Edwin Mellen Press, Lewiston, s. 400–467.
- Bański J., 2004b, *Wybrane problemy rozwoju gospodarstw rolnych w opinii ich właścicieli – wyniki badań ankietowych*, [w:] J. Parysek (red.), *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002*, UAM, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 289–303.
- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 3, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, ss. 111.
- Biegajło W., 1957, *Ciechanowiec. Monografia geograficzno-gospodarcza*, [w:] *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, *Prace Geograficzne*, 9, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 141–159.
- Biegajło W., 1957, *Gospodarka rolna w strefie podmiejskiej – Gromada Horodniany*, *Przegląd Geograficzny*, 30, 1, s. 143–158.
- Biegajło W., 1959, *Gospodarka rolna na Żuławach. Wieś Radunica*, *Przegląd Geograficzny*, 31, 2, s. 345–369.
- Biegajło W., 1960, *Użytkowanie ziemi w powiecie gdańskim*, *Dokumentacja Geograficzna*, 1, s. 1–59.
- Biegajło W., 1962, *Sposoby gospodarowania w rolnictwie województwa białostockiego*, *Prace Geograficzne*, 35, IG PAN, Warszawa, s. 190.
- Biegajło W., 1965, *Borysówka, Grodzisko and Hruskie Villages in the North Eastern Undeveloped Corner of Poland*, *Geographia Polonica*, 5, s. 29–60.
- Biegajło W., 1965a, *Z badań nad użytkowaniem ziemi w Prowansji. Gmina Banon*, *Przegląd Geograficzny*, 37, 1, s. 109–141.
- Biegajło W., 1966, *Badania nad oceną warunków przyrodniczych i rejonizacja produkcji rolnej w Czechosłowacji*, *Przegląd Geograficzny*, 2, s. 485–493.
- Biegajło W., 1967, *Rolnictwo*, [w:] *Województwo białostockie. Monografia geograficzno-gospodarcza*, Lublin, s. 76–302.
- Biegajło W., 1969, *Użytkowanie ziemi i gospodarka rolna w środkowej Macedonii pow. Titovo Veles, wieś Elovac*, *Dokumentacja Geograficzna*, 5, s. 5–32.
- Biegajło W., 1973, *Typologia rolnictwa na przykładzie województwa białostockiego*, *Prace Geograficzne*, 100, IG PAN, Warszawa, ss. 163.
- Biegajło W., Jankowski W., 1972, *Land use mapping in Poland*, *Geographia Polonica*, 22, s. 105–112.

- Biegajło W., Kulikowski R., 1972, *Kierunki użytkowania gruntów ornych. Studium porównawcze na przykładzie Polski, Czechosłowacji i Węgier*, Przegląd Geograficzny, 44, 3, s. 539–547.
- Biegajło W., Tobjasz J., 1957, *Zagadnienie trójpolówki z ugorem, wieś Grabowiec*, Przegląd Geograficzny, 1, s. 111–141.
- Bielecka K., Paprzycki M., Piasecki Z., 1979, *Ocena stosowalności wybranych metod ilościowych w typologii rolnictwa*, Studia KPZK PAN, 68, ss. 93.
- Bielecka K., 1971, *Metody określania elementów wiodących w strukturze – modyfikacje metody J.C. Weavera*, Przegląd Geograficzny, 43, 1–2, s. 19–36.
- Bielecka K., Paprzycki M., 1979, *Evaluation of taxonomic methods from the point of view of comparability of results in space and in time – in optimalization aspect*, Geographia Polonica, 40, s. 187–190.
- Bielecka K., Szczotka F. A., 1978, *Badania nad oceną stosowalności metod ilościowych w typologii rolnictwa*, Zespół Koordynacyjny Problemu Międzyresortowego „Podstawy Przestrzennego Zagospodarowania Kraju”, Biuletyn Informacyjny, 23, ss. 94.
- Dorsz B., Kulikowski R., 1973–1978, *Nakłady pracy uprzedmiotowionej w rolnictwie*, Narodowy Atlas Polski, Zakład Narodowy Ossolińskich, PAN, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, plansza 76.
- Dziewoński K., 1956, *Detailed survey of land utilization in Poland*, Przegląd Geograficzny, 28, suplement, s. 20–31.
- Dziewoński K., Kostrowicki J., Piskorz H., Szczęsny R., 1956, *Tymczasowa Instrukcja sporządzania szczegółowych map użytkowania ziemi (projekt)*, Dokumentacja Geograficzna, 1, ss. 35.
- Dziewulska A., 1982, *Kierunki rolniczego użytkowania ziemi i chowu zwierząt we Włoszech*, Przegląd Geograficzny, 54, 4, s. 571–589.
- Dziewulska A., 1986, *Przestrzenne zróżnicowanie użytków zielonych w Europie*, Przegląd Geograficzny, 58, 1–2, s. 203–219.
- Falkowski J., Kostrowicki J., 2001, *Geografia rolnictwa świata*, PWN, Warszawa, ss. 516.
- Gadomski W., 1967, *Z badań nad użytkowaniem ziemi w rejonie Górnej Nitry. Spółdzielnia Nitrianskie Sučany*, Dokumentacja Geograficzna, 1, s. 5–26.
- Gadomski W., 1968., *Strefa podmiejska Warszawy w świetle przeglądowego zdjęcia użytkowania ziemi*, Dokumentacja Geograficzna, 4, s. 93–105.
- Gadomski W., Kulikowski R., 1969, *Użytkowanie ziemi i specjalizacja rolnictwa we Wschodnich Rodopach na przykładzie TKZS Sziroko Polje*, Dokumentacja Geograficzna, 5, s. 73–90.
- Gałczyńska B., 1982, *Typologia rolnictwa Bułgarii*, Przegląd Geograficzny, 54, 4, s. 551–570.
- Gałczyńska B., 1985, *Struktura przestrzenna rolnictwa Bułgarii*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1, s. 124–126.

- Gałczyńska B., 1988, *Wykształcenie ludności zatrudnionej w rolnictwie indywidualnym w Polsce. Analiza przestrzenna*, Przegląd Geograficzny, 60, 3, s. 367–378 + 5 map.
- Gałczyńska B., 1993a, *Wybrane aspekty mechanizacji rolnictwa indywidualnego (w ujęciu przestrzennym)*, IERiGŻ, Warszawa, ss. 29.
- Gałczyńska B., 1993b, *Zmiany poziomu wykształcenia ludności zatrudnionej w rolnictwie indywidualnym 1978–1988 (w ujęciu przestrzennym)*, IERiGŻ, Warszawa, ss. 21.
- Gałczyńska B., 1995, *Wykształcenie ludności rolniczej*, [w:] *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, IGiPZ PAN, Główny Geodeta Kraju, PPWK, Warszawa, plansza 63.5.
- Gałczyńska B., 1996, *Nakłady pracy i kapitału w rolnictwie*, [w:] *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, IGiPZ PAN, Główny Geodeta Kraju, PPWK, Warszawa, plansza 81.6.
- Gałczyńska B., 1998, *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu wykształcenia ludności rolniczej w Polsce*, [w:] H. Sasinowski, R. Rudnicki (red.), *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski*, Politechnika Białostocka, UMK, PTG, Białystok-Toruń, s. 70–75.
- Gałczyńska B., 2002, *Problematyka wsi i rolnictwa w strafie podmiejskiej Warszawy w badaniach geograficznych*, [w:] G. Węclawowicz (red.), *Warszawa jako przedmiot badań geografii społeczno-ekonomicznej*, Prace Geograficzne, 184, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 139–159.
- Gałczyńska B., Ilieva M., 2001, *Rolnictwo Polski i Bułgarii w okresie transformacji – wybrane problemy*, Europa XXI, 6, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 49–66.
- Gałczyńska B., Kulikowski R., 1980, *Agricultural suburban zone of Warsaw in the light of studies on the spatial differentiation of agriculture in the Warsaw voivodship*, [w:] *Geographical Problems of Suburban Areas. II Polish–Yugoslav Seminar*, Warszawa, 11, s. 295–313.
- Gałczyńska B., Kulikowski R., 1982, *Struktura przestrzenna rolnictwa indywidualnego w województwie stołecznym warszawskim*, Dokumentacja Geograficzna, 5–6, ss. 111.
- Gałczyńska B., Kulikowski R., 1986, *Poziom wykształcenia zatrudnionych w rolnictwie indywidualnym a efekty produkcyjne*, Przegląd Geograficzny, 58, 4, s. 783–794.
- Gałczyńska B., Kulikowski R., 1988, *Wielkość gospodarstw a efekty produkcyjne rolnictwa indywidualnego w Polsce*, Dokumentacja Geograficzna, 2–3, s. 39–45.
- Gałczyńska B., Kulikowski R., 1992, *Restrukturyzacja obszarów wiejskich w strafie podmiejskiej Warszawy*, [w:] *Restrukturyzacja obszarów wiejskich Polski (ze szczególnym uwzględnieniem stref podmiejskich). Materiały IX Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Łódź, s. 41–53.
- Gałczyńska B., Kulikowski R., 2000, *Wies i rolnictwo strefy podmiejskiej Warszawy. Zróżnicowania przestrzenne i procesy transformacji*, Dokumentacja Geograficzna, 20, ss. 75.
- Hauzer S., 1965, *Użytkowanie ziemi i gospodarka rolna w gromadzie Łomianki*, Dokumentacja Geograficzna, 5, s. 39–65.

- Jankowski W., 1972, *Mapy użytkowania ziemi w Polsce*, Polski Przegląd Kartograficzny, 1, s. 14–26.
- Jankowski W., 1975, *Land use mapping. Development and method*, Geographical Studies, 111, ss. 111.
- Jankowski W., Kowalczyk D., 1969, *Użytkowanie ziemi i rolnictwo we wsi Żeleznik, strefa podmiejska Belgradu*, Dokumentacja Geograficzna, 5, s. 51–72.
- Jankowski W., Kulikowski R., 1973, *Polska mapa użytkowania ziemi w skali 1:200 000*, Polski Przegląd Kartograficzny, 5, 3, s. 111–116.
- Kostrowicki J. (i in.), 1984, *Types of agriculture map of Europe. Mapa 1:2 500 000* (9 arkuszy), Wyd. Geologiczne, Warszawa (wersja polska i angielska).
- Kostrowicki J. (red.), 1959a, *Instrukcja szczegółowego zdjęcia użytkowania ziemi*, Dokumentacja Geograficzna, 2, ss. 128, 1959/1960, 2, 124 s., 1962, 3, Wydanie III – poprawione i uzupełnione, ss. 129.
- Kostrowicki J. (red.), 1967, *Województwo białostockie. Monografia geograficzno-gospodarcza*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, ss. 648.
- Kostrowicki J. (red.), 1969, *Atlas województwa białostockiego*, Wyd. Geologiczne, Warszawa.
- Kostrowicki J. (red.), 1978, *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970*, Prace Geograficzne, 127, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 512.
- Kostrowicki J., 1957, *O kierunkach rozwojowych geografii rolnictwa*, Przegląd Geograficzny, 29, 1, s. 3–19.
- Kostrowicki J., 1957a, *Uwagi o geografii rolnictwa w krajach anglosaskich*, Przegląd Geograficzny, 29, 1, s. 47–65.
- Kostrowicki J., 1959, *Badania nad użytkowaniem ziemi w Polsce*, Przegląd Geograficzny, 31, 3–4, s. 517–533.
- Kostrowicki J., 1960, *Land utilization as a basis for geographical typology of agriculture*, Przegląd Geograficzny, 32, suplement, s. 169–183.
- Kostrowicki J., 1960a, *Problematyka geograficzno-rolnicza szczegółowego zdjęcia użytkowania ziemi Polski*, Przegląd Geograficzny, 32, 3, s. 227–279.
- Kostrowicki J., 1960b, *The aims, concept and method of Polish land utilization survey*, Dokumentacja Geograficzna, 2, ss. 43.
- Kostrowicki J., 1961, *Środowisko geograficzne Polski. Warunki przyrodnicze rozwoju gospodarki narodowej*, PWN, Warszawa, ss. 609. (Wyd. II, 1968 r.).
- Kostrowicki J., 1964, *Geographical typology of agriculture in Poland. Methods and problems*, Geographia Polonica, 1, s. 111–146.
- Kostrowicki J., 1964a, *Polish Detailed Survey of Land Utilization. Methods and Techniques of Research*, Dokumentacja Geograficzna, 2, ss. 72.
- Kostrowicki J., 1965, *An Attempt to Determine the Geographical Types of Agriculture in East-Central Europe on the Basis of the Case Studies on Land Utilization*, Geographia Polonica, 5, s. 453–498.

- Kostrowicki J., 1965a, *Land Utilization. Case Studies: Origins, Aims, Methods, Techniques*, Geographia Polonica, 5, s. 7–28.
- Kostrowicki J., 1966, *Zdjęcie użytkowania ziemi i jego przydatność praktyczna*, Biuletyn KPZK PAN, 42, s. 211–217.
- Kostrowicki J., 1968, *Agricultural typology, agricultural regionalization, agricultural development*, Geographia Polonica, 14, s. 265–274.
- Kostrowicki J., 1968a, *Zakład Geografii Rolnictwa IG PAN 1956–1968. Zakres, problematyka i metody badań*, Dokumentacja Geograficzna, 4, s. 7–33.
- Kostrowicki J., 1969a, *Typologia rolnictwa. Założenia, kryteria, metody*, Przegląd Geograficzny, 41, 4, s. 559–621.
- Kostrowicki J., 1970, *Data requirements for land use maps*, The World Land Use Survey, Occasional Papers, 9, s. 73–81.
- Kostrowicki J., 1970, *Land use studies as a basis of agricultural typology of East-Central Europe*, Geographia Polonica, 19, s. 263–279.
- Kostrowicki J., 1972, *Próba typologii rolnictwa świata*, Przegląd Geograficzny, 44, 3, s. 395–435.
- Kostrowicki J., 1973, *Zarys geografii rolnictwa*, PWN, Warszawa, ss. 631.
- Kostrowicki J., 1976, *Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne*, Przegląd Geograficzny, 48, 4, s. 601–611.
- Kostrowicki J., 1978, *O sposobach syntetyzowania w nowoczesnej geografii*, Folia Geographica, 11, s. 9–20.
- Kostrowicki J., 1978a, *Rolnictwo*, [w:] S. Berezowski (red.), *Geografia ekonomiczna Polski*, PWE, Warszawa, s. 307–383.
- Kostrowicki J., 1978b, *Rural areas as multifunctional space: some research and planning problems*, [w:] L. Koutaniemi (red.), *Rural development in highlands and high latitude zones. Proceedings of a Symposium held by the International Geographical Union's Commission on Rural Development*, University of Oulu, Oulu, s. 175–182.
- Kostrowicki J., 1979, *Twelve years' activity of the IGU. Commission on Agricultural Typology*, Geographia Polonica, 40, s. 235–260.
- Kostrowicki J., 1980, *Układ hierarchiczny typów rolnictwa świata*, Przegląd Geograficzny, 52, 2, s. 271–302.
- Kostrowicki J., 1982, *Systemy użytkowania ziemi. Próba klasyfikacji*, Przegląd Geograficzny, 54, 4, s. 399–426.
- Kostrowicki J., 1982a, *Zakład Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN 1956–1981*, Przegląd Geograficzny, 54, 4, s. 385–397.
- Kostrowicki J., 1983, *Polska geografia rolnictwa. Mechanizmy rozwoju*, Przegląd Geograficzny, 55, 3–4, s. 597–631.
- Kostrowicki J., 1985, *Mapa typów rolnictwa Europy. Koncepcja, realizacja, doświadczenia*, Przegląd Geograficzny, 57, 1–2, s. 105–113.

- Kostrowicki J., 1986, *Transformations de l'agriculture européenne et la lumière de la carte des types agricoles de l'Europe*, Geographia Polonica, 52, s. 191–208.
- Kostrowicki J., 1988, *Badania porównawcze rolnictwa światowego. Przegląd metodologiczny*, Przegląd Geograficzny, 60, 4, s. 511–571.
- Kostrowicki J., 1988a, *Zakład Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w latach 1982–1986*, Dokumentacja Geograficzna, 2–3, s. 7–13.
- Kostrowicki J., Biegajło W., 1966, *Użytkowanie ziemi w krajach Europy środkowo-wschodniej. Wyniki badań na terenie Czechosłowacji i Jugosławii w latach 1962–1964*, Dokumentacja Geograficzna, 2–3, ss. 162.
- Kostrowicki J., Jankowski W., Kulikowski R., 1971, *Przeglądowa mapa użytkowania ziemi 1:200 000* (Wzór mapy, wersja czarno-biała i kolorowa), PPWK, Warszawa.
- Kostrowicki J., Kowalczyk D., 1962, *Użytkowanie ziemi w powiecie suwalskim*, Dokumentacja Geograficzna, 6, s. 41–77.
- Kostrowicki J., Kulikowski R., 1971, *Przeglądowe zdjęcie użytkowania ziemi (Projekt instrukcji)*, Dokumentacja Geograficzna, 2, ss. 27 + klucz znaków.
- Kostrowicki J., Szczęsny R., 1967, *Rolnictwo*, [w:] *Struktura przestrzenna gospodarki narodowej Polski*, PWE, Warszawa, s. 97–154.
- Kostrowicki J., Szczęsny R., 1971, *Rolnictwo*, [w:] *Struktura przestrzenna gospodarki narodowej Polski*, PWE, Warszawa, s. 17–124.
- Kostrowicki J., Szczęsny R., 1972, *Polish agriculture. Characteristics, types and regions*, [w:] *Geography of World Agriculture*, 1, Budapest, ss. 119.
- Kostrowicki J., Szczęsny R., 1972a, *A new approach to the typology of Polish Agriculture*, [w:] *Agricultural typology and land utilization*, Verona, s. 213–222.
- Kostrowicki J., Szczęsny R., 1975, *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa w Polsce w latach 1960–1970*, Biuletyn KPZK PAN, s. 91–128.
- Kostrowicki J., Szczęsny R., 1978, *Typy rolnictwa*, [w:] J. Kostrowicki (red.), *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970*, Prace Geograficzne, 127, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 428–478.
- Kostrowicki J., Szyrmer J. H., 1990, *Typologia rolnictwa. Koncepcja i metoda*, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 131.
- Kulikowski R., 1969, *Zmiany w kierunkach użytkowania gruntów ornych w Polsce w latach 1958–1965*, Przegląd Geograficzny, 41, 2, s. 281–286.
- Kulikowski R., 1973, *Próba zastosowania metody określania kierunków rolniczego użytkowania ziemi*, Przegląd Geograficzny, 47, 2, s. 383–391.
- Kulikowski R., 1977, *Przemiany kierunków produkcji globalnej w rolnictwie indywidualnym w Polsce (1960–1965–1970)*, Przegląd Geograficzny, 49, 4, s. 689–702.
- Kulikowski R., 1980, *Przestrzenne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce*, Biuletyn Informacyjny IGiPZ PAN, 31, ss. 34 + 28 map.

- Kulikowski R., 1981, *Technique of successive quotients to determine agricultural land use orientations*, [w:] M. Noor (red.), *Perspectives of agricultural geography*, 1, Concept Publishing Company, New Delhi, s. 417–427.
- Kulikowski R., 1982, *Przestrzenne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Polsce*, *Przegląd Geograficzny*, 54, 4, s. 475–497.
- Kulikowski R., 1983., *Ocena rozwoju organizacji przestrzennej gospodarki żywnościowej Polski*, *Biuletyn KPZK PAN*, 123, s. 28–47.
- Kulikowski R., 1984, *Gospodarka żywnościowa w Polsce – zakres pojęcia i próba analizy przestrzennej*, [w:] *Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, PTG, Instytut Geografii UMK, Toruń, s. 13–56.
- Kulikowski R., 1986, *Problems and research results of the geography of agriculture*, [w:] *Concepts and methods in geography*, UAM, Poznań, s. 69–174.
- Kulikowski R., 1986a, *Wykorzystanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce – próba analizy przestrzennej*, *Przegląd Geograficzny*, 58, 1–2, s. 191–202.
- Kulikowski R., 1987, *Geografia rolnictwa w pracach nad planem przestrzennego zagospodarowania kraju do 2000 r.*, *Przegląd Geograficzny*, 59, 4, s. 603–609.
- Kulikowski R., 1987a, *Production types in Polish non socialized Agriculture*, *Rural Systems*, 5, 1, s. 11–16.
- Kulikowski R., 1991, *Potrzeby żywnościowe świata i stopień ich pokrycia*, [w:] *Wybrane problemy gospodarki żywnościowej Polski. VIII Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, PTG, Gdańsk, s. 20–31.
- Kulikowski R., 1992, *Obszary problemowe rolnictwa w Polsce*, *Biuletyn KPZK PAN*, 158, s. 23–40.
- Kulikowski R., 1992a, *Obszary depresyjne rolnictwa w Polsce*, *IERiGŻ*, ss. 20.
- Kulikowski R., 1995, *Depressed areas in Polish private farming*, [w:] G. Węclawowicz, B. Gałczyńska (red.), *Urban and regional issues in geographical research in Poland and Italy*, *Conference Papers*, 24, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 137–144.
- Kulikowski R., 1996, *Produktywność i towarowość w Polsce*, [w:] *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, IGiPZ PAN, Główny Geodeta Kraju, PPWK, Warszawa, plansza 81.10.
- Kulikowski R., 1998, *Transformation of Polish suburban rural areas*, [w:] I. Jordan, W. Stola, (red.), *Socio-economic changes in the suburban areas of large cities in Romania and Poland*, *Romanian-Polish Geographical Seminar*, Instytut Geografii Akademii Rumuńskiej, s. 13–18.
- Kulikowski R., 1999, *Changing spatial patterns of Polish agriculture and some comparisons with EU agriculture*, [w:], M. Duro (red.), *Spatial Research in Support of European Integration*, Centre for Regional Studies, Pecs, Hungary, s. 113–119.
- Kulikowski R., 1999a, *Przemiany rolnictwa w Polsce po 1989 r. i porównania z rolnictwem Unii Europejskiej*, [w:] J. Kitowski (red.), *Problematyka geopolityczna Europy Środkowej i Wschodniej*, IGiPZ PAN, Wydział Ekonomiczny UMCS w Rzeszowie, PTG, Rzeszów, s. 175–190.

- Kulikowski R., 2000, *Spatial differentiation and changes in commercial production of agriculture in Poland*, [w:] M. Jasiulewicz (red.), *Socio-Economical Alternations in Rural Areas of Central Europe in the Transition Period*, Politechnika Koszalińska, IGiPZ PAN, Koszalin, s. 76–96.
- Kulikowski R., 2001, *Production of Poland's farming and comparison with EU agriculture*, *Problemi na Geografijata*, 1–2, Bułgarska Akademia Nauk, Sofia, s. 17–25.
- Kulikowski R., 2001a, *Przemiany rolnictwa Polski w latach dziewięćdziesiątych. Daleko czy blisko do UE 15?*, [w:] J. Bański (red.), *Wież i rolnictwo u progu Unii Europejskiej*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 1, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 71–84.
- Kulikowski R., 2001b, *Przemiany rolnictwa Węgier w latach 1990.*, *Przegląd Geograficzny*, 73, 4, s. 499–515.
- Kulikowski R., 2001c, *Transformation in agriculture in the countries of the EU first accession group from Central Europe*, [w:] J. Kitowski (red.), *Spatial dimension of socio-economic transformation processes in Central and Eastern Europe on the turn of 20th century*, 2, s. 367–392.
- Kulikowski R., 2002, *Przemiany i różnicowania przestrzenne produkcji rolnej w Polsce*, *Przegląd Geograficzny*, 74, 3, s. 407–423.
- Kulikowski R., 2003, *Obszary problemowe rolnictwa w Polsce*, [w:] A. Ciołkosz (red.), *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, PSR 2002, GUS, Warszawa, s. 179–185.
- Kulikowski R., 2003a, *Syntetyczne metody badań produktywności i towarowości rolnictwa. Zastosowania w badaniach geograficznych w Polsce*, *Prace Geograficzne*, 187, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 152.
- Kulikowski R., 2003b, *Szczegółowy przegląd czynników opisujących produkcję rolną i charakterystyka możliwości produkcyjnych rolnictwa*, [w:] A. Ciołkosz (red.), *Charakterystyka rolniczej przestrzeni produkcyjnej Polski*, GUS, Warszawa, s. 9–87.
- Kulikowski R., 2003c, *The changes in the spatial patterns of Polish agriculture*, [w:] J. Bański, J. Owsiniński (red.), *Alternatives For European rural Areas*, European Rural Development Network, 1, IERiGŻ, IGiPZ PAN, s. 123–136.
- Kulikowski R., 2004, *Przestrzenne różnicowanie i przemiany rolnictwa w Polsce po 1990 r.*, [w:] J. Parysek (red.), *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 193–210.
- Kulikowski R., 2004a, *Struktura przestrzenna rolnictwa Polski w świetle wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002*, [w:] A. Stasiak (red.), *Wież polska w świetle wyników NSP 2002 r. i PSR 2002 r. Aspekty Społeczne, ekonomiczne i przestrzenne*, *Biuletyn KPZK PAN*, 213, s. 40–65.
- Kulikowski R., Bański J., 1998, *Rolnictwo na obszarach projektowanego przebiegu autostrad*, [w:] *Sieć komunikacyjna Polski w europejskich pracach integracyjnych*, Europa XXI, 1, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 25–36.
- Kulikowski R., Gałczyńska B., 1990, *Agriculture in the zone of influence of Warsaw agglomeration*, [w:] P. Korcelli, B. Gałczyńska (red.), *The impact of urbanization upon rural areas*, *Conference Papers*, 7, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 59–74.

- Kulikowski R., Gałczyńska B., 1996, *Wieś i rolnictwo strefy podmiejskiej Warszawy w okresie transformacji*, [w:] W. Stola, J. Grzeszczak (red.), *Przemiany struktury przestrzennej obszarów wiejskich w strefach podmiejskich Polski i Rumunii*, Conference Papers, 25, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 63–70.
- Kulikowski R., Gałczyńska B., Morgan W.B., 1990, *Typology of individual agriculture in the suburban zone of Warsaw*, *Geographia Slovenica*, 21, Ljubliana, s. 133–151.
- Kulikowski R., Szyrmer J., 1978, *Changes in the production orientations of the individual agriculture in Poland in the years 1960–1965 and 1970*, [w:] *Transformation of rural areas. Preceedings of the 1st Polish-Yugoslav Geographical Seminar*, Warszawa, s. 141–151.
- Kulikowski R., Szyrmer J., 1978, *Produktywność, towarowość i struktura produkcji rolnej*, [w:] J. Kostrowicki (red.), *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970*, Prace Geograficzne, 127, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 360–409.
- Matusik M., 1973, *Próba typologii i regionalizacji rolnictwa na obszarze Dolnego Powiśla*, Prace Geograficzne, 102, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 153.
- Morgan W.B., Gałczyńska B., Kulikowski R., 1987, *Productivity and Location in Private Agriculture around Warsaw, Poland*, *GeoJournal*, 15, 4, s. 375–385.
- Narodowy Atlas Polski, 1973–1978*, Zakład Narodowy Ossolińskich, PAN, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- Piskorz-Skocka H., 1962, *Użytkowanie ziemi w powiecie koszalińskim*, Dokumentacja Geograficzna, 6, s. 7–39.
- Piskorz-Skocka H., 1965, *The Commune of Milogoszcz on the Pomeranian Baltic Sea Coast*, *Geographia Polonica*, 5, s. 157–194.
- Plan perspektywiczny przestrzennego zagospodarowania kraju do 2000 r.*, 1988, Komisja Planowania przy Radzie Ministrów, Warszawa.
- Stasiak A., 1995, *Wpływ przekształceń strukturalnych rolnictwa na zagospodarowanie terenów wsi*, *Wieś i Państwo*, 1, s. 51–76.
- Stasiak A., 1995a, *Wspływ przekształceń strukturalnych rolnictwa na zagospodarowanie przestrzeni wiejskiej*, [w:] J. Kołodziejcki (red.), *Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju „Polska 2000 plus”*, Hipoteza, 1, CUP, Warszawa, s. 137–153.
- Stasiak A., Kulikowski R., 1996, *Gminy wiejskie w Polsce*, *Wieś i Państwo*, 2–3, s. 21–90.
- Stasiak A., Okuniewski J., Kamiński W., 1992, *Wnioski i propozycje w sprawie obecnej sytuacji i konieczności przyspieszenia rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*, *Postępy Nauk Rolniczych*, 1, s. 51–56.
- Stasiak A., Zgliński W., 1997, *Przemiany struktury rolnictwa i obszarów wiejskich na przełomie wieków*, [w:] *Podstawy naukowo-badawcze polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, Rządowe Centrum Studiów Strategicznych, Warszawa, s. 91–116.

- Stasiak A., Zgliński W., 1999, *Wies polska na przełomie XX i XXI wieku*, Wies i Państwo, 1–2, s. 33–73.
- Stola W., 1962, *Gospodarka rolna w strefie podmiejskiej. Wies Bielawa*, Przegląd Geograficzny, 34, 1, s. 173–183.
- Stola W., 1965, *The Commune of Czersk in the Warsaw Suburban Zone*, Geographia Polonica, 5, s. 87–124.
- Stola W., 1965a, *Użytkowanie ziemi i stosunki gospodarcze w powiecie pińczowskim*, Dokumentacja Geograficzna, 5, s. 3–38.
- Stola W., 1970, *Próba typologii rolnictwa Pomorza*, Prace Geograficzne, 81, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 147.
- Stola W., 1972, *Typologia rolnictwa mezoregionu. Porównanie wyników zastosowania dwóch metod*, Przegląd Geograficzny, 44, 1, s. 85–95.
- Stola W., 1973, *Rolnictwo departamentu Vaucluse (Francja). Próba typologii*, Dokumentacja Geograficzna, 3, ss. 86.
- Stola W., 1974, *Etudes regionales sur la typologie de l'agriculture polonaise*, Geographia Polonica, 29, s. 231–243.
- Stola W., 1975, *Procede typologique de l'agriculture r l'exemple du bassin de Nida. Pologne meridionale*, [w:] M. Vojvoda (red.), *Land utilization in East Central European Countries. Conference of Sub-committee of Land Utilization in East-Central European countries*, Maribor, Geographia Slovenica, 4, s. 62–71.
- Stola W., 1977, *Próba zastosowania metod typologicznych do badań porównawczych rozwoju rolnictwa Belgii i Polski*, Przegląd Geograficzny, 49, 4, s. 757–771.
- Stola W., 1978, *Użytkowanie ziemi*, [w:] J. Kostrowicki (red.), *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970*, Prace Geograficzne, 127, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 110–180.
- Stola W., 1978a, *Nakłady pracy żywej i uprzedmiotowionej*, [w:] J. Kostrowicki (red.), *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970*, Prace Geograficzne, 127, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 45–109.
- Stola W., 1979, *Próba klasyfikacji funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] *Organizacja przestrzenna obszarów wiejskich*, Biuletyn KPZK PAN, 101, s. 52–79.
- Stola W., 1982, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Przegląd Geograficzny, 54, 4, s. 427–451.
- Stola W., 1987, *Klasyfikacja funkejonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*, Prace habilitacyjne IGiPZ PAN, Warszawa.
- Stola W., 1988, *Próba zastosowania metod typologicznych do badań porównawczych rozwoju rolnictwa Polski i Belgii*, Przegląd Geograficzny, 49, 4, s. 757–771.
- Stola W., 1993, *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Dokumentacja Geograficzna, 3, ss. 77.
- Stola W., 2000, *Rozwój rolnictwa Belgii w warunkach wspólnej europejskiej polityki rolnej*, Przegląd Geograficzny, 72, 3, s. 179–198.

- Stola W., Szczęsny R., 1975, *Geografia rolnictwa Polski*, WSiP, wyd. I, ss. 168; 1982, wyd. II, ss. 159.
- Stola W., Szczęsny R., 1992, *Struktura przestrzenna rolnictwa i leśnictwa*, [w:] I. Fierla (red.), *Geografia ekonomiczna Polski*, PWE, Warszawa s. 137–212; kilka wydań; wydanie ostatnie 2004 r. s. 155–245.
- Szczegółowa mapa użytkowania ziemi*, 1964, Sheet N-34-54-C-a, Chroberz, IG PAN, Wyd. Geologiczne, Warszawa.
- Szczęsny R. 1965, *The Carpathian Commune of Cergowa*, *Geographia Polonica*, 5, s. 61–86.
- Szczęsny R., 1959, *Gospodarka rolna w Beskidzie Niskim. Gmina Cergowa*, *Przegląd Geograficzny*, 29, 3–4, s. 629–644.
- Szczęsny R., 1960, *Gospodarka rolna w powiecie myszkowskim*, *Dokumentacja Geograficzna*, 1, s. 60–101.
- Szczęsny R., 1963, *Kierunki produkcji rolniczej w Polsce w 1938 i 1958 roku*, Warszawa, ss. 264. (Maszynopis w IGiPZ PAN).
- Szczęsny R., 1966, *Próba określenia kierunków produkcji rolnej w Polsce*, *Przegląd Geograficzny*, 39, 1, s. 41–59.
- Szczęsny R., 1969, *Kierunki hodowli zwierząt gospodarskich w Polsce (próba metod)*, *Przegląd Geograficzny*, 4, s. 683–694.
- Szczęsny R., 1977, *Przemiany typów rolnictwa Austrii w latach 1960–1970*, *Przegląd Geograficzny*, 49, 4, s. 741–755.
- Szczęsny R., 1977a, *Zakład Geografii Rolnictwa IGiPZ PAN 1956–1976. Zakres – Problematyka – Metody badań*, *Przegląd Geograficzny*, 49, 4, s. 819–832.
- Szczęsny R., 1982, *Typy rolnictwa Szwajcarii*, *Przegląd Geograficzny*, 54, 4, s. 511–531.
- Szczęsny R., 1988, *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski w latach 1970–1980. Przestrzenne zróżnicowanie typów rolnictwa*, *Prace habilitacyjne IGiPZ PAN*, Ossolineum, ss. 170.
- Szczęsny R., 1992, *Produktywność ziemi w rolnictwie indywidualnym w Polsce. Przestrzenne zróżnicowanie i przemiany w latach 1938–1988*, *Zeszyty IGiPZ PAN*, 7, s. 5–31.
- Szczęsny R., 1992a, *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa indywidualnego Polski w latach 1938–1988. Próba syntezy*, *Dokumentacja Geograficzna*, 4, ss. 106.
- Szczęsny R., 1993, *Poziom produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego w Polsce. Przestrzenne zróżnicowania i przemiany w latach 1960–1988*, *Zeszyty IGiPZ PAN*, 7, ss. 55.
- Szczęsny R., 1995, *Struktura przestrzenna rolnictwa Finlandii. Próba syntezy*, *Przegląd Geograficzny*, 67, 3–4, s. 259–269.
- Szczęsny R., 1996, *Gospodarka żywnościowa Polski w okresie restrukturyzacji 1989–1993*, *Przegląd Geograficzny*, 68, 3–4, s. 1–13.

- Szczęsny R., 1996a, *Zakład Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN 1956–1996*, Przegląd Geograficzny, 58, 1–2, s. 3–18.
- Szczęsny R., 1997, *Struktura przestrzenna rolnictwa Polski w 1995 r.*, Zeszyty IGiPZ PAN, 50, ss. 114.
- Szczęsny R., 1998, *Spożycie żywności w Polsce w latach 1989–1996*, [w:] A. Sasinowski, R. Rudnicki (red.), *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski (Strategia ekorozwoju w warunkach integracji z Unią Europejską). XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, Białystok-Toruń, s. 191–198.
- Szczęsny R., 1999, *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski w latach 1988–1996*, Zeszyty IGiPZ PAN, 59.
- Szczęsny R., Kulikowski R., (red.), 1993, *Rolnictwo zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski*, [w:] *Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski. Projekt badawczy 6 6130 92 03*, Biuletyn, 4, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 109.
- Szczęsny R., Kulikowski R., Tkocz A., 1997, *Przestrzenne konsekwencje przemian organizacji rolnictwa w Polsce w latach 1989–1994*, [w:] A. Stasiak, W. Zgliński (red.), *Wpływ przekształceń strukturalnych rolnictwa na zagospodarowanie przestrzeni wiejskiej. Podstawy naukowo-badawcze koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju*, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 115–151.
- Szczęsny R., Stola W., 1967, *Rolnicze użytkowanie ziemi w międzyrzeczu Dunaju i Cisy na przykładzie wsi Harta*, Dokumentacja Geograficzna, 1, s. 27–49.
- Szyrmer J., 1973, *Propozycja zastosowania nowej metody taksonomicznej do typologii rolnictwa*, Przegląd Geograficzny, 45, 4, s. 117–135.
- Szyrmer J., 1975, *Stopień specjalizacji rolnictwa. Próba zastosowania nowej metody mierzenia*, Przegląd Geograficzny, 47, 1, s. 117–135.
- Szyrmer J., 1976, *Przemiany w strukturze przestrzennej produktywności i specjalizacji w rolnictwie indywidualnym w Polsce 1960–1970*, Dokumentacja Geograficzna, 3–4, ss. 74.
- Szyrmer J., 1980, *Przemiany struktury przestrzennej produkcji towarowej rolnictwa indywidualnego w Polsce w latach 1960–1979*, Prace Geograficzne, 134, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 95.
- Szyrmer J., 1984, *Essai de la typologie de l'agriculture autogérée algérienne*, Geographia Polonica, 50, s. 151–168.
- Tyszkiewicz W. 1965, *The Commune of Kruszwica, on the Cuiavian Plain in Central Poland*, Geographia Polonica, 5, s. 125–156.
- Tyszkiewicz W., 1977, *Typy rolnictwa Macedonii jako przykład rolnictwa światowego*, Przegląd Geograficzny, 49, 4, s. 781–804.
- Tyszkiewicz W., 1978, *Struktura agrarna Polski 1945–1975. Analiza przestrzenno-czasowa*, Dokumentacja Geograficzna, 1, ss. 87.

- Tyszkiewicz W., 1978, *Struktura agrarna*, [w:] J. Kostrowicki (red.), *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970*, Prace Geograficzne, 127, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 15–45.
- Tyszkiewicz W., 1979, *Agricultural typology of the Thracian Basin, Bulgaria, as a case of the typology of world agriculture*, Geographia Polonica, 40, s. 171–186.
- Tyszkiewicz W., 1979a, *Tipowi zemjodelstwa w SR Makedonija*, 17, Skopje, s. 55–81.
- Tyszkiewicz W., 1986, *Typological study of Swedish agriculture*, [w:] V. Singh, N.K. Singh, (red.), *Perspectives in Agricultural Typology*, Varanasi, Indie, s. 39–54.
- Uhorczak F., 1957, *Polska. Przeglądowa mapa użytkowania ziemi 1:1 000 000*, CUGiK, PPWK, Warszawa, 21 map.
- Uhorczak F., 1969, *Polska. Przeglądowa mapa użytkowania ziemi 1:1 000 000*, Prace Geograficzne, 17, IG PAN, 17, Warszawa, ss. 31.
- Użytkowanie ziemi w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, 1966, Dokumentacja Geograficzna, 2/3, ss. 160 + 6 map.
- Użytkowanie ziemi w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, 1967, Dokumentacja Geograficzna, 1, ss. 125 + 5 map.
- Użytkowanie ziemi w krajach Europy Środkowo-Wschodniej*, 1969, Dokumentacja Geograficzna, 5, ss. 108 + 5 map.
- Zgliński W., 1982, *Przestrzenne zróżnicowania i ocena przyrodniczych podstaw gospodarki rolnej*, [w:] *Studia nad funkcjonalnym makroregionem Warszawy*, Biuletyn informacyjny MR I 28, 23, IGiPZ PAN, s. 52–77.
- Zgliński W., 1982a, *Założenia i wytyczne w zakresie rolnictwa do przestrzennego zagospodarowania gmin w woj. stołecznym warszawskim*, Zeszyty TUP, 120, Warszawa, s. 112–120.
- Zgliński W., 1985, *Miejsce analiz geograficznych w procesie planowania rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, [w:] *Rolnictwo w planach zagospodarowania przestrzennego gmin i regionów. II Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, Wrocław.
- Zgliński W., 1986, *Wykorzystanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej w funkcjonalnym makroregionie Warszawy*, [w:] *Studia nad funkcjonalnym makroregionem Warszawy III*, Biuletyn Informacyjny MR I 28, 53, IGiPZ PAN, s. 223–250.
- Zgliński W., 1992a, *Obszary nadwyżek i niedoborów artykułów rolnych w Polsce (Regionalne bilanse produkcji i spożycia 1981 i 1990)*, IERiGŻ, Warszawa, ss. 27.
- Zgliński W., 1992b, *Problemy restrukturyzacji strefy życielskiej (na przykładzie aglomeracji Warszawy)*, IERiGŻ, Warszawa, ss. 20.
- Zgliński W., 1994, *Kształtowanie się strefy życielskiej aglomeracji warszawskiej*, Prace Geograficzne, 162, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 164.
- Zgliński W., 1997, *Przekształcenia państwowego rolnictwa w Polsce – skutki społeczne, ekonomiczne i przestrzenne*, Zeszyty IGiPZ PAN, 48, ss. 64.

- Zgliński W., 1999, *Przekształcenia restrukturyzacyjno-własnościowe rolnictwa państwowego i ich wpływ na zagospodarowanie wsi i przestrzeni rolniczej*, Biuletyn KPZK PAN, 188, s. 91–115.
- Zgliński W., 2000, *Dekolektywizacja rolnictwa i jej skutki w postkomunistycznych krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, [w:] Europa XXI, 5, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Zgliński W., 2000a, *Szanse rozwoju wielofunkcyjnego na obszarach postpegeerowskich*, [w:] A. Stasiak (red.), *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską*, Studia KPZK PAN, 110, s. 181–204.
- Zgliński W., 2002, *Regionalne zróżnicowania a przyszłość rolnictwa i wsi polskiej*, Przegląd Geograficzny, 74, 3, s. 381–406.
- Zgliński W., 2002a, *Historyczne i współczesne uwarunkowania rozwoju strefy żywielskiej Warszawy*, [w:] G. Węclawowicz (red.), *Warszawa jako przedmiot badań geografii społeczno-ekonomicznej*, Prace Geograficzne, 184, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 161–180.
- Zgliński W., 2003, *Skutki transformacji Państwowych Gospodarstw Rolnych w ujęciu przestrzennym* [w:] A. Stasiak (red.), *Przemiany zagospodarowania terenów wiejskich w Polsce*, Biuletyn KPZK PAN, 207, s. 151–192.
- Zgliński W., 2003a, *Wpływ transformacji Państwowych Gospodarstw Rolnych na przemiany rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przeobrażenia i przyszłość polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 4, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 39–55.
- Zgliński W., 2004, *Prywatne gospodarstwa wielkoobszarowe powstałe w wyniku transformacji Państwowych Gospodarstw Rolnych jako nowy element w strukturze rolnictwa Polski*, [w:] J. Parysek (red.), *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 261–274.
- Zgliński W., 2004a, *Transformacja rolnictwa państwowego w Polsce w latach 1989–2003 – skutki ekonomiczne, społeczne i przestrzenne w świetle integracji z Unią Europejską*, [w:] *Spoleczno-ekonomiczna i agrarna transformacja na Ukrainie i w Polsce w kontekście integracji europejskiej*, Zjednoczony Instytut Ekonomiki Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, Kijów-Zaporoże, s. 159–167.
- Zgliński W., 2004b, *Współczesne procesy i perspektywy rozwoju w zakresie gospodarki rolnej*, [w:] J. Bański (red.), *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, Studia Obszarów Wiejskich, 6, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 59–88.

Maria SKOCZEK

Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski

00-927 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 30

mariaskoczek@hotmail.com

GEOGRAFIA ROLNICTWA W UNIWERSYTECIE WARSZAWSKIM

WPROWADZENIE

Instytut Geograficzny Uniwersytetu Warszawskiego powstał w 1951 r., w jego skład weszły katedry: geografii fizycznej, geografii ekonomicznej, geografii regionalnej, klimatologii i kartografii. Badania w zakresie geografii rolnictwa prowadzone były w Katedrze Geografii Ekonomicznej oraz w Katedrze Geografii Regionalnej. W 1964 r. w ramach Katedry Geografii Regionalnej powstały Zakład Geografii Eurazji, kierowany przez J. Barbaga i Zakład Geografii Krajów Zamorskich, kierowany przez B. Winida. Z inicjatywy B. Winida podjęto badania nad rolnictwem krajów Afryki i Ameryki Łacińskiej. W 1966 r. Katedra Geografii Ekonomicznej została podzielona na dwa zakłady: geografii ekonomicznej, kierowany przez St. Leszczyckiego i geografii rolnictwa, kierowany przez J. Tobjasza. W 1969 r. Instytut został wyłączony z Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi i stał się samodzielną jednostką Uniwersytetu Warszawskiego na prawach wydziału, składającą się z 5 zakładów: Geografii Fizycznej, Geografii Ekonomicznej, Geografii Regionalnej i Politycznej, Klimatologii, Kartografii. Zostały też powołane zespoły naukowo-badawcze, a wśród nich zespół badań struktury przestrzennej rolnictwa i opracowania atlasu przestrzennych układów wsi w Polsce, kierowany przez J. Tobjasza (Kaczorowska, Kondracki 1974). W 1977 r. Instytut Geografii UW połączono z Instytutem Afrykanistycznym UW tworząc Wydział Geografii i Studiów Regionalnych. W latach 1975–77 w Instytucie Afrykanistycznym istniał zespół badawczy przeobrażeń agrarnych i gospodarki żywnościowej, kierowany przez A. Ponikiewskiego.

W latach 1951–1977 odbyło się w Instytucie Geografii 7 przewodów doktorskich z zakresu geografii rolnictwa, w tym pięć przez pracowników Instytutu – J. Tobjasz (1959), J. Windowa (1969), A. Dembicz (1974), E. Kantowicz (1974) i M. Skoczek (1976) oraz 2 przewody habilitacyjne – J. Tobjasz (1963) i A. Ponikiewski (1976).

W latach 1977–2003 Rada Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych przeprowadziła 8 przewodów doktorskich, w tym pięć pracowników Wydziału – M. Skotnicki (1978), S. Osiński (1982), E. Szulc-Dąbrowiecka (1983), M. Jędrusik (1989), M. Durydiwka (1997) i trzech stypendystów zagranicznych z Wietnamu (Nguyen 1995), Zambii (Mbewe 1996) i Libii (Kajalik 1999) oraz 5 przewodów habilitacyjnych z zakresu geografii rolnictwa – F. Plit (1981), A. Dembicz (1985), E. Kantowicz (1985), J. Makowski (1988) i M. Skoczek (1989). Dwoje pracowników Wydziału zrealizowało prace doktorskie z geografii rolnictwa w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN – A. Walewski (1977) i E. Dramowicz (1981).

Współcześnie badania w zakresie geografii rolnictwa prowadzone są w następujących jednostkach organizacyjnych Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych: Instytucie Geografii Społecznej, Ekonomicznej i Regionalnej oraz w Instytucie Krajów Rozwijających się.

PROBLEMATYKA BADAWCZA

W latach pięćdziesiątych badania dotyczyły wybranych obszarów Polski i obejmowały dwa zagadnienia: przyrodniczych uwarunkowań rolnictwa (Tobjasz 1959) oraz struktury produkcji rolnej w rejonach przemysłowych i uprzemysławianych (Tobjasz 1963). W latach sześćdziesiątych i pierwszej połowie lat siedemdziesiątych zakres badań geograficzno-rolniczych uległ rozszerzeniu w związku z możliwością studiów terenowych w krajach Afryki (Wybrzeże Kości Słoniowej, Mali, Etiopia) i na Kubie a także podjęciem studiów kameralnych dotyczących innych krajów Afryki i Ameryki Łacińskiej. Wśród studiów terenowych na szczególną uwagę zasługują badania rolnictwa ludów Bakue w dolinie Sassandry oraz Bambara środkowej doliny Nigru, prowadzone przez M. Skotnickiego w 1965 r. (Skotnicki 1968) oraz badania nad rolnictwem plantacyjnym na Kubie, prowadzone przez A. Dembicza w latach 60. i początkach lat 70. (Dembicz 1972, 1989). Prowadzono też badania terenowe w oazach saharijskich (Szymańska 1977) i w Kamerunie (Walewski, Stefański 1974). Studia kameralne poświęcone były przyrodniczemu i pozaprzyrodniczemu czynnikom rolnictwa: relacjom między warunkami naturalnymi a rozwojem rolnictwa (Kantowicz 1975), warunkami naturalnymi a produkcją rolną (Plit 1974; Walewski 1979; Winidowa 1972) oraz relacjom między zmianami struktury agrarnej a produkcją rolną (Skoczek 1978).

Problematyka badań dotyczących geografii rolnictwa, jak również liczba osób zajmujących się tymi zagadnieniami w Instytucie Geografii UW, a następnie na Wydziale Geografii i Studiów Regionalnych UW, ulegała stopniowemu rozszerzaniu w drugiej połowie lat 70. i w latach 80. Wiązało się to z udziałem w realizacji centralnych i resortowych programów i tematów badawczych, no-

wymi studiami terenowymi prowadzonymi indywidualnie lub w ramach współpracy międzynarodowej, a także podjęciem badań dotyczących typologii rolnictwa światowego, zainicjowanych w Polsce przez J. Kostrowickiego. Wśród tych ostatnich na uwagę zasługują rozprawa habilitacyjna A. Dembicza (1985) dotycząca ewolucji plantacji trzciny cukrowej na Kubie w XVIII–XX w., rozprawa doktorska M. Jędrusika na temat zróżnicowania rolnictwa małych wysp tropikalnych oraz prace M. Skotnickiego (1982).

W latach 1975-1990 pracownicy Wydziału uczestniczyli w badaniach prowadzonych w ramach tematu resortowego *Tendencje rozwojowe rolnictwa światowego i ich powiązania z gospodarką żywnościową kraju* koordynowanego przez Zakład Rolnictwa Światowego SGGW-AR. Dotyczyły one przyrodniczych uwarunkowań rolnictwa w Afryce (F. Plit, M. Skotnicki, A. Kawalec), zagospodarowywania nowych terenów rolniczych w Egipcie (E. Kantowicz), Meksyku i krajach Ameryki Centralnej (M. Skoczek), rozwoju rolnictwa w Brazylii (St. Osiński), Urugwaju (M. Czerny), Algierii, Mali i Nigrze (A. Walewski), realizacji reform rolnych w krajach Afryki i Azji (J. Gudowski, A. Ponikiewski) oraz handlu zagranicznego produktami tropikalnymi (J. Winidowa).

W latach 80. wykonano opracowania dotyczące przyrodniczych uwarunkowań rolnictwa w strefie międzyzwrotnikowej w ramach CPBP 11.7 *Tendencje rozwoju społeczno-gospodarczego krajów słabo rozwiniętych i ich znaczenie dla Polski*, grupa tematyczna *Społeczne i środowiskowe uwarunkowania rozwoju krajów rozwijających się*. Poświęcone one były identyfikacji przyrodniczych i antropogenicznych barier rolnictwa w obszarach suchych i półsuchych Afryki północnej (E. Kantowicz, A. Walewski), w obszarach wilgotnych lasów równikowych Ameryki Południowej (J. Makowski) oraz w Oceanii (M. Jędrusik). Materiały zebrane podczas tych badań, w większości o charakterze kameralnym, ale wykorzystującym wcześniejsze doświadczenia terenowe autorów lub też uzupełnione studiami terenowymi prowadzonymi w latach 80., zostały w wielu przypadkach wykorzystane w rozprawach doktorskich i habilitacyjnych, były też prezentowane na międzynarodowych konferencjach. W zakresie relacji środowisko przyrodnicze – rolnictwo stosunkowo najbardziej dokładnie zostały zbadane przyrodnicze warunki chowu zwierząt w strefie Sahelu przez F. Plita (1981) oraz przyrodnicze warunki rolnictwa w Amazonii peruwiańskiej przez J. Makowskiego (1988). W zakresie społeczno-gospodarczych uwarunkowań rolnictwa na uwagę zasługują badania porównawcze nad rolą kolonizacji rolniczej w zmianach w rozmieszczeniu ludności w krajach Ameryki Łacińskiej w XVI-XX w. prowadzone przez M. Skoczek (1989).

Problematyka rolnicza była jednym z zagadnień badań monograficznych dotyczących województwa suwalskiego (Dramowicz, Wieloński 1985) i strefy podmiejskiej Warszawy (Cetnarska, Wieloński 1992; Durydiwka 1992) realizowanych w Zakładzie Geografii Ekonomicznej.

W latach osiemdziesiątych przeprowadzono też badania terenowe dotyczące rozwoju lokalnego w kilku obszarach wiejskich Polski (okolice Płocka, gmina Gorlice) w ramach programu polsko-francuskiego realizowanego przez grupę Languedoc-Mazowsze, której uczestnikami byli pracownicy WGSR UW, IGiPZ PAN oraz Uniwersytetu Montpellier III. Zapoczątkowano w ten sposób na Uniwersytecie Warszawskim studia nad wielofunkcyjnością obszarów wiejskich (Kantowicz 1992), kontynuowane w latach dziewięćdziesiątych zarówno przez grupę Languedoc-Mazowsze w Polsce i we Francji, jak i podejmowane przez inne zespoły realizujące badania terenowe w krajach pozaeuropejskich.

W 1985 r. wspólnie z Wydziałem Geografii Autonomicznego Uniwersytetu stanu Meksyku zrealizowano badania terenowe w regionie Las Huastecas w Meksyku, dotyczące wzorców zachowań społeczno-gospodarczych mieszkańców obszarów wiejskich oraz opinii mieszkańców co do zmian warunków rozwoju wsi w latach 1975–1985. Wyniki tych badań zostały opublikowane po polsku (Dembicz, Dutkiewicz 1987) i hiszpańsku (Dembicz 1987) w wydawnictwach wydziałowych. W 2001 r. przeprowadzono podobne badania w Las Huastecas w celu identyfikacji zmian zachowań społeczno-gospodarczych mieszkańców wsi w okresie transformacji rolnictwa meksykańskiego, związanej z procesami globalizacji i przystąpieniem Meksyku do GATT i NAFTA. Stwierdzono zmiany w użytkowaniu ziemi, polegające na zastępowaniu obszarów wykorzystywanych pod polową produkcję roślinną przez pastwiska, próby wprowadzania nowych upraw towarowych oraz podejmowanie przez mieszkańców wsi działalności związanej z przetwórstwem produktów rolnych, handlem i różnymi usługami w celu przynajmniej częściowego zrekompensowania zmniejszenia dochodów uzyskiwanych dawniej ze sprzedaży produktów rolnych. W strategii przetrwania rodzin wiejskich znaczącą rolę odgrywają migracje zarobkowe, których natężenie i zasięg terytorialny uległy wyraźnemu zwiększeniu w latach 90. (Lisocka-Jaegermann, Skoczek 2002; Lisocka-Jaegermann 2003).

Wśród badań terenowych dotyczących społeczności i obszarów wiejskich krajów pozaeuropejskich realizowanych przez pracowników WGSR UW najbardziej kompleksowy charakter miały studia prowadzone w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych (CPAs) na Kubie w latach 1988–1991. Uczestniczyli w nich A. Dembicz, J. González Martínez, M. Jędrusik, J. Makowski, M. Skoczek oraz kilkanaście osób z Wydziału Geografii Uniwersytetu Hawańskiego. Badaniami objęto kilkadziesiąt spółdzielni produkcyjnych zlokalizowanych w różnych regionach Kuby. Poza wywiadami z przedstawicielami władz spółdzielni dotyczącymi organizacji produkcji rolnej oraz nowych osiedli wiejskich, przeprowadzono także wywiady z kilkuset członkami spółdzielni. Zebrane materiały mają z dzisiejszej perspektywy wartość historyczną. Dokumentują bowiem pierwszą fazę uspołdzielczania rolnictwa kubańskiego, polegającą na zrzeszaniu właścicieli gospodarstw rolnych oraz bezrolnych mieszkańców wsi. Głównym celem studiów było określenie roli spółdzielni produkcyjnych w orga-

nizacji przestrzeni i społeczności wiejskich. Wyniki badań ukazują także utrzymujące się zróżnicowanie regionalne warunków życia mieszkańców wsi (Skoczek 1990, 1991, 1994; Jędrusik, Skoczek 1994).

W latach 90. w badaniach z zakresu geografii rolnictwa pojawiła się nowa problematyka. Badania dotyczące funkcjonowania rolnictwa ekologicznego w Polsce prowadziła M. Durydiwka (1996, 1998). Zajmowała się zarówno motywami, którymi kierowali się rolnicy przedstawiający swoje gospodarstwa na ekologiczne metody produkcji jak specyfiką tych gospodarstw pod względem cech społeczno-własnościowych, organizacyjno-technicznych i produkcyjnych. Prowadzono też badania nad zmianami rolnictwa w Polsce w okresie transformacji systemowej (Durydiwka, Wieloński, Dziakowska 1998; Durydiwka, Grochowski, Osiński 2000).

W Zakładzie Geografii Regionalnej podjęto problematykę analizy prawdopodobnych skutków dla rolnictwa, jakie mogą wynikać z prognozowanych globalnych zmian klimatu. Badania te, prowadzone przy współudziale magistrantów i doktorantów Zakładu zaowocowały udziałem w cyklu szkoleń prowadzonych przez Instytut Melioracji i Użytków Zielonych w Falentach w ramach grantu przyznanego przez Partnerstwo dla Samorządu Lokalnego, sponsorowanego przez Agencję Rozwoju Międzynarodowego Stanów Zjednoczonych (Kantowicz, Walewski 2000).

W dalszym ciągu kontynuowano badania terenowe poświęcone transformacji rolnictwa w krajach rozwijających się. Miały one w coraz większym stopniu charakter studiów interdyscyplinarnych i porównawczych. Na uwagę zasługują badania nad przekształceniami rolnictwa w Polsce i Turcji w warunkach gospodarki rynkowej, realizowane we współpracy z badaczami tureckimi z Uniwersytetu Ankarckiego (Eraktan, Gudowski 1997). Analiza zmian w rolnictwie była też jednym z zagadnień wielodyscyplinarnych studiów dotyczących przekształceń społeczno-kulturowych i gospodarczych wsi egipskiej i tureckiej, przeprowadzonych w oazie Farafra w 1992 r. a następnie w 2004 r. (Gudowski, Plit 1995; Plit 2004) oraz we wsiach południowej Anatolii w 1997 r. (Eraktan, Gudowski 1999). Na uwagę zasługują zwłaszcza kompleksowe badania zrealizowane przez pracowników Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych UW oraz Wydziału Nauk Rolnych Uniwersytetu w Ankarze w miejscowościach, w których St. Leszczycki prowadził w 1936 r. badania nad osadnictwem wiejskim. Wykazały one zmiany w użytkowaniu ziemi, związane przede wszystkim z rozwojem nawadniania oraz rozdrobnieniem parcel uprawnych. Zwiększył się udział kobiet w pracach rolniczych, zwłaszcza w małych gospodarstwach. Zdaniem mieszkańców badanych osiedli poprawiły się warunki życia na wsi dzięki dostępowi do energii elektrycznej, pitnej wody oraz większej dostępności komunikacyjnej (*Badania obszarów wiejskich...* 1999; Eraktan, Gudowski 1999; *Transformations...* 1998). Badania terenowe nad przemianami użytkowania ziemi i produkcji rolnej w obszarach o dużym stopniu izolacji były prowadzone

w pobliżu IV katarakty na Nilu w Sudanie w 2000 r. przez J. Gilarowskiego, J. Gudowskiego i M. Ząbka (Gilarowski 2001) oraz w południowym Jemenie w 2001 r. przez J. Gudowskiego, F. Plita i W. Żakowskiego (Gudowski 2002).

W drugiej połowie lat 90. w obszarze zainteresowań badawczych pracowników WGSR znalazły się także zagadnienia związane z rozwojem turystyki wiejskiej, traktowanej jako jeden z elementów aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich, prowadzący do zmian w użytkowaniu ziemi i kierunkach produkcji rolnej. Studia terenowe prowadzono między innymi w Ekwadorze (Lisocka-Jaegermann, Makowski, Skoczek 1999), Meksyku (Durydiwka, Lisocka-Jaegermann 2001) oraz na Mazurach (Douzant Rosenfeld i in. 2000).

Relacje między środowiskiem przyrodniczym a rolnictwem, stanowiące jeden z ważniejszych problemów badań geografów z Uniwersytetu Warszawskiego zajmujących się problematyką krajów rozwijających się, są tematem dwóch obszernych monografii (Plit 1995; Kantowicz 1999).

Studium F. Plita poświęcone jest analizie degradacji środowiska obszarów półpustynnych przez nadmierny wypas połączony z nierównomiernym obciążeniem pastwisk, żywiłowy rozwój uprawy roli oraz eksploatację roślinności na cele opałowe. Autor zwraca jednak uwagę na fakt, że przyspieszenie degradacji środowiska przyrodniczego często dokonuje się także w wyniku procesów modernizacji rolnictwa oraz zmian stosunków własnościowych w rolnictwie. Sytuacja taka występowała zarówno w Azji Środkowej jak i na obrzeżach Sahary.

Praca E. Kantowicz dotyczy strefy suchej i ukazuje ją od strony niedostatecznych zasobów wody, ale jednocześnie wielkiego potencjału zasobów ciepła. To również obszar delikatnej równowagi istniejącej pomiędzy człowiekiem a środowiskiem przyrodniczym. Ingerencja człowieka polegająca na wprowadzeniu uprawy nawadnianej zakłóca tę równowagę, powodując wielkie, często nieodwracalne zmiany w funkcjonowaniu ekosystemów i agrosystemów. Autorka przedstawia zagrożenia dla ograniczonych zasobów strefy suchej związane z wtórnym zasoleniem gleb.

Zagadnienia kierunków rozwoju rolnictwa oraz procesów dostosowawczych rolnictwa do wymogów gospodarki rynkowej w krajach Afryki i Azji są przedmiotem monografii J. Gudowskiego (1998). We wstępie do książki autor omawia prowadzone w Polsce od lat 60. XX wieku badania wsi i rolnictwa krajów rozwijających się. O udziale Instytutu Krajów Rozwijających się w tych badaniach pisze w następujący sposób: *„W ciągu 35 lat działalności powstała w nim, w dużej mierze dzięki wielkiej energii profesora Bogodara Winida, zmarłego w 1996 r. wieloletniego dyrektora Instytutu, być może najważniejsza część dorobku polskiego, dotyczącego wsi i rolnictwa interesujących nas kontynentów. Szczególną cechą badań prowadzonych w Instytucie jest ich wielodyscyplinarność (ekonomia, geografia, agrotechnika, antropologia kulturowa, socjologia, historia), a także stosunkowo duży, zwłaszcza jak na możliwości przed 1989 r., udział oryginalnych badań terenowych. Ta specyfika stała się niejako wizytówką*

Institutu. Dziś, oceniając całokształt polskiego dorobku w dziedzinie badań wsi i rolnictwa Afryki i Azji, można mówić o szkole badań, jaką utworzono w Instytucie Krajów Rozwijających się” (Gudowski 1998, s.14).

PROBLEMATYKA GEOGRAFII ROLNICTWA W PRACACH MAGISTERSKICH I DYPLOMOWYCH

W Instytucie Geografii i na Wydziale Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego powstało ponad sto prac magisterskich z zakresu geografii rolnictwa. W Zakładzie Geografii Regionalnej WGSR realizowano cykle tematyczne prac dotyczących relacji między rolnictwem a środowiskiem przyrodniczym, obejmujące zarówno obszary Polski jak i innych krajów świata. Analizowano m.in. potencjalne i rzeczywiste obszary wybranych upraw, przyrodnicze bariery rolnictwa, środowisko przyrodnicze a wybrane cechy rolnictwa gleby a wybrane cechy rolnictwa, środowisko przyrodnicze a użytkowanie ziemi, krajobraz rolniczy – przyrodnicze uwarunkowania i zagrożenia dla środowiska (Kantowicz 1997; Winidowa 2000). W Instytucie Krajów Rozwijających się powstały cykle prac z zakresu typologii rolnictwa światowego, poświęconych krajom Ameryki Łacińskiej, prac o przyrodniczych i/lub społeczno-gospodarczych uwarunkowaniach rozwoju rolnictwa w niektórych krajach Afryki, Ameryki Łacińskiej, Azji i Oceanii oraz o relacjach między gęstością zaludnienia a typami rolnictwa (Żakowski, Partyka 1999). Kilkadziesiąt prac dyplomowych poświęconych wsi i rolnictwu przede wszystkim krajów Afryki, ale także Ameryki Łacińskiej i Azji przygotowali słuchacze Podyplomowego Studium Wiedzy o Krajach Rozwijających się oraz jego poprzedników Studium Afrykanistycznego, działającego w latach 1962–1975 i Podyplomowego Studium Specjalistów dla Krajów Rozwijających się (Maciejewska 2000).

Od końca lat 90. powstają prace magisterskie dotyczące agroturystyki i jej roli w rozwoju lokalnym, poświęcone wybranym obszarom Polski, pisane przez studentów specjalizacji geografii ekonomicznej (specjalność geografia turystyki). Są to opracowania monograficzne realizowane najczęściej poprzez badania terenowe prowadzone wśród gospodarzy świadczących usługi turystyczne oraz gości odpoczywających w gospodarstwach. Dotyczą zarówno głównych regionów turystycznych Polski jak i terenów „odkrywanych” w ostatnich latach przez wczasowiczów ceniących ciszę i kontakt z naturą.

PODSUMOWANIE

Przedstawiona wyżej tematyka badań wskazuje, że przedmiotem szczególnego zainteresowania pracowników Wydziału jest transformacja rolnictwa w kra-

jach rozwijających się. Wraz z rozwojem wielofunkcyjności obszarów wiejskich ulegał poszerzeniu zakres badań, uwzględniający nowe zachowania gospodarcze mieszkańców wsi, takie jak rozwój przetwórstwa rolnego i rękodzielnictwa czy świadczenie usług turystycznych w gospodarstwach rolnych. Wzrost liczby ludności prowadzi do intensyfikacji użytkowania zasobów ziemi i wody, powodującej niestety ich coraz większą degradację. Również ta problematyka znajduje swoje odbicie w publikacjach pracowników Wydziału i może być uznana za jedną z charakterystycznych cech badań z zakresu geografii rolnictwa prowadzonych w Uniwersytecie Warszawskim. Specyficzną cechą tych badań jest także łączenie problematyki typowej dla studiów z geografii rolnictwa z badaniami nad osadnictwem wiejskim, mobilnością przestrzenną mieszkańców wsi oraz przemianami społeczno-kulturowymi na obszarach wiejskich. Jest to w znacznym stopniu związane z prowadzeniem interdyscyplinarnych badań zespołowych w terenie oraz dążeniem do identyfikacji wielu czynników zmian w skali lokalnej. Dokumentacja zebrana podczas badań terenowych prowadzonych w krajach Afryki, Azji i Ameryki Łacińskiej w ostatnich dziesięcioleciach stanowi unikatowy materiał źródłowy dla dalszych badań a także opracowań o charakterze syntetycznym dotyczących uwarunkowań i transformacji rolnictwa światowego. Warto również podkreślić dążenie do powtarzania badań na obszarach będących miejscem studiów terenowych prowadzonych przed wieloma laty, co umożliwia śledzenie przemian zachodzących w zachowaniach społeczno-gospodarczych mieszkańców.

Wydaje się, że w najbliższych latach problematyka badań prowadzonych przez pracowników Wydziału będzie dotyczyć przede wszystkim wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w różnych obszarach świata. Zgromadzona dotychczas dokumentacja uzupełniona kolejnymi studiami terenowymi posłuży studiom porównawczym.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

- Badania obszarów wiejskich południowej Anatolii 60 lat po badaniach prof. Stanisława Leszczyckiego. Sprawozdanie wstępne*, 1999, Afryka, Azja, Ameryka Łacińska, 75, s. 9–76.
- Cetnarska H., Wieloński A., 1992, *Rolnicze wykorzystanie ziemi w strefie podmiejskiej Warszawy*, Prace i Studia Geograficzne WGSR UW, 13, s. 51–74.
- Dembicz A., (red.), 1987, *Patrones de estructuras rurales de las Huastecas*, Actas Latinoamericanas de Varsovia 3, UW, Warszawa, ss. 256.
- Dembicz A., 1972, *Estudio socio-económico de la Base Platanera de Artemisa*, Impresora Universitaria, La Habana, ss. 50.
- Dembicz A., 1974, *Wpływ plantacji trzciny cukrowej na zaludnienie i sieć osadniczą Kuby*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.

- Dembicz A., 1985, *Ewolucja plantacji. Typologiczne studium plantacji trzciny cukrowej na Kubie*, Rozprawy UW, 266, Warszawa, ss. 263.
- Dembicz A., 1989, *Plantaciones cañeras y poblamiento en Cuba*, Editorial de Ciencias Sociales, La Habana, ss. 134.
- Dembicz A., Dutkiewicz P., (red.), 1987, *Lokalne problemy rozwoju wsi regionu Las Huastecas w Meksyku*, Polska Lokalna i samorząd terytorialny w warunkach reformy i rekonstrukcji gospodarki przestrzennej, 4, WGRS UW, Warszawa, ss. 228.
- Douzant-Rosenfeld D., Lisocka-Jaegermann B., Makowski J., Skoczek M., Tulet J-Ch., 2000, *Les changements dans la mise en valeur touristique de la region de Mazurie. Exemple des gminas de Mikołajki et Piecki*, Miscellanea Geographica, 9, WGRS UW, Warszawa, s. 199–206.
- Dramowicz E., 1981, *Przestrzenne zróżnicowanie państwowej gospodarki rolnej w Polsce*, IG PAN, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Dramowicz E., Wieloński A., 1985, *Ludność rolnicza w województwie suwalskim. Stan aktualny i tendencje zmian*, Prace i Studia Geograficzne WGRS UW, 6, s. 81–102.
- Durydiwka M., 1992, *Rolnicze wykorzystanie ziemi w mieście i gminie Piaseczno*, Prace i Studia Geograficzne WGRS UW, 13, s. 75–88.
- Durydiwka M., 1996, *Ekologiczne aspekty polskiego rolnictwa*, Prace i Studia Geograficzne WGRS UW, 18, s. 49–64.
- Durydiwka M., 1997, *Rolnictwo ekologiczne w Polsce jako przykład koncepcji rozwoju zrównoważonego*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Durydiwka M., 1998, *Rolnictwa ekologiczne w Polsce jako przykład realizacji koncepcji rozwoju zrównoważonego*, Prace i Studia Geograficzne WGRS UW, 23, s. 79–105.
- Durydiwka M., Grochowski M., Osiński S., 2000, *Wybrane aspekty przekształceń strukturalnych we wsiach Poniądzia*, Prace i Studia Geograficzne WGRS UW, 27, s. 249–268.
- Durydiwka M., Lisocka-Jaegermann B., 2002, *Posibilidades del desarrollo del turismo en la region de Las Huastecas*, [w:] B.Lisocka-Jaegermann, M.Skoczek (red.), *Patrones de comportamientos socioeconómicos en las áreas rurales de Las Huastecas a caballo de los siglos XX y XXI*, Actas Latinoamericanas de Varsovia, 25, Warszawa, s. 101–114.
- Durydiwka M., Wieloński A., Dziakowska H., 1998, *The consequences of the contemporary ownership transformation in Polish agriculture*, Miscellanea Geographica, 8, WGRS UW, Warszawa, s. 157–162.
- Eraktan G., Gudowski J., (red.), 1997, *Transforming rural sector to the requirements of market economy. Examples from Turkey, Poland and Ukraine*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Ankara-Warszawa, ss. 162.
- Eraktan G., Gudowski J., (red.), 1999, *Rural space under modernisation process. Turkish-Polish field studies in Southern Anatolia 60 years after Prof. Stanisław Leszczycki's research*, Vicus Studia Agraria, 1, University of Warsaw, University of Ankara, ss. 223.

- Gilarowski J., 2001, *Changes in Natural Environment and the Economic Activity of Nomads nad Farmers of Southern Nubia*, *Africana Bulletin*, 49, WGSR UW, Warszawa, s. 107–123.
- Gudowski J., 1990, *Polityka kształtowania dochodów ludności wiejskiej a wzrost produkcji rolnej w krajach rozwijających się (na przykładzie Indii)*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, ss. 211.
- Gudowski J., 1998, *Rolnictwo Afryki i Azji u progu XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa, ss. 202.
- Gudowski J., 2002, *Przekształcenia strukturalne w sektorze rolniczym w prowincji Sade, Afryka, Azja, Ameryka Łacińska*, 79, WGSR UW, Warszawa, s. 29–38.
- Gudowski J., Plit F., (red.), 1995, *The vanishing past time. Socio-economic nad geographic studies in Farafra oasis (Egypt)*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, ss. 88.
- Gudowski J., Ponikiewski A., 1991, *Studium polityki agrarnej w krajach Półwyspu Indochińskiego w latach 1960–1985*, Ossolineum, PAN, Wrocław, ss. 233.
- Jędrusik M., 1986, *Les barrieres naturelles du développement de l'agriculture sur les petites iles africaines*, *Miscellanea Geographica*, 2, WGSR UW, Warszawa, s. 293–296.
- Jędrusik M., 1989, *Rolnictwo małych wysp tropikalnych. Zróżnicowanie i jego uwarunkowania*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Jędrusik M., Skoczek M., 1994, *Warunki życia w rolniczych spółdzielniach produkcyjnych na Kubie*, *Prace i Studia Geograficzne WGSR UW*, 15, s. 143–158.
- Kaczorowska Z., Kondracki J., 1974, *Instytut Geografii Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1951–1971*, *Prace i Studia IG UW*, 15, s. 3–10.
- Kajalik Y.S., 1999, *Land Use Analysis in the Frame of Landscape Units on the Example of North-Western Part of Gefara Plain Libya*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Kantowicz E., 1974, *Naturalne warunki uprawy roślin na pograniczu lasu i sawanny w Afryce*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Kantowicz E., 1975, *Naturalne warunki zapoczątkowania uprawy roślin w afrykańskiej strefie granicy lasu i sawanny*, *Czasopismo Geograficzne*, 46, 2, s. 159–178.
- Kantowicz E., 1985, *Przyrodnicze bariery rolniczego zagospodarowania ziemi w strefie suchej*, *Rozprawy UW*, 263, Warszawa.
- Kantowicz E., 1992, *La double activité et la valeur de l'espace. Quelques remarques en marge des études basées sur les enquetes réalisées par le groupe Languedoc-Mazowsze*, *Bulletin de la Société Languedocienne de Géographie*, 26, 2, s. 137–144.
- Kantowicz E., 1997, *Relacje między środowiskiem przyrodniczym a rolnictwem. Badania prowadzone w Zakładzie Geografii Regionalnej*, *Prace i Studia Geograficzne WGSR UW*, 19, Warszawa, s. 37–47.
- Kantowicz E., 1999, *Strefa sucha – zasoby i zagrożenia rolnictwa*, Wydawnictwo Akademickie DIALOG, Warszawa, ss. 181.

- Kantowicz E., Walewski A., 2000, *Zmiany klimatyczne – efekt cieplarniany – rolnictwo*, [w:] B. Sapek (red.), *Rolnictwo polskie i ochrona jakości wody*, Zeszyty edukacyjne, 6, Instytut Melioracji i Użytków Zielonych, s. 37–51.
- Kawalec A., 1987, *Potentiel agroecologique: methode d'evaluation et applications. Cas de la Republique Centrafricaine*, *Africana Bulletin*, 34, Warszawa, s. 7–33.
- Lisocka-Jaegermann B., 2003, *Transformaciones agrarias en México. El caso de la Huasteca*, *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, 26, WGSR UW, Warszawa, s. 33–43.
- Lisocka-Jaegermann B., Makowski J., Skoczek M., 1999, *Turystyka a gospodarka lokalna w Ekwadorze, Afryka, Azja, Ameryka Łacińska*, 75, WGSR UW, Warszawa, s. 77–102.
- Lisocka-Jaegermann B., Skoczek M., (red.), 2002, *Patrones de comportamientos socioeconómicos en las áreas rurales de Las Huastecas a caballo de los siglos XXy XXI*, *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, 25, Warszawa, ss. 191.
- Maciejewska B., 2000, *Wykaz prac dyplomowych na Podyplomowym Studium Wiedzy o Krajach Rozwijających się (dawne Studium Afrykanistyczne i Studium Specjalistów dla Krajów Rozwijających się) za lata 1964–1998*, *Afryka, Azja, Ameryka Łacińska*, 76, WGSR UW, Warszawa, s. 79–90.
- Makowski J., 1987, *Agricultura de los ribereños en la Amazonía Peruana*, *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, 4, WGSR UW, Warszawa, s. 57–65.
- Makowski J., 1988, *Przyrodnicze uwarunkowania rolnictwa w Amazonii Peruwianskiej*. Rozprawy UW, 308, Warszawa, ss. 251.
- Makowski J., Skoczek M., 1985, *Zróżnicowanie środowiska przyrodniczego a zróżnicowanie użytkowania ziemi na Kubie*, *Prace i Studia Geograficzne*, 8, WGSR UW, Warszawa, s. 41–57.
- Mbewe R., 1996, *Possibilities of sustainable usage of agrochemicals in developing countries – the case of Zambia*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Nguyen T., 1995, *Regionalne zróżnicowanie produkcji rolniczej w Wietnamie i jego uwarunkowania*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Osiński S., 1982, *Wielkość gospodarstw rolnych a wykorzystanie czynników produkcji w rolnictwie Brazylii*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Osiński S., 1984, *Problemas de la fuerza de trabajo en el sector agropecuario del Brasil*, *Actas Latinoamericanas de Varsovia*, 1, WGSR UW, Warszawa, s. 201–214.
- Osiński S., 1985 *Kompleks latyfundiów-minifundiów a problem inwestycji w rolnictwie Brazylii*, *Afryka, Azja, Ameryka Łacińska*, 64, WGSR UW, Warszawa s. 101–114.
- Osiński S., 1986, *Parcería – jeden z systemów dzierżawy ziemi w rolnictwie brazylijskim*, *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, 2–3, Warszawa, s. 137–152.
- Plit F., 1974, *Środowisko geograficzne a wędrowniki pasterskie na południowych krańcach Sahary*, *Czasopismo Geograficzne*, 45, 2, s. 219–228.
- Plit F., 1981, *Przyrodnicze warunki chowu zwierząt w strąfie Sahelu*, *Rozprawy UW*, 203, Warszawa, ss. 234.

- Plit F., 1995, *Pustynnienie antropogeniczne na obrzeżach Sahary i w Azji Środkowej. Studium porównawcze*, WGSR UW, Warszawa, ss. 144.
- Plit F., 2004, *Uwagi o zmianach w użytkowaniu ziemi na terenie oazy Farafra, Afryka, Azja, Ameryka Łacińska*, 81, WGSR UW, Warszawa, s. 127–134.
- Ponikiewski A., 1976, *Problemy rozwojowe produkcji rolnej Maroka na tle warunków przyrodniczych i struktur agrarnych*, Rozprawy UW, Warszawa, ss. 297.
- Skoczek M., (red.), 1991, *Cooperativización de la agricultura en Cuba. El rol de las Cooperativas de Producción Agropecuaria en la organización de la sociedad y el espacio rural*, Actas Latinoamericanas de Varsovia, 13, Warszawa, ss. 301.
- Skoczek M., 1976, *Zmiany w rolnictwie Wenezueli, Kolumbii i Ekwadoru w wyniku realizacji reform rolnych (1960–1970)*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Skoczek M., 1978, *La reforma agraria y las transformaciones de la agricultura en Colombia y Venezuela*, Estudios Latinoamericanos, 4, Ossolineum, s. 181–203.
- Skoczek M., 1988, *Transformaciones recientes de la economía local en las áreas de la agricultura tradicional en América Latina*, Boletín Geográfico, 16, Universidad Nacional del Comahue, Neuquén, Argentina, s. 49–60.
- Skoczek M., 1989, *Kolonizacja rolnicza a zmiany w rozmieszczeniu ludności w Ameryce Łacińskiej*, Rozprawy UW, 323, Warszawa, ss. 283.
- Skoczek M., 1990, *Settlements of Agricultural Production Cooperatives and their Place in the Settlement System of Cuba*, Miscellanea Geographica, 4, WGSR UW, Warszawa, s. 211–220.
- Skoczek M., 1994, *The Role of Agricultural Cooperatives in Transformation of Rural Areas in Cuba in the 1980s*, Miscellanea Geographica, 6, WGSR UW, Warszawa, s. 227–234.
- Skoczek M., 2003, *El papel del turismo rural en las transformaciones del campo. Experiencias de los países andinos y el caso de México*, Actas Latinoamericanas de Varsovia, 26, WGSR UW, Warszawa, s. 63–72.
- Skotnicki M., 1968, *Une étude de terroir au Mali. Remarques méthodologiques et techniques*, Africana Bulletin, 9, Warszawa, s. 57–66.
- Skotnicki M., 1976, *O kryteriach oceny poziomu rolnictwa w krajach Trzeciego Świata na przykładzie obszarów sawannowych Afryki Zachodniej*, Prace i Studia IG UW, 20, Warszawa s. 97–104.
- Skotnicki M., 1978, *Zarobkowe migracje rolników z terenów sawannowych Mali i Górnej Wolty (przyczyny i skutki)*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Skotnicki M., 1982, *Typologie de l'agriculture mondiale et réalités du Tiers Monde, Croissance et développement régional*, Université Montpellier III, Montpellier.
- Szulc-Dąbrowiecka E., 1983, *Uwarunkowania przestrzennej dyfuzji innowacji w rolnictwie Afryki Tropikalnej na przykładzie uprawy trzciny cukrowej w Ghanie*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Szymańska E., 1977, *Systemy nawadniania w oazach Sahary północno-zachodniej*, Przegląd Informacji o Afryce, 4, Warszawa, s. 61–81.

- Tobjasz J., 1959, *Wykorzystanie środowiska geograficznego dla hodowli w województwie białostockim*, Prace Geograficzne, IG PAN, 20, Warszawa, ss. 160.
- Tobjasz J., 1963, *Rolnictwo okręgu uprzemysłowionego. Problemy struktury przestrzennej i typologii rolnictwa na przykładzie GOP*, Komitet Badań Regionów Uprzemysłowionych przy Prezydium PAN.
- Transformations of Rural Space in Southern Anatolia 60 Years after Professor Stanisław Leszczycki Research. Preliminary Reports*, 1998, *Miscellanea Geographica*, 8, WGSR UW, Warszawa, s. 213–284.
- Walewski A., 1977, *Wpływ rzeźby terenu na użytkowania gruntów uprawnych w Afryce Międzyzwrotnikowej*, IGiPZ PAN, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Walewski A., 1979, *L'influence de l'altitude sur l'exploitation des sols arables en Afrique Orientale*, *Africana Bulletin*, 28, Warszawa, s. 57–82.
- Walewski A., Stefański B., 1974, *Quelques remarques sur la production agricole semi-comercialisée du Cameroun, sur l'exemple du groupement de Babadjou*, *Africana Bulletin*, 21, Warszawa, s. 207–224.
- Winidowa J., 1969, *Monokultura kawy, jej związek ze środowiskiem geograficznym i rola w gospodarce narodowej Etiopii*, UW, Warszawa, maszynopis pracy doktorskiej.
- Winidowa J., 1972, *Geograficzne aspekty uprawy kawy w Etiopii*, *Czasopismo Geograficzne*, 43, 1, s. 19–31.
- Winidowa J., 1976, *Próby modernizacji rolnictwa Afryki – na przykładzie Etiopii*, *Acta Universitatis Carolinae Geographica*, 1–2, Universita Karlova, Praha.
- Winidowa J., 2000, *Prace magisterskie na temat potencjalnych, optymalnych i rzeczywistych obszarów wybranych upraw wykonane w Zakładzie Geografii Regionalnej, Afryka, Azja, Ameryka Łacińska*, 76, WGSR UW, Warszawa, s. 57–77.
- Żakowski W., Partyka J., 1999, *Wykaz prac magisterskich dotyczących problematyki krajów rozwijających się powstałych na Wydziale Geografii i Studiów Regionalnych UW w latach 1977–1997*, *Afryka, Azja, Ameryka Łacińska*, 75, WGSR UW, Warszawa, s. 153–164.

Roman RUDNICKI, Mieczysław KLUBA, Mirosław BICZKOWSKI
Instytut Geografii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika
87-100 Toruń, ul. Danielewskiego 6
romtud@geo.uni.torun.pl

DOROBEK NAUKOWY Z ZAKRESU GEOGRAFII ROLNICTWA W OŚRODKU TORUŃSKIM

HISTORIA OŚRODKA

Początki badań w zakresie geografii rolnictwa w ośrodku toruńskim są ściśle związane z geografią społeczną i były realizowane na początku w ramach Katedry Antropogeografii, powstałej w 1946 r. przy Wydziale Humanistycznym. W 1959 r. katedra ta została przeniesiona na Wydział Matematyczno-Przyrodniczy, gdzie otrzymała najpierw nazwę Katedry Geografii Gospodarczo-Społecznej, a rok później z chwilą utworzenia Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi – Katedry Geografii Ekonomicznej. Od początku aż do 1961 r., organizacja tej katedry i kierowanie pracami badawczymi spoczywało w rękach M. Kielczewskiej.

Działalność naukowo-badawcza katedry koncentrowała się głównie na społeczno-ekonomicznych problemach tzw. Ziemi Zachodnich i Północnych, aktywizacji małych miast, które w nowych warunkach ustrojowo-gospodarczych straciły dawne podstawy egzystencji. Prowadzono też badania w zakresie osadnictwa na wybrzeżu Pomorza Zachodniego, zagospodarowania regionu doliny Brdy i użytkowania ziemi. Prace nad mapą użytkowania ziemi ośrodek toruński podjął w związku z uznaniem tego problemu przez I Kongres Nauki Polskiej w 1951 r., za jeden z najważniejszych w geografii.

W 1952 r. w związku z przeprowadzoną reformą szkolnictwa wyższego, zlikwidowano w ośrodku toruńskim specjalizację z geografii ekonomicznej. Ten fakt przyczynił się poważnie do zahamowania prac badawczych katedry, gdyż utracenie możliwości prowadzenia prac magisterskich z tego zakresu, przy skromnych warunkach kadrowych, nie pozwoliło na dalsze rozwinięcie tej problematyki badań.

Kolejnym etapem w rozwoju geografii ekonomicznej w ośrodku toruńskim było przywrócenie w 1963 r. specjalizacji z geografii ekonomicznej na studiach geograficznych, lecz bez odpowiedniego wzmocnienia kadrowego. Prace bada-

wcze skupiały się głównie na problematyce przemian wsi, w których wiodąca rola na terenie Pomorza i Kujaw przypadła rolnictwu.

Następnym etapem w rozwoju geografii ekonomicznej ośrodka toruńskiego było powstanie w 1969 r. Zakładu Geografii Ekonomicznej. W 1970 r. nawiązano ściślejsze kontakty naukowe z Zakładem Geografii Rolnictwa Instytutu Geografii PAN w Warszawie, kierowanym przez J. Kostrowickiego. Ośrodek warszawski był dla toruńskiego inspirujący przy podejmowaniu nowych tematów i problemów badawczych.

W 1988 r. kierownikiem ZGE został J. Falkowski. W 1990 r. nastąpił podział Zakładu Geografii Ekonomicznej na dwa zakłady: Zakład Geografii Ekonomicznej i Zagospodarowania Przestrzennego z kierownikiem J. Falkowskim i Zakład Geografii Społecznej i Turystyki z kierownikiem W. Maikiem. W 1998 r. następuje utworzenie na bazie Zakładu Geografii Ekonomicznej i Zagospodarowania Przestrzennego dwóch odrębnych zakładów: Zakładu Gospodarki Przestrzennej i Planowania Strategicznego, którego kierownikiem zostaje J. Falkowski i Zakładu Geografii Ekonomicznej i Studiów Regionalnych, z kierownikiem H. Rochnowskim. Pierwszy z wymienionych zakładów przejął w całości problematykę badawczą związaną z geografiami rolnictwa, osadnictwem wiejskim i obszarami wiejskimi oraz zagadnienia związane z planowaniem przestrzennym i strategicznym.

GLÓWNE KIERUNKI BADAŃ

Dorobek ośrodka toruńskiego w zakresie geografii rolnictwa jest wielokierunkowy i zmieniający się w ocenianym okresie 60 lat (tab. 1).

Przedstawiony zestaw publikacji z geografii rolnictwa nie wyczerpuje efektów badawczych tego kierunku nauk geograficznych. Istotną ich część stanowią opracowania niepublikowane w postaci analiz, ekspertyz, opinii, ocen, map i tabel, wykonanych na zlecenie władz administracyjnych, samorządowych, różnych jednostek naukowych i gospodarczych.

METODOLOGIA GEOGRAFII ROLNICTWA

Ośrodek toruński w nurcie teoretycznym i metodycznym koncentrował się na wielu zagadnieniach, z których najważniejsze to:

1. metodyka badania rolnictwa podmiejskiego, zwłaszcza strefy żywicielskiej,
2. wpływ procesów urbanizacji i uprzemysłowienia na przekształcenia struktury przestrzennej rolnictwa,
3. metodyka analizy rolnictwa w planowaniu przestrzennym i strategicznym.

Tabela 1. Wykaz liczby publikacji według głównych kierunków badawczych i okresu ich realizacji

Kierunki badawcze geografii rolnictwa	Lata					Razem
	1946–1969	1970–1981	1982–1990	1991–1999	2000–2004	
Metodologia geograficzno-rolnicza	1	4	7	2	–	14
Środowisko geograficzne a rolnictwo	4	9	–	5	3	21
Mapy użytkowania ziemi	–	2	–	–	1	3
Struktura agrarna	–	–	1	16	24	41
Uwarunkowania społeczne rolnictwa	–	–	2	11	5	18
Uwarunkowania techniczne rolnictwa	–	–	–	2	2	4
Struktura przestrzenna rolnictwa	–	7	7	12	6	32
Rolnictwo podmiejskie	–	5	3	7	–	15
Rolnictwo w planowaniu przestrzennym	–	3	6	5	5	19
Krajobrazy rolnicze i wiejskie	–	–	2	7	6	15
Rolnictwo świata i krajów	–	3	2	5	2	12
Wielofunkcyjność obszarów wiejskich	–	1	3	17	10	31
RAZEM	5	34	33	89	64	225

Źródło: Opracowanie własne

Rolnictwu podmiejskiemu poświęcone były prace J. Falkowskiego (1973b, 1976, 1977c, 1978c, 1985a), M. Kluby (1987) i R. Rudnickiego i M. Kluby (1992). Dotyczyły one przede wszystkim rolnictwa podmiejskiego aglomeracji Torunia, Bydgoszczy, Grudziądza i Włocławka. Do prac o charakterze metodycznym można zaliczyć określenie cech diagnostycznych wyznaczających zasięgi i typy strefy podmiejskiej i żywicielskiej, propozycję metod obliczania produkcji globalnej i towarowej rolnictwa podmiejskiego oraz norm spożycia warzyw, owoców, ziemniaków i mleka dla mieszkańców miasta i strefy podmiejskiej.

W analizach dotyczących rolnictwa stref podmiejskich korzystano z dorobku innych ośrodków naukowych (Warszawy, Wrocławia, Krakowa), wzbogacając go o własne twórcze pomysły.

Wartość metodyczna prac ośrodka toruńskiego dotyczących oceny wpływu procesów urbanizacji i uprzemysłowienia na przemiany struktury przestrzennej rolnictwa polega na analizie rozwoju tych procesów względem uwarunkowań przyrodniczych i historycznych, a następnie odniesienie tego wpływu do warunków zewnętrznych i wewnętrznych rolnictwa. Przedstawiono klasyfikację typo-

logiczną wpływu urbanizacji i uprzemysłowienia na rolnictwo, wykorzystując metody: diagram Czekanowskiego, metodę dendrytu, model dyferencjacji przestrzennej oraz model typologii przestrzennej związku funkcjonalnego między poziomem pozytywnego i negatywnego wpływu urbanizacji i uprzemysłowienia na rolnictwo (Falkowski 1978b, 1981ac, 1986ac).

ŚRODOWISKO GEOGRAFICZNE A ROLNICTWO

Ocena uwarunkowań przyrodniczych dla rolnictwa była podejmowana dość często w pracach geograficzno-rolniczych. W ośrodku toruńskim analiza ta obejmowała wpływ poszczególnych komponentów środowiska, a więc rzeźby terenu, klimatu, stosunków wodnych i gleb na predyspozycje produkcyjne rolnictwa. R. Galon stworzył koncepcję kartograficznej analizy poszczególnych komponentów i na tej podstawie wyróżniał obszary korzystne, mniej korzystne i niekorzystne dla rolnictwa woj. bydgoskiego.

W latach 80. powstało kilka publikacji J. Fałkowskiego (1983, 1986ad, 1987ab, 1990c), w których dokonano oceny uwarunkowań przyrodniczych dla rolnictwa na podstawie wskaźnika jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Za bardzo istotne uważa się zwrócenie uwagi na relacje występujące między jakością środowiska geograficznego a strukturą własnościową ziemi użytkowanej rolniczo. Udowodniono wówczas, że tereny środowiskowo i jakościowo najlepsze zajmowane są przez grunty państwowych gospodarstw rolnych. Stąd wypływał prosty wniosek, że rolnictwo PGR, mając najkorzystniejsze warunki przyrodnicze dla rolnictwa, powinno cechować się najwyższą wydajnością i produktywnością. Tak niestety w większości analizowanych przykładów nie było. Powyższe spostrzeżenia podniosły problem efektywności wykorzystania środowiska w gospodarstwach państwowych (Falkowski 1986d).

Podejmowano też problem degradacji środowiska na terenach użytkowanych rolniczo pod wpływem niewłaściwych zabiegów technicznych (mechanizacji, nawożenia, melioracji) oraz pod wpływem eksploatacji górniczej (Falkowski 1987e; Kluba 1986).

W latach 90. podjęto próbę oceny walorów przyrodniczych dla planowania ekorozwoju obszarów wiejskich, w tym rozwoju rolnictwa ekologicznego (Falkowski 1992a; Jezierska 1997; 1998b, Rudnicki, Kluba 1998b). Prace z tego zakresu kontynuowali w latach następnych R. Rudnicki (2000b, 2003) oraz M. Kluba (2003b).

MAPY UŻYTKOWANIA ZIEMI

Pierwsze prace z zakresu kartowania użytkowania ziemi powstały w latach 50. Opracowano wówczas mapy użytkowania ziemi dla woj. bydgoskiego i gdań-

skiego w skali 1:100 000. Miały one posłużyć do racjonalnej rejonizacji upraw i hodowli. Wykonano też mapę zmian szaty leśnej woj. bydgoskiego, przeglądową mapę lasów Polski w skali 1:1 000 000 dla XIX w. (M. Kielczewska). W związku z budową tamy na Brdzie w okolicy Koronowa (przyszły Zalew Koronowski) prowadzono liczne studia nad środowiskiem tego obszaru. Wykonano mapę użytkowania ziemi regionu Brdy.

Kolejne studia nad użytkowaniem ziemi rozpoczęły się z początkiem lat 70. i dotyczyły trzech problemów:

1. opracowania mapy użytkowania ziemi obszaru przyszłej zapory wodnej na Wiśle pod Włocławkiem w skali 1:10 000 (J. Falkowski), za którą wykonawcy wyróżnieni zostali nagrodą wojewody bydgoskiego II stopnia,
2. opracowania map użytkowania ziemi dla powiatu grudziądzkiego w skali 1:5 000 (E. Kwiatkowska, J. Falkowski),
3. opracowania mapy użytkowania doliny Drwęcy i obszaru przyległego w skali 1:10 000 (Falkowski 1973b).

W następnych latach zaniechano opracowań map użytkowania ziemi ze względu na wysoki koszt badań terenowych. Kontynuowano natomiast studia nad użytkowaniem ziemi w sensie statystyczno-opisowym. Każde opracowanie monograficzne rolnictwa dla danego regionu zawierało także szczegółową analizę użytkowania ziemi. Przykładem tych prac jest opracowanie pt. *Struktura przestrzenna rolnictwa miasta i strefy podmiejskiej Torunia* (Falkowski 1977c) i rozdział *Rolnictwo i leśnictwo zamieszczony w monografii Województwo toruńskie – przyroda, ludność i osadnictwo, gospodarka* (Falkowski 1984b), gdzie pod hasłem rolnicze użytkowanie ziemi dyskutuje się m.in. o kierunkach użytkowania ziemi, kierunkach użytkowania gruntów ornych, uprawach trwałych oraz o trwałych użytkach zielonych. Zmiany użytkowania ziemi w skali wsi przedstawione zostały w pracy M. Kluby (2002a).

STRUKTURA AGRARNA

Badania struktury agrarnej w ośrodku toruńskim rozwinęły się zwłaszcza w latach 80. i 90. W 1988 r. J. Falkowski wspólnie z W. Tyszkiewicz wykonali opracowanie *Struktura agrarna Polski* (1988). Większość publikacji ośrodka toruńskiego dotyczyła jednak rolnictwa indywidualnego województw: bydgoskiego, toruńskiego i włocławskiego i była efektem badań R. Rudnickiego (1998ab, 1999ab, 2000a, 2004), M. Kluby (1994, 2001, 2002b, 2004a) oraz ich wspólnych opracowań (1994, 1995, 1996, 2000). Podstawową publikację z charakteryzowanego zakresu badań stanowi praca R. Rudnickiego pt. *Zmiany układu przestrzennego struktury agrarnej Polski Północnej w latach 1988–1998* (2001b).

Podejmowano też opracowania na temat struktury agrarnej dla potrzeb studiów planistycznych dla województwa toruńskiego, a następnie kujawsko-pomorskiego.

Wiele opracowań poświęcono problematyce stanu i rozdysponowania gruntów AWRSP. Na uwagę zasługuje monografia Grunty Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w woj. kujawsko-pomorskim w latach 2000–2001 – przejęcie, rozdysponowanie i wpływ na strukturę agrarną (Rudnicki, Kozłowski, Kluba 2002).

W połowie lat 90. przedmiotem badań były państwowe gospodarstwa rolne, a zwłaszcza ich restrukturyzacja (Falkowski 1994de; Rudnicki, Kluba 1994). Podjęto też udaną próbę badań porównawczych z zakresu struktury agrarnej Pomorza Nadwiślańskiego i Regionu Meklemburgii (Jezierska-Thöle 1998a, 2002b).

UWARUNKOWANIA ROZWOJU ROLNICTWA

Pierwsze opracowania z zakresu problematyki społeczno-demograficznej rolnictwa zostały podjęte przez R. Rudnickiego (1991) i dotyczyły próby oceny poziomu kultury rolnej w makroregionie dolnej Wisły. Kolejne badania obejmowały analizę poziomu wykształcenia rolników indywidualnych (Rudnicki, Kluba 1993a) i ludności wiejskiej (Falkowski, Biczkowski 2002b).

Najwięcej prac z zakresu ludności rolniczej powstało w latach 90. (Falkowski 1997; Falkowski, Jezierska 1996; Jezierska 1996b, 1997; Kluba 2002c, 2003a, 2004c; Kluba, Rudnicki 1996a oraz Rudnicki, Kluba 1993b, 1998a, 2001).

Problemy infrastruktury i obsługi technicznej w rolnictwie były rzadko podejmowane w ośrodku toruńskim. Pierwsze opracowanie z tego zakresu było poświęcone mechanizacji rolnictwa indywidualnego w makroregionie dolnej Wisły w latach 1979 i 1987 (Rudnicki 1993). W 1996 r. J. Falkowski, M. Kluba, R. Rudnicki uczestniczyli w opracowaniu arkusza 94.1 do *Atlasu Rzeczypospolitej Polskiej* pt. *Budownictwo na wsi*, wykonanego w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.

STRUKTURA PRZESTRZENNA ROLNICTWA – TYPOLOGIA I REGIONALIZACJA

Ten kierunek badań geografii rolnictwa chętnie był podejmowany w całym analizowanym okresie, ze względu na jego kompleksowość i użyteczność. Na wzór ośrodka warszawskiego podejmowano próby metodyczne określenia czynników i warunków typologii i regionalizacji rolnictwa różnymi metodami statystycznymi. Jedną z pierwszych prac z tego zakresu była opublikowana praca

doktorska J. Falkowskiego *Struktura przestrzenna rolnictwa miasta i strefy podmiejskiej Torunia* (1977c). W 1981 r. dokonano typologii i regionalizacji rolnictwa woj. wrocławskiego (Falkowski 1981a).

Inne opracowania analizujące strukturę przestrzenną rolnictwa w ujęciu kompleksowym dotyczyły różnych obszarowo regionów (Falkowski 1978a, 1980b, 1981ab, 1984d, 1987ab, 1993c, 1995a, 1996c, 2001a; Rudnicki 1998a; Jezierska 1998c, 2000b).

Opracowania struktury przestrzennej rolnictwa obejmują z reguły następujące zagadnienia:

- przyrodnicze warunki rozwoju,
- strukturę własności ziemi,
- strukturę wielkości gospodarstw indywidualnych,
- użytkowanie ziemi,
- ludność rolniczą,
- produkcję roślinną i hodowlę zwierząt gospodarskich,
- produkcję globalną i towarową,
- typologię i regionalizację rolnictwa,
- perspektywiczne kierunki rozwoju.

Problematyka ujęć regionalnych rolnictwa w skali świata była podejmowana już od lat 70. W ośrodku toruńskim opracowano niewielkie monografie z zakresu rolnictwa w Szwecji, Niemczech, Kanadzie, Stanach Zjednoczonych i na Spitsbergenie (Falkowski 1973a, 1992b, 1994b; Kluba 1993). Szczegółowe badania struktury przestrzennej rolnictwa były wykonane przez A. Jezierską-Thöle w północnych Niemczech. Na użytek dydaktyki zostały opracowane regiony rolnicze świata oraz problemy gospodarki żywnościowej świata (Falkowski 1984e), a zwieńczeniem tych badań było opracowanie podręcznika akademickiego *Geografia rolnictwa świata* autorstwa J. Falkowskiego i J. Kostrowickiego (2001).

ROLNICTWO PODMIEJSKIE – STREFA ŻYWICIELSKA

Rolnictwo podmiejskie i ściśle z nim związane problemy stref żywicielskich, czyli obszarów zaopatrzenia mieszkańców miast w żywność, były przedmiotem szczegółowych studiów badawczych od lat 70. W kręgu zainteresowań ośrodka toruńskiego pozostawało przede wszystkim rolnictwo podmiejskie Torunia, Bydgoszczy, Wrocławka i Grudziądz (Falkowski 1974, 1977c, 1980ab, 1984c; Kluba 1987; Rudnicki, Kluba 1992). Celem tych badań było określenie uwarunkowań geograficzno-ekonomicznych strefy podmiejskiej i określenie bilansu żywnościowego, który pokazywał strukturę zaopatrzenia oraz nadwyżki lub niedobory żywności. Jednym z aspektów tych studiów było takie zaplanowanie strefy żywicielskiej, aby mogła ona zaspokoić potrzeby mieszkańców danego

miasta (Falkowski 1978c). Podejmowano też próby uogólnienia funkcji żywicielskiej rolnictwa podmiejskiego na cały kraj (Falkowski 1985a).

Badaniami obejmowano także wszelkie aspekty związane z szeroko rozumianą gospodarką żywnościową, zwracając uwagę na potrzeby konsumpcyjne polskiego społeczeństwa i możliwości ich zaspokojenia (Falkowski 1991) oraz w kontekście rejonizacji i potencjału żywicielskiego pracowniczych ogródków działkowych (Kluba 1991b, 1994).

ROLNICTWO W PLANOWANIU PRZESTRZENNYM

Stały kontakt ośrodka toruńskiego z jednostkami planowania społeczno-gospodarczego i przestrzennego dawał możliwości aplikacyjnego wykorzystania badań geograficznych. W odniesieniu do kierunku geograficzno-rolniczego ta więź polegała na dostarczaniu tym jednostkom wiedzy z zakresu struktury przestrzennej rolnictwa.

Analizami obejmowano okres perspektywiczny – od kilkuletniego do kilkunastoletniego. Problemy rolnictwa najczęściej opracowywano kompleksowo, a więc od uwarunkowań przyrodniczych i pozaprzyrodniczych poprzez cechy społeczno-własnościowe, organizacyjno-techniczne aż po cechy strukturalne i produkcyjne. Ważnym elementem tych badań była próba określenia poszczególnych typów i regionów rolniczych.

Doświadczenia planistyczne J. Falkowskiego spowodowały, że pierwsze prace prezentujące rozwój rolnictwa w czasie najbliższych kilkunastu lat, zostały opublikowane w 1974 r., a swoim zakresem obejmowały aglomerację bydgosko-toruńską, woj. bydgoskie oraz cały kraj. W opracowaniu tego autora *Z dziejów planowania regionalnego na obszarze Pomorza i Kujaw* (Falkowski 1977d) oraz *Aktualne problemy planowania i zagospodarowania przestrzennego* (1983b) dużo miejsca poświęcono planowaniu rolniczemu.

W połowie lat 90. podejmowane były tematy związane z restrukturyzacją rolnictwa w ujęciu prognostycznym. Realizowano szereg projektów w ramach współpracy z Wojewódzkimi biurami Planowania Przestrzennego w Bydgoszczy, Toruniu i Włocławku. Wykonano również ekspertyzy z zakresu rolnictwa w ramach strategii rozwoju gmin (np. Brześć Kuj., Lubawa, Zbiczno, Zakrzewo) oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (np. Inowrocław, Janikowo).

Ośrodek toruński włączył się też aktywnie do prac nad *Strategią rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego*, w dziale dotyczącym obszarów wiejskich i rolnictwa (Falkowski 1999b, 2000a). Opracowano również scenariusze rozwoju rolnictwa polskiego na najbliższe 10 (Falkowski 1999a) i 20 lat – w kontekście integracji z rolnictwem Unii Europejskiej (Falkowski 2001b).

W latach 90. jednym z ważniejszych problemów badawczych była próba analizy przemian obszarów wiejskich w wyniku zmian ustrojowych oraz zbliżającej się integracji z UE. Temu zagadnieniu były poświęcone opracowania zarówno w skali lokalnej, regionalnej, jak i ogólnopolskiej. Wyniki badań z tego zakresu były wykorzystywane w pracach nad strategią rozwoju oraz w studiach zagospodarowania przestrzennego różnych jednostek administracyjnych Polski, a także referowane poza granicami kraju (Falkowski 1993cd, 1995ab, 1998a, 2001a; Falkowski, Kluba 1995; Sasinowski, Rudnicki 1998).

KRAJOBRAZY ROLNICZE I WIEJSKIE

Kierunek krajobrazowy mający w geografii polskiej tradycje z okresu międzywojennego, w ośrodku toruńskim zaznaczył się jedynie sporadycznie. Za jego początek można uznać pracę J. Falkowskiego z lat 80. na temat typów krajobrazu rolniczego w regionie dolnej Wisły (Falkowski 1987c) oraz na temat degradacji, ochrony i kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich północnej i zachodniej Polski (Falkowski 1989a). Wiele miejsca krajobrazom rolniczym poświęcono też w monografii opracowanej przez R. Cymermana, A. Hopfera i J. Fałkowskiego *Krajobrazy wiejskie (klasyfikacja i kształtowanie)* (1992).

Próbie scharakteryzowania krajobrazów rolniczych północno-zachodniej Polski podjęto w 1993 r. (Falkowski 1993b), a później rozszerzono tą problematykę na wiejski krajobraz kulturowy, traktowany jako podstawa regionalizacji Polski (Falkowski 1993d, 1994f, 1998c; Kozłowski, Tkocz 1994).

PODSUMOWANIE

Z zakresu geografii rolnictwa w ośrodku toruńskim wykonano 2 rozprawy habilitacyjne – J. Falkowski (1981) i R. Rudnicki (2001), 4 rozprawy doktorskie – J. Falkowski (1973), R. Rudnicki (1992), M. Kluba (1995) i A. Jezierska (2002) oraz ok. 350 prac magisterskich zarówno z zakresu geografii rolnictwa, jak i obszarów wiejskich, w których podejmowano także problematykę rolniczą.

Ośrodek toruński był organizatorem kilku konferencji naukowych (m.in. I i XII Seminarium Geograficzno-Rolniczego, współorganizatorem seminariów: polsko-jugosłowiańskiego, polsko-włoskiego i polsko-bułgarskiego).

W ośrodku toruńskim od samego początku jego istnienia trwały prace aplikacyjne, prowadzące do wykorzystania wyników badań z zakresu geografii rolnictwa dla potrzeb życia społeczno-gospodarczego i planistycznego najbliższych regionów, aglomeracji bydgosko-toruńskiej, regionu B-T-W (Bydgoszcz, Toruń, Włocławek), Pomorza Nadwiślańskiego i Polski północnej. Z powyższej działalności rodziły się koncepcje metodyczne, analizujące i oceniające rolnic-

two w strukturze przestrzennej Pomorza i Kujaw w związku z restrukturyzacją rolnictwa oraz planowaniem długookresowym.

Powstało wiele opracowań, w których zwraca się uwagę na racjonalne dostosowanie i wykorzystanie form rolniczego użytkowania ziemi do walorów środowiska przyrodniczego oraz na preferowanie takich form własności ziemi, które prowadzą do tzw. „dobrego rolnictwa”, czyli najbardziej efektywnego ekonomicznie, ale jednocześnie stosującego zasady rozwoju zrównoważonego.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

- Biczkowski M., Kluba M., Rudnicki R., 2003, *Przejęcie gruntów skarbowych przez kontrahentów miejskich jako nowy czynnik przemian agrarnych w województwie kujawsko-pomorskim*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przekształcenia i przyszłość wsi polskiej*, Studia Obszarów Wiejskich, 4, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 123–136.
- Biczkowski M., 2004a, *Walory, zagospodarowanie oraz kierunki rozwoju wpływające na atrakcyjność turystyczną parku krajobrazowego*, [w:] R. Rudnicki, A. Drozdowski (red.), *Kształtowanie przestrzeni oraz formy zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego parków krajobrazowych w harmonii z przyrodą*. Materiały seminaryjne, Zespół Parków Krajobrazowych Brudzeńskiego i Gostynińsko-Włocławskiego, Kowal, s. 21–34.
- Biczkowski M., 2004b, *Problemy kształtowania infrastruktury technicznej na obszarach chronionych*, [w:] R. Rudnicki, A. Drozdowski (red.), *Kształtowanie przestrzeni oraz formy zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego parków krajobrazowych w harmonii z przyrodą*. Materiały seminaryjne, Zespół Parków Krajobrazowych Brudzeńskiego i Gostynińsko-Włocławskiego, Kowal, s. 41–52.
- Cymerman R., Hopfer A., Falkowski J., 1992, *Krajobrazy wiejskie. Klasyfikacja i kształtowanie*, ART, Olsztyn, ss. 185.
- Falkowski J., 1973a, *Rolnictwo w Szwecji*, Czasopismo Geograficzne, 44, 1, s. 33–48.
- Falkowski J., 1973b, *Użytkowanie ziemi w dolinie Drwęcy i na obszarze przyległym*, AUNC, Geografia, 9, 31, UMK, Toruń, s. 247–286.
- Falkowski J., 1974, *Struktura przestrzenna rolnictwa strefy podmiejskiej Torunia*, Dokumentacja Geograficzna, 6, s. 117–120.
- Falkowski J., 1976, *Próba zastosowania metody modelu potencjału do badania struktury przestrzennej rolnictwa na przykładzie aglomeracji bydgosko-toruńskiej*, AUNC, Geografia, 8, 34, UMK, Toruń, s. 59–76.
- Falkowski J., 1977a, *Ocena struktury użytkowania ziemi w aglomeracji dolnej Wisły*, Miasto, 11, s. 15–19.
- Falkowski J., 1977b, *Próba typologii i regionalizacji rolnictwa aglomeracji bydgosko-toruńskiej*, Przegląd Geograficzny, 49, 4, s. 713–730.
- Falkowski J., 1977c, *Struktura przestrzenna rolnictwa miasta i strefy podmiejskiej Torunia*, Studia Societatis Scientiarum Torunensis, PWN, Warszawa, Poznań, Toruń, ss. 153.

- Falkowski J., 1977d, *Z dziejów planowania regionalnego na obszarze Pomorza i Kujaw*, Komunikaty TUP, 3/4, s. 1–20.
- Falkowski J., 1978a, *Struktura przestrzenna rolnictwa makroregionu środkowo-zachodniego*, Czasopismo Geograficzne, 49, 3, s. 287–308.
- Falkowski J., 1978b, *Wpływ procesów urbanizacji i uprzemysłowienia na rozwój rolnictwa województwa bydgoskiego*, Zeszyty Naukowe Rady Naukowej przy Urzędzie Wojewódzkim w Bydgoszczy, 4, s. 71–88.
- Falkowski J., 1978c, *Wybrane problemy planowania strefy żywicielskiej w aglomeracji dolnej Wisły*, Miasto, 11, s. 13–18.
- Falkowski J., 1979a, *Rolnictwo*, [w:] *Dzieje Golubia-Dobrzynia i okolic*, Toruńskie Towarzystwo Kulturalne, Toruń, s. 166–177.
- Falkowski J., 1979b, *Wpływ urbanizacji na zmiany w strukturze przestrzennej osadnictwa wiejskiego – na przykładzie aglomeracji dolnej Wisły*, Miasto, 7, s. 32–34
- Falkowski J., 1980a, *Selected problems of suburban agriculture in the central part of the Lower Vistula Region*, Geographica Slovenica, 11, s. 103–115.
- Falkowski J., 1980b, *Struktura przestrzenna rolnictwa centralnej części regionu dolnej Wisły*, AUNC, Geografia, 15, 47, UMK, Toruń, s. 119–142.
- Falkowski J., 1981a, *Próba typologii i regionalizacji rolnictwa województwa włocławskiego*, Zapiski kujawsko-dobrzyńskie, Gospodarka, s. 169–177.
- Falkowski J., 1981b, *Struktura przestrzenna rolnictwa Kujaw i ziemi dobrzyńskiej*, Zapiski kujawsko-dobrzyńskie, Gospodarka, s. 141–157.
- Falkowski J., 1981c, *Wpływ urbanizacji i uprzemysłowienia na przemiany w strukturze przestrzennej rolnictwa – na przykładzie aglomeracji dolnej Wisły*, Rozprawy UMK, Toruń, ss. 186.
- Falkowski J., 1983a, *Wpływ urbanizacji i uprzemysłowienia na przemiany w strukturze przestrzennej rolnictwa*, [w:] *Materiały Zjazdu Geografów Polskich*, UMK, Toruń, s. 185–186.
- Falkowski J., 1983b, *Aktualne problemy planowania i zagospodarowania przestrzennego*, Miasto, 1/83, s. 9.
- Falkowski J., 1984a, *Kierunki i metody badawcze geografii rolnictwa i gospodarki żywnościowej (na podstawie opracowań Zakładu Geografii Ekonomicznej Instytutu Geografii UMK w Toruniu)*, [w:] *Materiały I Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, UMK, Toruń, s. 83–105.
- Falkowski J., 1984b, *Rolnictwo i leśnictwo*, [w:] R. Galon (red.), *Województwo toruńskie. Przyroda-ludność. Osadnictwo-gospodarka*, PWN, Warszawa-Poznań-Toruń, s. 363–407.
- Falkowski J., 1984c, *Strefa żywicielska Włocławka jako element środowiska miejskiego*, Kształtowanie środowiska, Zapiski kujawsko-dobrzyńskie, E, Włocławek, s. 125–142.
- Falkowski J., 1984d, *Struktura przestrzenna gospodarki województwa toruńskiego*, [w:] *Problemy społeczno-gospodarcze województwa toruńskiego*, U.W., Toruń, s. 11–34.

- Falkowski J., 1984e, *Wielkie regiony rolnicze świata*, [w:] Z. Batorowicz (red.), *Problemy geografii świata*, UŁ, Łódź, s. 51–73.
- Falkowski J., 1985a, *Funkcja rolnicza strefy podmiejskiej*, *Acta Universitatis Lodz, Folia Geographica*, 5, s. 273–285.
- Falkowski J., 1985b, *Zagospodarowanie rolnicze a funkcja ochronna dorzecza Drwęcy*, [w:] *Ochrona i kształtowanie środowiska dorzecza Drwęcy*, 4, U.W., NOT, Toruń, s. 2–43.
- Falkowski J., 1986a, *Aspects methodologiques de l'urbanisation et de l'industrialisation sur les transformations de la structure spatiale de l'agriculture*, *Les cahiers de Fontenay*, 41–43, s. 93–120.
- Falkowski J., 1986b, *Dalsze doskonalenie warsztatu planistycznego celem rozwoju planów zagospodarowania przestrzennego rolnictwa*, [w:] *Materiały II Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, AR, Wrocław, s. 82–86.
- Falkowski J., 1986c, *Organizacja przestrzenna i funkcjonowanie rolnictwa w makroregionie dolnej Wisły*, [w:] *II Zjazd Geografów Polskich*, UŁ, Łódź, s. 178–181.
- Falkowski J., 1986d, *Środowisko geograficzne i użytkowanie ziemi w strukturze własności rolnictwa Polski*, *AUNC, Geografia*, 19, 60, UMK, Toruń, s. 89–108.
- Falkowski J., 1986e, *Wielkie regiony rolnicze i przemysłowe świata*, [w:] *Problemy geografii regionalnej świata. Materiały III konferencji naukowo-dydaktycznej dla nauczycieli geografii*, Oddział Doskonalenia Nauczycieli, Toruń, s. 8–36.
- Falkowski J., 1986f, *Zmiany w strukturze rolnictwa górskiego na tle protekcyjizmu dla regionów górskich*, [w:] *Materiały III Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, AR, Kraków, s. 5–12.
- Falkowski J., 1987a, *Struktura funkcjonalno-przestrzenna makroregionu dolnej Wisły*, [w:] *Problemy regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, Uniwersytet Wrocławski, s. 9–13.
- Falkowski J., 1987b, *Struktura przestrzenna gospodarki woj. toruńskiego*, [w:] *Województwo toruńskie. Kompendium wiedzy o regionie*, ODN, Toruń, s. 25–38.
- Falkowski J., 1987c, *Typy krajobrazu rolniczego w regionie dolnej Wisły*, *AUNC, Geografia*, 20, 66, UMK, Toruń, s. 127–141.
- Falkowski J., 1987d, *Wpływ warunków przyrodniczych na rozwój rolnictwa Polski*, [w:] *Warunki przyrodnicze rozwoju gospodarczego Polski*, ODN, Toruń, s. 37–44.
- Falkowski J., 1987e, *Wpływ zagospodarowania rolniczego na degradację środowiska (na wybranych przykładach z dorzecza Drwęcy i dolnej Wisły)*, [w:] *Materiały 36 Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Sosnowiec, s. 53–56.
- Falkowski J., 1988, *Gospodarcze znaczenia i wykorzystanie wszechoceanu*, [w:] *Problematyka morska w nauczaniu geografii*, ODN, Toruń, s. 18–33.
- Falkowski J., 1989a, *Degradacja, ochrona i kształtowanie krajobrazu obszarów wiejskich północnej i zachodniej Polski*, [w:] *Ekologiczne aspekty zagospodarowania na obszarach wiejskich*, Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn, s. 27–32.

- Falkowski J., 1989b, *Geographical and economical problems of the development of rural areas in the Lower Vistula Macroregion*, [w:] *Socio-economic problems of the development of rural areas*, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 35–47.
- Falkowski J., 1989c, *Zastosowanie fotointerpretacji do badań geograficzno-rolniczych*, [w:] *Materiały XIII ogólnopolskiej konferencji fotointerpretacji*, UMK, Toruń, s. 24–26.
- Falkowski J., 1989d, *Zmiany w rolnictwie polskim w kontekście dydaktyki geografii*, [w:] *Wybrane zagadnienia z geografii rolnictwa Polski*, Centrum Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa, s. 58–59.
- Falkowski J., 1990a, *Changes of rural areas in the North-Western Poland (1979–1987)*, *Zagrebski Zbornik, Geografja*, 27, s. 78–89.
- Falkowski J., 1990b, *Przemiany obszarów wiejskich w północno-zachodniej Polsce*, [w:] *Wybrane zagadnienia z geografii rolnictwa*, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 78–87.
- Falkowski J., 1990c, *Rolnicze obszary problemowe Polski – zakres problematyki i metodyka badawcza*, [w:] *Materiały VII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, UMCS, Lublin, s. 3–11.
- Falkowski J., 1990d, *The impact of industrialization and urbanization of the rural landscape of Northern Poland*, [w:] *The transformation of rural society, economy and landscape*, Department of Human Geography, University of Stockholm, s. 255–258.
- Falkowski J., 1991, *Podstawowe problemy gospodarki żywnościowej Polski*, [w:] *Wybrane problemy gospodarki żywnościowej Polski. Materiały VIII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, UMK, Toruń, s. 3–19.
- Falkowski J., 1992a, *Ocena walorów przyrodniczych i antropogenicznych dla planowania ekorozwoju obszarów wiejskich*, *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych*, 401, s. 267–270 + 5 tabel.
- Falkowski J., 1992b, *Od Hamburga do Alp*, Biblioteczka Geograficzna, WSiP Warszawa, ss. 144.
- Falkowski J., 1992c, *Restrukturyzacja obszarów wiejskich Polski na tle tendencji ogólnoeuropejskich*, [w:] *Restrukturyzacja obszarów wiejskich Polski. Materiały IX Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Łódź, s. 7–15.
- Falkowski J., 1992d, *Struktura funkcjonalno-przestrzenna makroregionu dolnej Wisły*, *Acta Universitatis Wratislaviensis, Studia Geograficzne*, 52, Wrocław, s. 85–99.
- Falkowski J., 1992e, *The methodological aspects of the influence of urbanization and industrialization upon the rural landscape*, [w:] *The transformation of the European Rural Landscape*, *Bulletin de la Societe belge d'Etudes deographiques*, 61, 1, s. 33–38.
- Falkowski J., 1993a, *Komisja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (1984–1993)*, [w:] T. Kozłowska-Szczęśna, J. Kondracki, W. Stankowski (red.), *Polskie Towarzystwo Geograficzne w 75 rocznicę działalności*, UAM, Warszawa-Poznań, s. 112–117.
- Falkowski J., 1993b, *Krajobrazy rolnicze północno-zachodniej Polski*, [w:] A. Hopfer (red.), *Zachowanie i poprawa walorów ekologicznych i krajobrazowych*, *Problemy kompleksowego zarządzania obszarów gmin*, 4, s. 29–35.

- Falkowski J., 1993c, *Przekształcenia funkcjonalno-strukturalne i przestrzenne obszarów wiejskich Polski /ujęcie diagnostyczno-modelowe/*, UMK, Toruń, ss. 202.
- Falkowski J., 1993d, *Wiejski krajobraz kulturowy podstawą regionalizacji Polski*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe a problemy podziału administracyjno-terytorialnego kraju na przykładzie Pomorza Nadwiślańskiego*, Przegląd Regionalny, 6, Toruń, s. 50–53.
- Falkowski J., 1994a, *Gospodarstwo rolne w Dolnej Saksonii*, [w:] D. Licińska (red.), *W Europie. Wypisy geograficzne*, WSiP Warszawa, s. 67–69.
- Falkowski J., 1994b, *Kierunki rozwoju współczesnego rolnictwa Stanów Zjednoczonych i Kanady*, Geografia w Szkole, 47, 1, 1, s. 8–15.
- Falkowski J., 1994c, *Przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne obszarów wiejskich regionu toruńskiego*, [w:] J. Łoboda (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 101–107.
- Falkowski J., 1994d, *Restrukturyzacja byłych państwowych gospodarstw rolnych jako problem badawczy i aplikacyjny*, [w:] J. Falkowski, M. Jasiulewicz (red.), *Restrukturyzacja PGR w świetle doświadczeń ogólnokrajowych*, WSi, Koszalin, s. 7–13.
- Falkowski J., 1994e, *Restrukturyzacja PGR w świetle doświadczeń ogólnokrajowych /ze szczególnym uwzględnieniem woj. koszalińskiego i słupskiego/*, [w:] J. Falkowski, M. Jasiulewicz (red.), *Materiały XI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, WSi, Koszalin, ss. 255.
- Falkowski J., 1994f, *The influence of industrialization of changes in the rural landscapes of Poland*, [w:] *L'avenir des paysages ruraux européens entre gestion des heritages et dynamique du changement*, Uniwersytet w Lyonie, s. 195–200.
- Falkowski J., 1995a, *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski w procesie przemian systemowych*, [w:] W. Kosiedowski (red.), *Gospodarka przestrzenna i regionalna w trakcie przemian*, UMK, Toruń, s. 113–132.
- Falkowski J., 1995b, *Restrukturyzacja obszarów wiejskich jako problem badawczy i aplikacyjny*, [w:] J. Falkowski, M. Kluba (red.), *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich Polski*, UMK, Toruń, s. 46–54.
- Falkowski J., 1995c, *Uwarunkowania restrukturyzacji gospodarki rolnej i obszarów wiejskich*, [w:] S.L. Bagdziński, W. Maik, A. Potoczek (red.), *Polityka rozwoju regionalnego i lokalnego w okresie transformacji systemowej*, UMK, Toruń, s. 185–200.
- Falkowski J., 1996a, *Gospodarka rolna i obszary wiejskie*, [w:] S.L. Bagdziński, W. Maik, A. Potoczek (red.), *Województwa toruńskie i wrocławskie w okresie transformacji systemowej*, Turpress, Toruń, s. 71–107.
- Falkowski J., 1996b, *Problematyka geograficzno-ekonomiczna i gospodarki przestrzennej w badaniach Zakładu Geografii Ekonomicznej i Zagospodarowania Przestrzennego UMK*, [w:] *Wybrane problemy geografii społeczno-ekonomicznej i zagospodarowania przestrzennego*, UMK, Toruń.
- Falkowski J., 1996c, *Rolnictwo i wieś*, [w:] J. Stachowski (red.), *Województwo toruńskie w okresie transformacji ustrojowej w latach 1989–1994. Studium zagospodarowania przestrzennego woj. toruńskiego*, U.W., Toruń, s. 140–160.

- Falkowski J., 1996d, *Spoleczno-ekonomiczne i przestrzenne problemy wielofunkcyjnych obszarów wiejskich*, [w:] *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich / ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Środkowego*, s. 45–54.
- Falkowski J., 1997, *Rozwój i restrukturyzacja gospodarki rolnej i obszarów wiejskich w układach lokalnych*, [w:] W. Maik (red.), *Problematyka rozwoju lokalnego w warunkach transformacji systemowej*, Biuletyn KPZK PAN, Warszawa, 177, s. 109–128.
- Falkowski J., 1998a, *Koncepcja restrukturyzacji gospodarki przestrzennej obszarów wiejskich Polski w procesie jednoczenia się Europy*, [w:] S. L. Bagdziński, M. Marszałkowska (red.), *Gospodarka – Przestrzeń – Środowisko. Restrukturyzacja transformacyjna i rozwój regionów w perspektywie jednoczenia się Europy*, UMK, Toruń, s. 419–428.
- Falkowski J., 1998b, *Strategia rozwoju gospodarki przestrzennej obszarów wiejskich Polski*, [w:] H. Sasinowski, R. Rudnicki (red.), *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski (strategia ekorozwoju w warunkach integracji z Unią Europejską). Materiały XV. Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Politechnika Białostocka, UMK, PTG, Białystok–Toruń, s. 59–69.
- Falkowski J., 1998c, *Strategy for the preservation of historical and ecological value in the present and future development of rural landscape in Poland*, [w:] *The Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape*, Trondheim, s. 67–79.
- Falkowski J., 1999a, *Polityka wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa w Polsce*, [w:] *Wieś i rolnictwo – problemy rozwoju regionalnego*, Nowe Życie Gospodarcze, s. 1–24.
- Falkowski J., 1999b, *Strategia rozwoju gospodarki przestrzennej obszarów wiejskich i rolnictwa regionu kujawsko-pomorskiego*, [w:] *Wieś i rolnictwo – problemy rozwoju regionalnego*, Nowe Życie Gospodarcze, s. 75–100.
- Falkowski J., 2000a, *Geograficzno-ekonomiczne uwarunkowanie strategii rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa regionu kujawsko-pomorskiego*, AUNC, Geografia, 30, s. 115–151.
- Falkowski J., 2000b, *Wkład polskiej geografii w poznanie kresów*, [w:] B. Górz (red.), *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego. XVI Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, UMCS, Lublin, s. 78–93.
- Falkowski J., 2001a, *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski w procesie przekształceń systemowych*, [w:] W. Kosiedowski (red.), *Gospodarka i polityka regionalna okresu transformacji*, UMK, Toruń, s. 125–141.
- Falkowski J., 2001b, *Rolnictwo polskie w Unii Europejskiej (2005–2020) – scenariusz pesymistyczny – optymistyczny – realistyczny*, [w:] J. Bański (red.), *Wieś i rolnictwo u progu Unii Europejskiej*, Studia Obszarów Wiejskich, 1, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 53–70.
- Falkowski J., 2002, *Architektura i waloryzacja krajobrazów ziemi lubawskiej*, [w:] R. Zróbek (red.), *Gospodarka przestrzenna – analiza stanu istniejącego i kierunki rozwoju*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn, s. 41–55.

- Falkowski J., 2003, *Changes in the Landscape of the Gdańsk Pomerania and Kujawy Regions under the influence of industrialization, technical infrastructure, tourism and recreation*, [w:] *European Landscape: from Mountain to sea*, Huma Publishers, Tallin, s. 37–44.
- Falkowski J., 2004, *Miejsce obszarów wiejskich Polski w polityce regionalnej Unii Europejskiej*, [w:] J. Parysek (red.), *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2003*, UAM, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 263–273.
- Falkowski J., Biczkowski M., 2002a, *Directions in functional-spatial transformations of rural regions in the Kujawsko-Pomorskie Voivodship in the years 1988–2000*, [w:] B. Gałczyńska, M. Ilieva (red.), *Transformations of rural areas in Poland and Bulgaria – a case study*, Dokumentacja Geograficzna, 27, s. 85–103.
- Falkowski J., Biczkowski M., 2002b, *Poziom wykształcenia ludności wiejskiej województwa kujawsko-pomorskiego*, [w:] J. Bański, E. Rydz (red.), *Problemy społeczne wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 2, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 69–82.
- Falkowski J., Biczkowski M., Jezierska-Thöle A., 2003, *Strategy of regional and multifunctional rural areas development in Poland during the integration process with the European Union*, *Annals of The Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 5, 6, Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Warszawa-Poznań-Koszalin, s. 14–18.
- Falkowski J., Churski Z., 1991, *L'agriculture en Pologne*, *Eurogeo – Bulletin Géographique*, 5, s. 91–93.
- Falkowski J., Jezierska A., 1996, *Przemiany społeczno-ekonomiczne obszarów wiejskich Pomorza Nadwiślańskiego*, *AUNC, Geografia*, 28, UMK, Toruń, s. 165–191.
- Falkowski J., Kluba M., 1995, *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich Polski /ze szczególnym uwzględnieniem województw: toruńskiego i włocławskiego/. Materiały XII. Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego oraz 44 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, UMK, ss. 230.
- Falkowski J., Kluba M., 2004, *Uwarunkowania aktywności pozarolniczej gospodarstw rolnych w świetle badań ankietowych*, [w:] E. Pałka (red.), *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, 5, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 151–161.
- Falkowski J., Kluba M., Rudnicki R., 1996, *Budownictwo na wsi, 1994*, [w:] *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, IGiPZ PAN, Główny Geodeta Kraju, PPWK, Warszawa, ark. 94.1.
- Falkowski J., Kostrowicki J., 2001, *Geografia rolnictwa świata*, PWN, Warszawa, ss. 516.
- Falkowski J., Maik W., Rochnowski H., 1997, *Geografia społeczno-gospodarcza świata. Podręcznik dla szkół ponadpodstawowych*, Turpress, Toruń.
- Falkowski J., Rochnowski H., 1993, *Stan i perspektywy zagospodarowania rolniczo-przemysłowego makroregionu dolnej Wisły*, [w:] Z. Churski (red.), *Uwarunkowania przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne zagospodarowania dolnej Wisły*, UMK, Toruń, s. 205–231.

- Falkowski J., Tyszkiewicz W., 1988, *Struktura agrarna Polski*, [w:] *Geograficzne problemy rolnictwa w Polsce. Materiały Konferencji Wspólnej Komisji Podręcznikowej PRL-RFN*, 14, s. 81–98.
- Jezierska A., 1996a, *Ekorozwój obszarów chronionych Brodnickiego Parku Krajobrazowego jako przykład wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, [w:] J. Falkowski, E. Rydz (red.), *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, WSP, Słupsk, s. 121–129.
- Jezierska A., 1996b, *Problemy bezrobocia ludności wiejskiej woj. bydgoskiego, toruńskiego, włocławskiego ze szczególnym uwzględnieniem bezrobocia ukrytego*, [w:] J. Falkowski (red.), *Wybrane problemy geografii społeczno-ekonomicznej i zagospodarowania przestrzennego*, s. 93–104.
- Jezierska A., 1997, *A socio-economic transformation of areas under protection (the example of the Zbiczno commune)*, [w:] *Transformation of Polish and Bulgarian agriculture after 1989*, IGIPIZ PAN, Warszawa, s. 4–10.
- Jezierska A., 1998a, *Przemiany struktury agrarnej na terenie nowych i starych landów Niemiec*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski*, Białystok-Toruń, s. 111–117.
- Jezierska A., 1998b, *Rolnictwo ekologiczne na obszarach chronionych na przykładzie Brodnickiego Parku Krajobrazowego*, [w:] *Geografia w kształtowaniu i ochronie środowiska oraz transformacji gospodarczej regionu górnośląskiego*, Sosnowiec, s. 340–341.
- Jezierska A., 1998c, *The spatial agricultural structure of Zbiczno commune*, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, s. 99–106.
- Jezierska A., 2002, *Migracje ludności na obszarach wiejskich Pomorza Nadwiślańskiego w latach 1988–1998*, [w:] E. Rydz. (red.), *Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w aspekcie społeczno-demograficznym*, Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk, s. 21–31.
- Jezierska-Thöle A., 2000a, *Nowe funkcje zespołów dworskich w osadnictwie wiejskim w regionie toruńskim*, AUNC, Geografia, 30, UMK, Toruń, s. 175–190.
- Jezierska-Thöle A., 2000b, *Przekształcenia strukturalne rolnictwa Meklemburgii i Pomorza nadwiślańskiego*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego*, Lublin, s. 150–156.
- Jezierska-Thöle A., 2001a, *Neue Funktion von Adelshofanlagen im ländlichen Siedlungswesen in der Region Toruń*, [w:] *Perspektiven der historischen Geographie*, Universität Bonn.
- Jezierska-Thöle A., 2001b, *The Way of Using Manor-and-Park and Palace-and-Park Complexes in Rural Settlements in the Background of the Economic Changes in the Toruń Province*, [w:] *Geography et Cultures*, University of Paris-Sorbonne.
- Jezierska-Thöle A., 2002a, *Transformations in the Agrarian Structure of Vistulian Pomerania Region in the Years 1988–1998*, UMK, Toruń.
- Jezierska-Thöle A., 2002b, *Neue Funktionen von Adelshofanlagen in den ländlichen Siedlungen der Region Thorn*, *Siedlungsforschung Archäologie-Geschichte-Geographie*, 20, Universität Bonn, s. 307–313.

- Jezierska-Thöle A., Falkowski J., Kozłowski L., 2003, *Przyszłość obszarów wiejskich w świetle strategii rozwoju*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przeobrażenia i przyszłość wsi polskiej*, PTG, IGiGP UJ, Instytut Geografii AP, Kraków, s. 51–69.
- Jezierska-Thöle A., 2004, *La nouvelle fonction des manoirs touristiques dans L'espace rural L'exemple de la region de Torun*, [w:] Y. Richard, A-L. Sanguin (red.), *L'Europe de l'est chute du mur*, L'Ecde-Polytechnique, University of Paris-Sorbonne, s. 177–189.
- Kluba M., 1986, *Rekultywacja terenów poeksploatacyjnych w Dolnoleńskim Zagłębiu Węgla Brunatnego. Materiały II Zjazdu Geografów Polskich*, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Kluba M., 1987, *Wybrane elementy rolnictwa podmiejskiego (na przykładzie gminy Lubicz)*, [w:] *Materiały 36. Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Sosnowiec.
- Kluba M., 1991a, *Problematyka rolnictwa w osadach radzieckich na Spitsbergenie*, [w:] *Abstrakty 18 Sympozjum Polarnego*, Szczecin-Świnoujście.
- Kluba M., 1991b, *Rozwój pracowniczych ogródków działkowych w Polsce i ich rola w gospodarce żywnościowej*, [w:] J. Falkowski (red.), *Wybrane problemy gospodarki żywnościowej Polski. Materiały VIII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, UMK, Toruń.
- Kluba M., 1993, *Zagadnienie rolnictwa i zapotrzebowanie na żywność w osadach radzieckich na Spitsbergenie. Wyniki badań VIII Toruńskiej Wyprawy Polarnej „Spitsbergen '89”*, UMK, Toruń.
- Kluba M., 1994, *Rozwój, zagospodarowanie i użytkowanie pracowniczych ogrodów działkowych w Polsce w latach 1981–1987*, AUNC, Geografia, 26, UMK, Toruń, s. 73–106.
- Kluba M., 1996a, *Gospodarka leśna*, [w:] E. Świtalski (red.), *Geografia Polski*, Turpress, Toruń, s. 130–135.
- Kluba M., 1996b, *Gospodarka rolna i problemy wyżywienia*, [w:] E. Świtalski (red.), *Geografia Polski*, Turpress, Toruń, s. 107–129.
- Kluba M., 2001, *Gospodarka ziemią w gminie Golub-Dobrzyń w okresie restrukturyzacji*, [w:] *Czynniki i bariery regionalnej współpracy transgranicznej – bilans dokonań. Materiały 50 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Rzeszów, s. 151–153.
- Kluba M., 2002a, *Gospodarka ziemią w gminie Golub-Dobrzyń – stan i przemiany w latach 1988–1999*, [w:] J. Kitowski (red.), *Czynniki i bariery regionalnej współpracy nadgranicznej – bilans dokonań*, Uniwersytet Rzeszowski, s. 303–322.
- Kluba M., 2002b, *Influence of former state borders on the present spatial differentiation of agrarian structure (on the example of Kujawsko-Pomorskie province)*, [w:] *The Territorial Recombining of the European Union. Collection of Papers Abstracts. International Conference Between Schengen Space and Enlargement to the East*, Metz-Schengen, s. 24.
- Kluba M., 2002c, *Poziom. struktura i zróżnicowanie przestrzenne bezrobocia na wsi w województwie kujawsko-pomorskim w latach 2000–2001*, [w:] J. Bański, E. Rydz

- (red.), *Spoleczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 2, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 157–166.
- K l u b a M., 2002d, *Influence de l'ancienne frontiere etatique dans la differenciation des structures agraires: l'exemple de la province de Cujavie-Pomeranie en Pologne*, [w:] *Les recompositions territoriales de l'Union Europeenne. Entre espace Schengen et elargissement a l'est*, Revue du Centre d'Etudes geographiques de l'Universite de Metz, Mosella, 27, 3–4, s. 201–205.
- K l u b a M., 2003, *Kierunki rolniczego zagospodarowania parków krajobrazowych*, [w:] R. Rudnicki, A. Drozdowski (red.), *Kształtowanie przestrzeni oraz formy zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego parków krajobrazowych w harmonii z przyrodą*, Zespół Parków Krajobrazowych Brudzeńskiego i Gostyńsko-Włocławskiego, Kowal, s. 13–20.
- K l u b a M., 2004a, *Gospodarka rolna i problemy żywienia*, [w:] E. Świtalski, Z. Preisner (red.), *Geografia Polski. Podręcznik dla liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych i techników*, Turpress, Toruń, s. 95–112.
- K l u b a M., 2004b, *Gospodarka leśna*, [w:] E. Świtalski, Z. Preisner (red.), *Geografia Polski. Podręcznik dla liceów ogólnokształcących, liceów profilowanych i techników*, Turpress, Toruń, s. 113–118.
- K l u b a M., 2004c, *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu oraz struktury bezrobocia na obszarach wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego w okresie transformacji gospodarki*, [w:] J. Parysek (red.), *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 361–373.
- K l u b a M., Rudnicki R., 1996a, *Osadnictwo, ludność i działalność gospodarcza na obszarze dorzecza Strugi Toruńskiej*, [w:] *Zintegrowany monitoring środowiska przyrodniczego. Stacja Bazowa w Koniczynie*, Biblioteka Monitoringu Środowiska, PIOŚ, Warszawa, s. 123–148.
- K l u b a M., Rudnicki R., 1996b, *Prywatyzacja i restrukturyzacja gruntów PGR Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. Oddział Terenowy w Bydgoszczy*, [w:] J. Falkowski (red.), *Wybrane problemy geografii społeczno-ekonomicznej i zagospodarowania przestrzennego*, UMK, Toruń, s. 104–115.
- K l u b a M., Rudnicki R., 2003, *Differentiation of the socio-economic development level and directions of agrarian conversions during the system transformation period on vistulian pomerania region*, *Annals of The Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 5, 6, Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, Warszawa-Poznań-Koszalin.
- K l u b a M., Rudnicki R., 2004, *Struktura i kierunki produkcji rolniczej na obszarze zlewni reprezentatywnej Strugi Toruńskiej w świetle wyników powszechnego spisu rolnego 2002*, [w:] M. Kejna, J. Uscka (red.), *Funkcjonowanie i monitoring ekosystemów w warunkach narastającej antropopresji*. Biblioteka Monitoringu Środowiska, IOŚ, s. 393–400.
- K l u b a M., Świtalski E., Świtalski P., 2001, *Polska. Podręcznik geografii dla III klasy gimnazjum*, Turpress, Toruń, ss. 188.

- Kozłowski L., 2002, *Przemiany rozłogów gruntów państwowych w powiecie golubsko-dobrzyńskim w latach 1988–2002*, [w:] J. Kitowski (red.), *Czynniki i bariery regionalnej współpracy nadgranicznej – bilans dokonań*, Uniwersytet Rzeszowski, s. 285–303.
- Kozłowski L., Rudnicki R., 2002, *Historical-economic basis of present regions in Poland*, [w:] *The Territorial Recombining of the European Union. Between Schengen Space and Enlargement to the East*, Mosella Geographical Review, International Geographical Union – University of Metz, s. 8.
- Kozłowski L., Tkocz J., 1991, *Dziedzictwo elementów osadnictwa rolniczego wobec obecnych zmian obszarów wiejskich w Polsce*, Zeszyty Naukowe AR, 256, 30, Kraków, s. 193–199.
- Kozłowski L., Tkocz J., 1992, *Influence of historical settlement factors on actual changes in Poland's rural area*, [w:] A. Verhoeve, J.A.J. Vervloet (red.), *The Transformation of the European Rural Landscape. Methodological issues and agrarian change 1770–1914*, Brussels, s. 214–220.
- Kozłowski L., Tkocz J., 1994, *Localism of the agrarian landscape in Poland regions of field patterns*, [w:] A. Bideau (red.), *L'avenir des paysages ruraux européens. Entre gestion des héritages et dynamique du changement*, Uniwersytet w Lyonie II Lumière, Uniwersytet w Lyonie III Jean Moulin, Lyon, s. 165–170.
- Rudnicki R., 1991a, *Produktywność ziemi jako element geograficzno-rolniczych badań kompleksu gospodarki żywnościowej*, [w:] *Materiały VIII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Gdańsk.
- Rudnicki R., 1991b, *Próba oceny poziomu kultury ludności rolniczej makroregionu dolnej Wisły*, AUNC, Geografia, 23, UMK, Toruń, s. 81–111.
- Rudnicki R., 1993, *Geograficzno-rolnicza analiza mechanizacji rolnictwa indywidualnego w makroregionie dolnej Wisły latach 1979 i 1987*, AUNC, Geografia, 24, UMK, Toruń, s. 201–221.
- Rudnicki R., 1996, *Przemiany struktury agrarnej w układzie przestrzennym województwa toruńskiego w latach 1988–1995*, [w:] J. Falkowski (red.), *Wybrane problemy geografii społeczno-ekonomicznej i zagospodarowania przestrzennego*, UMK, Toruń, s. 125–135.
- Rudnicki R., 1997, *Geograficzno-ekonomiczne czynniki kształtujące produkcję rolnictwa indywidualnego na przykładzie makroregionu dolnej Wisły*, UMK, Towarzystwo Naukowe, Toruń, ss. 167.
- Rudnicki R., 1998a, *Przemiany w układzie przestrzennym struktury agrarnej województwa toruńskiego w latach 1988–1995*, [w:] B. Głębocki (red.), *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 285–333.
- Rudnicki R., 1998b, *Stan i zagospodarowanie gruntów Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa. Oddział terenowy w Bydgoszczy*, [w:] B. Głębocki (red.), *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 115–166.

- Rudnicki R., 1998c, *Wybrane zagadnienia restrukturyzacji rolnictwa na przykładzie województw bydgoskiego, toruńskiego i włocławskiego*, [w:] S.L. Bagdziński, M. Marszałkowska (red.), *Restrukturyzacja transformacyjna i rozwój regionów w perspektywie procesu jednoczenia się Europy. Gospodarka – Przestrzeń – Środowisko. Materiały II Ogólnopolskiej Konferencji*, UMK, Toruń, s. 255–274.
- Rudnicki R., 1999a, *Wpływ zagospodarowania gruntów Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa na przemiany struktury agrarnej województw gdańskiego i elbląskiego*, [w:] S. Paszkowski (red.), *Determinanty transformacji struktury agrarnej w rolnictwie polskim*, Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu, Rolnictwo, 53, 2, s. 229–253.
- Rudnicki R., 1999b, *Wpływ zagospodarowania gruntów Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa na tle przemian struktury agrarnej województw koszalińskiego i słupskiego*, Koszalińskie Studia i Materiały, 1, Politechnika Koszalińska, Koszalińskie Towarzystwo Naukowe, Koszalin, s. 157–178.
- Rudnicki R., 2000a, *Spółki prawa handlowego jako nowy element w strukturze przestrzennej rolnictwa województwa kujawsko-pomorskiego*, AUNC, Geografia, 30, UMK, Toruń, s. 153–170.
- Rudnicki R., 2000b, *Zmiany w strukturze agrarnej regionu północno-wschodniej Polski pod wpływem polityki proekologicznej*, [w:] H. Sasinowski (red.), *Ekorozwój w polityce regionalnej*, Politechnika Białostocka, Białystok, s. 89–100.
- Rudnicki R., 2001a, *Gospodarstwa rolne z udziałem kapitału zagranicznego w Polsce Północnej*, [w:] J. Bański (red.), *Wieś i rolnictwo u progu Unii Europejskiej*, Studia Obszarów Wiejskich, 1, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 145–152.
- Rudnicki R., 2001b, *Zmiany układu przestrzennego struktury agrarnej Polski Północnej w latach 1988–1998 (uwarunkowania – dynamika – kierunki)*, UMK, Toruń, ss. 231.
- Rudnicki R., 2002a, *Dzierżawcy gruntów skarbowych jako nowa klasa społeczna w rolnictwie Polski Północnej*, [w:] D. Szymańska (red.), *Przemiany w procesach i strukturach ludnościowych. III Konferencja Ludnościowa*, Biuletyn Geograficzny, 1, UMK, Toruń, s. 235–249.
- Rudnicki R., 2002b, *Wielkoobszarowe formy zagospodarowania państwowych gospodarstw rolnych a poziom bezrobocia w rolnictwie województwa kujawsko-pomorskiego*, [w:] J. Bański, E. Rydz (red.), *Społeczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 2, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 147–155.
- Rudnicki R., 2003, *Zasada zrównoważonego rozwoju jako paradygmat kształtowania przestrzennego parków krajobrazowych. Recenzja seminarium*, [w:] R. Rudnicki, A. Drozdowski (red.), *Kształtowanie przestrzeni oraz formy zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego parków krajobrazowych w harmonii z przyrodą. Materiały seminaryjne*, Zespół Parków Krajobrazowych Brudzeńskiego i Gostynińskiego-Włocławskiego, Kowal, s. 53–64.
- Rudnicki R., 2004, *Renty strukturalne jako nowy instrument kształtowania struktury obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce*, [w:] J. Parysek (red.), *Roz-*

- wój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002, UAM, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 275–288.
- Rudnicki R., Biczkowski M., 2004, *Zróżnicowanie przestrzenne i uwarunkowania pozarolniczej działalności gospodarstw rolnych w województwie kujawsko-pomorskim*, [w:] E. Pałka (red.), *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, 5, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 103–122.
- Rudnicki R., Kluba M., 1992, *Restrukturyzacja obszarów wiejskich w strefie podmiejskiej Torunia*, [w:] *Restrukturyzacja obszarów wiejskich Polski. IX Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, PTG, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 146–153.
- Rudnicki R., Kluba M., 1993a, *Przestrzenne zróżnicowanie oraz zmiany poziomu wykształcenia użytkowników indywidualnych gospodarstw rolnych w makroregionie dolnej Wisły w latach 1978–1986*, AUNC, Geografia, 25, UMK, Toruń, s. 99–107.
- Rudnicki R., Kluba M., 1993b, *Spoleczno-demograficzna charakterystyka ludności indywidualnych gospodarstw rolnych powyżej 15 ha (w świetle badań ankietowych)*, [w:] *Rolnictwo na obszarach wielofunkcyjnych. Materiały X Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, PTG, WSP, Kielce, s. 63–66.
- Rudnicki R., Kluba M., 1994, *Restrukturyzacja państwowych gospodarstw rolnych w regionie bydgosko-toruńsko-włocławskim*, [w:] *Restrukturyzacja państwowych gospodarstw rolnych w świetle doświadczeń ogólnokrajowych. Materiały XI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Koszalin, s. 166–173.
- Rudnicki R., Kluba M., 1995, *Wpływ procesu przekształceń własnościowych w rolnictwie na przemiany struktury agrarnej w województwie włocławskim*, [w:] *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich Polski. Materiały XII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, PTG, UMK, Toruń, s. 175–188.
- Rudnicki R., Kluba M., 1996, *Wpływ uwarunkowań regionalnych na tempo i kierunek przekształceń własnościowych w rolnictwie (na przykładzie OT AWRSP w Bydgoszczy)*, [w:] Rydz E. (red.), *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich. Materiały XIII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego oraz 45 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, PTG, WSP, Słupsk, s. 225–233.
- Rudnicki R., Kluba M., 1998a, *Agrarno-społeczne przemiany strukturalne rolnictwa województwa toruńskiego*, [w:] H. Sasinowski, R. Rudnicki (red.), *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski (strategia ekorozwoju w warunkach integracji z Unią Europejską). Materiały XV Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Politechnika Białostocka, Białystok-Toruń, s. 225–238.
- Rudnicki R., Kluba M., 1998b, *Proekologiczna działalność indywidualnych gospodarstw rolnych w zakresie gospodarki wodno-ściekowej, odpadami oraz nośników energii w województwie toruńskim*, [w:] M. Rzętała, T. Szczypek (red.), *Geografia w kształtowaniu i ochronie środowiska oraz transformacji gospodarczej regionu górnośląskiego. 47 Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Referaty, komunikaty, postery*, Sosnowiec, s. 344–347.
- Rudnicki R., Kluba M., 2000, *Przemiany gospodarstw spółdzielczych w warunkach gospodarki rynkowej w województwie kujawsko-pomorskim w latach 1988–1998*, [w:] B. Górz (red.), *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwz-*

- głędniem pogranicza polsko-ukraińskiego. Materiały XVI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, UMCS, Lublin, s. 259–267.
- Rudnicki R., Kluba M., 2001, *Opinia rolników na temat przystąpienia Polski do Unii Europejskiej (w świetle badań ankietowych)*, [w:] J. Bański (red.), *Wies i rolnictwo u progu Unii Europejskiej*, Studia Obszarów Wiejskich, 1, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 195–202.
- Rudnicki R., Kozłowski L., Kluba M., 2002, *Grunty Agencji Własności Skarbu Państwa w województwie kujawsko-pomorskim – przejęcie, rozdysponowanie i wpływ na strukturę agrarną*, UMK, Toruń, ss. 160.
- Rudnicki R., Marszelewski W., 2002, *Ownership changes of fishery lands in Kujawsko-pomorskie province with special regard to lakes*, *Limnological Review*, 2, UMCS, Lublin, s. 343–352.
- Rudnicki R., Szymańska D., Stachowski J., 1995, *Miasto i gmina Janikowo – wczoraj, dziś i jutro*, UMK, UGiM w Janikowie, Toruń-Janikowo, ss. 120.
- Sasinowski H., Rudnicki R., 1998, (red.), *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski (strategia ekorozwoju w warunkach integracji z Unią Europejską). Materiały XV Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Politechnika Białostocka, UMK, PTG, Białystok-Toruń, ss. 320.

Bronisław GÓRZ*, Czesław GUZIK**

* Instytut Geografii, Akademia Pedagogiczna

30-084 Kraków, ul. Podchorążych 2

** Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński

30-387 Kraków, ul. Gronostajowa 7

GEOGRAFIA ROLNICTWA W OŚRODKU KRAKOWSKIM

WPROWADZENIE

Kraków stanowi jeden z ważniejszych w skali kraju ośrodków badań geograficzno-rolniczych o wyraźnie zarysowanej specjalizacji ukierunkowanej na zjawiska i procesy zachodzące w rolnictwie na obszarach karpaccich – górskich i podgórskich oraz w strefach podmiejskich. Najbardziej znaczący udział w dorobku naukowym tego ośrodka ma Uniwersytet Jagielloński, gdzie jeszcze przed uzyskaniem przez Polskę niepodległości wykonano szereg opracowań poświęconych sprawom rolnictwa i pasterstwa na terenie Karpat. Po II wojnie światowej prace z zakresu geografii rolnictwa powstawały też w Wyższej Szkole Pedagogicznej (obecnie Akademia Pedagogiczna).

RYS HISTORYCZNY

Pierwsze studia geograficzno-rolnicze wykonane na Uniwersytecie związane są z działalnością naukową L. Sawickiego. W roku 1911 opublikował pracę zatytułowaną *Wędrowki pasterskie w Karpatach*, którą można by nazwać geografią szałaśnictwa. W późniejszych latach ten kierunek badań był przez L. Sawickiego kontynuowany na pograniczu czesko-słowacko-polskim oraz na Żywiecczyźnie i w Beskidzie Śląskim. Później włączył się do nich także W. Kubijowicz. Na szczególną uwagę zasługuje obszerna publikacja tego autora pt. *Życie pasterskie w Beskidach Wschodnich* (1926), złożona z trzech części poświęconych kolejno życiu pasterskiemu w Bieszczadach, Gorganach i w Beskidach Huculskich.

Znaczący dla geografii rolnictwa okresu międzywojennego jest dorobek W. Ormickiego. Charakterystyczne dla jego prac było rozpatrywanie działalno-

ści rolnictwa w powiązaniu z funkcjonowaniem całej gospodarki. Jest on autorem kilku publikacji poświęconych m.in. uprawie ziemniaków w Polsce (Ormicki 1927, 1933), a następnie rozmieszczeniu i wielkości gospodarstw rolnych (Ormicki 1931), w których ukazany został nie tylko stan badanych elementów rolnictwa, ale omówione także ich uwarunkowania wynikające głównie z charakterystycznie zarysowanej różnicy w poziomie kultury rolnej między wschodnimi i zachodnimi ziemiami naszego kraju. W. Ormicki w artykule *Sprawa reformy rolnej na Śląsku* (1937b), zajął się analizą stosunków społeczno-ekonomicznych oraz istniejącą strukturą agrarną w kilku rejonach Śląska w kontekście potrzeb parcelacyjnych. Natomiast w artykule *Rola geografii rolniczej w planowaniu obrony państwa* (Ormicki 1937a) wskazywał na praktyczną przydatność badań geograficzno-rolniczych w przygotowaniu strategii obronnej państwa, a także na możliwość wykorzystania dorobku badawczego tej dziedziny geografii w planowaniu regionalnym.

W międzywojennym dorobku naukowym Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego szczególne znaczenie miało opracowanie S. Leszczyckiego zatytułowane *Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego* (1938), którego znaczną część poświęcono zagadnieniom rolnictwa. Przedmiotem szczegółowych analiz autora jest w tej publikacji użytkowanie ziemi, roślinna i zwierzęca produkcja rolnicza, a także infrastruktura techniczna wsi i rolnictwa. Praca zawiera bardzo bogaty materiał statystyczny dokumentujący stan gospodarki rolnej w przekroju poszczególnych miejscowości, co ma szczególną wartość dla analiz porównawczych. Jej wyjątkową użyteczność upatrywać należy w metodycznych koncepcjach ujmowania zjawisk odnoszących się do rolnictwa i w zaprezentowanych sposobach przedstawiania rolnictwa w opracowaniach planistycznych.

GLÓWNE PROBLEMY BADAWCZE W OŚRODKACH

UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI

Kontynuatorem badań z zakresu rolnictwa prowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim przez wymienionych wcześniej autorów był K. Bromek. Początkowo przez kilka lat po zakończeniu II wojny światowej łączył on obowiązki naukowo-dydaktyczne w Instytucie Geografii z pracą w Regionalnej Dyrekcji Planowania Przestrzennego w Krakowie. Na ten okres przypadają jego pierwsze badania nad użytkowaniem ziemi, które w następnych latach rozwijał i wzbogacał głównie w zakresie metod szczegółowego kartowania użytkowania ziemi. Metodę kartowania użytkowania ziemi przyjmował początkowo K. Bromek za narzędzie pracy planisty, a kartograficzny obraz tego użytkowania traktował głównie jako rozdysponowanie ziemi dla określonych funkcji gospodarczych. To podej-

ście badawcze okazało się szczególnie przydatne w pracach planistycznych wykonywanych dla potrzeb miasta Krakowa i jego strefy podmiejskiej.

Podjmując problematykę badawczą z zakresu użytkowania ziemi interesował się on początkowo procesem wylesiania, który badał w okolicy Krakowa, najpierw na podkładzie map 1:100 000, a następnie 1:25 000. Prace te wzbogaciły znacznie metodologię kartowania użytkowania ziemi i rozszerzyły możliwości klasyfikacji typologicznej wyróżnionych form jej użytkowania. We współpracy z Pracownią Urbanistyczną m. Krakowa, która dysponowała zdjęciami lotniczymi, możliwe było podjęcie kartowania na szczegółowych podkładach w skali 1:5 000. Ta wieloletnia współpraca K. Bromka z Pracownią Urbanistyczną znalazła wyraz w rozprawie habilitacyjnej (Bromek 1966) zatytułowanej *Użytkowanie ziemi w Krakowie i przyległych częściach powiatu krakowskiego ok. 1960 r.* Praca ta została oparta na wynikach szczegółowych badań użytkowania ziemi w 155 jednostkach katastralnych, na obszarze około 2,5 tys. km². Jej wartość polega głównie na tym, że oprócz zmienności w przestrzeni przedstawiona została również zmienność podstawowych struktur użytkowania ziemi w długim, liczącym ponad 100 lat, okresie.

Badania nad użytkowaniem ziemi prowadzone na Uniwersytecie Jagiellońskim wkroczyły w nowy etap po konferencji w Osiecznej w 1955 r. i podjęciu szerokiej współpracy z Pracownią Geografii Rolnictwa w Instytucie Geografii PAN w Warszawie, przy opracowywaniu szczegółowej mapy użytkowania ziemi w podziałce 1:25 000. Badaniami prowadzonymi wówczas w ramach tej współpracy (w powiatach limanowskim, olkuskim, tarnowskim i nowosądeckim) kierował A. Jelonek. Celem metodycznym prowadzonych studiów terenowych była weryfikacja zaproponowanych sposobów kartowania użytkowania ziemi w warunkach silnie zróżnicowanego środowiska górskiego, gdzie równocześnie występowało duże rozdrobnienie gospodarstw i rozkawałkowanie gruntów. Wyniki tych badań oraz badań prowadzonych w innych ośrodkach na terenie kraju były corocznie referowane i dyskutowane na posiedzeniach naukowych organizowanych w PAN przez J. Kostrowickiego. Ważne dla tego etapu badań było poszerzenie problematyki o analizę powiązań użytkowania ziemi ze środowiskiem przyrodniczym i geograficznym. Taki sposób podejścia badawczego cechuje kilka opracowań wykonanych przez takich autorów jak: K. Bromek i J. Leśnicki (1968), Cz. Guzik (1967) czy I. Kwiecień (1968).

Rosnące zainteresowanie wynikami badań nad użytkowaniem ziemi, a zwłaszcza zdobyte w tym zakresie doświadczenia badawcze, zachęcały do rozszerzenia studiów na nowe obszary. Szczególnie interesujący dla tych badań okazał się powiat chrzanowski, będący przykładem rozlicznych konfliktów człowieka z przyrodą, powodujących wiele ujemnych zjawisk w środowisku przyrodniczym (Guzik 1968, 1969). Na tym terenie, cechującym się znacznym nasileniem procesów uprzemysłowienia, urbanizacji i suburbanizacji, doszło do ukształtowania struktur użytkowania ziemi typowych dla obszarów o podmiejskiej

skim charakterze, widocznych nie tylko w specyficznych formach użytkowania ziemi oraz w strukturze i w kierunkach produkcji roślinnej i zwierzęcej, ale także w stosunkach społeczno-agrarnych.

Obok wspomnianych wcześniej studiów Cz. Guzika, pewnym podsumowaniem badań nad użytkowaniem ziemi prowadzonych w Uniwersytecie Jagiellońskim, był też jego artykuł napisany wspólnie z A. Werwickim (1971), traktujący o gospodarce rolnej powiatu tarnowskiego, w którym starano się ukazać wpływ miasta na kształtowanie podstawowych cech rolnictwa. Nowym etapem w rozwoju geografii rolnictwa w omawianym ośrodku naukowym, przypadającym na przełom lat 60. i 70., było przejście do wielkoskalowych badań użytkowania ziemi. Pierwsze metodyczne próby kartowania na podkładach planów sytuacyjnych wsi w skali 1:2 000 przeprowadzono w kilku wybranych wsiach powiatu proszowickiego. Zasadnicza praca polegała na kartowaniu i opisie istniejącego stanu wykorzystania ziemi w granicach każdej działki własnościowej. Pozwalało to zebrać bardzo szczegółowy materiał źródłowy, umożliwiając szeroką analizę stwierdzonego stanu użytkowania ziemi w kontekście różnorodnych uwarunkowań oraz umożliwiało interpretację powiązań zagród rolniczych z polami uprawnymi. Wielkoskalowe kartowanie użytkowania ziemi było też prowadzone w wybranych wsiach sadowniczych w powiatach: nowosądeckim, limanowskim i bocheńskim.

Doświadczenia zdobyte podczas tych studiów terenowych pozwoliły na wykonanie opracowania zleconego przez Centralne Biuro Studiów i Projektów Budownictwa Wodnego „Hydroprojekt” dla potrzeb praktyki. Jego celem była wycena strat poniesionych przez rolnictwo na obszarach, na których miały powstać nowe zbiorniki wodne, natomiast metodycznym – poszukiwanie sposobów oszacowania dochodu narodowego na podstawie istniejącego na danym terenie stanu użytkowania ziemi. Przy wykonywaniu tego zadania, wielkoskalowe kartowanie użytkowania ziemi poszerzone zostało o badania ankietowe gospodarstw rolnych, dzięki czemu uzyskano znacznie więcej informacji o stanie rolnictwa na obszarze projektowanych zbiorników wodnych (Guzik 1973b, 1974, 1977).

Rozwijane w latach 70. wielkoskalowe badania nad użytkowaniem ziemi wykonywane były w różnych typach mikroregionów południowej Polski. Szczególnie interesujące wyniki dały studia W. Kurka (1974, 1977b) w górskich wsiach Zawoja i Ochotnica Górna. Ukazały zależności między rolniczym użytkowaniem ziemi a wyniesieniem nad poziom morza oraz ekspozycją i nachyleniem stoków, a także wpływ ukształtowania gruntów na kierunki użytkowania gruntów ornych, na strukturę zasiewów oraz efekty ekonomiczne produkcji roślinnej.

Osoby zatrudnione na Uniwersytecie często brały udział w realizacji prac zespołowych, wykonywanych wspólnie z innymi instytucjami. Dotyczyło to m.in. przygotowania plansz do atlasów województw krakowskiego, bielskiego i no-

wosądeckiego, a przede wszystkim uczestnictwa w dużym temacie badawczym, wykonywanym pod kierunkiem Zakładu Geografii Rolnictwa Instytutu Geografii PAN, na temat przemian rolniczego użytkowania ziemi w Polsce w latach 1946–1971. Znaczna część wykonanych wówczas opracowań kartograficznych zrealizowanych w sieci powiatów, wykorzystana została w obszernym opracowaniu *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski. 1950–1970* (praca zbiorowa pod redakcją J. Kostrowickiego). W ostatnim etapie tych prac kierowanych przez K. Bromka głównym zadaniem było przeprowadzenie analizy wykorzystania ziemi w rolnictwie indywidualnym w Polsce, w siatce gmin, na podstawie materiałów spisu rolnego z 1978 roku.

Drugie wspólne przedsięwzięcie badawcze wykonane zostało we współpracy z Akademią Rolniczą w Krakowie. Obejmowało ono interdyscyplinarny temat realizowany w ramach tzw. problemu węzłowego pt. *Prognozy rozwoju infrastruktury technicznej w gospodarce rolnej na terenach podgórskich i górskich*, którego koordynatorem był Instytut Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa. W kolejnych etapach badań przypadających na lata 1980–1985 opracowane zostały warunki przyrodnicze rozwoju rolnictwa w Karpatach, zagadnienia osadniczo-ludnościowe oraz dotyczące użytkowania ziemi, struktury upraw i chowu zwierząt, a następnie stosunki agrarne. Cechą tych badań była ich duża szczegółowość, bowiem podstawową jednostką był obręb katastralny (wieś, miasto), a w przeglądowym ujęciu mezoregiony fizycznogeograficzne Karpat (Guzik, Machowski 1988). Bogaty w swej szczegółowości i różnorodności materiał źródłowy zgromadzony podczas badań, prezentowany był w wielu opracowaniach referatowych na konferencjach międzynarodowych (Guzik 1988b, 1990b) i krajowych (Guzik 1988a, 1989a).

Pod koniec lat 80. geografowie z krakowskiego ośrodka uniwersyteckiego brali udział w badaniach dorzecza górnej Wisły w związku z planowanymi na tej rzece inwestycjami hydrotechnicznymi. Przy udziale Cz. Guzika i Z. Górki (1991) wykonane zostało opracowanie zatytułowane *Użytkowanie ziemi i rolnictwo*, które zostało umieszczone w monografii dorzecza górnej Wisły.

W miarę upowszechniania się elektronicznych technik obliczeniowych i rozbudowywania programów komputerowych, zgromadzone w latach 80. dane opracowywane były w coraz to nowych układach z uwzględnieniem różnorodnych współzależności. Dają temu wyraz dwie publikacje Cz. Guzika (1992a, 1995) oraz obszerne opracowanie, wykonane w formie ekspertyzy dla Biura Planowania Regionalnego w Krakowie. Ukazano w nich zmienność warunków przyrodniczych, stosunków ludnościowych oraz struktur użytkowania ziemi Karpat w poszczególnych strefach wysokościowych.

Istotnym osiągnięciem badawczo-analitycznym geografii rolnictwa z końca lat 70. i początku 80. były w Instytucie Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego studia poświęcone podkrakowskiej strefie warzywniczej oraz karpackiemu sadownictwu (Guzik 1978, 1980a, 1981a). Szczególne miejsce przypada tu bada-

nium Cz. Guzika, który wykorzystując metody stosowane w naukach geograficznych, dokonał pogłębionej analizy sadownictwa w podgórskim obszarze Karpat, proponując równocześnie wiele nowych sposobów prezentowania zjawisk odnoszących się do tej gałęzi rolnictwa. W opracowaniu syntetyzującym dorobek autora w badaniach karpackiego sadownictwa (Guzik 1981b) zawarta jest też próba typologii gospodarki sadowniczej, wychodząca na przeciw ówczesnym tendencjom metodycznym w polskiej geografii ekonomicznej. Również w pracach M. Nowakowskiego (1979b, 1980, 1983, 1985b) poświęconych warzywnictwu w Krakowie i w jego strefie żywicielskiej, obok dużej ilości materiału informacyjnego zawarte zostały też interesujące propozycje metodyczne, będące próbą wyjaśnienia rozmieszczenia gruntowej produkcji warzywniczej w granicach istniejącego wtedy woj. krakowskiego.

Na przełomie lat 80. i 90. prowadzono badania w strefie podmiejskiej Krakowa, których przedmiotem poznania były uwarunkowania zmian produkcji ogrodniczej w bezpośrednim i dalszym zapleczu miasta. Szczegółowe badania terenowe prowadzono na obszarze urodzajnych gleb czarnoziemnych, posiadającym długie tradycje warzywnicze, rozciągającym się od granic Nowej Huty w kierunku Igołomii i Nowego Brzeska. Ich głównym celem było nie tylko określenie sposobów gospodarowania na obszarach znanych z przyspieszonej produkcji warzyw gruntowych i zbadanie powiązań producentów z rynkiem, ale także ukazanie jak wieloletnie, negatywne oddziaływanie pyłów i gazów przemysłowego kombinatu hutniczego wpływa na jakość uprawianych pod Krakowem różnych gatunków warzyw (Guzik 1992f). Mówiąc o warzywnictwie w dalszym zapleczu Krakowa, ukazano geograficzno-ekonomiczne uwarunkowania uprawy warzyw produkowanych głównie pod osłonami w rejonie Gdowa i Starego Sącza (Guzik 1992e; Guzik, Kern 1994).

W okresie 1988–1989 geografowie z Uniwersytetu Jagiellońskiego uczestniczyli w ogólnopolskich badaniach problemu wyludniania się wsi. Prowadzono je w dwóch obszarach górskich Karpat: na Podhalu, gdzie ankietowano mieszkańców wybranych wsi z gminy Czarny Dunajec oraz na Żywiecczyźnie, gdzie z kolei badaniami objęto niektóre wsie z gminy Stryszawa. Zagadnienia ludnościowe ukazane zostały na szerokim tle funkcjonowania rolnictwa na tych obszarach (Guzik 1990c, 1992d).

W tym okresie prowadzone też były szczegółowe badania terenowe nad rolnictwem Podhala. Objęły one głównie centralną część Kotliny Orawsko-Nowotarskiej, gdzie na przykładzie gminy Nowy Targ ukazano zmiany zachodzące po II wojnie w użytkowaniu ziemi i w sposobach gospodarowania, które wyraźnie się nasiliły w ostatnich latach w wyniku transformacji gospodarczej kraju (Guzik, Leśnicki 1995; Guzik 1996).

Transformacja wyznaczała geografii rolnictwa nowe zadania badawcze, skierowane głównie na śledzenie zmian przestrzennych w rolnictwie kraju pod wpływem urynkowania poszczególnych ogniw gospodarki żywnościowej. Pod-

jęto współpracę z władzami samorządowymi, a jednym z przykładów aplikacyjnego zastosowania prowadzonych badań, była analiza zagrożeń środowiska naturalnego w zlewni Raby (Guzik, Górka 2001).

W kilku ostatnich latach szczególne zainteresowania geografów uniwersyteckich wzbudzają realizowane w Polsce programy wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, które będą mieć podstawowe znaczenie w przekształceniach drobnoobszarowego rolnictwa, występującego na południu Polski (Guzik, Jelonk 2000). W podjętych w związku z tym badaniach skoncentrowano się głównie na rozpoznaniu możliwości rozwoju agroturystyki, jako jednej z najbardziej pożądanых form aktywności drobnych gospodarstw rolnych położonych w regionach górskich Karpat (Guzik 1999a, 2000c, 2001b, 2002a).

Seria opracowań poświęcona została wybranym gminom Polski południowej. Analizie poddano zarówno naturalne warunki rozwoju rolnictwa (Guzik, German 2001) i przyrodnicze bariery ograniczające ten dział gospodarki w gminie Żegocina (German, Guzik 2001), jak również badano społeczno-gospodarcze przemiany w gminie Zarszyn w okresie transformacji gospodarczej kraju (Guzik 2002b).

Na uwagę zasługuje też przeglądowe opracowanie problematyki rolnictwa i obszarów wiejskich województwa małopolskiego, z podkreśleniem przeobrażeń tego działu gospodarki w procesie przechodzenia kraju do układów rynkowych (Górka, Górz, Guzik 2002).

AKADEMIA PEDAGOGICZNA

W wyraźnie odmiennym kierunku, w stosunku do Uniwersytetu Jagiellońskiego, rozwijała się geografia rolnictwa w krakowskiej Akademii Pedagogicznej (dawniej Wyższa Szkoła Pedagogiczna). Dotyczy to zwłaszcza wczesnych lat powojennych, kiedy po powstaniu tej uczelni, organizatorem badań i ich kierownikiem aż do początku lat 80. była M. Dobrowolska. Większość wykonanych przez nią i jej uczniów prac prezentuje dwa kierunki badawcze wyróżniane w geografii rolnictwa, a mianowicie badania nad genezą krajobrazu rolniczego oraz kierunek społeczny, związany ze śledzeniem dynamiki procesów ludnościowych na wsi i w rolnictwie pod wpływem uprzemysłowienia i urbanizacji.

W dorobku geografii rolnictwa Akademii Pedagogicznej szczególne miejsce zajmują wczesne studia M. Dobrowolskiej, wykonane w okresie, kiedy w polskiej geografii zaczęło się kształtować nowe podejście badawczo-analityczne, polegające na dynamicznym ujmowaniu zjawisk i traktowaniu ich we wzajemnych związkach i współzależnościach. W 1948 roku ukazało się jej opracowanie zatytułowane *Dynamika krajobrazu kulturalnego*, zasługujące na uwagę zarówno ze względu na zastosowaną metodologię analizy form przestrzennych wytworzonych przez człowieka, jak również na merytoryczne treści dotyczące w szczególności przedstawionego przez autorkę krajobrazu rolniczego. Opie-

rając się na badaniach własnych oraz na obszernej światowej literaturze zwrócono w tej pracy uwagę, że przestrzenne formy rolnictwa, widoczne w układach pól, w rolniczym użytkowaniu ziemi, czy też w gatunkach zwierząt gospodarskich, należy traktować jako rezultat określonych uwarunkowań środowiskowych. Te postulaty metodologiczne zostały znacznie szerzej odzwierciedlone w innym studium M. Dobrowolskiej (1958) pt. *Badania nad geografią osiedli południowej Małopolski*. W pracy tej odtworzony został proces przemian zachodzących we wsiach tego obszaru m.in. w strukturach agrarnych, a w szczególności w rozdrobnieniu gospodarstw oraz w organizacji przestrzennej gruntów rolniczych.

Z działalnością naukową M. Dobrowolskiej w latach 60. związany jest znaczny postęp w rozwoju badań terenowych jako sposobu poznawania obszarów wiejskich i ich społeczno-ekonomicznych problemów, a także odwoływania się do studiów przykładowych, jako metody wyjaśniającej zróżnicowanie przestrzenne form i cech rolnictwa. Takie podejście badawczo-analityczne odpowiada najlepiej poznawaniu rolnictwa w warunkach południowej Polski, charakteryzujących się zarówno dużą zmiennością cech środowiska przyrodniczego, jak również znacznym zróżnicowaniem społeczno-ekonomicznym. Studia przykładowe oparte o badania pojedynczych wsi i poszczególnych gospodarstw znalazły szerokie zastosowanie w pracach M. Dobrowolskiej wykonywanych w szczególności w latach 50. i 60. (1958, 1959, 1961, 1962). Nie zastępują one w tych opracowaniach analizy całościowej, dotyczącej bądź to określonego obszaru, bądź też analizowanych problemów, lecz stanowią narzędzie szczegółowego rozpoznania tych zjawisk i procesów, których nie sposób ustalić na podstawie zagregowanych materiałów statystycznych. To podejście badawczo-analityczne oparte o studia przykładowe znalazło szerokie zastosowanie w wielu pracach wykonywanych przez uczniów M. Dobrowolskiej – A. Prochownikową (1962, 1964, 1965, 1983, 1985) i B. Górza (1982, 1983, 1985).

Znaczącym osiągnięciem studiów prowadzonych przez geografów z Akademii Pedagogicznej w latach 50. i 60. była przede wszystkim identyfikacja wpływu uprzemysławiania na przemiany ilościowo-strukturalne wiejskiej siły roboczej i na ewolucję stosunków agrarnych w różnych typach obszarów położonych na południu Polski. Dzięki tym badaniom udało się rozpoznać różnorodne skutki zarobkowania pozarolniczego ludności pochodzącej z gospodarstw rolnych znajdujących się nie tylko w zapleczach miast uprzemysłowionych, ale także w niektórych rejonach rolniczych, zapóźnionych w rozwoju, np. w Gorcach (Dobrowolska 1959, 1961, 1962; Dobrowolska, Górz 1974). Badane były przestrzenne zasięgi oddziaływania różnego typu zakładów przemysłowych na wieś i rolnictwo oraz różnej wielkości miast. Określone zostały stadia przekształceń obszarów wiejskich w zakresie istniejących struktur społecznych i występujących typów społeczno-ekonomicznych gospodarstw, które łączono z długotrwałością oddziaływania przemysłu na wiejskie strefy rolnicze (Dobrowolska

1959, 1962, 1965). Istotnym spostrzeżeniem wynikającym z tych badań było stwierdzenie, że praca pozarolnicza mieszkańców wsi wywierała pozytywny wpływ na sytuację małych gospodarstw i rolnictwa w początkowym okresie uprzemysławiania.

Obok badania wpływu, jaki na przemiany cech społecznych i produkcyjnych rolnictwa wywiera zarobkowanie pozarolnicze ludności wiejskiej, starano się też w badaniach prowadzonych w Akademii Pedagogicznej śledzić zmiany w gospodarstwach rolnych związane z rozbudową na obszarach wiejskich infrastruktury technicznej, a w szczególności elektryfikacji. Tematem tym interesował się w latach 60. B. Górz (1968, 1970). W szczegółowych studiach terenowych prowadzonych w Tarnobrzeskim Regionie Siarkowym dokonał oceny roli elektryczności w modernizacji technicznej gospodarstw rolnych. Wskazał na istotne różnice terytorialne w zasięgu tego zjawiska, związane przede wszystkim z charakterem społeczno-ekonomicznym funkcjonujących tam gospodarstw rolnych.

Zarówno powyższe badania, jak i poprzednio wykonywane prace ukazywały znaczne różnicowanie przestrzenne rolnictwa południowej Polski w zakresie cech społeczno-ekonomicznych i poziomu techniczno-organizacyjnego, a równocześnie zwracały uwagę na postępujący wzrost dwuzawodowości właścicieli gospodarstw rolnych, który zdecydowanie ograniczał koncentrację ziemi na większości obszarów południowej Polski. To przekonanie o względnej trwałości drobnych gospodarstw, dominujących w analizowanej części naszego kraju, skłoniło B. Górza do podjęcia na przełomie lat 70. i 80. szerszych studiów nad ich przyszłością i wykorzystaniem posiadanych zasobów czynników produkcji (Górz 1982, 1983a, 1985). Opierając się na szczegółowych studiach i badaniach przykładowych, przeprowadzonych w różnych częściach południowej Polski (m.in. w Beskidach, w strefach podmiejskich, w rejonach intensywnego rolnictwa), poddano analizie możliwości zmian w drobnoobszarowym rolnictwie, warunkujące rozwój produkcji rolniczej i wzrost dochodów ludności wiejskiej. Praktycznym wnioskiem z tych badań był postulat, aby w polityce państwa szerzej uwzględniać regionalne, a nawet lokalne odrębności rolnictwa i w odniesieniu do południowej Polski skoncentrować wysiłki na aktywności produkcyjnej drobnych gospodarstw, poprzez działania inwestycyjne i organizacyjne w sferze otoczenia rolnictwa (infrastruktura handlowa, usługi mechanizacyjne itp.). Jednym z tych działań powinna być też komasacja gruntów (Górz 1985).

Bogaty materiał empiryczny z badań terenowych i ze studiów kameralnych posłużył do zredagowania kilku prac i referatów, których przedmiotem było rolnictwo karpackie. Były one prezentowane na konferencjach międzynarodowych i publikowane zarówno w wydawnictwach krajowych, jak i zagranicznych (Górz, Rajman 1987, 1988a, 1988b, 1989; Górz 1989a, 1989b).

Pod koniec lat 80. szczególnym obszarem zainteresowań geografów z Akademii Pedagogicznej stało się Podhale. Okazją była zarówno wieloletnia

współpraca z Zakładem Geografii Rolnictwa Instytutu Geografii PAN kierowanym przez J. Kostrowickiego, jak przede wszystkim współdział w tych badaniach St. Leszczyckiego. Z jego inicjatywy podjęte zostały szerokie studia porównawcze, ukazujące czynniki i procesy przekształceń Podhala, obejmujące również rolnictwo. W pracy wydanej w roku 1994, zatytułowanej *Studia nad przemianami Podhala*, dużo miejsca poświęcono gospodarce rolnej tego regionu górskiego, opartej na dość intensywnym wykorzystaniu gruntów rolniczych powiązanych z górskim pasterstwem bydła i owiec. Ukazano jego ewolucję w długim okresie historycznym w zakresie użytkowania ziemi, produkcji i intensywności.

W latach 90. badania geograficzno-rolnicze w Akademii zostały znacznie poszerzone o zagadnienia związane z transformacjami rolnictwa w nowych warunkach ustrojowych. W tym okresie charakterystyczne były trzy grupy tematów.

Pierwszy dotyczył studiów poświęconych wielofunkcyjnej gospodarce na obszarach wiejskich Polski południowej i jej roli w przemianach struktury agrarnej i produkcyjnej drobnoobszarowego rolnictwa (Cebula, Górz 1995). W analizowanej grupie studiów mieszczą się też inne prace drugiego z tych autorów (Górz 1995c, 1998a, 1998b), poświęcone regionalnym i lokalnym uwarunkowaniom wielofunkcyjnej gospodarki na obszarach wiejskich Polski południowej. W pracach tych wskazywano, że szansą drobnych gospodarstw są w tej części kraju długie tradycje pracy na własny rachunek związane z turystyką wiejską, a także z rozwojem działalności rzemieślniczej, a następnie z uprawą pracochłonnych kultur ogrodniczych, rozwijaną tu szczególnie intensywnie w okresie socjalistycznym w kooperacji z zakładami przetwórstwa rolno-spożywczego.

Druga grupa prac wykonywanych w latach 90. w Akademii Pedagogicznej związana była ze śledzeniem zmian w rolnictwie i na obszarach wiejskich krajów postkomunistycznych. Inspiracją tych studiów była podjęta w tym czasie współpraca B. Górza i W. Kurka z D. Turnockiem, brytyjskim geografem i redaktorem kilku tomów prac poświęconych przemianom społeczno-gospodarczym w byłych krajach komunistycznych. W sumie w wydawnictwach kierowanych przez D. Turnocka zredagowanych zostało pięć prac podejmujących problematykę rolniczą rozważaną w szerszym kontekście problemów społecznych wsi oraz zmian w infrastrukturze technicznej (Górz, Kurek 1998, 1999, 2001a, 2001b, 2001c).

Trzeci kierunek badań geograficznych dotyczących rolnictwa, realizowany pod koniec lat 90., wiązał się ze śledzeniem zmian w rolnictwie południowej Polski pod wpływem urynkwienia naszej gospodarki i spodziewanego wstąpienia do Unii Europejskiej. Obszerne studium z tego zakresu pt. *Problemy przestrzenne i strukturalnego rozwoju rolnictwa Polski Południowej w świetle doświadczeń krajów Europy Zachodniej* wykonał R. Uliszak (2001). Prześledził główne tendencje zmian w indywidualnym rolnictwie siedmiu dawnych województw położonych na południu kraju w latach 1988–1996 i określił istniejące

uwarunkowania rozwoju występujących tu gospodarstw rolnych, wiążąc je przede wszystkim z czynnikami lokalnymi. We wcześniejszych pracach badał też procesy przekształceń w rolnictwie krajów Europy Zachodniej, które powstały w rezultacie wprowadzenia w Unii Europejskiej wspólnej polityki rolnej zakładając, że mogą one wystąpić również w Polsce, po włączeniu naszego rolnictwa do struktur unijnych (Uliszak 1995, 1998). W tej grupie badań mieszczą się też studia B. Górza nad rolnictwem i obszarami wiejskimi Podhala w okresie transformacji (Górz 2002). Ukazują one tendencje zmian w podstawowych cechach rolnictwa położonego w różnych mikroregionach tego obszaru górskiego.

Większość badań i opracowań z zakresu geografii rolnictwa wykonanych w ośrodku krakowskim dotyczy południowej Polski, w tym głównie terenów karpackich, a znacznie rzadziej obszarów ościennych, należących obecnie do województw: śląskiego, podkarpackiego i świętokrzyskiego. Sporadycznie wykonywano też opracowania dotyczące całej Polski (Wrzosek 1971; Prochownikowa 1975) i wspomniane wcześniej prace B. Górza i W. Kurka oraz B. Górza (2002), R. Uliszaka (2000a, 2002). Podobnie niewiele prac wykonanych w ośrodku krakowskim poświęconych jest rolnictwu innych krajów. Można w tej grupie szczególnie wymienić opracowanie M. Nowakowskiego poświęcone rolnictwu Nigerii (1979a) oraz M. Kozaneckiej, dotyczące Bliskiego Wschodu (1968). W latach 90. kilka większych opracowań na temat rolnictwa paru kontynentów i całego świata, zamieszczonych w XI tomowej encyklopedii geograficznej, wykonał B. Górz (1996a, 1996b, 1997). Jest on też autorem niewielkiego studium poświęconego przemianom ustrojowym i produkcyjnym w rolnictwie państw Europy Środkowo-Wschodniej i byłego ZSRR (Górz 2000).

PODSUMOWANIE

Współczesne prace geograficzno-rolnicze autorów krakowskiego środowiska geografów nawiązują do tradycji prowadzonych tu od wielu lat szczegółowych badań terenowych. Większość z nich podejmuje problematykę rozdrobnionego rolnictwa górskiego Karpat.

Publikując wyniki podstawowych badań autorzy tych opracowań tworzą wartościowy obraz procesu przemian wsi i rolnictwa na tym obszarze na przełomie wieków, w okresie transformacji systemowej kraju, związanej z przechodzeniem do gospodarki rynkowej i integracji Polski ze strukturami Unii Europejskiej.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

- Bromek K., 1955, *Opracowanie szczegółowej mapy użytkowania ziemi dla Krakowa*, Przegląd Geograficzny, 27, 3–4.
- Bromek K., 1966, *Użytkowanie ziemi w Krakowie i przyległych częściach powiatu krakowskiego ok. 1960 r.*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 14, Kraków.

- Bromek K., Guzik Cz., 1979, *Rolnictwo*, [w:] *Miejskie Województwo Krakowskie – elementy struktury geograficzno-ekonomicznej*, Folia Geographica, Series Geographica Oeconomica, 12, s. 79–92.
- Bromek K., Guzik Cz., 1978a, *Rolnictwo I*, [w:] *Atlas miejskiego województwa krakowskiego*, 9 map, PAN Oddz. w Krakowie, Komisja Nauk. Geogr., Urząd M. Krakowa, Kraków.
- Bromek K., Guzik Cz., 1978b, *Rolnictwo II*, [w:] *Atlas miejskiego województwa krakowskiego*, 9 map, PAN Oddz. w Krakowie, Komisja Nauk. Geogr., Urząd M. Krakowa, Kraków.
- Bromek K., Leśnicki J., 1968, *Gronków – przykład wsi podhalańskiej*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 20, Kraków.
- Bromek K., Miś M., 1967, *Kaszów – wieś położona na granicy strefy podmiejskiej Krakowa*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 14, Kraków.
- Cebula St., Górz B., 1995, *Wykorzystanie walorów przyrodniczych terenów podgórskich do uprawy niektórych warzyw przyspieszonych i gruntowych*, Biuletyn Regionalny Zakładu Doradztwa Rolniczego Akademii Rolniczej w Krakowie, 310, Kraków.
- Dobrowolska M., 1948, *Dynamika krajobrazu kulturalnego*, Przegląd Geograficzny, 21, 3–4, s. 151–203.
- Dobrowolska M., 1958, *Badania nad geografią osiedli południowej Małopolski*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, 8, Geografia, Kraków, s. 93–124.
- Dobrowolska M., 1959, *Przemiany struktury społeczno-gospodarczej wsi małopolskiej*, Przegląd Geograficzny, 31, 1, s. 3–32.
- Dobrowolska M., 1961, *The morphogenesis of the agrarian landscape of southern Poland*, Geogr. Ann., 43, 1–2, s. 26–45.
- Dobrowolska M., 1962, *Dynamika kształtowania się regionów w Polsce południowej po drugiej wojnie światowej*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, 10, Prace Geograficzne, Kraków, s. 89–101.
- Dobrowolska M., 1965, *Rola kombinatu siarkowego w przeobrażeniach demograficznych i osadniczych rolniczego zaplecza*, Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych, PAN, 13, s. 17–34.
- Dobrowolska M., 1970, *Demographic and social changes in post-war Polish villages*, [w:] B. Sárfalvi (red.), *Recent population movements in the East European countries*, Studies in Geography in Hungary, 7, Akad. Kiado, Budapeszt, s. 35–41.
- Dobrowolska M., 1976, *The impact of industrialization on the transformation of the rural settlement structures and occupational structures in Southern Poland*, [w:] J. Turowski, L. M. Szwengrub (red.), *Rural Social Change in Poland*, Ossolineum, Wrocław, s. 109–139.
- Dobrowolska M., 1978, *Changes in the agrarian structure and the villages of southern Poland in the 19th and 20th centuries*, Geogr. Pol., 38, s. 41–48.
- Dobrowolska M., Górz B., 1974, *Différenciation régionale du niveau de modernisation de la campagne dans le secteur de l'économie paysanne individuelle*. Problèmes méthodologiques, Geogr. Pol., 29, Kraków, s. 81–102.

- Dobrowolska M., Prochownik A., 1971, *Urbanizacja wsi a przemiany układów osadniczych*, Folia Geographica, Series Geographica Oeconomica, 4, s. 5–52.
- German K., Guzik Cz., 2001, *Przyrodnicze bariery i zagrożenia rozwoju rolnictwa w gminie Żegocina w świetle współczesnych przemian naturalnych*, [w:] K. German, J. Balon (red.), *Przemiany środowiska przyrodniczego Polski a jego funkcjonowanie*, IGiGP UJ, Polska Asocjacja Ekologii Krajobrazu, Kraków, s. 671–678.
- Górka Z., 1981, *Użytkowanie ziemi na Wyżynie Krakowsko-Wieluńskiej*, Studia Ośr. Dokum. Fizjogr., 8, Kraków, s. 273–326.
- Górka Z., Górz B., Guzik Cz., 2002, *Rolnictwo i obszary wiejskie w województwie małopolskim*, [w:] Z. Górka, A. Jelonek (red.), *Geograficzne uwarunkowania rozwoju Małopolski*, PTG Oddz. w Krakowie, Koło PTG w Nowym Sączu, IGiGP UJ, Instytut Geografii AP, Kraków, s. 91–108.
- Górka Z., Guzik Cz., 1985, *Dostępność górskich gospodarstw rolnych drogami polnymi na przykładzie wsi Czarna Góra i Sól w Karpatach*. Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Opole-Warszawa, s. 41–42.
- Górka Z., Guzik Cz., 1987, *Użytkowanie ziemi i rolnictwo*, [w:] *Stosunki wodne i gospodarka wodna w dorzeczu górnej Wisły*. Synteza monografii dorzecza górnej Wisły, Politechnika Krakowska, Kraków, s. 18–19.
- Górka Z., Guzik Cz., 1978, *Rolnictwo III*, [w:] *Atlas miejskiego województwa krakowskiego. Struktura zasiewów w 1972 r. (gospodarstwa indywidualne)*, mapa, PAN Oddz. w Krakowie, Komisja Nauk. Geogr., Urząd M. Krakowa, Kraków.
- Górz B., Guzik Cz., 1992, *Środowisko geograficzne i gospodarka na Pogórzu Karpackim na wschód od Krakowa*, PTG Oddz. w Krakowie, Kraków, s. 1–23.
- Górz B., 1964, *Elektryfikacja wsi woj. krakowskiego. Wpływ energii elektrycznej na przemiany ekonomiczno-społeczne na przykładzie wsi powiatu Nowy Sącz*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, 22, Kraków, s. 245–271.
- Górz B., 1968, *Zasoby siły roboczej, żywej siły pociągowej i energii mechanicznej w indywidualnych gospodarstwach rolnych w okręgu siarkowo-metalurgicznym*, Zeszyty Badań Rejonów Uprzemysławianych, PAN, 29, s. 251–277.
- Górz B., 1970a, *Organizacja przestrzenna i działalność instytucji i organizacji usługowych rolnictwa w Tarnobrzeskim Rejonie Siarkowym*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, Prace Geograficzne, 5, 40, Kraków, s. 235–245.
- Górz B., 1970b, *Wpływ elektryfikacji na postęp w modernizacji technicznej rolnictwa Tarnobrzeskiego Rejonu Siarkowego*, Folia Geographica, 3, s. 129–149.
- Górz B., 1977, *Zmiany w użytkowaniu ziemi w województwie katowickim w latach 1931–1970*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, Prace Geograficzne, 7, 62, Kraków, s. 113–134.
- Górz B., 1980, *Rolnictwo regionu strzyżowskiego*, [w:] *Studia nad dziejami Strzyżowa i okolic*, Rzeszów.
- Górz B., 1982, *Problemy rozwoju i modernizacji drobnoobszarowego rolnictwa (na przykładach z Regionu Krakowskiego)*, Wyd. Nauk. WSP, Prace Monograficzne, 50, Kraków, ss. 202.

- Górz B., 1983a, *Problemy rozwoju rolnictwa drobnoobszarowego (na przykładach z Regionu Krakowskiego)*, Folia Geographica, Series Geographica Oeconomica, 15, s. 97–114.
- Górz B., 1983b, *Pozaprzynodnicze czynniki wzrostu produkcji rolniczej w gospodarstwach indywidualnych województwa nowosądeckiego*, Rocznik Nauk.-Dydaktyczny WSP, 88, Prace Geograficzne, 10, Kraków, s. 203–230.
- Górz B., 1983c, *Specyficzne cechy i problemy rolnictwa Sądeczczyzny*, [w:] *Wybrane problemy geograficzne Sądeczczyzny*, UJ, Kraków, s. 61–74.
- Górz B., 1984, *Uwarunkowania rozwoju gmin jako mikroregionów społeczno-gospodarczych na przykładach województwa krakowskiego i nowosądeckiego*, Folia Geographica, Series Geographica Oeconomica, 17, s. 103–119.
- Górz B., 1985, *Skutki komasacji gruntów we wsi Jabłonka na Orawie*, [w:] *Z badań nad strukturą i infrastrukturą rolnictwa*, Dokumentacja Geograficzna, s. 41–100.
- Górz B., 1987, *Główne kierunki zmian w rolnictwie indywidualnym południowej Polski*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, 112, Prace Geograficzne, 11, Kraków, s. 207–224.
- Górz B., 1988, *Proizvodstvennyye i obsctvenno-ekonomiceskie priznaki sel'skogo chozjajstva Verchnesilezskogo Promyslennogo Okruga*. Die gegenwertigen Funktionierungsprobleme der okonomischen Strukturen der Oberschlesischen Ballung und des Ballungsgebiets von Dresden, Wyd. Nauk. WSP, Kraków, s. 35–49.
- Górz B., 1989a, *Changes of the mountainous areas in Poland on the example of the Podhale region*. The special-book with the referats from the V Yugoslav-Polish Geographical Seminar, Geographica Iugoslavica, 10, s. 212–223.
- Górz B., 1989b, *Contemporary trends and problems concerning the development of vilages and agriculture in the Carpathian areas (a case-study from the Nowy Sącz voivodship)*, [w:] A. Stasiak, W. Tyszkiewicz (red.), *Socio-economic problems of the development of rural areas*. Proceedings of the 4-th Polish-Yugoslav Geographical Seminar, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 147–159.
- Górz B., 1989c, *Powojenne zmiany w zaludnieniu wsi województwa nowosądeckiego i ich związek z rolnictwem*, Problemy Zagospodarowania Ziem Górskich, 29, PAN, s. 195–208.
- Górz B., 1990a, *Powojenne tendencje rozwojowe rolnictwa i ich wpływ na środowisko przyrodnicze*, [w:] *Program rozwoju ekoenergetyki i ratowania zasobów naturalnych Tatr, Podhala, Spisza, Orawy, Pienin i Górców*. Materiały na seminarium, AGH, Kraków, s. 105–115.
- Górz B., 1990b, *Przeobrażenia obszarów górskich Polski na przykładzie Podhala*, [w:] *Wybrane zagadnienia z geografii rolnictwa*, 3, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 67–77.
- Górz B., 1990c, *Rolnictwo woj. nowosądeckiego i jego wpływ na środowisko przyrodnicze*, [w:] L. Korzeniowski (red.), *Charakterystyka i ocena stanu środowiska przyrodniczego województwa nowosądeckiego*, Centrum Doskonalenia Naucz., Oddz. w Nowym Sączu, Nowy Sącz, s. 101–121.
- Górz B., 1990d, *Transformations of the rural areas and agriculture in Central Carpathian Mountains*, [w:] P. Korcelli, B. Gałczyńska (red.), *The impact of urbanization*

- upon rural areas. Papers from the Polish–Italian Geographical Seminar, Conference Papers, 7, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 91–108.
- Górz B., 1992, *Problemy restrukturyzacji rolnictwa w strefie podmiejskiej Krakowa, na przykładzie upraw warzywnych*, [w:] *Restrukturyzacja obszarów wiejskich Polski, ze szczególnym uwzględnieniem stref podmiejskich*. Materiały IX Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, Instytut Geografii Ekonomicznej UŁ, Instytut Geografii UMK, Łódź, s. 66–83.
- Górz B., 1993, *Rola turystyki w rozwoju społeczno-gospodarczym wsi i rolnictwa w polskiej części Euroregionu Karpat*, [w:] *Gospodarka żywnościowa w Regionie Karpaczkim*. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowo-technicznej, AR w Krakowie, Urząd Wojew. w Krośnie i Przemyślu, TPN w Przemyślu, Ośrodki Doradztwa Rolniczego w Korytnikach i Iwoniczu, Przemyśl-Korytniki, s. 23–31.
- Górz B., 1994a, *Emigracja zarobkowa ludności wsi podhalańskich do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej*, [w:] B. Górz (red.), *Studia nad przemianami Podhala*, Prace Monograficzne, 172, Wyd. Nauk. WSP, Kraków, s. 92–116.
- Górz B., 1994b, *Główne problemy restrukturyzacji rolnictwa i gospodarki wiejskiej w Makroregionie Południowo-Wschodnim*, [w:] *Przekształcenia w rolnictwie*, Człowiek i Środowisko, 18, 1, s. 63–80.
- Górz B., 1994c, *Niektóre problemy rozwoju agroturystyki na terenie Polski południowo-wschodniej*, Biuletyn Regionalny Zakładu Doradztwa Rolniczego Akademii Rolniczej, Kraków, 309, s. 87–98.
- Górz B., 1994d, *Rolnictwo Podhala*, [w:] B. Górz (red.), *Studia nad przemianami Podhala*, Prace Monograficzne, 172, Wyd. Nauk. WSP Kraków, s. 142–175.
- Górz B., 1995a, *Rolnictwo (w rozdz. Przemiany demograficzne i gospodarczo-społeczne)*, [w:] F. Kiryk (red.), *Historia Starego Sącza 1939–1980*, Wyd. Secesja, Kraków, s. 152–176.
- Górz B., 1995b, *Rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo Australii i Nowej Zelandii*, [w:] *Encyklopedia Geograficzna Świata. Australia, Oceania, Antarktyda*, 1, Wyd. OPRESS, Kraków, s. 73–79, 139–141.
- Górz B., 1995c, *Uwarunkowania społeczne rozwoju rolnictwa i pozarolniczych stref gospodarki w woj. przemyskim*, [w:] S. Makarski (red.), *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w woj. przemyskim*, AR w Krakowie, Filia w Rzeszowie, TPN w Przemyślu, Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Korytnikach, Przemyśl, Korytniki s. 19–29.
- Górz B., 1996a, *Rolnictwo*, [w:] *Encyklopedia Geograficzna Świata. Europa*, 5, Wyd. OPRESS, Kraków, s. 113–132.
- Górz B., 1996b, *Rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo*, [w:] *Encyklopedia Geograficzna Świata. Ameryka Północna*, 4, Wyd. OPRESS, Kraków, s. 110–133.
- Górz B., 1996c, *Warzywnictwo i sadownictwo (mapy i tekst): Warzywa (1988, 1:3 000 000). Uprawa warzyw gruntowych (1992, 1:6 000 000). Produkcja warzyw (1992, 1:6 000 000). Uprawy warzyw pod osłonami (1992, 1:6 000 000)*, [w:] *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, Główny Geodeta Kraju, PPWK, Warszawa.
- Górz B., 1996d, *Współczesne problemy rozwoju Sądecczyny*, Rocznik Sądecki, 24, s. 60–67.

- Górz B., 1997, *Rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo*, [w:] *Encyklopedia Geograficzna Świata. Ziemia*, 9, Wyd. OPRESS, Kraków, s. 267–311.
- Górz B., 1998a, *Obszary wiejskie Południowej Polski po roku 1989. Wybrane problemy rozwoju*, [w:] *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania*, 5, Rzeszów, s. 75–95.
- Górz B., 1998b, *Procesy wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w południowej Polsce*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski. XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, Wydział Zarządzania i Marketingu, Politechniki Białostockiej, Instytut Geografii UMK, PTG, Białystok-Toruń.
- Górz B., 1998c, *Wybrane problemy planowania regionalnego. Rolnictwo*, [w:] *Założenia metodyczne i organizacyjne planowania regionalnego*, Instytut Gospodarki Przemysłowej i Komunalnej, Oddz. w Krakowie, Kraków, s. 82–92.
- Górz B., 2000, *Główne kierunki zmian ustrojowych i produkcyjnych w rolnictwie państw Europy Środkowo-Wschodniej i byłego ZSRR*, [w:] *Działalność człowieka i jego środowisko*, Wyd. Naukowe AP, Kraków, s. 207–224.
- Górz B., 2001, *Budownictwo mieszkaniowe na obszarach wiejskich południowej Polski po roku 1988*, [w:] J. Rajman (red.), *Polska – Europa. Gospodarka, Przemysł*, Wyd. Naukowe AP, Kraków, s. 261–278.
- Górz B., 2002, *Współczesne przemiany na obszarach wiejskich Podhala*, *Przegląd Geograficzny*, 74, 3, s. 451–468.
- Górz B., 2003, *Współczesne procesy społeczno-gospodarcze i przyszłość wsi w kotlinach śródkarpackich (na przykładzie wsi Gołkowice Dolne w pow. nowosądeckim)*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 4, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 163–180.
- Górz B., 2004, *Współczesne przemiany na obszarach wiejskich południowo-wschodniej Polski*, [w:] J. Bański (red.), *Polska przestrzeń wiejska. Procesy i perspektywy*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 6, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 197–218.
- Górz B., Guzik Cz., 1987, *Stan i wyniki badań ośrodka krakowskiego z zakresu geografii rolnictwa*, *Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica*, 20.
- Górz B., Jedut R., 2000, *Podstawy rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego*. XVI Seminarium Geograficzno-Rolnicze, UMCS, Lublin, s. 112–124.
- Górz B., Kurek W., 1998, *Poland*, [w:] D. Turnock (red.), *Privatization in Rural Eastern Europe. The Process of Restitution and Restructuring*, Northampton, s. 169–199.
- Górz B., Kurek W., 1999, *Variations in technical infrastructure and private economic activity in the rural areas of Southern Poland*, *GeoJournal*, 46, Kluwer Academic Publishers, s. 231–242.
- Górz B., Kurek W., 2001a, *The population of the Polish countryside. Demography and living conditions*, *GeoJournal*, 50, Kluwer Academic Publishers, s. 101–104.
- Górz B., Kurek W., 2001b, *Agrarian change*, [w:] D. Turnock (red.), *East Central Europe and the Former Soviet Union. Environment and Society*, Arnold, London, co-published by Oxford University Press Inc., New York, s. 104–117.

- Górz B., Kurek W., 2001c, *Sustainable agriculture*, [w:] D. Turnock (red.), *East Central Europe and the Former Soviet Union. Environment and Society*, Arnold, London, co-published by Oxford University Press Inc., New York, s. 200–206.
- Górz B., Mróz G., Szot Z., Troc M., 1996, *Rosja*, [w:] *Encyklopedia Geograficzna Świata. Europa*, 5, Kraków, Wyd. OPRESS, s. 382–417.
- Górz B., Prochownik A., 1985, *Wsie górskie w procesie przemian po II wojnie światowej*, *Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica*, 18, s. 43–61.
- Górz B., Rajman J., 1987, *Die landwirtschaftlichen Produktionsformen in der VR Polen*, *Praxis Geographie*, 17, 2, s. 23–28.
- Górz B., Rajman J., 1988a, *Rolnictwo górskie w Karpatach (wybrane problemy)*, [w:] *Geograficzne problemy rolnictwa w Polsce. IV Sympozjum Geografów Wspólnej Komisji Podręcznikowej PRL-RFN*, Instytut Zachodni, Poznań, s. 117–124.
- Górz B., Rajman J., 1988b, *Współczesne kierunki rozwoju rolnictwa w Karpatach*, *Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica*, 21, s. 5–23.
- Górz B., Rajman J., 1989, *Die Gebirgslandwirtschaft in den Karpaten–ausgewählte Themen*, [w:] *Die Bundesrepublik Deutschland und die Volksrepublik Polen. Schulbuchgespräche in Geographie 1987/1988*. Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, Schriftenreihe des Geogr-Eckert-Instituts, 61, s. 119–125.
- Górz B., Rajman J., 1995, *Spoleczno-ekonomiczne skutki restrukturyzacji gospodarki na przykładach z Południowej Polski. Problemy metodyczne badań*, [w:] A. Jagielski (red.), *Zadania badawcze geografii społecznej i ekonomicznej w obliczu transformacji ustrojowej i restrukturyzacji gospodarczej*. Materiały konferencyjne, Zakład Geografii Społecznej i Ekonomicznej, Instytut Geografii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław-Szklarska Poręba, s. 83–91.
- Górz B., Rajman J., 1996, *Ekonomiczno-społeczne uwarunkowania przekształceń obszarów wiejskich w południowej Polsce*, [w:] *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich (ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Środkowego)*, PTG, Słupsk, s. 55–62.
- Górz B., Uliszak R., 2002a, *Poland's agriculture faces integration into the European Union*, [w:] G. Stober (red.), *Polen, Deutschland und die Osterweiterung der EU aus geographischen Perspektiven*, Studien zur Internationalen Schulbuchforschung, 108, Verlag Hahnsche Buchhandlung, Hannover, s. 76–90.
- Górz B., Uliszak R., 2002b, *Wielofunkcyjny rozwój na obszarach wiejskich w południowej Polsce*, [w:] W. Kamińska (red.) *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce.
- Górz B., Ustupski J., 1996, *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości w dziedzinie gospodarki na Podhalu*, [w:] *Regionalne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości. Materiały konferencyjne*, Akademia Ekonomiczna, Kraków.
- Guzik Cz., 1967, *Z zagadnień użytkowania ziemi w powiecie bocheńskim*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, 15, Kraków, s. 61–94.
- Guzik Cz., 1968, *Użytkowanie ziemi w powiecie chrzanowskim*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, 20, Kraków, s. 23–80.

- Guzik Cz., 1969, *Struktura produkcji rolnej w powiecie chrzanowskim*, Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica, 2, s. 77–103.
- Guzik Cz., 1971, *Charakterystyka gospodarki rolnej powiatu tarnowskiego z punktu widzenia wpływu miasta na rolnictwo*, Przegląd Geograficzny, 43, 1–2, s. 47–56.
- Guzik Cz., 1973a, *Gospodarka rolna w powiecie krośnieńskim*, [w:] *Krosno. Studia z dziejów miasta i regionu*, 2, Kraków, s. 247–269.
- Guzik Cz., 1973b, *Próba wielkoskalowego kartowania użytkowania ziemi*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 33, Kraków, s. 103–109.
- Guzik Cz., 1974, *Próba zastosowania metody wielkoskalowej analizy użytkowania ziemi do wyceny produktywności użytków rolnych*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 38, Kraków, s. 7–19.
- Guzik Cz., 1976a, *Użytkowanie ziemi w dorzeczu Białej Dunajcowej*, Studia Ośr. Dokum. Fizjogr., 5, PAN, Kraków, s. 293–310.
- Guzik Cz., 1976b, *Big Scale Investigations on Agricultural Management*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 43, Kraków, s. 153–156.
- Guzik Cz., 1977, *Gospodarka rolna w dolinie Jasiołki na południe od Dukli*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 44, Kraków, s. 87–104.
- Guzik Cz., 1978, *Próba bonitacji przyrodniczej karpackiego regionu sadowniczego*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 46, Kraków, s. 75–89.
- Guzik Cz., 1980a, *Biogeographical Agents of The Integrated Protection of Orchards in The Carpathian Fruit-Growing Region*, Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica, 13, s. 93–102.
- Guzik Cz., 1980b, *Problemy siły roboczej w karpackim rejonie sadowniczym*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 52, Kraków, s. 65–78.
- Guzik Cz., 1980c, *Warunki przyrodnicze karpackiego rejonu sadowniczego*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 50, Kraków, s. 7–22.
- Guzik Cz., 1981a, *Problemy rozwoju sadownictwa w karpackim rejonie sadowniczym*, Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica, 14, s. 129–141.
- Guzik Cz., 1981b, *Geograficzno-ekonomiczna analiza sadownictwa w karpackim rejonie sadowniczym*, Rozprawy Habilitacyjne UJ, 50, Kraków, s. 1–193.
- Guzik Cz., 1982, *Przewodnik wycieczki geograficznej po nowosądeckim rejonie sadowniczym*, [w:] *Przewodnik wycieczek geograficznych po Sądecczyźnie*, Wyd. Nauk. WSP, Kraków, s. 60–67.
- Guzik Cz., 1983, *Sądecki rejon sadowniczy*, [w:] *Wybrane Problemy Geograficzne Sądecczyzny*, UJ, Kraków, s. 75–92.
- Guzik Cz., 1986, *Problemy organizacji wsi sadowniczych w pogórskim obszarze Karpat*, Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica, 19, s. 84–96.
- Guzik Cz., 1987, *Der Obstanbau in den Karpaten. Ein Beispiel aus der Agrargeographie Polens*, Studien zur internationalen Schulbuchforschung, Schriftenreihe des Georg-Eckert-Instituts, 61, s. 127–134.

- Guzik Cz., 1988a, *Gleby – charakterystyka rolnicza*, [w:] J. Warszyńska (red.), *Województwo Tarnowskie. Monografia*, Ossolineum, s. 57–67.
- Guzik Cz., 1988b, *Rolnictwo* [w:] J. Warszyńska (red.), *Województwo Tarnowskie. Monografia*, Ossolineum, s. 249–270.
- Guzik Cz., 1988c, *Spoleczno-ekonomiczne czynniki przemian w sadownictwie karpacciego rejonu sadowniczego*, [w:] *Czynniki wzrostu efektywności gospodarowania w rolnictwie na terenach południowo-wschodniej Polski*, AR w Krakowie, Kom. Techn. Roln. PAN w Warszawie, Tow. Rozwoju Oświaty Roln. w Rzeszowie, Rzeszów, s. 209–218.
- Guzik Cz., 1988d, *Rolnictwo w warunkach urbanizacji*, Poradnik Służby Rolnej, 94, PWRiL, Centr. Ośr. Oświaty i Postępu w Roln., Oddz. w Krakowie, Kraków, s. 25–35.
- Guzik Cz., 1988e, *Sadownictwo jako przykład gospodarki rolnej w Karpatach*, [w:] *Geograficzne problemy rolnictwa w Polsce, II Sympozjum Wspólnej Kom. Podręcznikowej PRL-RFN*, Instytut Zachodni, Poznań, s. 125–136.
- Guzik Cz., 1989a, *Sadownictwo w rejonie podkarpackim. Tradycje, problemy*, Poradnik Służby Rolnej, 98, PWRiL, Centr. Ośr. Oświaty i Postępu w Roln., Oddz. w Krakowie, Kraków, s. 31–36.
- Guzik Cz., 1989b, *Zmienność kierunków użytkowania ziemi w strefach wysokościowych Karpat*, [w:] *Techniczna rekonstrukcja rolnictwa podgórskiego. Wyjazdowa Sesja Naukowa*, Kom. Techn. Roln. PAN, Oddz. w Rzeszowie, s. 59–70.
- Guzik Cz., 1989c, *Migracje ludności jako czynnik przemian w rolnictwie urbanizującej się strefy aglomeracji śląsko-krakowskiej*, [w:] *Przemiany strukturalne rolnictwa. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej w ramach tematu RPBR, 21*, Akademia Rolniczo-Techniczna, Olsztyn, s. 41–57.
- Guzik Cz., 1989d, *Problems of Agriculture in Urbanizing zone of Upper Silesia Cracow Agglomeration (Krzeszowice Community Example)*, Bochumer Geogr. Arbeiten, 51, Paderborn, s. 163–173.
- Guzik Cz., 1990a, *On some Problems of Agriculture in Urbanizing zone of Upper Silesia Cracow Agglomeration*, [w:] P. Korcelli, B. Gaczyńska (red.), *The impact of urbanization upon rural areas. Papers from the Polish-Italian Geographical Seminar*, Conference Papers, 7, IGiPZ PAN, Warszawa, 75–89.
- Guzik Cz., 1990b, *Studium przestrzenne warunków terenowych, użytkowania ziemi oraz układów osadniczych w Karpatach*, [w:] *Czynniki wzrostu efektywności gospodarowania w rolnictwie na terenach południowo-wschodniej Polski*, AR w Krakowie, Kom. Techn. Roln. PAN w Warszawie, Tow. Rozwoju Oświaty Roln., Rzeszów, s. 71–88.
- Guzik Cz., 1990c, *Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi w regionie Podhala*, [w:] *Czynniki aktywności demograficznej, społecznej i gospodarczej wyludniających się wsi w Polsce południowo-wschodniej*, Biul. Inf., 3, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 79–118.
- Guzik Cz., 1991, *Problems of Orcharding in Polish Carpathians*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 87, Kraków, s. 31–41.

- Guzik Cz., 1992a, *Pionowa zmienność użytkowania ziemi w Karpatach*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 91, Kraków, s. 55–71.
- Guzik Cz., 1992b, *Czynniki intensyfikacji sadownictwa w Karpatach i ich wpływ na środowisko przyrodnicze*, [w:] *Wychowanie środowiskowe w nauczaniu–uczeniu się geografii. Materiały na Konf. Dydak.*, 2, PTG, WOM, Kraków, s. 27–43.
- Guzik Cz., 1992c, *Karpacki rejon sadowniczy. 41 Zjazd PTG*, PTG Oddz. w Krakowie, IGiPZ PAN, IG UJ, IG WSP, Kraków, s. 5–11.
- Guzik Cz., 1992d, *Procesy przemian struktury społecznej i rolnictwa wsi górskich na przykładzie gminy Stryszawa*, [w:] *Wybrane zagadnienia obszarów wiejskich*, Biul. KPZK PAN, 158, s. 151–178.
- Guzik Cz., 1992e, *Tendencje zmian w podkrakowskich rejonach warzywniczych*, [w:] *Restrukturyzacja obszarów wiejskich Polski. Materiały IX Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Łódź, s. 115–129.
- Guzik Cz., 1992f, *Uwarunkowania zmian produkcji ogrodniczej w strefie podmiejskiej Krakowa*, [w:] *Wychowanie środowiskowe w nauczaniu–uczeniu się geografii. Materiały na Konf. Dydak.*, 3, PTG, Kraków, s. 15–39.
- Guzik Cz., 1993, *Stan i kierunki zmian strukturalnych rolniczego użytkowania ziemi w Karpatach*, 110, CUP, Biuro Plan. Region., Kraków, s. 1–141.
- Guzik Cz., 1994a, *Zmiany w polskim rolnictwie w dobie przechodzenia kraju do gospodarki wolnorynkowej (na przykładzie sadownictwa karpackiego)*, [w:] *Geografia w okresie przemian*, Kom. Dydak. Geogr., PTG, Kraków, s. 5–30.
- Guzik Cz., 1994b, *Geograficzno-ekonomiczne uwarunkowania uprawy warzyw w rejonie Gdowa i Starego Sącza*, [w:] *Geografia w okresie przemian*, Kom. Dydak. Geogr., PTG, Kraków, s. 31–67.
- Guzik Cz., 1994c, *Zmiany w polskim rolnictwie w dobie przechodzenia kraju do gospodarki wolnorynkowej /na przykładzie sadownictwa karpackiego. Ogólnopolski Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, PTG Oddz. w Lublinie, UMCS, Lublin, s. 246–247.
- Guzik Cz., 1995, *Rolnicze użytkowanie ziemi*, [w:] J. Warszńska (red.), *Karpaty Polskie*, UJ, Kraków, s. 239–252.
- Guzik Cz., 1996, *Gospodarka piętrowa elementem przeobrażeń rolnictwa karpackiego w dobie transformacji gospodarczej kraju. Ekonomiczno–organizacyjne uwarunkowania produkcji rolniczej na obszarze południowo-wschodniej Polski*. Międzynarodowe Sympozjum, PAN w Warszawie, AR w Krakowie, FAR w Rzeszowie, ODR Iwonicz-SITR Krosno, Rzeszów-Jasło-Trzcinica, s. 275–286.
- Guzik Cz., 1997a, *Sadownictwo*, [w:] *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, IGiPZ PAN, Główny Geodeta Kraju, PPWK, Warszawa.
- Guzik Cz., 1997b, *Droga polskiego rolnictwa do wspólnej Europy. Informator*, PTG Oddz. w Krakowie, Kraków, s. 35–37.
- Guzik Cz., 1998, *Rolnictwo polskie w perspektywie integracji europejskiej*, [w:] *Przemiany w organizacji gospodarstw – nowe wyzwania w aspekcie integracji Polski z Unią Europejską*, Zeszyty Naukowe AR, Kraków, 55, 1, s. 171–188.

- Guzik Cz., 1999a, *Warunki rozwoju agroturystyki w południowo-wschodniej Polsce*, [w:] R. Orłowski, Z. Ziolo (red.), *Przemiany gospodarcze struktur przestrzennych w procesie przechodzenia do gospodarki rynkowej*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji, Zamość, s. 31–43.
- Guzik Cz. 1999b, *Geografia rolnictwa*, [w:] B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień (red.), *Rozwój i dorobek nauk geograficznych w Uniwersytecie Jagiellońskim*, IG UJ, Kraków, 359–382.
- Guzik Cz., 2000a, *Droga polskiego rolnictwa do Unii Europejskiej. Informator o działalności Krakowskiego Oddziału PTG w latach 1997/98, 1998/99*, Kraków, s. 96–97.
- Guzik Cz., 2000b, *Migracje ludności do Stanów Zjednoczonych czynnikiem przemian życia gospodarczego w rejonie Nowego Targu na Podhalu*, *Urbanne a krajinne studie*, 3, Inštitut turizmu a hoteloveho manažmentu, Filozoficka fakulta Presovskej Univerzity, Prešov, s. 262–269.
- Guzik Cz., 2000c, *Agroturystyka w obszarach chronionych*, [w:] *Ochrona przyrody a turystyka. Materiały IV Krajowej Konferencji*, Instytut Wychowania Fizycznego i Zdrowotnego WSP, Rzeszów, s. 57–63.
- Guzik Cz., 2001a, *Rola rolnictwa górskiego w gospodarce kraju (na przykładzie polskich Karpat)*, [w:] *Człowiek i przestrzeń*, IGiGP UJ, Kraków, s. 173–184.
- Guzik Cz., 2001b, *Rolnictwo i agroturystyka w koncepcji wielofunkcyjnej wsi w Bieszczadach i Beskidzie Niskim*, *Zeszyty Naukowe AR, Sesja naukowa*, 1, Kraków, s. 379–389.
- Guzik Cz., 2002a, *Turystyka wiejska na obrzeżach Tatrzańskiego Parku Narodowego*, [w:] J. Partyka (red.), *Użytkowanie turystyczne parków narodowych. Ruch turystyczny – zagospodarowanie, konflikty, zagrożenia*, Ojców, s. 621–640.
- Guzik Cz., 2002b, *Gmina Zarszyn w procesie przemian społeczno-gospodarczych lat dziewięćdziesiątych*, [w:] A. Klasik, Z. Ziolo (red.), *Problemy transformacji struktur regionalnych i konkurencyjność regionów w procesie integracji europejskiej. Materiały konferencyjne*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Rzeszów, s. 217–230.
- Guzik Cz., 2003a, *Agrotourism in the Podhale Region (villages Białka and Bukowina Tatrzańska example)*, [w:] W. Kurek (red.), *Problemy gospodarki turystycznej i uzdrowiskowej*, *Prace Geograficzne*, 111, Kraków, s. 61–69.
- Guzik Cz., 2003b, *Edukacyjna rola lasu wśród atrakcji agroturystycznych*, [w:] *Jaka turystyka w rezerwatach przyrody. Ochrona przyrody a turystyka. Materiały V Krajowej Konferencji*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, s. 179–191.
- Guzik Cz., 2003c, *Sadownictwo karpackiego rejonu sadowniczego w dobie transformacji systemowej kraju*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przeobrażenia i przyszłość polskiej wsi*, PTG, IGiGP UJ, IG AP, Kraków, s. 99–110.
- Guzik Cz., 2003d, *Spółeczny kontekst przemian na wsi polskiej u progu XXI. – na przykładzie gminy Zarszyn*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przeobrażenia i przyszłość polskiej wsi*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 4, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 147–162.

- Guzik Cz., 2003e, *Tradycje powiązań Podhala z Tatrami*, [w:] J. Partyka (red.), *Ochrona dóbr kultury w parkach narodowych*, Ojcowski Park Narodowy, Ojców, s. 651–674.
- Guzik Cz., 2003f, *Tradycyjne rolnictwo Podhala i jego przemiany*, [w:] *Zagadnienia rozwoju wsi w Małopolsce*, Krakowskie Studia Małopolskie, 7, Kraków, s. 241–259.
- Guzik Cz., 2003g, *Turystyka wiejska na Podhalu (na przykładzie Białki i Bukowiny Tatrzańskiej)*, [w:] J. Biliński, D. Sewaryn (red.), *Turystyka czynnikiem integracji międzynarodowej*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Rzeszów, s. 279–288.
- Guzik Cz., 2004a, *Gospodarka rolna w gminie Pilica na przełomie wieków XX i XXI*, [w:] J. Partyka (red.), *Zróżnicowanie i przemiany środowiska przyrodniczo – kulturowego Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, Kultura, 2, Ojcowski Park Narodowy, Ojców, s. 385–394.
- Guzik Cz., 2004b, *Przemiany tradycyjnego rolnictwa Podhala*, [w:] *Social, Economic and Farm Transformation in Ukraine and Poland under Condition of their Entrance to European Union. Reports of participants of XI Ukrainian – Polish scientific seminar*, National Scientific Academy of Ukraine, United Institute of Economics, IGiPZ PAN, Kiev–Zaporozhie–Warszawa, s. 199–206.
- Guzik Cz., 2004c, *Wieś podhalańska i jej przeobrażenia w historii regionu*, [w:] B. Izmailow (red.), *Przyroda – Człowiek – Bóg*, IGiPZ UJ, Kraków, s. 209–218.
- Guzik Cz., Betlej A., 2001, *Rolnictwo i turystyka wiejska w strategii rozwoju gminy Zarszyn*, Zeszyty Naukowe AR, Sesja naukowa, 2, Kraków, s. 261–270.
- Guzik Cz., Czemerda A., 1984, *Przyrodnicze czynniki rozwoju sadownictwa w sądecko-limanowskim rejonie sadowniczym*, Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, 25, PAN, s. 135–152.
- Guzik Cz., German K., 2001, *Przyrodnicze warunki rozwoju rolnictwa w gminie Żegocina w świetle współczesnych przemian gospodarczych*, [w:] K. German i J. Balon (red.), *Przemiany środowiska przyrodniczego Polski a jego funkcjonowanie*, IGiPZ UJ, Polska Asocjacja Ekologii Krajobrazu, Kraków, s. 661–670.
- Guzik Cz., Górka Z., 1990, *Socio-Economic Problems of Polish Carpathians*, [w:] P. Korcelli, B. Gałczyńska (red.), *The impact of urbanization upon rural areas. Papers from the Polish-Italian Geographical Seminar*, Conference Papers, 7, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 109–128.
- Guzik Cz., Górka Z., 1991, *Użytkowanie ziemi i rolnictwo*, [w:] I. Dynowska, M. Maciejewski (red.), *Dorzecze górnej Wisły*, 1, PWN, Warszawa-Kraków, s. 119–127.
- Guzik Cz., Górka Z., 1992, *Sadownictwo i ogrodnictwo w strefie podmiejskiej Krakowa w aspekcie ochrony środowiska*, [w:] *Wychowanie środowiskowe w nauczaniu–uczeniu się geografii. Materiały na Konf. Dydak.*, 2, PTG, WOM, Kraków, s. 6–12.
- Guzik Cz., Górka Z., 2001, *Gospodarka rolna w rejonie Zbiornika Dobczyckiego na Rabie*, [w:] *Przemiany środowiska na Pogórzu Karpackim*, Procesy, gospodarka, monitoring, 1, IGiPZ UJ, Kraków, s. 105–123.
- Guzik Cz., Górka Z., Górz B., 2002, *Rolnictwo i obszary wiejskie w województwie małopolskim*, [w:] Z. Górka, A. Jelonek (red.), *Geograficzne uwarunkowania rozwoju*

- Małopolski, PTG Oddz. W Krakowie, Koło PTG w Nowym Sączu, IGiGP UJ, IG AP, Kraków, s. 91–108.
- Guzik Cz., Górz B., 1987, *Stan i wyniki badań ośrodka krakowskiego z zakresu geografii rolnictwa*, Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica, 20, s. 67–82.
- Guzik Cz., Grabiński T., 1984, *Typologia gospodarki sadowniczej w rejonie karpackim*, Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, 25, PAN, s. 167–185.
- Guzik Cz., Jelonek A., 2000, *Szanse rozwoju wielofunkcyjnej wsi w Makroregionie Południowo-Wschodnim*, [w:] A. Stasiak (red.), *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską*, KPZK PAN, SGGW, Studia, 110, Warszawa, s. 303–313.
- Guzik Cz., Kern W., 1994, *Sozioökonomische und Geographische Rahmenbedingungen für den Gemüseanbau in Polen und in Österreich am Beispiel der Gemeinden Gdów, Stary Sącz und Wals-Siezenheim*, Salzburger Geographische Arbeiten, 26, s. 43–48.
- Guzik Cz., Kostuch R., Józefko U., Panek E., Skiba S., 1998, *Rolnictwo*, [w:] A. Manecki (red.), *Strategia zrównoważonego rozwoju (ekorozwoju) Karpat w granicach województwa nowosądeckiego*, 1, PAN, Zakład Sozologii, Instytut Gospodarki Surowcami Mineralnymi i Energią, Kraków, s. 37–95.
- Guzik Cz., Leśnicki J., 1995, *Przemiany rolnictwa na Podhalu w latach powojennej emigracji zagranicznej (na przykładzie Gronkowa)*, Zeszyty Naukowe AR, 295, Sesja Naukowa, 43, Kraków, s. 367–373.
- Guzik Cz., Leśnicki J., 1999a, *Od rolnictwa tradycyjnego po współczesne*, [w:] F. Kiryk, B. Górz (red.), *U podnóża Gorców – wczoraj i dzisiaj wsi podhalańskich. Gmina Nowy Targ*, Podhalańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Nowy Targ, s. 220–243.
- Guzik Cz., Leśnicki J., 1999b, *Development of Rural Settlement in Podhale*, Prace Geograficzne, 112, Kraków, s. 161–172.
- Guzik Cz., Leśnicki J., Troc M., 1999, *Pozarolnicza działalność gospodarcza*, [w:] F. Kiryk, B. Górz (red.), *U podnóża Gorców – wczoraj i dzisiaj wsi podhalańskich. Gmina Nowy Targ*, Podhalańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Nowy Targ, s. 244–254.
- Guzik Cz., Machowski E., 1988, *Kierunki użytkowania ziemi w polskich Karpatach*, Prawo – Ekonomia – Rolnictwo, Rzesz. Zesz. Nauk., UMCS, Filia w Rzeszowie, AR w Krakowie, Filia w Rzeszowie, Rzeszów, s. 37–57.
- Guzik Cz., Makosz E., 1983b, *Warunki przyrodnicze w karpackim rejonie sadowniczym*, Hasło Ogrodnicze, 10, s. 2–4.
- Guzik Cz., Makosz E., 1984b, *Podkarpacie: gdzie najkorzystniej lokować uprawy sadownicze?*, Hasło Ogrodnicze, 5, s. 4–6.
- Guzik Cz., Początek S., 1988, *Problemy wodne rolnictwa w województwie tarnowskim*, Poradnik Służby Rolnej, 95, PWRiL, Centr. Ośr. Oświaty i Postępu w Roln., Oddz. w Krakowie, Kraków, s. 8–13.

- Guzik Cz., Zborowski A., 1989a, *Procesy wyludniania się wsi polskiej na przykładzie Karpat*, [w:] *Przemiany strukturalne rolnictwa. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej w ramach tematu RPBR*, 21, Akademia Rolniczo-Techniczna, Olsztyn, s. 26–39.
- Guzik Cz., Zborowski A., 1989b, *Relation Between Land Use and Demographical Changes in Polish Carpathians in the 70s*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, 76, s. 75–83.
- Jelonek A., 1961, *Z badań nad użytkowaniem ziemi w powiecie limanowskim*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, 2, Kraków.
- Jelonek A., Guzik Cz., 1983, *Zapotrzebowanie i bilans siły roboczej w gospodarstwach indywidualnych wsi Goleniowy*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, 56, Kraków, s. 65–74.
- Kostrowicki J. (red.), 1978, *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa Polski 1950–1970*, *Prace Geograficzne*, 127, IGiPZ PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, ss. 512.
- Kozanecka M., 1968, *Rolnictwo na Bliskim Wschodzie*, *Nauka dla wszystkich*, 78, PAN, Kraków, ss. 40.
- Kubijowicz W., 1926, *Życie pasterskie w Beskidach Wschodnich*, *Prace IG UJ*, 5, Kraków, s. 1–139.
- Kurek W., 1974, *Wpływ wzniesienia nad poziom morza, ekspozycji i nachylenia na rolnicze użytkowanie ziemi w Zawoi*, *Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica*, 7, s. 145–165.
- Kurek W., 1977a, *Warunki przyrodnicze a indywidualne gospodarowanie w rolnictwie obszaru górskiego (na przykładzie gospodarstw rolnych w dorzeczu Skawicy)*, *Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica*, 10, s. 109–129.
- Kurek W., 1977b, *Niektóre zagadnienia gospodarki rolnej Ochotnicy Górnej*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, 44, Kraków, s. 113–122.
- Kurek W., 1978, *Spoleczno-gospodarcze podstawy rolnictwa w Beskidzie Żywieckim*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, 46, Kraków, s. 105–115.
- Kurek W., 1980, *Problems and research methods of agriculture of mountain regions (as exemplified by a chosen area in the Polish Carpathians)*, *Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica*, 13, s. 103–113.
- Kurek W., 1984a, *Gospodarka rolna – stan obecny i kierunki rozwoju*, [w:] *Struktura geograficzno-ekonomiczna województwa bielskiego*, *Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica*, 16, s. 67–85.
- Kurek W., 1984b, *Orientations of agriculture production of farms in the Babia Góra region*, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, 60, Kraków, s. 65–70.
- Kurek W., 1985, *Próba typologii gospodarstw rolnych w Beskidzie Żywieckim na przykładzie gmin: Jelesnia, Koszarawa, Stryżawa i Zawoja*, *Zesz. Naukowe UJ, Prace Geograficzne*, 62, Kraków, s. 83–110.

- Kurek W., 1989, *An attempt of retrospective comparison of socio-economic transformations of rural areas of Polish Carpathians and Massif Central in France*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 80, Kraków, s. 55–64.
- Kwiecień I., 1968, *Bobin, przykład wsi użytkującej najlepsze w Polsce warunki środowiska geograficznego*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 20, Kraków.
- Leszczycki S., 1938, *Region Podhala. Podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego*, Biul. Kom. Studiów Ligi Popierania Turystyki, Kraków, ss. 284.
- Nowakowski M., 1979a, *Aktualna sytuacja rolnictwa w Nigerii*, Czasopismo Geograficzne, 3.
- Nowakowski M., 1979b, *Tendencje zmian w warzywnictwie gruntowym w miejskim województwie krakowskim*, Ogrodnictwo, 7.
- Nowakowski M., 1980, *Uprawy specjalne w Krakowie*, Zeszyty Nauk UJ, Prace Geograficzne, 50, Kraków.
- Nowakowski M., 1983, *Próba określenia stopnia specjalizacji i kierunku produkcji warzywnictwa gruntowego na obszarze woj. miejskiego krakowskiego*, Zeszyty Naukowe AR, 178, Ogrodnictwo, 11, s. 177–189.
- Nowakowski M., 1985a, *Drogi i kierunki rozwoju gruntowej produkcji warzywnej w woj. miejskim krakowskim*, [w:] *Rolnictwo w planach zagospodarowania przestrzennego gmin i regionów. II Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, Wrocław.
- Nowakowski M., 1985b, *Próba wyjaśnienia rozmieszczenia gruntowej produkcji warzywnej w woj. miejskim krakowskim metodą regresji wielorakiej*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 6, Kraków.
- Ormicki W., 1927, *Rozprzestrzenienie uprawy ziemniaka w Polsce na tle kultury materialnej*, Przegląd Geograficzny, 7, 1–2, s. 53–71.
- Ormicki W., 1929, *Życie gospodarcze Kresów Wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Prace Instytutu Geografii UJ, 11.
- Ormicki W., 1930, *Produktywność rolna w Polsce*, Wiadomości Geograficzne, 1, s. 14–16.
- Ormicki W., 1931, *Wielkość i rozmieszczenie gospodarstw w Polsce*, Wiadomości Geograficzne, 4, s. 69–71.
- Ormicki W., 1932, *Przyczynek do kartografii użytkowania powierzchni ziemi*, Sprawozdanie z posiedzenia Kom. Geogr. PAU, 34.
- Ormicki W., 1933, *Die Kartoffelwirtschaft in Südwest-Polen*, Wiadomości Geograficzne, 6–7, s. 69–71.
- Ormicki W., 1934a, *Die wichtigsten Anbauarten in den polnischen Westkarpaten*, Wiadomości Geograficzne, 5–9, s. 67–70.
- Ormicki W., 1934b, *Rozmieszczenie ludności wiejskiej i lokalizacja przemysłu w Polskich Karpatach Zachodnich*, Wiadomości Geograficzne, 5–9, s. 70–71.
- Ormicki W., 1937a, *Rola geografii rolniczej w planowaniu obrony państwa*, Nauka a obrona państwa, Kraków, s. 72–93.

- Ormiccki W., 1937b, *Sprawa reformy rolnej na Śląsku*, Ruch Prawn., Ekonom. i Socjolog., 4, Poznań, s. 3–15.
- Prochownik A., 1962, *Rozdrobnienie gospodarstw a emigracja ze wsi. Studium wsi Piotrkowice Wielkie w pow. proszowickim*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, 10, Kraków, s. 159–174.
- Prochownik A., 1964, *Powiat proszowicki. Ziemia i ludzie*, [w:] *Ziemia proszowicka*, WAG.
- Prochownik A., 1965, *Przemiany struktury osadniczo-agrarnej wsi powiatu proszowickiego od połowy XIX.w. do 1960 roku (na wybranych przykładach)*, Dokumentacja Geograficzna, Warszawa.
- Prochownik A., 1971, *Z problematyki urbanizacji wsi podkrakowskiej (wsie powiatu krakowskiego)*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, 40, Kraków, s. 248–259.
- Prochownik A., 1975, *Rozdrobnienie gruntów w rolnictwie indywidualnym Polski. Struktura przestrzenna rolnictwa*, Biuletyn Informacyjny IG PAN, 3, Warszawa.
- Sawicki L., 1911, *Wędrowki pasterskie w Karpatach. I Sprawozdanie z posiedzeń Tow. Nauk.*, Warszawa.
- Sawicki L., 1919a, *Szalaśnictwo na Śląsku Cieszyńskim*, Mat. Antrop.-Archeol. i Etnogr., 14, 3, Kraków.
- Sawicki L., 1919b, *Szalaśnictwo na Wołoszczyźnie Morawskiej*, Mat. Antrop.-Archeol. i Etnogr., 14, 3, Kraków.
- Sawicki L., 1919c, *Szalaśnictwo w górach Żywieckich*, Mat. Antrop.-Archeol. i Etnogr., 14, 3, Kraków.
- Uliszak R., 1995, *Główne problemy produkcyjne i ekologiczne rolnictwa Unii Europejskiej*, Geografia w Szkole, 3.
- Uliszak R., 1998, *Przemiany w poziomie intensywności rolnictwa Unii Europejskiej w latach 1975–1993*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP, Prace Geograficzne, 17, 198, Kraków.
- Uliszak R., 2000a, *Polskie rolnictwo w drodze do Unii Europejskiej*, Geografia w Szkole, 4.
- Uliszak R., 2000b, *Poziom wykształcenia ludności rolniczej w gminach Polski południowo-wschodniej*, Rocznik Naukowo-Dydaktyczny AP, Prace Geograficzne, 18, 209, Kraków.
- Uliszak R., 2001, *Problemy przestrzennego i strukturalnego rozwoju rolnictwa Polski Południowej w świetle doświadczeń krajów Europy Zachodniej. Praca doktorska*, AP, Kraków.
- Werwicki A., Guzik Cz., 1971, *Struktura przestrzenna Tarnowa i otaczających go stref malejącej urbanizacji*, Przegląd Geograficzny, 43, 1–2, s. 37–59.
- Wrzosek A., 1971, *Zagadnienia użytkowania przestrzeni kraju w okresie perspektywicznym*, Biul. KPZK PAN, 66, s. 7–30.

Benicjusz GŁĘBOCKI

Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej

Uniwersytet Adama Mickiewicza

61-680 Poznań, ul. Dziegielowa 27

beni@amu.edu.pl

GEOGRAFIA ROLNICTWA W POZNAŃSKIM OŚRODKU UNIWERSYTECKIM

WSTĘP

Pierwsze prace z geografii rolnictwa w ośrodku poznańskim, podobnie jak w całej Polsce, pojawiły się w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Badania te nie miały jeszcze charakteru, który pozwalałby na jednoznaczne zaliczenie ich do geografii rolnictwa, jako dyscypliny naukowej w dzisiejszym rozumieniu. Problemy rolnictwa były przedmiotem zainteresowań geografów, ale prowadzone w tym zakresie badania nie miały charakteru wyłączności. Jeśli je podejmowano, to zawsze były swego rodzaju uzupełnieniem, bądź stanowiły margines badań, których celem było rozwiązanie różnych problemów fizyczno- i ekonomiczno-geograficznych. Geografię rolnictwa, jako samodzielną dyscyplinę naukową, uznano podczas Konferencji Geografów w Osiecznej w 1955 r. Konferencja ta, a zwłaszcza jej efekty były przełomowe dla rozwoju polskiej geografii. Geografia rolnictwa (od początku rozwoju), jako dyscyplina naukowa, w porównaniu z innymi naukami geograficznymi, nie cieszyła się dużym zainteresowaniem badaczy. W poszczególnych ośrodkach uniwersyteckich byli to pojedynczy specjaliści, którzy często nie mieli możliwości skupienia wokół siebie osób zainteresowanych problemami rolnictwa. Zainteresowania te ograniczały się często do realizacji zajęć z geografii rolnictwa bez prowadzenia badań w tym zakresie. Przyczyny tego stanu rzeczy były zróżnicowane. Geografia rolnictwa, jako dyscyplina naukowa została wyodrębniona w okresie, kiedy znaczenie rolnictwa w rozwoju kraju było deprecjonowane. Brak było tradycji badawczych, a tym samym nie dysponowała własną metodologią, czy metodami badań. Problemy, którymi zajmuje się geografia rolnictwa, wymagają od badacza szerokiego spektrum wiedzy, gdyż często ich zakres graniczy, bądź zazębia się z zainteresowaniami innych dyscyplin naukowych. Wiedza ta jest niezbędna

do wyjaśnienia przyczyn przestrzennego zróżnicowania rolnictwa, jak i procesów zachodzących w środowisku geograficznym, których sprawcą jest ta forma działalności gospodarczej.

RYS HISTORYCZNY

W ośrodku poznańskim za prekursorów geografii rolnictwa należy uznać S. Nowakowskiego, F. Barcińskiego i M. Fleszara. W ich badaniach, problemów rolnictwa, choć zajmowały one często ważne miejsce, nie można jeszcze w pełni zaliczyć do geografii rolnictwa. Opublikowane w okresie międzywojennym wyniki ich badań dotyczące rolnictwa zawsze były tylko fragmentem większych opracowań o szerszym zakresie poruszanych w nich problemów. Tym niemniej stanowiły istotny wkład do rozwoju przyszłej dyscypliny naukowej – geografii rolnictwa. Zastosowane przez nich metody badawcze stanowiły podstawę do dalszego ich doskonalenia i pogłębiania analiz problemów przestrzennych rolnictwa.

Spośród licznych prac wymienionych autorów na uwagę zasługują dwie, zaliczane w latach trzydziestych ubiegłego stulecia do najważniejszych osiągnięć geografii polskiej dotyczących problemów społeczno-gospodarczych. Pierwsza z nich, to monumentalne dzieło S. Nowakowskiego wydane w Poznaniu pt. *Geografia gospodarcza Polski Zachodniej*. Dzieło to składa się z dwóch tomów. Pierwszy z nich mający podtytuł *Środowisko geograficzne, wytwórczość roślinna* został opublikowany w 1929 r., drugi zaś o podtytule *Wytwórczość zwierzęca, przemysł rolny*, ukazał się w 1930 r. Każdy z wymienionych tomów liczy ponad 400 stron. Są bogato ilustrowane fotografiami (169), stanowiącymi niezwykle cenny materiał dokumentacyjny, ukazujący ówczesny stan i wygląd zewnętrzny wielu budynków i budowli, które z różnych przyczyn nie przetrwały próby czasu. Materiał ikonograficzny umożliwia także poznanie sposobów gospodarowania w rolnictwie. Ponadto część opisową uzupełniają mapy (123), diagramy (61) i liczne tabele. Zasięg przestrzenny dzieła obejmuje tereny byłego zaboru pruskiego (Wielkopolska i Pomorze), które po pierwszej wojnie światowej znalazły się w granicach odrodzonej Polski. Badania były prowadzone w ujęciu powiatowym. W pierwszym tomie autor scharakteryzował środowisko geograficzne, omówił problemy ludnościowe i blisko 60% jego objętości poświęcił analizie „wytwórczości roślinnej”. Cechuje ją nie tylko duża wnikliwość i szczegółowość (często schodzi do poziomu pojedynczego gospodarstwa), ale przede wszystkim nowoczesne, jak na owe czasy, ujęcie badawcze. Wiele metod zastosowanych wówczas jako nowatorskie przez S. Nowakowskiego, jest z powodzeniem w dalszym ciągu stosowanych współcześnie. S. Nowakowski zapoczątkował analizy przewozów środków produkcji dla rolnictwa (nawozy sztuczne) i produktów roślinnych (ziarna żyta). Interesowały go problemy produkcji czystej, której analizę przestrzenną przeprowadził w sto-

sunku do żyta i pszenicy. Natomiast w tomie drugim również blisko 60% jego objętości przeznaczył na analizę „wytórczości zwierzęcej”, a pozostałą na charakterystykę przemysłu rolnego, zaliczanego wówczas głównie ze względów organizacyjnych do rolnictwa. Podobnie jak w pierwszym tomie analiza jest bardzo wnikliwa, a zastosowane metody w wielu przypadkach nie straciły na aktualności. Podobnie jak w tomie pierwszym, na uwagę zasługuje analiza przewozów wybranych produktów zwierzęcych (jaja, drób) i przemysłu rolnego (mąki) z uwzględnieniem kierunków wywozu. Analizie poddano również rzadko uwzględniane w pracach geograficznych takie rodzaje działalności rolniczej, jak chów królików i zwierząt futerkowych, pszczelarstwo oraz rybołówstwo śródlądowe.

Badania S. Nowakowskiego kontynuował jego uczeń F. Barciński. W 1931 r. opublikował pracę pt. *Geografia gospodarcza województwa kieleckiego*. Ma ona charakter monografii geograficzno-gospodarczej, w której autor problemy rolnictwa analizuje w sześciu rozdziałach (wliczając rozdział poświęcony przemysłowi rolnemu). Stanowią one ok. 36% objętości całego opracowania. Pod względem metodycznym publikacja F. Barcińskiego w stosunku do prac S. Nowakowskiego wnosi niewiele nowego do rozwoju geografii rolnictwa, jako nauki. Przy okazji warto przypomnieć, że wszystkie opracowania S. Nowakowskiego powstawały przy bardzo dużym współudziale F. Barcińskiego, łącznie z ostatecznym szlifem językowym. S. Nowakowski, urodzony w Rosji, przez wiele lat przebywał w Stanach Zjednoczonych i po powrocie do Polski miał duże problemy z językiem ojczystym.

Problematykę rolnictwa F. Barciński podejmuje jeszcze w innych swych publikacjach, z których na uwagę zasługuje: *Wstęp do nauki geografii gospodarczej* (1935), mający z nich największe znaczenie dla rozwoju przyszłej geografii rolnictwa oraz *Geografia gospodarcza ogólna* (1946) i *Człowiek zmienia oblicze Ziemi* (1953).

Podejmowane przez M. Fleszara problemy rolnictwa stanowiły element jego podręczników dotyczących geografii gospodarczej świata. Podobnie, jak tego typu opracowania F. Barcińskiego, ze względu na sposób przedstawienia problemów rolnictwa, można je zaliczyć do kierunku zwanego geografiami handlową.

GLÓWNE KIERUNKI BADAWCZE

Po II wojnie światowej badania z zakresu geografii rolnictwa realizowano w pracach magisterskich pisanych pod kierunkiem F. Barcińskiego i J. Czekalskiego. Niestety wyniki tych badań nie zostały wykorzystane do opracowania ujęć syntetycznych i przekazania ich do publikacji. Również ich zainteresowania badawcze nie uzewnętrzniły się w formie znaczących publikacji. Natomiast obaj odegrali ważną rolę w wykształceniu i ukształtowaniu zainteresowań bada-

wczych swoich uczniów. W ich gronie znalazł się też autor niniejszego opracowania. Dzięki życzliwości i merytorycznemu wsparciu F. Barcińskiego mógł on rozwijać swe zainteresowania problemami polskiego rolnictwa. Z jego inicjatywy na początku swej kariery naukowej odbył krótkie staże naukowe w Warszawie, Lublinie i Krakowie, gdzie badania z zakresu geografii rolnictwa były najbardziej zaawansowane. Staże te, a zwłaszcza udział w seminariach naukowych organizowanych w Zakładzie Geografii Rolnictwa Instytutu Geografii PAN przez prof. J. Kostrowickiego sprawiły, że na początku lat sześćdziesiątych rozpoczął samodzielne badania z zakresu geografii rolnictwa w ośrodku poznańskim.

W dorobku naukowym B. Głębockiego w zakresie geografii rolnictwa wyróżnić można pięć zasadniczych nurtów badawczych. Są to:

1. struktura przestrzenna rolnictwa (jej zróżnicowanie, zmiany),
2. czynniki kształtujące produkcyjną strukturę rolnictwa,
3. przestrzenna organizacja rolnictwa,
4. przestrzenna transformacja struktury agrarnej i wielofunkcyjny rozwój wsi,
5. zróżnicowanie przestrzennego obrotu gruntami i czynniki kształtujące ich ceny.

B. Głębocki zmianami struktury przestrzennej rolnictwa zajmuje się przez cały okres swojej działalności naukowej. Są one prowadzone na różnych poziomach szczegółowości – poczynając od wsi sołeckiej, obrębu geodezyjnego, poprzez gminę, powiat, a na kraju kończąc. W ramach tego kierunku badawczego powstały m.in. prace zawierające syntetyczne ujęcia stanu rolnictwa województw: zielonogórskiego, kaliskiego, koszalińskiego, szczecińskiego, konińskiego, poznańskiego oraz gmin Stary Sącz, Skoczów i Śrem. Są to podstawowe opracowania o charakterze geograficznym i ekonomicznym dotyczące charakterystyki rolnictwa oraz jego typologii. Warto podkreślić, że prace te zaliczane są do trwałego dorobku polskiej geografii rolnictwa (Głębocki 1965, 1970, 1973).

Drugi nurt badań B. Głębockiego (1979a), dotyczący czynników kształtujących produkcyjną strukturę rolnictwa, był ściśle związany z realizacją rozprawy habilitacyjnej. Prowadzone badania miały na celu identyfikację czynników i określenie zależności, związków przestrzennych, zachodzących pomiędzy elementami rolnictwa a kształtującymi je czynnikami. W badaniach tych wykorzystano analizę kanoniczną, stanowiącą rozwinięcie regresji wielokrotnej. Metoda ta pozwoliła na zidentyfikowanie układów współzależności i ich siły. Ma to duże znaczenie w planowaniu przestrzennym, gdyż wyniki tego typu badań ułatwiają wytyczanie regionalnej polityki rolnej oraz określanie strategicznych kierunków rozwoju rolnictwa. Równocześnie badania te potwierdziły dużą przydatność analizy kanonicznej w pracach związanych z klasyfikacją typologiczną rolnictwa.

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych B. Głębocki (1979b, 1985a) podjął kompleksowe badania nad organizacją przestrzenną rolnictwa. W ramach tego nurtu opracowano podstawowe założenia metodologiczne analizy systemowej w badaniach rolnictwa, a w szczególności przestrzennej struktury organizacji tego działu gospodarki narodowej. Elementy tego nurtu badań znalazły swe miejsce także w badaniach struktury przestrzennej rolnictwa, w tym w publikacjach poświęconych województwom kaliskiemu i poznańskiemu.

Zmiany ustrojowe 1989 r. i związane z nimi przemiany gospodarcze przyczyniły się do pojawienia się w działalności B. Głębockiego (1994, 1998) nowych problemów badawczych. Powstały prace związane z restrukturyzacją rolnictwa. Ich celem było przedstawienie przemian przestrzennych, zachodzących w strukturze agrarnej Polski oraz zjawisk z nią związanych pod wpływem zmian ustrojowych i transformacji gospodarki kraju. Dobór problematyki badawczej został ściśle związany z aktualnymi potrzebami społeczno-gospodarczymi kraju, a badania prowadzone były w ramach autorskiego projektu badawczego zatwierdzonego przez Komitet Badań Naukowych.

W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych B. Głębocki podjął badania dotyczące funkcjonowania rynku nieruchomości gruntowych, ze szczególnym uwzględnieniem gruntów rolnych. Badania prowadzone są na poziomie obrębu geodezyjnego (wsi) w ramach realizacji prac magisterskich i doktorskich. Spośród nich na uwagę zasługuje zakończona w 2004 r. rozprawa doktorska B. Mackiewicz pt. *Rynek nieruchomości niezabudowanych w Poznaniu i powiecie poznańskim w latach 1995–2000*. Za największe osiągnięcie badawcze należy uznać zastosowanie przez nią metody geograficznie ważonej regresji do wyliczenia teoretycznych cen nieruchomości gruntów. Jej wyższość w porównaniu do najczęściej dotąd stosowanego modelu regresji klasycznej polega na tym, że otrzymane wyniki cechuje lepsze dostosowanie do rzeczywistości, gdyż umożliwia ona tworzenie modelu lokalnego dla każdej badanej jednostki. Dzięki temu zmniejsza się zasięg przestrzenny obszarów o niedostosowanych do rzeczywistości wartości wyliczonych. Przeprowadzone badania pozwoliły autorce na wykrycie pewnych prawidłowości przestrzennych związanych z nabywaniem gruntów.

Rozprawa doktorska B. Mackiewicz stanowi nie tylko znaczący wkład do badań związanych z przestrzenną analizą obrotu gruntami, ale ma także duże znaczenie praktyczne, gdyż zastosowane metody pozwalają na prognozowanie finansowych skutków uchwalania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a do tego niezbędna jest znajomość zachowań rynków nieruchomości w ujęciu czasowym. Rzeczoznawcy, dysponując odpowiednią bazą informacji i wykorzystując model geograficznie ważonej regresji, mogą w sposób obiektywny wyliczyć teoretyczne ceny nieruchomości, które są podstawą do dalszej wyceny gruntów.

Ważną część działalności naukowej B. Głębockiego stanowią badania o charakterze aplikacyjnym, wykonane w ramach problemów rządowych, międzyresortowych, centralnie sterowanych. Były to ekspertyzy i raporty opracowane na zlecenie różnych instytucji, a dotyczyły:

- metod badania struktury organizacji rolnictwa w systemie regionalnym,
- metodyki oceny środowiska geograficznego dla różnych form jego użytkowania,
- metodyki badania poziomu rozwoju rolnictwa w ujęciu przestrzennym dla planowania lokalizacji elektrowni jądrowych i składowisk odpadów promieniotwórczych,
- strategii przestrzennego rozwoju rolnictwa w warunkach transformacji polskiej gospodarki.

Prace B. Głębockiego mają przede wszystkim charakter empiryczny. Jednak najważniejszy w nich nie jest opis, lecz diagnoza stanu badanej rzeczywistości. Dlatego też prace te są szczególnie przydatne w kształtowaniu polityki regionalnej.

B. Głębocki kierował dwoma zbiorowymi projektami badawczymi KBN. Wyniki badań uzyskane w ramach projektu *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce* są szczególnym osiągnięciem. Kilkuletnie badania prowadzone pod kierunkiem B. Głębockiego przez zespół badaczy reprezentujących kilka ośrodków naukowych Polski zaowocowały ukazaniem się 2 publikacji – w języku polskim (1998a) i angielskim (2000a). W pracach tych przedstawiono przemiany struktury agrarnej i zjawisk z nią związanych w skali kraju, wybranych regionów i przedsiębiorstw. W realizacji tego projektu z ośrodka poznańskiego uczestniczyło kilka osób. B. Głębocki (1998b) w artykule pt. *Przemiany struktury agrarnej polskiego rolnictwa w latach 1990–1996* omówił nie tylko zmiany przestrzenne głównych składników struktury agrarnej w Polsce, ale przedstawił także procesy, które im towarzyszyły. Dotyczyło to w szczególności: powiększania się powierzchni odłogów, zmniejszania się zasobów stanowiących własność indywidualnych gospodarstw rolnych, zatrudnienia w rolnictwie, wyposażenia w ciągniki, nastawienia produkcyjnego gospodarstw i ich cech społeczno-gospodarczych. T. Kaczmarek (1998) w artykule pt. *Funkcje gospodarcze obszarów wiejskich w Polsce* przedstawił zróżnicowanie struktury gospodarczej obszarów wiejskich w aspekcie ich wielofunkcyjnego rozwoju. W swej analizie do określenia stopnia jednorodności bądź różnorodności struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich wykorzystał wskaźnik J.P. Gibbsa i W.T. Martina. Przeprowadzona analiza funkcji rolniczych i działalności pozarolniczej pozwoliła określić typy funkcjonalne gmin oraz podstawy rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich Polski. U. Kaczmarek (1998) w artykule pt. *Rozwój ubóstwa i patologii społecznych na obszarach wiejskich województwa szczecińskiego* poddała wnikliwej analizie problemy zawarte w jego tytule, a będące skutkami restrukturyzacji PGR. W przypadku

patologii społecznej obok przestępstw natury kryminalnej, przedstawiła niepokojące zjawisko narastającej liczby samobójstw, mających silne powiązanie z niezwykle trudną sytuacją społeczną ludności wsi popegeerowskich. J. Jędrzycka (Kacprzak) (1998) i A. Kołodziejczak (1998) w oddzielnych artykułach przedstawiły sposoby restrukturyzacji państwowych gospodarstw rolnych na przykładzie KPGR Manieczki i KPGO Naramowice. U. Kaczmarek i T. Kaczmarek (1998) analizując problemy przekształceń własnościowych rolnictwa w Polsce i Wschodnich Niemczech, zwrócili uwagę nie tylko na dzielące je różnice, ale także na przyczyny słabości i upadku rolnictwa uspołecznionego w obu krajach. Omówili kierunki instytucjonalno-prawne zachodzących przemian, bariery prywatyzacji oraz różne działania wspomagające.

Badania zapoczątkowane w latach 90., dotyczące transformacji struktury agrarnej oraz obrotu gruntami są obecnie kontynuowane w realizowanym pod kierunkiem B. Głębockiego kolejnym projekcie badawczym – *Struktura przestrzenna rolnictwa Polski u progu XXI wieku*. Wyniki projektu znajdują się w końcowej fazie opracowania redakcyjnego i w najbliższym czasie zostanie wydany tom pod tym samym tytułem. Opracowanie to zostało zrealizowane przy współudziale badaczy reprezentujący różne ośrodki naukowe. Przedstawione w nim zostaną najważniejsze problemy polskiego rolnictwa i związane z nimi procesy zachodzące w polskim rolnictwie.

Należy też zwrócić uwagę, że do rozwoju geografii rolnictwa w ogóle, a w odniesieniu do ośrodka poznańskiego w szczególności, przyczynili się także badacze nie związani z tą dyscypliną naukową. Choć były to zazwyczaj opracowania jednorazowe, to ich wkład do rozwoju metodologii i stosowania metod statystyczno-matematycznych w geografii rolnictwa jest znaczący. Były to przede wszystkim prace Z. Chojnickiego (1970), Z. Kamińskiego (1982) i T. Strykiewicza (1988).

Z. Chojnicki (1970) w obszernym artykule opublikowanym w Biuletynie KPZK omówił teoretyczne podstawy stosowania metod matematycznych w badaniach przestrzennych rolnictwa. Jednocześnie dokonał przeglądu dotychczas stosowanych metod i ocenił ich przydatność do badania struktury przestrzennej rolnictwa. Wychodząc z założeń teorii lokalizacji i struktury przestrzennej rolnictwa uznał, że w badaniach tych problemów jednym z istotnych sposobów ich wyjaśniania jest budowa modeli zaliczanych do dwóch podstawowych grup – modeli ekonomicznych i opisowych. Modele zaliczane do pierwszej grupy związane są z koncepcją równowagi i optymalizacji decyzji, zaś do drugiej zaliczył modele związane z systemami zależności zachodzącymi pomiędzy różnymi czynnikami lokalizacyjnymi, a strukturą rolnictwa lub jej elementami.

Z. Kamiński (1982) podjął w latach siedemdziesiątych niezwykle interesujące badania procesów przenikania i rozprzestrzeniania się innowacji rolniczych, prowadzących w efekcie do przemian jakościowych na wsi. Założył, że

jedną z form przenoszenia innowacji jest dyfuzja. Badania swe zrealizował ma przykładzie nowych i zmodernizowanych budynków inwentarskich zgłoszonych do ogólnopolskiego konkursu „Złotej Wiechy” w latach 1967–1975 na obszarze Południowej Wielkopolski. W badaniach wykorzystał metodę symulacji stochastycznej Monte Carlo. Zastosowanie tej metody umożliwiło przedstawienie w sposób zintegrowany czasową i przestrzenną zmienność dyfuzji innowacji. Posługując się tą metodą autor, dokonał rekonstrukcji procesu rozprzestrzeniania się rozpatrywanych innowacji i podjął próbę poznania mechanizmów tego procesu w ujęciu czasoprzestrzennym. Badania wykazały, że istnieje możliwość efektywnego zastosowania założeń koncepcji dyfuzji falowej w polskim rolnictwie. Poznanie uwarunkowań i mechanizmów procesów przyswajania i dyfuzji innowacji pozwala oddziaływać na ich przebieg, ma też duże znaczenie dla opracowania strategii polityki rolnej lub rozwoju obszarów wiejskich. Zaproponowana metoda daje możliwość rozwinięcia studiów prognostycznych pozwalających przewidzieć przebieg procesów innowacji. Metoda wykorzystana przez Z. Kamińskiego do analizy procesów rozprzestrzeniania się innowacji, może też znaleźć znacznie szersze zastosowanie w badaniu bardziej złożonych przemian zachodzących w rolnictwie i na obszarach wiejskich.

Praca T. Strykiewicza (1988) mieści się na pograniczu geografii rolnictwa i geografii przemysłu i z tego względu może być zaliczona do problematyki stanowiącej przedmiot zainteresowań gospodarki żywnościowej. Wyniki badań przeprowadzonych przez T. Strykiewicza stanowią istotny wkład do poznania współzależności pomiędzy lokalizacją zakładów przemysłu rolno-spożywczego a strukturą przestrzenną rolnictwa. Badaniami objął obszar byłego woj. poznańskiego. Przeprowadził nie tylko identyfikację czynników lokalizacji i funkcjonowania przemysłu rolno-spożywczego, ale podjął także próbę ich hierarchizacji w oparciu o strukturę kosztów produkcji. W swych badaniach, poza bazą surowcową najczęściej uwzględnianą przez badaczy, wziął pod uwagę jeszcze takie czynniki, jak: rynek zbytu, transport, siłę roboczą, rynek pracy i korzyści aglomeracyjne. Ponadto określił i zbadał związki przestrzenne pomiędzy rozmieszczeniem przemysłu rolno-spożywczego a przestrzenną strukturą rolnictwa i układami osadniczymi. Siłę tych związków określił wykorzystując różne metody statystyczno-matematyczne, w tym analizę kanoniczną.

Duży wkład do rozwoju geografii rolnictwa i leśnictwa w ośrodku poznańskim wniosły badania, związane z realizacją rozpraw doktorskich. Podejmowane w nich problemy i zastosowane do ich rozwiązania metody realizowały zarówno cele metodologiczne, jak i poznawcze. Prowadzone w tym zakresie badania dotyczyły różnych problemów rolnictwa i leśnictwa w skali regionalnej lub krajowej. Dotąd w ośrodku poznańskim pod kierunkiem B. Głębockiego zrealizowano sześć rozpraw doktorskich – J. Jurka (1991), U. Kaczmarek (1999), A. Kołodziejczak (2002), E. Kacprzak (2002), M. Polnej (2003a) i B. Mackiewicz (2004).

A. Kołodziejczak (2002) w swej publikacji przedstawiła wyniki badań obejmujące obszar całego kraju, a poświęcone ziemiakowi, roślinie będącej do niedawna jedną z podstawowych w polskim rolnictwie. Badania były ukierunkowane na pokazanie zmian w strukturze uprawy i produkcji ziemniaka w Polsce w okresie intensywnych przemian społeczno-gospodarczych w latach 1988–1993. Okres ten został uzupełniony w aneksie o lata 1994–1998. Autorka zidentyfikowała czynniki społeczno-gospodarcze i uwarunkowania przyrodnicze, których wpływ na zmiany zróżnicowania przestrzennego uprawy i produkcji ziemniaka był dominujący i tych, które w tym zakresie odegrały rolę drugorzędą. W badanym okresie wystąpiły bardzo wyraźne zmiany w strukturze przestrzennej uprawy i produkcji ziemniaka, a wywołała je stała tendencja ograniczania jego uprawy. Jednocześnie największe natężenie uprawy ziemniaka przesuwa się z obszarów tradycyjnie uznawanych za ziemniaczane, jakim była Wielkopolska, w kierunku południowo-wschodnim. W okresie objętym badaniami bardzo szybko zmieniał się jego znaczenie w gospodarce kraju. Proces ten rozpoczął się wprawdzie wcześniej, ale przejście do gospodarki rynkowej wyraźnie go przyspieszyło. Autorka przeprowadziła nie tylko wnikliwą analizę rozmieszczenia uprawy i produkcji ziemniaka, ale interesowały ją także kierunki wykorzystania i bilanse jego produkcji. Zidentyfikowane przy pomocy metod statystycznych warunki i czynniki pozwoliły jej na dokonanie przestrzennej typologii uprawy ziemniaka.

Z kolei E. Kacprzak (2002) przeprowadziła w ujęciu gminnym badania zmian przestrzennych i organizacyjnych sadownictwa w Polsce w latach 1988–1998. Dokonała identyfikacji warunków i czynników, które były przyczyną analizowanych przemian, dzieląc je na zmiany przestrzenno-strukturalne i organizacyjne. W tym zakresie szczególnie cenna jest analiza organizacyjnych zmian rynku owoców. Badania były prowadzone na różnych poziomach szczegółowości. Poczynając od poziomu krajowego po pojedyncze gospodarstwo sadownicze. Niezwykle cenny materiał informacyjny autorka uzyskała z ankiet przeprowadzonych w blisko tysiącu gospodarstwach sadowniczych. Zastosowane metody statystyczno-matematyczne pozwoliły na zidentyfikowanie warunków i czynników wpływających w zasadniczy sposób na zmiany w polskim sadownictwie. Każdy z uwzględnionych elementów odnoszących się do warunków przyrodniczych i czynników społeczno-ekonomicznych został niezwykle wnikliwie przeanalizowany. Do najbardziej cennych należy zaliczyć analizę rozmieszczenia sadów na tle zdegradowanych obszarów środowiska geograficznego, w tym terenów zanieczyszczonych metalami ciężkimi oraz dokonanie typologii gospodarstw sadowniczych. Cenne są również analizy odnoszące się do zmian w systemie produkcji sadowniczej i organizacji rynku owoców.

Podobnie duży wkład do rozwoju geografii rolnictwa w ośrodku poznańskim miały badania związane z realizacją rozpraw doktorskich dotyczących problemów rolnictwa lub obszarów wiejskich określonych regionów.

Zainteresowania badawcze J. Jurka (1991) związane z realizacją rozprawy doktorskiej koncentrowały się wokół przeobrażeń struktury społeczno-ekonomicznej wiejskich jednostek osadniczych w strefie podmiejskiej Poznania. W badaniach wykorzystał modele wielozmiennej analizy wariancji, dającej możliwość oceny oddziaływania czynników czasowych i przestrzennych. Zmiany struktury społeczno-ekonomicznej wsi analizował w ujęciu czasowym, przestrzennym i czasoprzestrzennym. Syntezą tych analiz było opracowanie schematu czasoprzestrzennych zmian struktury społeczno-ekonomicznej wsi w strefie podmiejskiej Poznania.

Badania J. Jurka wykazały, że rozwój społeczno-ekonomiczny wsi, powodujący ich zróżnicowanie, zależał od położenia w strefie podmiejskiej, zaś zasadnicze rozbieżności określały cechy ludnościowe. Natomiast znaczenie w tym zakresie cech rolniczych było mniejsze ze względu na ich większą przestrzenną jednorodność. W ujęciu czasoprzestrzennym zaobserwowano tendencję do koncentrycznego układu względem miasta Poznania zarówno charakteru, jak i natężenia zmian. Jednocześnie bardziej odporne na przeobrażenia okazały się wsie dysponujące korzystniejszymi warunkami przyrodniczymi dla rozwoju rolnictwa. Duży wpływ na zmiany społeczno-ekonomiczne miało też natężenie dojazdów do pracy.

U. Kaczmarek (1999), realizując rozprawę doktorską, podjęła niezwykle interesujące badania dotyczące społecznych skutków likwidacji i restrukturyzacji państwowych gospodarstw rolnych w woj. szczecińskim. We wstępie swej rozprawy autorka trafnie stwierdziła, że *„silne podporządkowanie państwowych gospodarstw rolnych systemowi nakazowo-rozdzielczemu, w warunkach przechodzenia do gospodarki rynkowej na początku lat dziewięćdziesiątych stało się podstawą wyroku dla nich jako podmiotów gospodarczych”* (Kaczmarek 1999, s. 6). Likwidacja PGR okazała się terapią szokową. PGR na niektórych obszarach były jedynymi ośrodkami aktywności gospodarczej i społecznej nie tylko dla swoich pracowników i ich rodzin, ale także dla pozostałej ludności wiejskiej. Na takich obszarach po ich likwidacji pojawiła się swoista pustka, którą zaczęły wypełniać różne negatywne zjawiska społeczne. Szczególnie ostro wystąpiły one na terenie byłego woj. szczecińskiego, charakteryzującego się najwyższym stopniem upaństwowienia rolnictwa w Polsce. Wyniki badań pozwoliły U. Kaczmarek na stwierdzenie istnienia silnych związków pomiędzy poziomem upaństwowienia a rozmiarami bezrobocia i natężeniem ubóstwa. W pracy wykazano, że negatywne skutki likwidacji PGR mają nie tylko charakter masowy, ale także trwałe. Jeszcze w końcowej fazie swych badań stwierdzała występowanie wysokiego poziomu bezrobocia strukturalnego, pogłębiające się ubóstwo, wzrastającą przestępczość oraz małą mobilność zawodową. Niezwykle cennych informacji dostarczyły badania ankietowe przeprowadzone wśród ludności popegeerowskiej. Wyniki tych badań potwierdziły, że ludność ta była kompletnie nieprzygotowana do tak szybkiej likwidacji PGR. Autorka zja-

wisko to nazwała niekompetencją cywilizacyjną ludności popegeerowskiej, przejawiającą się zanikiem etosu pracy, działaniami pozornymi i pasywnymi, lekceważeniem dobra społecznego. W podsumowaniu swej pracy, wykorzystując wyniki badań własnych, jak i innych badaczy, podjęła próbę sformułowania wskazań mogących przyspieszyć rozwiązanie nabrzmiałych problemów obszarów popegeerowskich.

W latach 90. w ośrodku poznańskim M. Polna zapoczątkowała badania w zakresie geografii leśnictwa i gospodarki leśnej. Jej badania dotyczyły funkcji produkcyjnych lasów województwa wielkopolskiego i ich zmian w wyniku transformacji gospodarki. Wyniki jej badań opublikowane w 2003 r. należy uznać za istotny i oryginalny wkład metodologiczny do rozwoju geografii leśnictwa. Należy podkreślić, że jej badania nie są incydentem jednorazowym, gdyż M. Polna nadal kontynuuje badania w zakresie geografii leśnictwa i gospodarki leśnej. We wspomnianej publikacji na tle uwarunkowań przyrodniczych i siedliskowych rozmieszczenia lasów, przeprowadziła wnikliwą analizę zmian struktury przestrzennej potencjału produkcyjnego lasów oraz zmian struktury towarowej produkcji leśnej. W pracy scharakteryzowano gospodarkę drewnem, a w szczególności organizację rynku drewna i kierunki jego dystrybucji. Sporo uwagi poświęcono różnym zagrożeniom lasów. Warto zauważyć, że analiza była prowadzona w ujęciu nadleśnictw i gmin.

PODSUMOWANIE

Reasumując należy zwrócić uwagę, że dorobek naukowy geografii rolnictwa w poznańskim ośrodku uniwersyteckim bynajmniej nie ogranicza się do zaprezentowanych – opublikowanych wyników badań. Przedstawiono tylko te publikacje, które z jednej strony charakteryzują zainteresowania badaczy poznańskiego ośrodka, a z drugiej wskazują na uprawiane kierunki badań i zachodzące w tym zakresie zmiany. W ostatnich latach pojawiły się nowe kierunki badań. W szczególności wzrosło zainteresowanie problemami demograficznymi obszarów wiejskich, prowadzone są badania dotyczące problemów agroturystyki, interesujące są wstępne wyniki badań w odniesieniu do form zbytu produktów rolniczych, a zwłaszcza organizacji i funkcjonowania rynku hurtowego. Rozwijane są też badania dotyczące obrotu gruntami i jego roli w przemianach struktury przestrzennej rolnictwa i w zagospodarowaniu przestrzennym. Prowadzone są badania przemian zachodzących w polskim rolnictwie po integracji z Unią Europejską.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

Barciński F., 1931, *Geografia gospodarcza województwa kieleckiego*, Kielecki Wydział Wojewódzki, Poznań, ss. 220.

- Barciński F., 1935, *Wstęp do nauki geografii gospodarczej*, Koło Naukowe Towarzystw Studentów Wyższej Szkoły Handlowej, Poznań, ss. 91.
- Barciński F., 1946, *Geografia gospodarcza ogólna. Streszczenie wykładów z 1945 r.*, Komitet Studentów AH, Szczecin, ss. 156.
- Barciński F., 1953, *Człowiek zmienia oblicze ziemi*, Wiedza Powszechna, Warszawa, ss. 184.
- Chojnicki Z., 1970, *Metody matematyczne i taksonomiczne w badaniach struktury przestrzennej rolnictwa*, Biuletyn KPZK, 61, s. 7–41.
- Głębocki B., 1961, *Produkcja roślinna i zwierzęca*, [w:] F. Barciński, B. Krygowski, S. Zajchowska (red.), *Województwo zielonogórskie – monografia geograficzno-gospodarcza*, Instytut Zachodni, Poznań, s. 312–402.
- Głębocki B., 1965, *Rolnictwo*, [w:] F. Barciński, B. Krygowski, S. Zajchowska (red.), *Województwo koszalińskie – monografia geograficzno-gospodarcza*, Instytut Zachodni, Poznań, s. 261–369.
- Głębocki B., 1970, *Struktura przestrzenno-ekonomiczna województwa szczecińskiego*, PTPN, Poznań, ss. 220.
- Głębocki B., 1973, *Rolnictwo województwa zielonogórskiego – struktura przestrzenna*, PWRiL, Warszawa, ss. 198.
- Głębocki B., 1974, *Naturalne warunki rozwoju rolnictwa*, [w:] K. Berliński i K. Szulflita (red.), *Produkcja roślinna woj. koszalińskiego*, Koszaliński Ośrodek Naukowo-Badawczy, Koszalin, s. 7–27.
- Głębocki B., 1979a, *Czynniki kształtujące przestrzenną strukturę produkcyjną rolnictwa*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, ss. 149.
- Głębocki B., 1979b, *Typologia rolnictwa woj. kaliskiego*, [w:] Z. Chojnicki (red.), *Struktura i funkcje układów przestrzenno-ekonomicznych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 123–130.
- Głębocki B., 1985a, *Delimitacja i analiza struktur typologicznych rolnictwa województwa poznańskiego*, [w:] T. Czyż (red.), *Metody badań struktury regionalnej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 80–99.
- Głębocki B., 1985b, *Problemy rozwoju rolnictwa województwa konińskiego*, [w:] *Człowiek i środowisko w świetle nauk przyrodniczych i społecznych na przykładzie Wielkopolski. Materiały z sympozjum naukowego*, Sprawozdania PTPN, 102, Poznań, s. 60–85.
- Głębocki B., 1986, *Rolnictwo*, [w:] R. Domański, S. Kozarski (red.), *Województwo poznańskie. Zagadnienia geograficzne i społeczno-gospodarcze*, PWN, Poznań, s. 291–364.
- Głębocki B., 1988, *Analiza związków kanonicznych w badaniach geograficzno-rolniczych*, [w:] T. Czyż (red.), *Problemy metodologiczne analizy przestrzennej w geografii społeczno-ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 105–118.
- Głębocki B., 1989, *Poziom i struktura przestrzenna rolnictwa w otoczeniu II elektrowni jądrowej „Warta”*, [w:] E. Biderman (red.), *Energetyka jądrowa – człowiek – środowisko*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 243–257.

- Głębocki B., 1992, *Organizacja przestrzenna rolnictwa indywidualnego w gminie Wolsztyn*, Zeszyty IGiPZ PAN, 9, Warszawa, s. 5–33.
- Głębocki B., 1994, *Rolnictwo w okresie transformacji – wybrane problemy*, [w:] B. Głębocki (red.), *Miasto i Gmina Stary Sącz w okresie transformacji*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań-Stary Sącz, s. 57–100.
- Głębocki B. (red.), 1998a, *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Głębocki B., 1998b, *Przemiany struktury agrarnej polskiego rolnictwa w latach 1990–1996*, [w:] B. Głębocki (red.), *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*, Poznań, s. 9–73.
- Głębocki B., 1998c, *Rolnictwo*, [w:] H. Rogacki (red.), *Miasto i Gmina Skoczów. Społeczeństwo i gospodarka w okresie przemian*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 59–112.
- Głębocki B., 1998d, *Zmiany w strukturze agrarnej województwa poznańskiego w latach 1988–1997*, [w:] *Wieś i rolnictwo w procesie integracji Polski z Unią Europejską. Wieś i rolnictwo Wielkopolski – przyjmowanie zachodnioeuropejskich dróg rozwoju, utrzymanie własnej tożsamości czy poszukiwanie innych rozwiązań. Materiały konferencji naukowej*, 1, AR, Poznań, s. 19–40.
- Głębocki B., 2000a, *Changes in the agrarian structure of Polish agriculture in the years 1990–1996*, [w:] B. Głębocki (red.), *Poland's agrarian structure in the period of political and economic transformation*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 9–74.
- Głębocki B., 2000b, *Poziom rozwoju wielofunkcyjnego obszarów wiejskich Wielkopolski*, [w:] A. Stasiak (red.), *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską*, Studia KPZK PAN, 110, Warszawa, s. 205–217.
- Głębocki B., 2000c, *Typy rolnictwa Polski*, [w:] J. Parysek, H. Rogacki (red.), *Procesy społeczno-gospodarcze w Polsce w końcu XX wieku*, Poznań, s. 7–25.
- Głębocki B., 2001, *Produkcja rolnicza*, [w:] H. Rogacki (red.), *Śrem. Przestrzeń społeczno-gospodarcza gminy*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 79–114.
- Głębocki B., 2002, *Struktura własności użytków rolnych w Polsce po 11 latach transformacji gospodarki*, *Przegląd Geograficzny*, 74, 3, s. 425–450.
- Głębocki B., 2003, *Zmiany stosunków własnościowych a możliwości rozwoju obszarów wiejskich w latach 1990–2002*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*, PTG, IGiGP UJ, Instytut Geografii AP, Kraków, s. 71–98.
- Głębocki B., Jędryczka (Kacprzak) E., 1998, *Kierunki restrukturyzacji rolnictwa województwa gorzowskiego*, [w:] J. Parysek i B. Gruchman (red.), *Uwarunkowania i kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego województwa gorzowskiego*, *Konceptje rozwoju*, 3, Poznań, s. 46–136.
- Głębocki B., Roszczewski P., 1979, *Rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo*, [w:] S. Zajchowska (red.), *Województwo kaliskie*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, s. 224–317.

- Jędrzycka (Kacprzak) E., 1998, *Restrukturyzacja byłego KPGR w Manieczkach*, [w:] B. Głębocki (red.), *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*, Poznań, s. 413–433.
- Jędrzycka (Kacprzak) E., Kaczmarek U., Kołodziejczak A., 1994, *Warunki gospodarowania w rolnictwie gminy Stary Sącz w świetle badań ankietowych indywidualnych gospodarstw rolnych*, [w:] B. Głębocki (red.), *Miasto i gmina Stary Sącz w okresie transformacji*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań-Stary Sącz, s. 101–119.
- Jędrzycka (Kacprzak) E., Kołodziejczak A., 1998, *Warunki gospodarowania w rolnictwie gminy Skoczów w świetle badań ankietowych indywidualnych gospodarstw rolnych*, [w:] H. Rogacki (red.), *Miasto i Gmina Skoczów. Społeczeństwo i gospodarka w okresie przemian*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 113–136.
- Jurek J., 1991, *Zmiany struktury społeczno-ekonomicznej wsi w strefie podmiejskiej Poznania*, UAM, Poznań, ss. 136.
- Kacprzak (Jędrzycka) E., 2002, *Zmiany przestrzenno-organizacyjne sadownictwa w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, ss. 214.
- Kaczmarek T., 1998, *Funkcje gospodarcze obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*, Poznań, s. 75–101.
- Kaczmarek U., 1998, *Rozwój ubóstwa i patologii społecznych na obszarach wiejskich województwa szczecińskiego*, [w:] B. Głębocki (red.), *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*, Poznań, s. 335–351.
- Kaczmarek U., 1999, *Społeczne skutki restrukturyzacji Państwowych Gospodarstw Rolnych w województwie szczecińskim*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, ss. 150.
- Kaczmarek U., Kaczmarek T., 1998, *Problemy przekształceń własnościowych rolnictwa w Polsce i Wschodnich Niemczech*, [w:] B. Głębocki (red.), *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*, Poznań, s. 447–458.
- Kamiński Z., 1982, *Przestrzenna dyfuzja innowacji rolniczych*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, ss. 115.
- Kołodziejczak A., 1998, *Restrukturyzacja byłego kombinatu Państwowych Gospodarstw Ogrodniczych Naramowice*, [w:] B. Głębocki (red.), *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*, Poznań, s. 435–446.
- Kołodziejczak A., 2001, *Warunki gospodarowania w rolnictwie gminy Śrem w świetle badań ankietowych indywidualnych gospodarstw rolnych*, [w:] H. Rogacki (red.), *Śrem. Przestrzeń społeczno-gospodarcza gminy*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 114–127.
- Kołodziejczak A., 2002, *Struktura przestrzenna upraw i produkcji ziemniaka w Polsce w okresie przemian społeczno-gospodarczych w latach 1988–1993*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań, ss. 172.

- Kołodziejczak A., 2003, *Rola rolnictwa w perspektywie rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 4, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 57–66.
- Mackiewicz B., 2004, *Rynek nieruchomości niezabudowanych w Poznaniu i pow. poznańskim w latach 1995–2000*, UAM, Poznań.
- Nowakowski S., 1929, *Środowisko geograficzne, wytwórczość roślinna*, [w:] *Geografia gospodarcza Polski Zachodniej*, 1, Wydawnictwo Magistratu St. Miasta Poznania, Poznań, ss. 436.
- Nowakowski S., 1930, *Wytwórczość zwierzęca, przemysł rolny*, [w:] *Geografia gospodarcza Polski Zachodniej*, 2, Wydawnictwo Magistratu St. Miasta Poznania, Poznań, ss. 403.
- Polna M., 2003a, *Funkcje produkcyjne lasów województwa wielkopolskiego*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, ss. 195.
- Polna M., 2003b, *Zmiany w zalesieniu prywatnych gruntów rolnych w Polsce*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*, PTG, IGiP UJ, Instytut Geografii AP, Kraków, s. 163–175.
- Stryjakiewicz T., 1988, *Czynniki lokalizacji i funkcjonowania przemysłu rolno-spożywczego oraz jego struktura przestrzenna w regionie poznańskim*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, ss. 235.
- Świderski A., 2002, *Obrót nieruchomościami gruntowymi w wybranych gminach województwa wielkopolskiego*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*, PTG, IGiP UJ, Instytut Geografii AP, Kraków, s. 191–206.

Jerzy MOŚCIBRODA, Wiesława SOBCZYK
Instytut Nauk o Ziemi, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
20-718 Lublin, al. Kraśnicka 2cd
jmosci@biotop.umcs.lublin.pl

BADANIA NAUKOWE Z ZAKRESU GEOGRAFII ROLNICTWA W OŚRODKU LUBELSKIM

WPROWADZENIE

Początki badań z zakresu geografii rolnictwa w lubelskim ośrodku naukowym sięgają lat międzywojennych i mają związek z działalnością naukową niektórych profesorów i wykładowców Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz funkcjonującej w ramach tego Uniwersytetu Katedry Geografii Gospodarczej, którą w latach 1929–1939 kierował W. Krzyżanowski. Dorobek publikacyjny z tego okresu jest jednak skromny i został już, przy innej okazji, omówiony przez R. Jeduta (1994c). Rozwój badań geograficzno-rolniczych po II wojnie światowej związany jest zaś przede wszystkim z nowo powstałym ośrodkiem geograficznym w ramach utworzonego wówczas (1944) Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, w tym szczególnie z Katedrą Geografii Ekonomicznej (obecnie Zakładem), której początki działalności sięgają 1949 r. Dorobek tego właśnie ośrodka zostanie poniżej pokrótce omówiony.

Należy jednak podkreślić, że badania dotyczące różnych aspektów rolnictwa, cechujące się wysokim poziomem merytorycznym i nierzadko wyraźnym geograficznym ukierunkowaniem treści, wykonywane są na Wydziale Ekonomicznym UMCS w Lublinie, a także w innych naukowych placówkach i instytucjach Lublina i Lubelszczyzny. Po długim okresie przerwy zostały one wznowione w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Przede wszystkim jednak wymienić należy lubelską Akademię Rolniczą oraz puławski Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa, których dorobek naukowy, zwłaszcza w zakresie przyrodniczych uwarunkowań rozwoju rolnictwa, należy uznać za szczególnie wartościowy. Dotyczy on jednak głównie ekonomiki rolnictwa i gleboznawstwa, a tylko niektóre z prac powstałych w tych ośrodkach zaliczyć można do dorobku z zakresu geografii rolnictwa.

GŁÓWNE KIERUNKI BADAWCZE

KARTOGRAFICZNA PREZENTACJA ZAGADNIĘŃ ROLNICZYCH

W pierwszych powojennych latach powstawania i rozwijania się lubelskiego ośrodka geograficznego UMCS wyraźnie dominowały badania dotyczące zagadnień fizyczno-geograficznych. Z dziedziny społeczno-ekonomicznej pewnym powodzeniem cieszyły się jeszcze badania dotyczące osadnictwa i ludności.

Sytuacja ta uległa jednak zmianie po powstaniu Katedry Geografii Ekonomicznej w 1949 r. i powierzeniu jej kierownictwa F. Uhorczakowi. Jego wieloletnie związki z instytucjami planowania gospodarczego oraz zainteresowania kartografią sprawiły, że w kierowanej przez niego placówce realizowane były głównie prace o charakterze kartograficznym. W dziedzinie geografii rolnictwa zaowocowały one przede wszystkim *Przeglądową mapą użytkowania ziemi*, opracowaną dużym nakładem czasu w pierwszej połowie lat 50. Pierwszym opublikowanym efektem tej pracy była mapa użytkowania ziemi województwa lubelskiego w skali 1:300 000, która drukiem ukazała w 1951 r. (Uhorczak 1951). Mapa dla obszaru całej Polski w skali 1:1 000 000 wydana została w 1957 r. (Uhorczak 1957), zaś tekst objaśniający zasady jej opracowania dopiero w 1969 r. (Uhorczak 1969). To duże dzieło kartograficzne, składające się z 21 map ukazujących wyróżnione formy użytkowania ziemi indywidualnie bądź też w różnych ich kombinacjach spotkało się z dużym zainteresowaniem, ale też i krytyką. Zastrzeżenia budziło uproszczenie sposobu ujęcia zagadnienia, ograniczonego do wydzielenia sześciu głównych form użytkowania ziemi, a także przestarzałość źródłowych materiałów kartograficznych, pochodzących z okresu międzywojennego. W tym okresie opublikowane zostały również inne mapy, które określić można mianem pochodnych od mapy użytkowania ziemi (Uhorczak 1955; Uhorczak, Kozłowski 1960), a także kilkanaście map (głównie statystycznych) ilustrujących wybrane zagadnienia rolnictwa w skali świata, stanowiące ilustracje kartograficzne II tomu Geografii Powszechnej PWN (Uhorczak 1963).

REGIONALIZACJA ROLNICTWA

Wyraźne rozszerzenie zakresu tematycznego badań geograficzno-rolniczych, realizowanych w ośrodku lubelskim nastąpiło w latach 60. i 70. Było ono w dużym stopniu zasługą J. Ernsta, który w 1964 r. objął kierownictwo Katedry Geografii Ekonomicznej UMCS. Jego zainteresowania naukowe wyniesione z okresu lwowskiego sprawiły, że ważnym kierunkiem badań geograficzno-rolniczych, rozwijanych wówczas w Zakładzie, stała się regionalizacja rolnictwa. Szczególna uwaga została zwrócona na metodyczne aspekty regionalizacji,

w tym zwłaszcza na konstruowanie, doskonalenie i praktyczną weryfikację matematyczno-statystycznych procedur wyznaczania regionów rolniczych (Ernst 1966, 1967; Jedut 1964, 1970, 1971ab, 1973a). Ważną cechą tych prac, zwłaszcza R. Jeduta, było poszukiwanie rozwiązań optymalizujących i obiektywizujących rezultaty postępowania badawczego oraz przywiązywanie dużej wagi do wyczerpującej charakterystyki wydzielonych regionów rolniczych. W poszczególnych pracach regiony wydzielane były w oparciu o różne zestawy cech, odnoszących się do form użytkowania ziemi oraz elementów produkcji roślinnej i zwierzęcej. W ujęciu terytorialnym dotyczyły one przede wszystkim obszaru woj. lubelskiego. Powszechnie stosowane były następujące metody statystyczno-matematyczne:

- metoda współmierności, zaproponowana przez J. Ernsta,
- metoda względnych odchyień, autorstwa J. Ernsta,
- metoda względnego uprzywilejowania, opracowana przez R. Jeduta jako zmodyfikowana wersja poprzedniej metody J. Ernsta,
- metoda diagramu Czekanowskiego (różnic przeciętnych),
- metoda dendrytu wrocławskiego,
- metoda drzewa połączeń,
- inne metody taksonomiczne.

UŻYTKOWANIE ZIEMI

Do najbardziej wartościowych opracowań pochodzących z lat 60. zaliczyć należy pracę poświęconą ocenie rolnictwa Polesia Lubelskiego oraz jego szans rozwojowych związanych z oddanym już wówczas do użytku Kanałem Wieprz-Krzna (Uhorczak, Szczepanik 1963), a także obszerne opracowanie dotyczące użytkowania ziemi i rolnictwa świata (Uhorczak 1963). Warto przy tym podkreślić, że w tej ostatniej pracy zastosowany został nowy rodzaj diagramu strukturalnego, ułatwiającego wizualne wyróżnienie typów (tzw. typogram), który w odniesieniu do typologii rolnictwa był później stosowany przez niektórych autorów spoza Lublina.

Kontynuacja badań nad użytkowaniem ziemi nastąpiła głównie w latach 80. Prowadzono dalsze prace nad mapami w skalach przeglądowych (Gurba 1982), ale rozwijano także elementy nowe. Ważną rolę odegrała przede wszystkim instrukcja sporządzania szczegółowej mapy użytkowania ziemi opracowana przez R. Jeduta (1983), w której wykorzystane zostały doświadczenia innych krajowych ośrodków naukowych zajmujących się wielkoskalowym kartowaniem użytkowania ziemi. W wyniku tych prac powstał szczegółowy materiał źródłowy, który posłużył do zredagowania kilku wartościowych prac dotyczących użytkowania ziemi i racjonalizacji zagospodarowania przestrzeni rolniczej na obszarze Lubelskiego Zagłębia Węglowego (Jedut 1984a, 1989c,

1991ab; Antoszek 1991a). Przedmiotem badań nad użytkowaniem ziemi były również tak zwane tereny wolne (czyli użytki rolne, lasy, nieużytki, tereny rekreacyjne itp.) w miastach województwa lubelskiego (Antoszek 1993d). W ramach tej problematyki badawczej powstały również prace dotyczące szczegółowej charakterystyki poszczególnych kategorii użytkowania ziemi (Jedut 1984c).

Innym kierunkiem badań w geografii rolnictwa, rozwijanym w Zakładzie Geografii Ekonomicznej były opracowania dotyczące struktury agrarnej. Zwrócono w nich uwagę przede wszystkim na jej znaczne zróżnicowanie na obszarze woj. lubelskiego (Jedut 1992d), a także na procesy zmian struktury agrarnej (Jedut 1994b). Przedmiotem analizy były też przekształcenia własnościowe w rolnictwie w województwie chełmskim i zamojskim (Jedut 1998e).

UWARUNKOWANIA PRODUKCJI ROLNICZEJ

Znaczny udział w badaniach ośrodka lubelskiego stanowią także prace dotyczące uwarunkowań przyrodniczych produkcji rolniczej. Problematyka ta rozważana była zarówno w opracowaniach o charakterze kompleksowym, uwzględniających różne aspekty funkcjonowania rolnictwa (Jedut 1987b, 1994a), jak też w pracach, w których stanowiła ona dominujący wątek analizy. Większość tych ostatnich dotyczy obszaru Polesia Lubelskiego, w tym w szczególności Lubelskiego Zagłębia Węglowego (Antoszek 1987, 1990, 1991a; Jedut 1989c, 1990b, 1991ab, 1993a). W niektórych pracach z tego kierunku zastosowano ilościowe metody oceny wpływu warunków przyrodniczych na produkcję roślinną (Sobczyk 1977) dla obszaru całego kraju. Należy tu wspomnieć również o wkładzie wniesionym przez przedstawicieli dyscyplin fizycznogeograficznych w badania dotyczące klimatycznych uwarunkowań rolnictwa (Zinkiewicz 1969; Michna 1975; Paczos 1988; Kaszewski 1995), dostępności do wody (Burlikowska 1973, 1974, 1995) oraz wpływu warunków przyrodniczych na rozwój krajobrazów rolniczych (Wojtanowicz 2002, 2003).

Spośród warunków pozaprzyrodniczych analizowano najczęściej ludność rolniczą: zmiany zachodzące w jej rozmieszczeniu i stopniu koncentracji (Barwińska 1972; Jedut 1973b, 1974, 1977a; Flaga 2002), strukturę demograficzną (Barwińska 1973), a także przestrzenne zróżnicowanie struktury społeczno-zawodowej społeczności wiejskiej i jej zmiany zachodzące w wyniku przemian gospodarczych, zwłaszcza w strefach oddziaływania zakładów przemysłowych (Jedut 1992c). Przedmiotem rozważań były również zagadnienia dotyczące zróżnicowania warunków życia ludności wiejskiej województwa lubelskiego (Sobczyk 1997) i barier edukacyjnych młodzieży wiejskiej jako ważnego czynnika hamującego rozwój wsi i rolnictwa (Antoszek, Sobczyk 2002; Flaga, Wesołowska 2002). Pozaprzyrodnicze uwarunkowania produkcji rolniczej analizo-

wane były również poprzez ocenę transportu rolniczego w warunkach polskich (Jedut 1992a), nawożenia mineralnego (Ernst 1974) oraz zmian zachodzących w infrastrukturze wiejskiej, zwłaszcza wodociągowej (Kołodzyńska-Gawrysiak 2002).

PRODUKCJA ROLNICZA

Kolejną grupę tworzą prace dotyczące charakterystyki produkcji rolniczej. Pewną ich część stanowią przykłady szerszej analizy, w której produkcja rolna była jednym z elementów badań. Prace te odnosiły się nie tylko do Lubelszczyzny i Polski (Jedut 1981, 1985a, 1987b, 1990a; Antoszek, Jedut, Świć 1990; Antoszek 1994b), ale także świata (Kozysa 1978; Sobczyk, Świć 1989; Jedut 1989b).

Produkcja rolnicza analizowana była także według jej działów. Charakterystyczna przy tym jest przewaga prac z zakresu produkcji roślinnej nad tymi, które dotyczą produkcji zwierzęcej. Spośród prac poświęconych produkcji roślinnej należy wyróżnić opracowania poruszające problematykę uprawy warzyw w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem województwa lubelskiego wykonywane przez J. Antoszek w latach 80. Stosując metodę koncentracji oraz metodę względnych odchyień udokumentowała ona występowanie dużego zróżnicowania przestrzennego uprawy warzyw gruntowych w Polsce, a także jej struktury gatunkowej. Wykazano, że w geograficznym rozmieszczeniu uprawy tej grupy roślin zachodzi wyraźna koncentracja przestrzenna w strefach żywicielskich miast. Dokonano delimitacji stref podmiejskich i na ich obszarze analizowano szczegółowo strukturę upraw warzyw gruntowych (Antoszek 1982b, 1984ab, 1987, 1992b). Wykonywane były również analizy rozmieszczenia uprawy niektórych owoców (Antoszek 1991b), a także roślin przemysłowych (Świć 1990, 1992). Z innych zagadnień dotyczących produkcji roślinnej wymienić należy opracowanie analizujące uprawę manioku na świecie (Berger 1977).

Oddzielną grupę tworzą prace, w których analiza produkcji zwierzęcej stanowiła zasadniczy wątek rozważań geograficzno-rolniczych. Należą do niej opracowania Z. Szyszko, które przedstawiają charakterystykę hodowli bydła w Polsce na tle zróżnicowanej bazy paszowej (Szyszko 1976). Do tematyki dotyczącej produkcji rolnej należą również prace analizujące intensywność zarówno produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej (Antoszek, Sobczyk 1992; Antoszek 1993c).

Wątkiem dodatkowym, charakteryzującym produkcję rolną w województwie lubelskim są opracowania na temat jej związku z przetwórstwem rolno-spożywczym. Ukazują one przede wszystkim integrację przestrzenną przetwórstwa owocowo-warzywnego z jego bazą surowcową na terenie województwa lubelskiego (Jedut 1984bcd, 1985bc, 1992b) i w Polsce (Antoszek, Świć 1983).

POZOSTAŁE ZAGADNIENIA BADAWCZE

Kolejnym kierunkiem badań geograficzno-rolniczych prowadzonych w ośrodku lubelskim była tematyka wyżywienia ludności. Rozważania dotyczące tego zagadnienia zapoczątkowane zostały przez J. Ernsta na przełomie lat 60. i 70. (Ernst 1969b, 1971). Ich kontynuatorem był zaś przede wszystkim R. Jedut, który tematyce tej poświęcił kilka wartościowych artykułów. Ukazują one problem wyżywienia ludności w kontekście nierównomierności tempa przyrostu ludności i produkcji żywności w różnych regionach świata, nasilania się niekorzystnych zjawisk ekologicznych, uwarunkowań historyczno-kulturowych, nowych tendencji w rolnictwie światowym i postępu w rolniczych technologiach wytwórczych (Jedut 1987a, 1988b, 1989b). W ramach tej tematyki, na podstawie materiałów FAO, przeanalizowano przestrzenne zróżnicowanie poziomu i struktury spożycia białka (Jedut 1988a) i tłuszczu (Jedut 1989a) oraz ukazano ważniejsze kierunki zmian w zakresie zaspokajania potrzeb żywnościowych ludności świata (Jedut 1991c).

W latach 90. włączono się również do analizy ważnego i aktualnego dla całej Polski zagadnienia dotyczącego restrukturyzacji rolnictwa, zwłaszcza na obszarze województwa lubelskiego (Antoszek 1993b) i zamojskiego (Antoszek 1995). Zwrócono uwagę na przemiany strukturalne rolnictwa w makroregionie środkowo-wschodnim (Antoszek 1997, 1998ac), a zwłaszcza na problemy restrukturyzacji Państwowych Gospodarstw Rolnych (Antoszek 1994a; Jedut 1994e). Opracowaniem przybliżającym częściowo aktualny stan przemian w rolnictwie w okresie transformacji jest praca, w której przedstawiono zmiany w strukturze zasiewów w województwie lubelskim w okresie 1988–2000 (Sobczyk 2002). Ważnym zagadnieniem analizowanym w niektórych pracach były nowe wyzwania i zadania rolnictwa wynikające ze zbliżającego się akcesu Polski do Unii Europejskiej (Jedut 1998d; Pulikowski 2002) oraz szanse rozwoju wsi i rolnictwa w strefie pogranicza polsko-ukraińskiego (Jedut 1993; Górz, Jedut 2000).

Na uwagę zasługują również badania dotyczące rolnictwa ekologicznego. W ramach tego kierunku powstały prace analizujące problemy jego rozwoju, a zwłaszcza warunki lokalizacji rolnictwa ekologicznego na terenie kraju i województwa lubelskiego (Jedut 1993ab, 1995a, 1998a). Zwrócono też uwagę na perspektywy rozwoju tego typu rolnictwa w Polsce (Jedut 1998b) oraz na przemiany rolnictwa obszarów chronionych na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim (Antoszek 1993a). Analizowano także znaczenie gospodarstw ekologicznych na terenie Mazowsza (Jedut 1997a). Przedmiotem badań były również związki pojedynczego gospodarstwa rolnego ze środowiskiem geograficznym na obszarze Polesia Lubelskiego (Jedut 1993a).

Ważnym kierunkiem badań realizowanych w Zakładzie Geografii Ekonomicznej od lat 90. jest problematyka zrównoważonego rozwoju obszarów wiej-

skich. W ramach tej grupy opracowań zajmowano się przede wszystkim przemianami zachodzącymi w rolnictwie, rozwijanym przy założeniu rozwoju zrównoważonego (Antoszek 1998b, 2000, 2002).

Do dorobku ośrodka lubelskiego w zakresie geografii rolnictwa trzeba zaliczyć także prace pełniące funkcje dydaktyczno-naukowe. Wymienić tu można chociażby opracowanie *Przewodnika do ćwiczeń z geografii rolnictwa* (Jedut, Sobczyk 1982), zawierającego szczegółowe prezentacje 12 tematów ćwiczeń wraz z wprowadzeniem teoretycznym oraz matematycznymi i graficznymi przykładami zastosowań proponowanych do realizacji danego ćwiczenia metod geograficzno-rolniczych. W ramach tej grupy prac powstały również materiały pomocnicze dla nauczycieli, obejmujące zakres problematyki z geografii rolnictwa (Jedut 1977b).

PODSUMOWANIE

Przedstawiona powyżej analiza dorobku naukowego ośrodka lubelskiego z zakresu geografii rolnictwa wskazuje na dużą różnorodność tematyczną, przestrzenną i metodyczną powstałych tu opracowań. Zdecydowana większość z nich zrealizowana została w Zakładzie Geografii Ekonomicznej Instytutu Nauk o Ziemi UMCS. Autorzy podejmowali najbardziej istotne wątki merytoryczne, włączając się w problematykę naukową, aktualną w Polsce i na świecie. Szczególne miejsce wśród analizowanej tematyki badawczej miał kierunek regionalizacji rolniczej. Cennym wkładem było zwłaszcza opracowanie trzech nowych metod delimitacji regionów geograficzno-rolniczych, których autorami byli J. Ernst (metoda względnych odchyżeń i metoda współmierności) oraz R. Jedut (metoda względnego uprzywilejowania).

Ważnym kierunkiem rozwijanym w ramach badań geograficzno-rolniczych była tematyka dotycząca użytkowania ziemi. Obok znanych w Polsce map użytkowania ziemi F. Uhorczaka, na uwagę zasługuje także duża grupa prac poświęconych szczegółowym analizom struktury użytkowania ziemi w różnych regionach Lubelszczyzny. Warto podkreślić, iż cechą wyróżniającą dużej części analiz geograficzno-rolniczych powstałych w ośrodku lubelskim i odnoszących się do Lubelszczyzny był ich związek z praktyką. Diagnozowano w nich nie tylko stan aktualny, ale starano się ocenić szanse i perspektywy rozwoju regionu, nakreślane w studiach i planach zagospodarowania przestrzennego. Tym praktycznym ukierunkowaniem cechowały się zwłaszcza prace odnoszące się do obszaru Polesia i Lubelskiego Zagłębia Węglowego. Oprócz zagadnień dotyczących użytkowania ziemi badania te dotyczyły także struktury agrarnej oraz przyrodniczych i pozaprzyrodniczych uwarunkowań produkcji rolnej.

Warto też podkreślić znaczny dorobek dydaktyczny Zakładu Geografii Ekonomicznej UMCS. Wyraża się on powstaniem ponad 140 prac magisterskich

z zakresu geografii rolnictwa, stanowiących około ¼ ogółu wykonanych tu prac magisterskich. Zróżnicowana problematyka i obszar badań prac magisterskich dotyczących geografii rolnictwa nawiązywały do zakresu tematycznego i przestrzennego badań naukowych realizowanych w ośrodku lubelskim. Do ważnych osiągnięć należy zaliczyć także 5 prac doktorskich o tematyce geograficzno-rolniczej.

Większość badań geograficzno-rolniczych zrealizowanych w ostatnich kilkunastu latach nawiązywała do przemian politycznych i społeczno-gospodarczych, jakie miały miejsce w Polsce po roku 1989. Postępujący proces lokalizacji działalności pozarolniczej na wsi sprawił, że uległa ona przekształceniom strukturalnym, stając się obszarem wielofunkcyjnym. Dlatego też obecne jak i zapewne przyszłe kierunki badań geograficzno-rolniczych w mniejszym stopniu koncentrować się będą na problematyce zmian zachodzących w samej produkcji rolniczej, w większym zaś na efektach postępujących przeobrażeń społecznych i gospodarczych na obszarach wiejskich.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

- Antoszek J., 1982a, *Podmiejskie strefy upraw warzyw gruntowych w Polsce. Metodyczne próby ich określenia i oceny*, Streszczenia prac habilitacyjnych i doktorskich 1980, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 55–58.
- Antoszek J., 1982b, *Regionalizm uprawy warzyw gruntowych w Polsce na podstawie metody koncentracji*, Czasopismo Geograficzne, 53, 2, Wrocław, s. 179–186.
- Antoszek J., 1984a, *Metodyczne próby określenia podmiejskich stref upraw warzyw gruntowych w Polsce*, Annales UMCS, B, 39, 16, s. 315–330.
- Antoszek J., 1984b, *Próby metodyczne przestrzennej charakterystyki uprawy warzyw gruntowych w Polsce*, Biuletyn LTN, Geografia, 26, 1–2, Lublin, s. 63–67.
- Antoszek J., 1987, *Uprawa warzyw gruntowych na rolniczym obszarze Lubelskiego Zagłębia Węglowego w latach 1978–1984*, Czasopismo Geograficzne, 68, 1, Wrocław, s. 57–66.
- Antoszek J., 1991a, *Rolnicze użytkowanie ziemi na obszarze Lubelskiego Zagłębia Węglowego*, Wiadomości Statystyczne, 4, GUS, Warszawa, s. 24–26.
- Antoszek J., 1991b, *Koncentracja uprawy truskawek w Polsce*, Wiadomości Statystyczne, 9, GUS, Warszawa, s. 33–35.
- Antoszek J., 1992b, *Uprawa warzyw gruntowych w województwie lubelskim*, Wiadomości Statystyczne, 8, GUS, Warszawa, s. 22–24.
- Antoszek J., 1993a, *Przemiany rolnictwa obszarów chronionych na przykładzie Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego*, [w:] M. Śmigielska, J. Falkowski (red.), *Rolnictwo na obszarach wielofunkcyjnych*. Materiały X Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Kielce, s. 13–15.
- Antoszek J., 1993b, *Zmiany wybranych struktur rolniczych w województwie lubelskim*, [w:] J. Falkowski (red.), *Restrukturyzacja obszarów wiejskich Polski (ze szcze-*

- gólnym uwzględnieniem stref podmiejskich), Materiały IX Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Łódź, s. 140–145.
- Antoszek J., 1993c, *Produkcja roślinna i zwierzęca w województwie lubelskim*, Wiadomości Statystyczne, 10, GUS, Warszawa, s. 32–34.
- Antoszek J., 1993d, *Użytkowanie terenów wolnych w miastach województwa lubelskiego*, Czasopismo Geograficzne, 64, 3–4, Wrocław, s. 317–327.
- Antoszek J., 1994a, *Niektóre problemy restrukturyzacji państwowych gospodarstw rolnych w makroregionie środkowowschodnim*, [w:] J. Falkowski (red.), *Restrukturyzacja państwowych gospodarstw rolnych w świetle doświadczeń ogólnokrajowych*. Materiały XI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Koszalin, s. 202–211.
- Antoszek J., 1994b, *Zróżnicowanie strukturalne i przestrzenne rolnictwa województwa lubelskiego*, Annales UMCS, B, 49, 19, s. 268–285.
- Antoszek J., 1995, *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich regionu zamojskiego*, [w:] J. Falkowski, M. Kluba (red.), *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich Polski*. Materiały XII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego oraz 44 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Toruń, s. 7–14.
- Antoszek J., 1997, *Przemiany strukturalne rolnictwa w makroregionie środkowowschodnim*, [w:] *Przyrodnicze i społeczne walory Mazowsza w dobie restrukturyzacji*. Wystąpienia 46 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Rynia, s. 265–266.
- Antoszek J., 1998a, *Struktura ludności wiejskiej w świetle przemian społeczno-gospodarczych wsi*, [w:] *Geografia w kształtowaniu i ochronie środowiska oraz transformacji gospodarczej regionu górnośląskiego*. Materiały 47 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Sosnowiec, s. 239–240.
- Antoszek J., 1998b, *Przemiany rolnictwa w warunkach rozwoju zrównoważonego (w aspekcie badań strukturalnych)*, [w:] *Geografia w kształtowaniu i ochronie środowiska oraz transformacji gospodarczej regionu górnośląskiego*. Materiały 47 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Sosnowiec, s. 336–337.
- Antoszek J., 1998c, *Gospodarka na obszarach wiejskich Lubelszczyzny w warunkach integracji Polski z Unią Europejską (na przykładzie wybranych gmin)*, [w:] R. Sasimowski, R. Rudnicki (red.), *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich (strategia ekorozwoju w warunkach integracji z Unią Europejską)*. Materiały XV Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Białystok-Toruń, s. 29–33.
- Antoszek J., 2000, *Uwarunkowania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich województwa lubelskiego (ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego)*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego*. Materiały XVI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Lublin, s. 8–16.
- Antoszek J., 2002, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju i możliwości jej wdrożenia na obszarach wiejskich Lubelszczyzny (w świetle badań ankietowych)*, Annales UMCS, B, 57, s. 193–210.

- Antoszek J., Jedut R., 1990, *Rolnictwo i rekreacja a problemy ekologiczne Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego ze szczególnym uwzględnieniem okolic jeziora Piaseczno*, [w:] *Obszary problemowe rolnictwa Polski ze szczególnym uwzględnieniem regionu lubelskiego. Materiały VI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, UMCS, Lublin, s. 81–89.
- Antoszek J., Jedut R., Swiś H., 1990, *Problematyka geograficzno-rolnicza środkowo-wschodniej Lubelszczyzny*, [w:] R. Jedut (red.), *Obszary problemowe rolnictwa Polski ze szczególnym uwzględnieniem regionu lubelskiego*, Lublin, s. 90–104.
- Antoszek J., Sobczyk W., 1992, *Intensywność rolnictwa w województwie lubelskim*, *Wiadomości Statystyczne*, 7, GUS, Warszawa, s. 23–25.
- Antoszek J., Sobczyk W., 2002, *Bariery dostępu do edukacji młodzieży wiejskiej Zamojszczyzny w aspekcie aktywizacji gospodarczej regionu*, [w:] *Spoleczne problemy wsi*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 2, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 95–105.
- Antoszek J., Swiś H., 1983, *Zróżnicowanie przestrzenne przemysłu owocowo-warzywnego w Polsce*, *Annales UMCS*, B, 38, 13, s. 243–258.
- Barwińska L., 1972, *Rozmieszczenie ludności rolniczej*, [w:] *Województwo lubelskie. Rejonizacja produkcji rolniczej*, 2, WRN, Wojewódzka Pracownia Planów Regionalnych, Wydział Rolnictwa i Leśnictwa, Lublin, s. 160–168.
- Barwińska L., 1973, *Sytuacja demograficzna wsi lubelskiej na tle Polski 1960–1970*, WUS, Lublin, ss. 30.
- Berger J., Maksymiuk A., 1977, *Uprawa manioku na świecie*, *Czasopismo Geograficzne*, 48, 3, s. 289–298.
- Burlikowska I., 1973, *Problem wody dla wsi Działów Grabowieckich*, *Przegląd Geograficzny*, 43, 3, s. 373–379.
- Burlikowska I., 1974, *Zaopatrzenie w wodę wsi województwa lubelskiego*, *Dokumentacja Geograficzna*, 1, IGiPZ PAN, Warszawa, ss. 99.
- Burlikowska I., 1995, *Znaczenie płytkich wód podziemnych w pokryciu potrzeb wodnych wsi centralnej części Wyżyny Lubelskiej*, [w:] *Człowiek i środowisko. Materiały 44 Zjazdu PTG*, Toruń, s. 85–89.
- Ernst J., 1964, *Alcuni metodi per la regionalizzazione geoeconomica*, [w:] *Conferenza tenuta presso la Facolta di Economia e Commercio dell'Universita di Roma*, s. 10.
- Ernst J., 1966, *Niektóre metody określania regionów geograficzno-rolniczych*, *Annales UMCS*, B, 21, Lublin, s. 1–26.
- Ernst J., 1967, *Regioni geoagricole e metodi per la loro delimitazione*, *Annali della Facolta di Economia e Commercio dell'Universita degli Studi di Bari*, 22, Cacucci Editore, Bari, ss. 29.
- Ernst J., 1969a, *Dynamika zmian struktury głównych upraw w Europie w latach 1935–1963*, *Czasopismo Geograficzne*, 48, 1, Wrocław, s. 27–43.
- Ernst J., 1969b, *Dynamika zmian produkcji rolnej i hodowlanej na tle przyrostu ludności na świecie*, *Annales UMCS*, B, 24, 5, s. 196–220.

- Ernst J., 1971, *La dinamica della produzione agricola e dell'allevamento nel quadro degli sviluppi demografici mondiali*, Estratto dal Nitiziario di Geografia Economica, Numero speciale, Scritti in onore di Ferdinando Milone, Roma, s. 17–31.
- Ernst J., 1974, *Wzrost produkcji i zużycia nawozów mineralnych na świecie w latach 1961–1970*, Annales UMCS, B, 29, s. 3–21.
- Flaga M., 2002, *Zmiany zaludnienia na obszarach wiejskich województwa lubelskiego po 1989 r.*, Annales UMCS, B, 57, s. 211–133.
- Flaga M., Wesołowska M., 2002, *Warunki kształcenia dzieci i młodzieży na obszarach wiejskich województwa lubelskiego*, [w:] J. Bański, E. Rydz (red.), *Spoleczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 2, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 83–93.
- Górz B., Jedut R., 2000a, *Podstawy rozwoju obszarów wiejskich w strefie przygranicznej polsko-ukraińskiej*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego. Materiały XVI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Lublin, s. 112–124.
- Gurba S., 1982, *Zastosowanie metody kropkowej do mapy użytkowania ziemi w Polsce*, Polski Przegląd Kartograficzny, 32, 1, s. 19–25.
- Jedut R., 1964, *Próba regionalizacji głównych form użytkowania ziemi w woj. lubelskim metodą "względego uprzywilejowania"*, Annales UMCS, B, 19, s. 213–241.
- Jedut R., 1970, *Problemy porządkowania i podziału jednostek terytorialnych przy użyciu zespołu metod taksonomicznych*, Annales UMCS, B, 25, s. 177–222.
- Jedut R., 1971a, *Próba regionalizacji geograficzno-rolniczej na przykładzie województwa lubelskiego*, Dokumentacja Geograficzna, 6, s. 99–107.
- Jedut R., 1971b, *Regiony produkcji rolniczej województwa lubelskiego*, Annales UMCS, B, 26, s. 349–390.
- Jedut R., 1973a, *Metodyczne aspekty regionalizacji na przykładzie produkcji roślinnej*, Annales UMCS, B, 28, s. 243–286.
- Jedut R., 1973b, *Zmiany koncentracji ludności w województwie lubelskim w latach 1960–1970*, Biuletyn LTN, Geografia, 15, 1, s. 79–85.
- Jedut R., 1974, *Zmiany koncentracji ludności w województwie kieleckim w latach 1960–1970*, Biuletyn LTN, Geografia, 16, 1, s. 61–69.
- Jedut R., 1977a, *Współczesne zmiany rozmieszczenia ludności rolniczej w makroregionie południowo-wschodnim*, Czasopismo Geograficzne, 48, 2, s. 143–162.
- Jedut R., 1977b, *Geografia rolnictwa*, [w:] D. Zinkiewicz (red.), *Materiały pomocnicze z geografii dla nauczycieli przygotowujących się do egzaminu kwalifikacyjnego*, Lublin, s. 134–144.
- Jedut R., 1981, *Zróźnicowanie poziomu intensywności rolnictwa w środkowo-wschodnim makroregionie planowania*, Biuletyn LTN, Geografia, 23, 1/2, s. 105–113.
- Jedut R., 1983, *Instrukcja sporządzania szczegółowej mapy użytkowania ziemi oraz infrastruktury technicznej i społecznej na terenach podmiejskich*, INoZ UMCS, Lublin, ss. 17 + 10 map.

- Jedut R., 1984a, *Problemy rolnictwa i użytkowania ziemi na terenie Lubelskiego Zagłębia Węglowego*, [w:] *Przewodnik Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Obrady plenarne i sekcyjne*, 1, Lublin, s. 167–172.
- Jedut R., 1984b, *Przemiany w rejonie Milejowa pod wpływem zakładu przetwórstwa owocowo-warzywnego*, [w:] *Przewodnik Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Wycieczki naukowe*, 2, Lublin, s. 55–61.
- Jedut R., 1984c, *Sadownictwo lubelskiego rejonu Nadwiślańskiego*, [w:] *Przewodnik Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Wycieczki naukowe*, 2, Lublin, s. 102–108.
- Jedut R., 1984d, *Zakład przetwórstwa owocowo-warzywnego w Zagłobie* [w:] *Przewodnik Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Wycieczki naukowe*, 2, Lublin, s. 109–113.
- Jedut R., 1985a, *Rolnictwo Lubelskiego Zagłębia Węglowego w regionalnych planach przestrzennego zagospodarowania (zamierzenia a realizacja)*, [w:] *II Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, Wrocław, s. 105–119.
- Jedut R., 1985b, *Integracja przestrzenna rolnictwa z przemysłem spożywczym na przykładzie ZPOW w regionie lubelskim*, [w:] *Materiały Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Opole-Warszawa, s. 42–44.
- Jedut R., 1985c, *Baza surowcowa Zakładu Przetwórstwa Owocowo-Warzywnego w Milejowie*, *Czasopismo Geograficzne*, 56, 3/4, s. 379–388.
- Jedut R., 1987a, *Relacje między przyrostem ludności a produkcją żywności*, *Czasopismo Geograficzne*, 58, 2, s. 191–210.
- Jedut R., 1987b, *Problemy planowania i rozwoju rolnictwa w regionach uprzemysławianych na przykładzie Lubelskiego Zagłębia Węglowego (LZW)*, [w:] *Materiały 36 Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 2, Sosnowiec, s. 39–41.
- Jedut R., 1987c, *Ocena racjonalności wykorzystania warunków przyrodniczych i ekonomicznych oraz wskazania możliwości poprawy struktury i organizacji przestrzeni w różnych siedliskach społeczno-gospodarczo-przestrzennych na przykładzie LZW*, [w:] *Urządzanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Sprawozdanie z realizacji I etapu badań Resortowego Programu Badawczego Nr 21, Komunikaty Raporty Opracowania*, IPiUTW AR, Wrocław, s. 171–174.
- Jedut R., 1988a, *Zróżnicowanie poziomu, struktury i tendencji w spożyciu białka*, *Czasopismo Geograficzne*, 59, 1, s. 31–50.
- Jedut R., 1988b, *Problemy żywienia ludności świata*, *Więś Współczesna*, 5 (375), s. 100–107.
- Jedut R., 1989a, *Geografia produktów spożywczych świata – tłuszcze*, *Czasopismo Geograficzne*, 60, 1, s. 43–63.
- Jedut R., 1989b, *Nowe tendencje w rolnictwie światowym*, *Więś Współczesna*, 33, 12 (394), s. 109–117.
- Jedut R., 1989c, *Ocena racjonalności wykorzystania warunków przyrodniczych i ekonomicznych oraz wskazania możliwości poprawy struktury i organizacji przestrzeni*

- w różnych siedliskach społeczno-gospodarczo-przestrzennych na przykładzie LZW, [w:] *Urządzenie rolniczej przestrzeni produkcyjnej*. Sprawozdanie z II etapu badań (1988–1989) RPBR Nr 21, Komunikaty Raporty Opracowania, IPiUTW AR, Wrocław, s. 381–387.
- Jedut R., 1990a, *Zarys rozwoju rolnictwa środkowo-wschodniej Lubelszczyzny*, [w:] R. Jedut (red.), *Obszary problemowe rolnictwa Polski ze szczególnym uwzględnieniem regionu lubelskiego*. Materiały VII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Lublin, s. 64–73.
- Jedut R., 1990b, *Rolnicze zagospodarowanie obszarów torfowiskowych na przykładzie torfowiska "Krowie Bagno"*, [w:] R. Jedut (red.), *Obszary problemowe rolnictwa Polski ze szczególnym uwzględnieniem regionu lubelskiego*. Materiały VII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Lublin, s. 74–80.
- Jedut R., 1991a, *Ocena racjonalności wykorzystania warunków przyrodniczych i ekonomicznych oraz wskazania możliwości poprawy struktury i organizacji przestrzeni w różnych warunkach społeczno-gospodarczo-przestrzennych na przykładzie*, [w:] *Sprawozdanie z badań wykonanych w latach 1986–1990*, Komunikaty Raporty Opracowania, IPiUTW AR, Wrocław, s. 460–466.
- Jedut R., 1991b, *Uwarunkowania przyrodnicze rozwoju rolnictwa Lubelskiego Zagłębia Węglowego*, [w:] *Rolnicze rejony problemowe RPBR Nr 21*, Komunikaty Raporty Opracowania, IPiUTW AR, Wrocław, s. 115–139.
- Jedut R., 1991c, *Zróżnicowanie i tendencje w zakresie wyżywienia ludności świata*, *Czasopismo Geograficzne*, 62, 3, s. 203–219.
- Jedut R., 1992a, *Współczesne problemy transportu rolniczego w warunkach polskich*, [w:] K. Warakomska (red.), *Współczesne problemy geografii komunikacji*. Materiały konferencji naukowej, Lublin, s. 52–65.
- Jedut R., 1992b, *Integracja przestrzenna rolnictwa z przemysłem spożywczym na przykładzie ZPOW w regionie lubelskim*, *Annales UMCS, B*, 44/45, s. 239–261.
- Jedut R., 1992c, *Zróżnicowanie struktury społeczno-zawodowej ludności wiejskiej na obszarze Lubelskiego Zagłębia Węglowego*, *Biuletyn LTN, Geografia*, 32, 1/2, Lublin, s. 17–23.
- Jedut R., 1992d, *Zróżnicowanie struktury agrarnej obszaru Lubelskiego Zagłębia Węglowego*, *Biuletyn LTN, Geografia*, 32, 1/2, Lublin, s. 9–15.
- Jedut R., 1993a, *Relacja gospodarstwo rolne a środowisko w regionie Polesia Lubelskiego*, [w:] S. Radwan (red.), *Funkcjonowanie ekosystemów wodnych i torfowiskowych w obszarach chronionych*. Materiały konferencji naukowej, Krasne, s. 96–97.
- Jedut R., 1993b, *Wybrane problemy i uwarunkowania lokalizacji rolnictwa ekologicznego w Polsce*, [w:] *Rolnictwo na obszarach wielofunkcyjnych*. Materiały X Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Kielce, s. 47–55.
- Jedut R., 1994a, *Podstawowe uwarunkowania rozwoju rolnictwa w makroregionie środkowowschodnim*, *Annales UMCS, B*, 47, s. 245–270.
- Jedut R., 1994b, *Struktura agrarna obszarów przygranicznych Polski środkowowschodniej*, *Annales UMCS, B*, 49, s. 255–265.

- Jedut R., 1994c, *Początki geografii w lubelskim ośrodku naukowym – Katolicki Uniwersytet Lubelski 1923–1949*, *Przegląd Geograficzny*, 66, 3–4, s. 407–419.
- Jedut R., 1994d, *Gospodarka rolna na obszarach torfowiskowych Polesia (na przykładzie Krowiego Bagna)*, [w:] *Ogólnopolski Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. Przewodnik wycieczkowy, Lublin, s. 162–163.
- Jedut R., 1994e, *Geograficzne aspekty restrukturyzacji PGR wschodniej Polski*, [w:] *Restrukturyzacja Państwowych Gospodarstw Rolnych w świetle doświadczeń ogólnokrajowych*. Materiały XI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Koszalin, s. 186–201.
- Jedut R., 1995a, *Uwarunkowania lokalizacji rolnictwa ekologicznego w Polsce*, [w:] *Kompleksowy program wdrażania produkcji żywności metodami naturalnymi*, Końskowola, s. 11–23.
- Jedut R., 1995b, *Przekształcenia obszarów Polski wschodniej w następstwie zmian systemowych*, [w:] *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich Polski*. Materiały XII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego oraz 44 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Toruń, s. 95–100.
- Jedut R., 1997a, *Gospodarstwa ekologiczne Mazowsza*, [w:] *Przyrodnicze i społeczne walory Mazowsza w dobie restrukturyzacji*. Wystąpienia 46 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Rynia, s. 255–258.
- Jedut R., 1997b, *Obiekty zabytkowe Mazowsza (przejęte przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa)*, [w:] *Przyrodnicze i społeczne walory Mazowsza w dobie restrukturyzacji*. Wystąpienia 46 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Rynia, s. 258–261.
- Jedut R., 1998a, *Rolnictwo ekologiczne, 1995*, [w:] *Przemiany struktury rolnictwa. Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, IGiPZ PAN, Główny Geodeta Kraju, PPWK, Warszawa, plansza 81.12.
- Jedut R., 1998b, *Rolnictwo ekologiczne w Polsce. Bariery i perspektywy rozwoju*, *Przegląd Geograficzny*, 69, 3–4, s. 239–260.
- Jedut R., 1998c, *Rolnictwo europejskie*, [w:] A. Woś (red.), *Encyklopedia agrobiznesu*, Fundacja Innowacja, Warszawa, s. 694–708.
- Jedut R., 1998d, *Szanse polskiego ogrodnictwa w warunkach integracji z Unią Europejską*, [w:] H. Sasinowski, R. Rudnicki (red.), *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich (strategia ekorozwoju w warunkach integracji z Unią Europejską)*. Materiały XV Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Białystok-Toruń, s. 114–124.
- Jedut R., 1998e, *Regionalne kierunki przekształceń własnościowych rolnictwa na przykładzie woj. chełmskiego i zamojskiego*, [w:] B. Głębocki (red.), *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*, Poznań, s. 255–282.
- Jedut R. 2000, *Historic monuments taken over by the Treasury's Agricultural Property Agency*, [w:] B. Głębocki (red.), *Poland's agrarian structure in the period of political and economic transformation*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 101–142.

- Jedut R., Sobczyk W., 1982, *Przewodnik do ćwiczeń z geografii rolnictwa*, Zakład Geografii Ekonomicznej UMCS, Lublin, ss. 89.
- Jedut R., Swiś H., 1991c, *Problemy aktywizacji gospodarczej strefy nadbużańskiej*, CUP, ss. 16.
- Kaszewski B.M., 1995, *Zróżnicowanie opadów atmosferycznych w okresie wegetacyjnym na Lubelszczyźnie*, [w:] J. Kołodziej, R. Turski (red.), *Gleby i klimat Lubelszczyzny*. Materiały z konferencji naukowej, LTN, Lublin, s. 141–151.
- Kołodzyńska-Gawrysiak R., 2002, *Charakterystyka zaopatrzenia wsi w wodę w województwie lubelskim*, Annales UMCS, B, 57, s. 235–256.
- Kozysa J., 1978, *Stan i rozwój rolnictwa w europejskich krajach RWPG*, Czasopismo Geograficzne, 49, 1, s. 553–564.
- Michna E., 1975, *Z badań nad klimatem woj. rzeszowskiego w świetle potrzeb rolnictwa, turystyki i wypoczynku*, Prawnicze, administracyjne i ekonomiczne studia wyższe w Rzeszowie, UMCS, Filia w Rzeszowie, s. 215–234.
- Paczos S., 1988, *Wybrane zagadnienia z klimatu wschodniej części Polskich Karpat w aspekcie potrzeb rolnictwa*, Zeszyty Naukowe, 158, Rolnictwo, 27, Akademia Techniczno-Rolnicza, Bydgoszcz, s. 51–60.
- Pulikowski M., 2002, *Rola funduszy pomocowych w procesie aktywizacji obszarów wiejskich Lubelszczyzny*, Annales UMCS, B, 57, s. 273–289.
- Sobczyk W., 1977, *Próba metodycznego ujęcia zależności między produkcją roślinną a warunkami naturalnymi na przykładzie Polski*, Biuletyn LTN, Geografia, 1, 19, Lublin, s. 41–44.
- Sobczyk W., 1997, *Zróżnicowanie warunków życia ludności wiejskiej w województwie lubelskim*, [w:] *Przyrodnicze i społeczne walory Mazowsza w dobie restrukturyzacji*. Wystąpienia 46 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Rynia, s. 215–216.
- Sobczyk W., 2002, *Zmiany struktury upraw województwa lubelskiego w początkowym okresie transformacji*, Annales UMCS, B, 57, 16, s. 291–309.
- Sobczyk W., Swiś H., 1989, *Problemy nowego rolnictwa chińskiego*, Czasopismo Geograficzne, 60, 2, s. 201–204.
- Szyszko Z., 1976, *Próby metodyczne oceny powierzchni paszowej dla hodowli bydła na przykładzie Polski*, Annales UMCS, B, 30/31, s. 269–285.
- Swiś H., 1977, *Ocena obecnego stanu i dotychczasowego rozwoju rolnictwa w LZW*, Biuletyn LTN, Geografia, 19, 1, Lublin, s. 45–48.
- Swiś H., 1990, *Zastosowanie współczynnika specjalizacji do badania zróżnicowania regionalnego upraw roślin przemysłowych*, Wiadomości Statystyczne, 12, GUS, Warszawa, s. 18–19.
- Swiś H., 1992, *Przestrzenne zróżnicowanie upraw roślin przemysłowych w Polsce*, Wiadomości Statystyczne, 5, GUS, Warszawa, s. 16–19.
- Swiś H., 1992a, *Zróżnicowanie przestrzenne i strukturalne upraw roślin przemysłowych w Polsce*, Czasopismo Geograficzne, 63, 1, s. 51–65.
- Swiś H., 1992b, *Rejonizacja uprawy pszenżyta w Polsce*, Annales UMCS, B, 47, s. 215–227.

- Uhorczak F., 1951, *Mapa użytkowania ziemi 1:300 000*, [1] Wody, [2] Łąki i pastwiska, [3] Lasy, [4] Osadnictwo, [5] Łąki i pastwiska+lasy, [6] Wody+łąki i pastwiska, [7] Wody+lasy, [8] Wody+osadnictwo, [9] Osadnictwo+lasy, [10] Osadnictwo+łąki i pastwiska, [11] Wody+lasy+osadnictwo, [12] Wody+lasy+osadnictwo+łąki i pastwiska, [w:] *Atlas regionalny Lubelskiego*, PTG, Warszawa.
- Uhorczak F., 1955, *Łąki i pastwiska (użytki zielone) 1:2 000 000*, [w:] *Atlas Polski*, 4, CUGiK, PPWK, Warszawa.
- Uhorczak F., 1956, *Polska. Przeglądowa mapa użytkowania ziemi 1:1 000 000*, [1] Wody, [2] Łąki i pastwiska, [3] Lasy, [4] Ziemia orna, [5] Osadnictwo, IG PAN, Warszawa.
- Uhorczak F., 1957, *Polska. Przeglądowa mapa użytkowania ziemi 1:1 000 000*, [1] Wody, [2] Łąki i pastwiska, [3] Lasy, [4] Ziemia orna, [5] Osadnictwo, [6] Wody+łąki i pastwiska, [7] Wody+lasy, [8] Wody+ziemia orna, [9] Wody+osadnictwo, [10] Łąki i pastwiska+lasy, [11] Łąki i pastwiska+ziemia orna, [12] Łąki i pastwiska+osadnictwo, [13] Lasy+ziemia orna, [14] Lasy+osadnictwo, [15] Ziemia orna+osadnictwo, [16] Wody+łąki i pastwiska+lasy, [17] Wody+lasy+ziemia orna, [18] Wody+lasy+ziemia orna+osadnictwo, [19] Wody+łąki i pastwiska+lasy+ziemia orna, [20] Wody+łąki pastwiska+lasy+ziemia orna, [21] Ziemia orna + pozostałe elementy razem, CUGiK, PPWK, Warszawa.
- Uhorczak F., 1963, *Użytkowanie ziemi, w wielkich regionach geograficznych [Tabl. IV], Rolnictwo I [Tabl. V], Rolnictwo II [Tabl. VI]*, [w:] *Geografia powszechna*, 2, PWN, Warszawa.
- Uhorczak F., 1969, *Polska. Przeglądowa mapa użytkowania ziemi 1:1 000 000*, *Prace Geograficzne*, 17, IG PAN, 17, Warszawa, ss. 31.
- Uhorczak F., J. Kozłowski, 1960, *Międzynarodowa mapa użytkowania ziemi 1:1 000 000*, 34, Kraków NM, IG PAN, Warszawa.
- Uhorczak F., Szczepanik T., 1963, *Charakterystyka gospodarcza Polesia Lubelskiego*, [w:] T. Wilgat (red.), *Polesie Lubelskie. Materiały sesji naukowej Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, s. 89–137.
- Wojtanowicz J., 2002, *Geneza i wiek krajobrazów kulturowych Europy*, [w:] A.T. Jankowski, U. Myga-Piątek, G. Jankowski (red.), *Problemy ochrony i kształtowania krajobrazu Górnego Śląska na tle doświadczeń z innych regionów Polski*, Wydział Nauk o Ziemi UŚ, PTG, Sosnowiec, s. 13–19.
- Wojtanowicz J., 2003, *Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju krajobrazów rolniczych Europy*, [w:] E. Orłowska, J. Klementowski (red.), *Kulturowy aspekt badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, PTG Oddz. we Wrocławiu, IGiRR Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 253–260.
- Zinkiewicz W., 1969, *Warunki klimatyczne i bioklimatyczne na obszarze Lubelszczyzny – dla celów gospodarczych*, *Biuletyn LTN*, Geografia, 9, Lublin, s. 49–52.

Edward DUŚ
Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Śląski
41-200 Sosnowiec, ul. Będzińska 60
edus@wnoz.us.edu.pl

CHARAKTERYSTYKA DOROBKU Z ZAKRESU GEOGRAFII ROLNICTWA W OŚRODKU ŚLĄSKIM

WPROWADZENIE

Dorobek z zakresu geografii rolnictwa śląskiego ośrodka naukowego jest stosunkowo niewielki, głównie z uwagi na krótki jego okres działalności. Poza tym przemysłowy charakter regionu oraz procesy urbanizacji obszarów wiejskich sprawiły, że rolnictwo nie było przedmiotem większego zainteresowania badaczy. Z drugiej strony odmienne warunki rozwojowe rolnictwa stanowiły interesujący, pod względem poznawczym oraz pod względem osiągniętych wyników, przedmiot rozważań. Stąd dorobek określony wymiarem regionalnym obejmuje również niektóre opracowania wykonane w innych ośrodkach naukowych.

Zamierzeniem autora było dokonanie w miarę wszechstronnego przeglądu i sporządzenie możliwie pełnego zestawienia literatury związanej z rolnictwem i obszarami wiejskimi regionu górnośląskiego. Jednakże wybór ma z natury charakter subiektywny i być może niepełny ze względu na duże rozproszenie publikacji w różnych wydawnictwach i czasopismach. Wiele pominiętych publikacji to opracowania niewielkich rozmiarów, często o charakterze informacyjnym, bądź wykonane przy okazji realizacji innych tematów. Przedstawiony poniżej dorobek z zakresu geografii rolnictwa ma głównie charakter badań regionalnych, których zasięg przestrzenny obejmuje najczęściej aktualny w danym czasie obszar województwa.

Opracowania, które można zaklasyfikować do geografii rolnictwa, nie są jedynie udziałem geografów. Autorami byli również przedstawiciele pokrewnych dyscyplin, w tym: nauk rolniczych, technicznych i ścisłych oraz ekonomicznych i społecznych., których dorobek wzbogaca literaturę geograficzną (*Problematyka rolnicza...* 1983). Zagadnienia związane z uwarunkowaniami społecznymi i przyrodniczymi rozwoju rolnictwa stanowiły główny przedmiot

zainteresowania badaczy i treść publikacji ukazujących się przeważnie w wydawnictwach regionalnych.

Prezentowane wyniki badań w zakresie geografii rolnictwa obejmują dorobek takich instytucji naukowo-badawczych jak: Komitet do Spraw Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, Śląski Instytut Naukowy w Katowicach, Instytut Podstaw Inżynierii Środowiska PAN w Zabrze, Instytut Ekologii Terenów Przemysłowych w Katowicach oraz wyższe uczelnie: Akademia Ekonomiczna w Katowicach, Politechnika Śląska w Gliwicach i Uniwersytet Śląski w Katowicach z ośrodkiem geograficznym w Sosnowcu.

JEDNOSTKI BADAWCZE

Najstarsza placówka naukowo-badawcza to powołany do życia w 1934 roku Instytut Śląski, którego pionierski okres działalności do wybuchu II wojny światowej nie zaowocował opracowaniami o tematyce rolniczej, podobnie jak krótki okres działalności do 1949 roku. W reaktywowanym w 1957 roku w Śląskim Instytucie Naukowym utworzono Komisję Ekonomiczną, w której jako jeden z czterech powstał zespół do zagadnień rolnictwa. Jednak w dorobku naukowym ŚIN są tylko nieliczne prace poświęcone tematyce wiejskiej i rolniczej. Również w kilkunastu opublikowanych przez Instytut monografiach miast i powiatów problematyka rolnicza była traktowana marginalnie i obejmowała zazwyczaj 2–5% całkowitej objętości. Podkreśla się zazwyczaj wpływ procesów industrializacji i urbanizacji na niski udział użytków rolnych, przemiany struktur agrarnych i specyficzne dla regionu cechy produkcji rolnej. Ponadto autorzy eksponują pozytywne zazwyczaj przeobrażenia w okresie po II wojnie światowej, a wyrażające się wzrostem intensywności produkcji, plonowania oraz nakładów finansowych i rzeczowych na rolnictwo.

Trudności związane z funkcjonowaniem zintegrowanego w powojennych granicach Polski Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego wymagały podjęcia prac nad najważniejszymi problemami rozwojowymi. Wobec braku na tym terenie placówek naukowo-badawczych i akademickich, w 1954 roku powołano Komitet PAN do Spraw Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego pod przewodnictwem St. Leszczyckiego. Komitet zlecał wykonanie poszczególnych tematów różnym placówkom naukowo-badawczym, zespołom i pojedynczym osobom, głównie z Krakowa i Warszawy. Jednocześnie utworzono siedem komisji, w tym Komisję do Spraw Rolnictwa. W latach 1955–1962 wydano 67 *Biuletynów Komitetu dla Spraw GOP-u* na prawach rękopisów, z których 13 dotyczyło tematyki rolniczej. Ogółem opublikowano w nich ponad 50 artykułów, które mają charakter opracowań inwentaryzacyjnych oraz w mniejszym stopniu metodycznych o dosyć zróżnicowanej wartości poznawczej. Celem prowadzonych badań było dostarczenie informacji i wytycznych do rejonizacji produkcji roślinnej i zwierzęcej oraz

wyznaczenie takich kierunków rozwoju rolnictwa, które umożliwią opracowanie perspektywicznego planu zagospodarowania rolniczego GOP-u.

Badania niekorzystnego wpływu działalności przemysłowej na środowisko zaczęto realizować na szerszą skalę w powołanym w 1961 roku Zakładzie Badań Naukowych Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego PAN, który w 1975 r. został przemianowany na Instytut Podstaw Inżynierii Środowiska PAN z siedzibą w Zabrze. Wśród kilku działających zespołów badawczych, dwa zajmowały się problematyką z zakresu rekultywacji terenów poprzemysłowych oraz wpływu zanieczyszczeń na rośliny. Zatrudnieni tam absolwenci geografii zajmowali się między innymi badaniami nad użytkowaniem ziemi oraz negatywnym oddziaływaniem zanieczyszczeń przemysłowych na rolnictwo.

Podobny profil działalności miało utworzone w 1972 roku Centrum Ochrony Środowiska, które jako samodzielna jednostka w 1992 roku przyjęło nazwę Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych. Początkowo placówka zajmowała się między innymi badaniami nad koncentracją zanieczyszczeń w glebach i roślinach, a zwłaszcza w warzywach uprawianych w pobliżu hut i innych zakładów przemysłowych. Od 1979 roku rozpoczęto systematyczne badania ogrodów działkowych, a następnie terenów rolniczych na obszarze całego regionu.

Historia badań naukowych w placówkach akademickich rozpoczęła się dosyć późno, gdyż założone dopiero po II wojnie światowej wyższe uczelnie miały początkowo trudności kadrowe i skupiały się na pracy dydaktycznej. Mimo zajmowanej pozycji na mapie zaludnienia w Polsce, region górnośląski stosunkowo niedawno uzyskał bardziej znaczącą pozycję ośrodka naukowo-badawczego, w tym również w zakresie geografii. Dopiero w 1973 r. utworzono Studium Geografii będące załącznikiem przyszłego Instytutu Geografii Uniwersytetu Śląskiego. W powstałym Zakładzie, przemianowanym po kilku latach na Katedrę Geografii Ekonomicznej, przy istniejących problemach organizacyjnych oraz zadaniach związanych z pracą dydaktyczną, rozpoczęto badania w zakresie ograniczonym możliwościami kadrowymi młodej jednostki.

Ze względu na profil uczelni problematyka wiejska i rolnicza w niewielkim wymiarze interesowała urbanistów z Politechniki Śląskiej w Gliwicach oraz pracowników utworzonej w 1956 r. Katedry Geografii Ekonomicznej Akademii Ekonomicznej w Katowicach.

GŁÓWNE KIERUNKI BADAWCZE

UWARUNKOWANIA ROZWOJU ROLNICTWA

Uwaga licznego grona badaczy koncentrowała się na uwarunkowaniach środowiskowych rozwoju rolnictwa. Region GOP-u stanowił bowiem po II wojnie światowej rodzaj poligonu badawczego, na którym podejmowano badania empiryczne nad negatywnym oddziaływaniem i zagrożeniami przemysłowymi dla człowieka i środowiska.

W pracach Komitetu do Spraw GOP-u dostrzegano potrzebę dodatkowego nawadniania upraw, z wykorzystaniem ścieków komunalnych i przemysłowych w procesie intensyfikacji produkcji roślinnej (Wierzbicki 1958). Nie uświadcza się w pełni szkodliwości dla środowiska toksycznych związków chemicznych. Przeważał pogląd, że zawarte związki nie szkodzą roślinom uprawnym ze względu na szybki rozkład w glebie lub niską ich koncentrację, która stanowi element nawożenia mikroelementami (Filipowicz, Mazur 1959; Mazur, Borys 1962; Mazur 1964), w tym nawet stawów rybnych (Wierzbicki 1959). Podjęto również badania nad wykorzystaniem w formie kompostu odpadów komunalnych (Boratyński 1958).

Problematyka warunków przyrodniczych, a zwłaszcza glebowych oraz rejonizacja i charakterystyka produkcji rolnej i leśnej jest treścią obszernego studium J. Lazara (1962). Waloryzację rolniczej przestrzeni produkcyjnej według gmin przeprowadził L. Langhamer (1982, 1988, 1990).

W programach badawczych placówek działających w regionie znaczny udział miała problematyka ochrony terenów rolniczych przed negatywnymi skutkami zanieczyszczeń środowiska oraz zagrożenia dla zdrowia, zwłaszcza w przypadku rolniczego wykorzystania ziemi. Pod tym względem dorobek ośrodka śląskiego jest duży, lecz wydaje się słabo upowszechniony. Znaczące miejsce zajmowało zagadnienie skażenia gleb różnymi związkami chemicznymi o działaniu toksycznym dla roślin uprawnych (Szalonek, Warteresiewicz 1966; Warteresiewicz 1978; Szalonek, Warteresiewicz 1979; Warteresiewicz 1979; Kucharski, Marchwiska, Karpińska 1986; Kucharski, Marchwiska 1988).

Badania prowadzone na obszarze województwa katowickiego wykazały, że wśród zanieczyszczających środowisko metali największe zagrożenie stanowi kadm i ołów (Karweta 1978; Marchwińska, Kucharski 1983; Kołczak 1989; Piesak 1991; Rostański 1997). Kadm jest bardziej toksyczny od ołowiu, gdyż jest pobierany zarówno z gleby, jak i z zanieczyszczeń przemysłowych zawartych w powietrzu (Piotrowska 1997). Cenny pod tym względem jest dorobek pracowników Instytutu Ekologii Terenów Uprzemysłowionych. R. Kucharski (1988) przedstawił metody umożliwiające szybką identyfikację najważniejszych problemów ekologicznych występujących na zagrożonych obszarach. Przedstawił możliwe do realizacji sposoby przeciwdziałania istniejącym zagrożeniom, które obejmują dobór roślin uprawnych, ich zmianowanie i sposoby wykorzystania oraz odpowiednie przygotowanie roślin do spożycia.

LUDNOŚĆ I STRUKTURA AGRARNA

Problematyka ludności wiejskiej i rolniczej budziła mniejsze zainteresowanie w tutejszym ośrodku, a ludność gmin wiejskich była postrzegana głównie w kategoriach codziennych dojazdów do pracy i migracji do miast. Nieliczne

publikacje zawierają charakterystykę wskaźników demograficznych i ekonomicznych dotyczących między innymi wykształcenia, źródeł utrzymania, zatrudnienia i aktywności zawodowej (Zaborowska 1964; Jałowiecki 1970; Pietrucha 1970; Jasiński 1971; Fierla 1978; Krawczyk 1982).

Podstawowe cechy przeobrażeń demograficzno-społecznych na obszarach wiejskich województwa katowickiego były zazwyczaj prezentowane w kontekście przemian urbanizacyjnych strefy zewnętrznej GOP-u i ROW-u. Wykazano, iż w miarę poprawy dostępności komunikacyjnej lub nowych inwestycji procesy te nasilają się i tworzą coraz wyraźniejsze strefy zurbanizowane (Duś 1982; Runge 1990, 1993; Pukowska-Mitka 1995). Wyniki badań F. Kłosowskiego i J. Runge (2002) przybliżają podstawowe cechy migracji ludności na obszarach wiejskich województwa śląskiego. Autorzy dokonali typologii migracyjnej, wydzielając powiaty odznaczające się różnymi właściwościami przemieszczeń zarówno w czasie, jak i w przestrzeni.

Ujęcie systemowe w badaniu cech składowych zjawisk i procesów w rolnictwie Polski zastosowała A. Z. Szajnowska (1975, 1976). W oparciu o wybrane cechy charakteryzujące układ agrodemograficzny i analizę wewnętrzną jego struktury określiła zmienność przestrzenną w układzie powiatów oraz przeprowadziła typologię (Szajnowska 1976a). Opracowania są przykładem ujęć metodycznych z zastosowaniem korelacji i regresji jako miar określenia siły związku badanych cech rolnictwa oraz metod taksonomicznych do wyznaczenia zmienności przestrzennej lub też wykorzystania metod ilościowych w analizie procesów rolniczych (Szajnowska 1973).

Zagadnienia struktury agrarnej i jej przemian są przedmiotem charakterystyki w większości opracowań regionalnych rolnictwa. Głównym elementem analiz jest wzrost liczby chłopo-robotników i rozdrobnienie gospodarstw jako wynik długotrwałego procesu historycznego przebiegającego w warunkach rozwoju kapitalizmu. Podkreśla się odmienności historyczne w kształtowaniu się struktury wsi śląskiej oraz wynikające z tego układu stosunki społeczne, własnościowe i narodowościowe (Kańtoch, Sznura, Zarzycki 1962; Gołębiowski 1964). Zmiany społeczne zachodzące po II wojnie światowej na wsi górnośląskiej, procesy parcelacji, nowe osadnictwo rolne, odchodzenie od rolnictwa jako podstawowego zajęcia i źródła dochodów, likwidacja przeludnienia agrarnego, interesowały także historyków (Serafin 1969, 1970; Rola 1987).

W cennym pod tym względem i obszernym studium J. Grzywocz (1967) analizuje różne aspekty szybko wzrastającej grupy ludności chłopsko-robotniczej i procesy dalszego rozdrabniania gospodarstw. Dosyć szczegółowo przedstawia różnorodne aspekty procesów industrializacji i urbanizacji oraz dodatkowo, jak i ujemne strony postępujących przemian w rolnictwie. Analizuje strukturę agrarną, ludność i jej dochody z pracy w gospodarstwie oraz spoza rolnictwa, poziom produkcji rolnej, zużycie środków produkcji oraz rejonizację rolnictwa regionu.

W wyniku transformacji ustrojowej uwidaczniają się pozytywne zmiany w strukturze agrarnej i w organizacji gospodarstw indywidualnych, państwowych i spółdzielczych, jak i zjawiska kryzysowe w małych gospodarstwach związane z wyraźnym pogorszeniem obsługi rolnictwa i spadkiem dochodów gospodarstw (Duś, Kłosowski, Szajnowska-Wysocka, Tkocz 1997; Duś 2001a).

UŻYTKOWANIE ZIEMI

Intensywny rozwój przemysłu, głównie wydobywczego, oraz liczne inwestycje związane z rozwojem budownictwa mieszkaniowego i infrastruktury technicznej w samej konurbacji górnośląskiej i wokół niej, powodowały dużą dynamikę w zakresie przekształceń form użytkowania ziemi. Stąd zagadnienia te stanowiły istotny składnik regionalnych badań geograficzno-rolniczych prowadzonych po II wojnie światowej.

W Instytucie Podstaw Inżynierii Środowiska PAN szerokie studia z zakresu użytkowania ziemi podjął A. Wrona (1975, 1976, 1977a). W oparciu o mapy katastralne oraz spisy rolne i badania terenowe prowadzone w zachodniej części GOP-u, analizował przemiany pięciu głównych form użytkowania ziemi w latach 1900–1970. Stwierdził bardzo znaczące zmiany w strukturze związane z ubytkiem pierwotnych form użytkowania ziemi, tj. użytków rolnych i lasów oraz bardzo dynamiczny wzrost użytków technicznych i nieużytków. Przedmiotem zainteresowania autora były również zmiany w rolniczym i leśnym użytkowaniu ziemi w silnie przekształconych rejonach Górnego Śląska (Wrona 1977b, 1980, 1981, 1990, 1997) i w regionie opolskim (Wrona, Skorczyński, Biesek 1986) oraz negatywny wpływ uprzemysłowienia na zmniejszanie się powierzchni użytków zielonych (Wrona 1979). W nowszych badaniach autora więcej miejsca zajmowała problematyka gruntów zdegradowanych (Wrona 1996) oraz dynamika zmian w użytkowaniu ziemi (Wrona 1999) z wykorzystaniem metod teledetekcyjnych (Wrona 1994; Wrona, Gronet, Gołubowicz 1997).

Przestrzenne rozmieszczenie i specyfikę podstawowych form użytkowania ziemi w województwie katowickim analizują A. Dominik (1973) i T. Sendobry (1980), a rolnicze użytkowanie ziemi w układach lokalnych jest przedmiotem opracowań J. Tkocza (1971) i E. Dusia (1978).

Ogrody działkowe są swoistą dla regionu górnośląskiego formą wielofunkcyjnego wykorzystania ziemi obejmującego sfery: życiowską, ekologiczną, ekonomiczną, rekreacyjną i społeczną. Historia rozwoju, motywy zakładania i użytkowania ogrodów działkowych oraz zmiany w czasowo-przestrzennym ich rozmieszczeniu w GOP-ie stanowiły przedmiot szerszych badań E. Dusia (1987, 1988, 1990, 1993). W oparciu o kilkanaście cech oraz wzajemne ich powiązania przeprowadzono analizę systemową oraz identyfikację właściwości strukturalnych użytkowanych ogrodów. Dokonana typologia jest ujęciem metodycznym

w zakresie rozwiązywania problemu klasyfikacji małych indywidualnie użytkowanych działek (Duś 1992).

Istotniejszy udział tutejszego środowiska naukowego w badaniach nad użytkowaniem ziemi jest widoczny wśród prac analizujących przyczyny zmian i skutki dewastacji gruntów powodowane działalnością przemysłową (Langhammer 1969; Wrona, Patrzalek, Warteresiewicz 1992; Wrona, Gołubowicz 1998) oraz różne problemy związane z ich zagospodarowaniem (Dominik 1982; Dubel, Wrona 1984; Busek, Dominik 1988; Rosik-Dulewska, Wrona, Gronet 1999).

PRODUKCJA ROŚLINNA I ZWIERZĘCA

W początkowym okresie po zakończeniu II wojny światowej ukazywały się publikacje związane z zaopatrzeniem ludności konurbacji górnośląskiej w żywność. Powstają pierwsze próby określania wielkości spożycia i zapotrzebowania na warzywa i owoce (Sznura 1958) oraz analizy produkcji roślinnej w GOP-ie (Łubkowski 1959) w Częstochowskim Okręgu Przemysłowym (Łubkowski 1961) i w Rybnickim Okręgu Przemysłowym (Łubkowski 1961a). Stosunkowo dużo miejsca poświęcono rozwojowi ogrodnictwa działkowego (Łucka, Sznura 1959, 1961, 1961a).

Postulowanym sposobem poprawy zaopatrzenia w warzywa była budowa w GOP-ie zakładów ogrodniczych i szklarni w gospodarstwach państwowych oraz wykorzystanie do ich ogrzewania odpadowego ciepła przemysłowego (Mierzwiński, Wilgusiewicz 1958). Badania o charakterze technicznym i technologicznym koncentrowały się na wskazaniu rodzaju zakładów produkujących ciepło odlotowe oraz obliczaniu kosztów i skali oszczędności węgla (Majerski 1962; Mierzwiński 1962).

Ważną częścią podejmowanych badań były zagadnienia chowu zwierząt gospodarskich, a szczególnie drobnego inwentarza, którego tradycyjny chów był bardzo rozpowszechniony nie tylko ze względów użytkowych, ale i hobby-stycznych. Zwracano uwagę na problemy zaopatrzenia w paszę i poprawę wydajności produkcyjnej, zdrowotności zwierząt, zagrożeń sanitarno-epidemiologicznych związanych z niewłaściwym usytuowaniem przestrzennym pomieszczeń hodowlanych czy postulowanych kierunków chowu (Bączkowska 1959; Bujwid 1959, 1961; Ocetkiewicz 1959, 1961; Stec 1959, 1961).

Zakończeniem cyklu badań Komitetu do Spraw GOP-u nad rolnictwem jest opracowanie J. Tobjasza (1961), w którym przedstawił dynamikę rozwoju oraz poziom i kierunki specjalizacji produkcji rolnej w gospodarstwach położonych na obrzeżach miasta Nowe Tychy.

E. Raszeja-Tobjasz (1961) jest autorką pierwszej z prac, która wypełnia lukę wśród nielicznych naukowych analiz produkcji rolnej w regionie. Prezentuje

ustalenia badawcze wynikające z potrzeby rozwoju produkcji artykułów najbardziej deficytowych na rynku żywnościowym. Z kolei J. Tobjasz (1963) dokonał oceny poziomu gospodarki rolnej GOP-u na tle województwa katowckiego oraz przedstawił charakterystykę rozmieszczenia i specjalizacji produkcji w typowych dla regionu warunkach (rozdrobienie gospodarstw rolnych, szachownica gruntów i zmienność czynników przyrodniczych).

Makroskalowe, bardziej ekonomiczno-rolnicze ujęcie z retrospektywą analizą podstawowych cech rolnictwa prezentuje praca H. Zielińskiego (1967). Zapotrzebowanie na artykuły żywnościowe i sposoby jego pokrycia, w świetle możliwości związanych z procesem intensyfikacji produkcji, stanowiły ważny element badań regionalnych rolnictwa w warunkach powojennego rozwoju (Zieliński 1970; Grzywocz 1971; Czerniak 1979).

W nowszych publikacjach zwraca się uwagę na ograniczenia rozwojowe uwarunkowane czynnikami ekologicznymi (Duś, Tkocz 1995) oraz zróżnicowanie wewnętrzne i tendencje przemian wyznaczone procesami rynkowym, które sprzyjają tworzeniu się spolaryzowanego układu struktury przestrzennej rolnictwa w regionie śląskim (Duś 1998, 1999, 2001).

OBSZARY WIEJSKIE

W problematyce badawczej śląskiego ośrodka naukowego znajdują odzwierciedlenie liczne związki produkcji rolnej z osadnictwem wiejskim. Bardzo przydatna w analizie wzajemnych relacji jest informatyczna baza danych o wsiach w Polsce w 1988 roku. Szczegółowe informacje dotyczą cech jakościowych oraz ilościowych związanych z użytkowaniem ziemi oraz warunkami społecznymi, organizacyjnymi, technicznymi i przyrodniczymi produkcji rolnej (Stelmach, Malina, Tkocz, Żukowski 1990).

Przestrzeń wiejska prawie w całym okresie historycznym była kształtowana przez potrzeby gospodarki rolnej, a przemiany w rolnictwie wpłynęły w znacznym stopniu na współczesny charakter osadnictwa wiejskiego. Elementy morfologiczne wsi, a zwłaszcza rozłogi, wpływają na sposoby i ograniczenia rolniczego wykorzystania ziemi oraz stanowią czynnik objaśniający (Tkocz 1966, 1973; Malina, Tkocz 1993).

Postęp techniczny i technologiczny w rolnictwie oraz rozwijające się w coraz większym stopniu funkcje pozarolnicze wymagają innego spojrzenia i dostosowania do nowych potrzeb organizacji przestrzeni wiejskiej (Kamiński 1977; Tomaszewska 1978; Szczepańska 1995; Pirożnik 1995; Duś, Tkocz 2000). Treścią opracowań Z.J. Kamińskiego (1985, 1991, 1995) są procesy urbanizacji, przemian cywilizacyjnych w rolnictwie oraz problemy modernizacyjne i przebudowy społecznej wsi w ujęciu planistycznym.

Przebieg procesów społeczno-gospodarczych w regionie i zmiany rynkowe skłaniają do podejmowania problematyki wielofunkcyjnego rozwoju i klasyfikacji funkcjonalnej obszarów wiejskich (Duś 1998a). J. Tkocz (1995) określił zróżnicowanie gospodarcze wsi i miast województwa toruńskiego oraz przeprowadził typologię z punktu widzenia potrzeb i szans ich gospodarczej aktywizacji. Zastosowana metoda umożliwiła analizę na poziomie poszczególnych wsi. E. Duś i M. Tkocz (1996, 2003) przedstawiają przemiany funkcjonalne i tendencje rozwojowe obszarów wiejskich, dotychczas słabiej uprzemysłowionych, na tle przeobrażeń gospodarczych regionu.

DZIAŁALNOŚĆ DYDAKTYCZNA

Ważnym elementem regionalnego oddziaływania tutejszego ośrodka geograficznego była prowadzona od początku działalność dydaktyczna, którą uzasadnia duży potencjał ludnościowy, a także pewne zapóźnienie i mało zróżnicowany charakter elit społecznych regionu górnośląskiego.

Wymiarem działalności dydaktycznej Katedry Geografii Ekonomicznej Uniwersytetu Śląskiego jest prawie 850 prac magisterskich wykonanych w latach 1978-2004. Problematyka rolnicza nie była jednak przedmiotem większego zainteresowania kształconych w tutejszym ośrodku studentów. Opracowania z zakresu geografii rolnictwa obejmują tylko 30 wykonanych prac magisterskich. Są to przeważnie tematy z zakresu użytkowania ziemi (22) oraz przemian w rolnictwie wybranych obszarów (4), produkcji warzywniczej (3) i zwierzęcej (1). Ponadto 26 prac podejmuje problematykę obszarów wiejskich.

W ośrodku wydano dotychczas dwa opracowania o charakterze podręczników akademickich.

Pogłębianiu znajomości poszczególnych elementów agroekologicznych, a zwłaszcza klimatycznych podstaw rolnictwa, służy skrypt J. Januszewskiego i A. Z. Szajnowskiej (1980). Przeznaczony jest dla studentów szkół wyższych i zawiera charakterystykę głównych czynników klimatycznych wpływających na produkcję rolną oraz przykłady analizy i kwalifikowania środowiska fizyczno-geograficznego z punktu widzenia zjawisk i procesów wpływających na produkcję rolną.

Ważną pozycją o charakterze podręcznikowym jest monograficzna publikacja J. Tkocza (1998) pt. *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*, której treść zawiera syntetyczne ujęcie dorobku z zakresu osadnictwa wiejskiego. Opracowanie zawiera wyjaśnienie pojęć stosowanych w geografii wsi oraz klasyfikacje poszczególnych elementów morfologicznych. Dalej analizuje procesy powstawania coraz bardziej złożonych układów w osadnictwie pod wpływem postępu w produkcji rolnej i zmian funkcji obszarów wiejskich. W ostatniej części prezentuje powiązania przestrzenne w sieci osadnictwa wiejskiego wynikające

zarówno z działalności rolniczej, jak i obsługi ludności nierolniczej. Całość zamykają rozważania w zakresie modelowego rozplanowania elementów składowych osadnictwa wiejskiego. Wartość dydaktyczną pracy podnosi bogaty zestaw ilustracji, syntetycznych informacji w tabelach oraz obszerny wykaz wykorzystanej literatury.

PODSUMOWANIE

W ujęciu regionalnym dorobek naukowy ośrodka śląskiego obejmuje zaledwie kilka bardziej obszernych pozycji, z różnych okresów, które prezentują główne zagadnienia i problemy rozwojowe rolnictwa. Zakres przedmiotowy obejmuje zazwyczaj uwarunkowania przyrodnicze i społeczne, wyposażenie w techniczne środki produkcji, rolnicze użytkowanie ziemi oraz niektóre cechy produkcji rolnej.

W całym badanym okresie mniej miejsca zajmują zagadnienia związane z opisem poszczególnych działów lub gałęzi rolnictwa (Łucka, Sznura 1961b) czy też opracowania wykraczające zakresem poza obszar Górnego Śląska (Duś, Szajnowska-Wysocka 1980).

Przemysłowy charakter oraz wysoki poziom urbanizacji określają kierunek postępujących przemian gospodarczych i społecznych w regionie śląskim. Ukształtowana struktura śląskiego ośrodka naukowego, w tym geograficznego, wyznacza dziedziny zainteresowań badawczych. Problematyka badań rolnictwa tak obecnie, jak i zapewne w przyszłości będzie rozwijana w ograniczonym zakresie wyznaczonym potrzebami regionu oraz indywidualnych zainteresowań badaczy.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

- Bączkowska H., 1959, *Inwentaryzacja drobiu na terenie GOP. Wskazówki dla hodowców stosujących klatki do intensywnego chowu kur*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 31, s. 59–74.
- Boratyński K., 1958, *Wykorzystanie nieczystości miejskich (osadów kanalizacyjnych i śmieci) dla celów nawozowych w produkcji warzyw i w ogrodnictwie*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 17, s. 145–164.
- Bujwid J., 1959, *Chów bydła na terenie GOP z uwzględnieniem rozwoju chowu względnie hodowli tegoż bydła*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 31, s. 9–18.
- Bujwid J., 1961, *Stan obecny i perspektywy rozwoju chowu i hodowli bydła rogatego na terenie Rybnickiego Okręgu Węglowego*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 50, s. 5–27.
- Busek B., Dominik A., 1988, *Transfer ziemi rolniczej na inne cele użytkowania w województwie katowickim*, [w:] *Rolnictwo w aglomeracji wielkoprzemysłowej Gór-*

- nego Śląska. Materiały konferencyjne, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Rolnictwa, Wydział Rolnictwa Gospodarki Żywnościowej i Leśnictwa, Urząd Wojewódzki w Katowicach, Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego w Mikołowie, Katowice, s. 140–157.
- Czerniak A., 1979, *Niektóre problemy intensyfikacji produkcji rolnej na Górnym Śląsku*, Zeszyty Naukowe Politechniki Częstochowskiej, 108, Nauki Społeczno-Ekonomiczne, 14, s. 105–123.
- Dominik A., 1973, *Bilans użytkowania powierzchni terenu w województwie katowickim*, Zeszyty Naukowe WSE, 2, Katowice, s. 161–182.
- Dominik A., 1982, *Przemysłowo-urbanistyczne uwarunkowania gospodarki terenami w Polsce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej, Katowice, ss. 230.
- Dubel K., Wrona A., 1984, *Zagospodarowanie parków wiejskich w województwie katowickim*, Archiwum Ochrony Środowiska, 3–4, s. 81–105.
- Duś E., 1978, *Rolnicze użytkowanie ziemi we wschodniej części miasta Dąbrowa Górnicza*, Geographia, Studia et Dissertationes, 2, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 88–106.
- Duś E., 1982, *Procesy urbanizacyjne w rejonie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Geographia, Studia et Dissertationes, 6, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 145–162.
- Duś E., 1987, *Żywicielska funkcja ogrodów działkowych*, [w:] *Materiały 36 Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 2, Sosnowiec, s. 37–38.
- Duś E., 1988, *Ogrody działkowe w użytkowaniu i funkcjonowaniu przestrzeni Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Streszczenia prac habilitacyjnych i doktorskich 1986–1987, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 83–86.
- Duś E., 1990, *Ogrodnictwo działkowe w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*, Geographia, Studia et Dissertationes, 14, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 93–117.
- Duś E., 1992, *Użytkowanie ogrodów działkowych w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*, Geographia, Studia et Dissertationes, 16, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 135–148.
- Duś E., 1993, *Tendencje zmian w rolniczym użytkowaniu ogrodów działkowych w świetle zagrożeń ekologicznych*, [w:] *Rolnictwo na obszarach wielofunkcyjnych. Materiały X Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Kielce, s. 35–41.
- Duś E., 1998, *Przestrzenne zróżnicowanie przemian w rolnictwie województwa katowickiego*, [w:] B. Głębokki (red.), *Przestrzenna transformacja struktury agrarnej a wielofunkcyjny rozwój wsi w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 235–254.
- Duś E., 1998a, *Zróżnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich w województwie katowickim*, Geographia, Studia et Dissertationes, 22, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 78–94.
- Duś E., 1999, *Rolnictwo*, [w:] *Studium wiedzy o regionie śląskim*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 1755, Katowice, s. 161–193.
- Duś E., 2001, *Ograniczenia i możliwości rozwoju rolnictwa w województwie śląskim*, [w:] J. Bański (red.), *Wies i rolnictwo u progu Unii Europejskiej*, Studia Obszarów Wiejskich, 1, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 185–194.

- Duś E., 2001a, *Problemy rozwoju obszarów wiejskich w okresie przemian ustrojowych w Polsce*, [w:] *Zmiany geograficznego prostředí w pohraničních oblastech hornoslezského a ostravského regionu. Sborník referátu z česko-polské konference*, Ostravská Univerzita, Ostrava, s. 115–120.
- Duś E., 2001b, *Przestrzenne zróżnicowanie infrastruktury technicznej na obszarach wiejskich województwa śląskiego*, *Studia nad regionem śląskim*, 1, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 1972, Katowice, s. 11–42.
- Duś E., 2002, *Infrastruktura społeczna na przykładzie wybranych wsi południowej Polski*, [w:] J. Bański, E. Rydz (red.), *Společné problémy wsi*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 2, IGiPZ PAN, PTG, s. 107–118.
- Duś E., 2005, *Pozarolnicza działalność produkcyjna na obszarach wiejskich*, [w:] E. Pałka (red.), *Funkcje obszarów wiejskich*, Akademia Świętokrzyska, Kielce, s. 95–103
- Duś E., Kłosowski F., Szajnowska-Wysocka A., Tkocz M., 1997, *Przeobrażenia społeczne i ekonomiczne regionu katowickiego w okresie transformacji gospodarczej*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 1622, Katowice, ss. 152.
- Duś E., Szajnowska A. Z., 1980, *Baza surowcowa dla przemysłu wełnianego w Polsce*, *Czasopismo Geograficzne*, 4, s. 453–457.
- Duś E., Tkocz M., 1995, *Wybrane problemy i możliwości zmian w zagospodarowaniu przestrzennym województwa katowickiego*, [w:] *Materiały XII Seminarium Geograficzno-Rolniczego oraz 44 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Toruń, s. 37–45.
- Duś E., Tkocz M., 1996, *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich w województwie katowickim*, [w:] *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich. Materiały XIII Seminarium Geograficzno-Rolniczego oraz 45 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Słupsk, s. 35–43.
- Duś E., Tkocz M., 2000, *Wyposażenie wsi w infrastrukturę w świetle uwarunkowań historycznych*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich na pograniczu polsko-ukraińskim. Materiały XVI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Lublin, s. 66–72.
- Duś E., Tkocz M., 2003, *Przemiany funkcjonalne gmin wiejskich aglomeracji górnośląskiej*, *Geographia, Studia et Dissertationes*, 26, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 126–146.
- Fierla W., 1978, *Poziom przeciętnych kwalifikacji zawodowych rolników w województwie częstochowskim*, Prace Komisji Naukowych PAN Oddz. w Katowicach, 3, s. 111–116.
- Filipowicz J., Mazur Z., 1959, *Zagadnienia zdrowotności i względy estetyczne przy rolniczym wykorzystaniu wód ściekowych*, *Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP*, 30, s. 77–92.
- Gołębiowski J., 1964, *Reforma rolna na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim*, *Zaranie Śląskie*, 2, s. 206–226.
- Grzywocz J., 1967, *Společno-ekonomiczne problemy gospodarstw rolnych chłopów-robotników w województwie katowickim*, *Biuletyn ŚIN*, 78, Katowice, ss. 115.

- Grzywocz J., 1971, *Zaopatrzenie województwa katowickiego w produkty żywnościowe w latach 1961–1980*, Zeszyty Naukowe ŚIN, 41, ss. 184.
- Jałowiecki B., 1970, *Wpływ uprzemysłowienia i procesów urbanizacji na obszary wiejskie województwa katowickiego*, [w:] J. Kantyka (red.), *Wieś województwa katowickiego w XXV-leciu PRL*, Zeszyty Naukowe ŚIN, 28, s. 21–35.
- Januszewski J., Szajnowska A.Z., 1980, *Elementy podstaw przyrodniczych rolnictwa*, Uniwersytet Śląski, Katowice, ss. 121.
- Jasieński W., 1971, *Warunki bytowej ludności rolniczej w województwie katowickim*, Studia nad Ekonomiką Regionu, 2, s. 269–282.
- Jasieński W., Sznura S., 1975, *Rolnictwo w Rybnickim Okręgu Węglowym i jego przemiany strukturalne*, [w:] S. Żmuda (red.), *Z badań nad Rybnickim Okręgiem Węglowym*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice, s. 39–53.
- Kańtoch F., Sznura S., Zarzycki Z., 1962, *Przemiany struktury agrarnej na Górnym Śląsku*, Wyd. Śląsk, Katowice, ss. 88.
- Kamiński Z., 1977, *System terenów rekreacyjnych w rejonach o dominacji rolnictwa (na przykładzie regionu górnośląskiego)*, Miasto, 3–4, s. 15–19.
- Kamiński Z.J., 1985, *Problematyka kulturowa obszarów wiejskich w planowaniu przestrzennym*, Śląski Kwartalnik Urbanistyki i Architektury, 4, s. 18–23.
- Kamiński Z.J., 1991, *Gospodarka przestrzenna i modernizacja polskiej wsi (cele modernizacji)*, Komisja Urbanistyki i Architektury PAN Oddz. w Katowicach, Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków, ss. 139.
- Kamiński Z.J., 1995, *Degradacja wartości kulturowych wsi na obrzeżach miejsko-wiejskich*, [w:] Z. J. Kamiński (red.), *Urbanizacja wsi w obrzeżach miejsko-wiejskich*, Politechnika Śląska, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 29–40.
- Karweta S., 1978, *Wpływ emisji metali ciężkich na rośliny i ich siedliska*, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, 206, s. 96–113.
- Kłósowski F., Runge J., 2002, *Migracje ludności w gminach wiejskich województwa śląskiego (lata 1977–1999)*, Biuletyn Geograficzny, 1, UMK, Toruń, s. 77–86.
- Kończak T., 1989, *Skażenie metalami ciężkimi pasz roślinnych i produktów zwierzęcych w rejonie strefy ochronnej KM „Huta Katowice”*, Archiwum Ochrony Środowiska, 3–4, s. 91–112.
- Krawczyk S., 1977, *Wieś w aglomeracji katowickiej i jej infrastruktura w świetle zmian administracyjnych*, Studia nad Ekonomiką Regionu, 9, s. 343–362.
- Krawczyk S., 1982, *Przeobrażenia i kwalifikacje ludności wiejskiej województwa częstochowskiego na tle makroregionu południowego*, Studia nad Ekonomiką Regionu, 12, s. 195–225.
- Kucharski R., 1988, *Profilaktyka ekologiczna terenów przemysłowych w aspekcie zmniejszenia narażenia człowieka*, Instytut Ochrony Środowiska, Prace habilitacyjne i doktorskie, Wyd. Geologiczne, Warszawa, ss. 86.
- Kucharski R., Marchwiska E., 1988, *Narażenie konsumentów roślin jadalnych i paszowych w województwie katowickim*, [w:] *Rolnictwo w aglomeracji wielkoprzemysłowej Górnego Śląska. Materiały konferencyjne*, Stowarzyszenie Inżynierów

- i Techników Rolnictwa, Wydział Rolnictwa Gospodarki Żywnościowej i Leśnictwa, Urząd Wojewódzki w Katowicach, Wojewódzki Ośrodek Postępu Rolniczego w Mikołowie, Katowice, s. 65–85.
- Kucharski R., Marchwińska E., Karpińska B., 1986, *Skażenie gleb uprawnych na terenie województwa katowickiego*, [w:] E. Konstantynowicz (red.), *Problemy ochrony środowiska i zasobów naturalnych w województwie katowickim*, Polskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk o Ziemi, Oddz. Górnośląski, Sosnowiec, s. 68–76.
- Langhamer L. 1969, *Przekształcenia struktury użytków i dewastacyjne przemiany gleb jako skutek industrializacji obszaru Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Pamiętnik Puławski, 38, s. 23–71.
- Langhamer L., 1982, *Warunki przyrodnicze produkcji rolnej. Województwo częstochowskie*, IUNiG, Puławy, ss. 65.
- Langhamer L., 1988, *Warunki przyrodnicze produkcji rolnej. Województwo bielskie*, IUNiG, Puławy, ss. 75.
- Langhamer L., 1990, *Warunki przyrodnicze produkcji rolnej. Województwo katowickie*, IUNiG, Puławy, ss. 81.
- Lazar J., 1962, *Gleby województwa katowickiego. Możliwości ich ulepszenia i inne czynniki produkcji roślinnej (klimat, budowa geologiczna itp.) oraz ogólne podstawy gospodarki rolnej i leśnej i rejonizacji produkcji rolnej i leśnej*, PWRiL, Warszawa, ss. 304.
- Lubkowski Z., 1959, *Stan i analiza produkcji roślinnej Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 32, s. 7–52.
- Lubkowski Z., 1961, *Stan i analiza produkcji roślinnej Częstochowskiego Okręgu Przemysłowego*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 43, s. 5–53.
- Lubkowski Z., 1961a, *Stan obecny i analiza produkcji roślinnej Rybnickiego Okręgu Węglowego*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 48, s. 5–44.
- Łucka M., Sznura S., 1959, *Pracownicze ogrody działkowe w GOP. Stan istniejący i założenia rozwojowe*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 32, s. 53–95.
- Łucka M., Sznura S., 1961, *Pracownicze ogrody działkowe w Częstochowskim Okręgu Przemysłowym*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 43, s. 55–82.
- Łucka M., Sznura S., 1961a, *Pracownicze ogrody działkowe w Rybnickim Okręgu Węglowym*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 48, s. 45–60.
- Łucka M., Sznura S., 1961b, *Sadownictwo i warzywnictwo w Częstochowskim Okręgu Przemysłowym*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 43, s. 83–144.
- Majerski S., 1962, *Stacje cieplne kombinatów szklarniowych ogrzewanych ciepłem odłotowym*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 58, s. 41–102.
- Malina R., Tkocz J., 1993, *Potrzeby scaleń gruntów w Polsce*, [w:] *Nowe tendencje w teorii i praktyce zarządzania terenów wiejskich. Materiały Ogólnopolskiego Sympozjum Naukowego*, Politechnika Warszawska, Warszawa, s. 5–12.
- Marchwińska E., Kucharski R., 1983, *Zawartość mikroelementów w wybranych gatunkach warzyw w zależności od poziomu zanieczyszczenia powietrza*, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, 242, s. 659–665.

- Mazur Z., 1964, *Możliwości rolniczego wykorzystania ścieków na terenie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Biuletyn Zakładu Badań Naukowych GOP PAN, 3, s. 83–98.
- Mazur Z., Borys J., 1962, *Doświadczenia i obserwacje nad rolniczym wykorzystaniem ścieków i osadów miasta Gliwic w latach 1958–1959*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 53, s. 9–32.
- Michalkiewicz S. (red.), 1982, *Wież i rolnictwo pod wpływem industrializacji w XIX i XX wieku na Górnym Śląsku i w okręgu ostrowskim*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 496, Katowice, ss. 178.
- Mierzwiński S., 1962, *Doświadczalne szklarnie dla badania systemów ogrzewania i mikroklimatu*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 58, s. 112–155.
- Mierzwiński S., Wilgusiewicz W., 1958, *Możliwości budowy obiektów ogrodnictwa szklarniowego w GOP w oparciu o tanią energię ciepłą zakładów przemysłowych*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 18, s. 61–82.
- Ocetkiewicz J., 1959, *Stan drobnego inwentarza w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 29, s. 7–75.
- Ocetkiewicz J., 1961, *Inwentaryzacja drobnego żywego inwentarza ROW*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 50, s. 53–72.
- Piesak Z., 1991, *Zawartość ołowiu i kadmu w liściach buraków pastewnych w niektórych rejonach województwa katowickiego*, Archiwum Ochrony Środowiska, 2, s. 111–116.
- Piotrowska M., 1997, *Wpływ zanieczyszczenia gleb na zawartość kadmu w roślinach uprawnych*, Archiwum Ochrony Środowiska, 3–4, s. 201–208.
- Pietrucha J., 1970, *Przemiany ekonomicznej struktury ludności wsi województwa katowickiego*, [w:] J. Kantyka (red.), *Wież województwa katowickiego w XXV-leciu PRL*, Zeszyty Naukowe ŚIN, 28, s. 36–52.
- Pirożnik I., 1995, *Rozwój funkcji uzdrowiskowych na obszarach wiejskich w podmiejskiej strefie Mińska*, [w:] Z.J. Kamiński (red.), *Urbanizacja wsi w obrzeżach miejsko-wiejskich*, Politechnika Śląska, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 187–193.
- Problematyka rolnicza w katowickim środowisku naukowym*, 1983, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, 270, ss. 129.
- Pukowska-Mitka M., 1995, *Urbanizacja gminy Zebrzydowice pod wpływem KWK „Morcinek”*, [w:] Z.J. Kamiński (red.), *Urbanizacja wsi w obrzeżach miejsko-wiejskich*, Politechnika Śląska, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 195–204.
- Rajman J., Kłosowski F., 1989, *Dostępność placówek kulturalnych dla mieszkańców wsi województwa katowickiego w 1987 roku*, Folia Geographica, Series Geographica-Oeconomica, 22, s. 105–119.
- Raszeja-Tobjasz E., 1961, *Rolnictwo Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego. Warunki rozwoju i kierunki produkcji rolniczej w GOP*, PWRiL, Warszawa, ss. 164.
- Rola H., 1987, *Rolnictwo w województwie katowickim w latach 1945–1955*, Studia i Materiały z Dziejów Śląska, 17, s. 211–235.

- Rostański A., 1997, *Zawartość metali ciężkich w glebie i roślinach z otoczenia niektórych emitatorów zanieczyszczeń na Górnym Śląsku*, *Archiwum Ochrony Środowiska*, 3–4, s. 89–117.
- Rosik-Dulewska C., Wrona A., Gronet J., 1999, *Przekształcenia użytkowania gruntów na obszarach górniczych KWK Knurów i KWK Szczygłowice*, *Archiwum Ochrony Środowiska*, 2, s. 89–117.
- Runge J., 1990, *Przeobrażenia demograficzno-społeczne gmin województwa katowickiego w latach 1977–1988*, [w:] *Sbornik referatu 7. Severomorawského Demografického Kolokvia*, Olomouc, s. 84–91.
- Runge J., 1993, *Wybrane aspekty urbanizacji gmin województwa katowickiego*, *Geographia, Studia et Dissertationes*, 17, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 88–99.
- Sendobry T., 1980, *Specyficzne cechy użytkowania ziemi w województwie katowickim*, *Studia nad Ekonomiką Regionu*, 10, s. 298–313.
- Serafin F., 1969, *Rolnictwo w województwie katowickim w ćwierćwieczu Polski Ludowej (przemiany osiągnięcia)*, *Zaranie Śląskie*, 4, s. 575–595.
- Serafin F., 1970, *Przemiany gospodarczo-społeczne na wsi województwa katowickiego w pierwszych latach władzy ludowej*, [w:] J. Kantyka (red.), *Wiś województwa katowickiego w XXV-leciu PRL*, *Zeszyty Naukowe ŚIN*, 28, s. 7–20.
- Serafin F., 1977, *Wiś śląska w latach międzywojennych*, *ŚIN*, Katowice, ss. 462.
- Stec J., 1959, *Stan obecny i perspektywy rozwoju hodowli i produkcji trzody chlewnej w GOP*, *Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP*, 31, s. 19–58.
- Stec J., 1961, *Stan obecny i perspektywy rozwoju hodowli i produkcji trzody chlewnej w ROW*, *Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP*, 50, s. 29–52.
- Stelmach M., Malina R., Tkocz J., Żukowski B., 1990, *Obszary wiejskie i grunty rolnicze w Polsce. Wyniki badań ankietowych – 1988*, *Instytut Planowania i Urządzania Terenów Wiejskich, Akademia Rolnicza we Wrocławiu, Wrocław*, 1–4, ss. 2354.
- Szajnowska A.Z., 1973, *Próba zastosowania modelu Markowa do prognozowania własnościowego obrotu ziemią*, *Opolskie Roczniki Ekonomiczne*, 5, s. 249–260.
- Szajnowska A.Z., 1975, *Zagadnienia układu agrodemograficznego*, *Acta Univ. Wratisl.*, *Prace Geograficzne*, 237, s. 109–119.
- Szajnowska A.Z., 1976, *Charakterystyka systemu agrodemograficznego Polski*, *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego*, 135, Katowice, ss. 123.
- Szajnowska A.Z., 1976a, *Typologia agrosystemu na przykładzie Polski*, *Geographia, Studia et Dissertationes*, 1, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 117–139.
- Szalonek I., Warteresiewicz M., 1966, *Wpływ przemysłowych zanieczyszczeń powietrza na niektóre rośliny warzywne*, *Biuletyn Zakładu Badań Naukowych GOP PAN*, 8, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 75–84.
- Szalonek I., Warteresiewicz M., 1979, *Wpływ zanieczyszczenia powietrza na wzrost i plonowanie wybranych gatunków roślin w rejonie huty aluminium*, *Archiwum Ochrony Środowiska*, 3–4, s. 39–62.

- Szczepańska J., 1995, *Rekreacyjne funkcje wsi w obrzeżu Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, [w:] Z.J. Kamiński (red.), *Urbanizacja wsi w obrzeżach miejsko-wiejskich*, Politechnika Śląska, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 239–247.
- Sznura S., 1958, *Zaopatrzenie w warzywa ludności Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 18, s. 9–21.
- Tkocz J., 1966, *Geneza układu działek podmiejskiej głogóweckiej niwy użytków specjalnych*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 3, s. 535–538.
- Tkocz J., 1971, *Rolnicze użytkowanie ziemi w gromadzie Polska Cerekiew, Ziemia Kozielska*, Studia i Materiały, 1, Opole, s. 151–214.
- Tkocz J., 1972, *Próba określenia cech agregatu rolniczego*, Przegląd Geograficzny, 2, s. 289–298.
- Tkocz J., 1973, *Zastosowanie typów generalnych rozlogów w typologii rolnictwa*, Przegląd Geograficzny, 45, 3, s. 631–635.
- Tkocz J., 1995, *Statystyczna charakterystyka wsi i miast województwa toruńskiego w 1988 roku*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 1522, Katowice, ss. 69.
- Tkocz J. 1998, *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego, 1734, Katowice, ss. 455.
- Tobjasz J., 1961, *Rolnictwo obrzeża miasta Tychy (problemy geograficzno-ekonomiczne)*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 62, s. 5–142.
- Tobjasz J., 1963, *Rolnictwo okręgu przemysłowego. Problemy struktury przestrzennej i typologii rolnictwa na przykładzie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Problemy Rejonów Uprzemysławianych, 5, Warszawa, ss. 193.
- Tomaszewska E., 1978, *Problemy gospodarki rolniczej w Zespole Jurajskiego Parku Krajobrazowego*, Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Naukowych, PAN Oddz. w Krakowie, 22, s. 265–267.
- Warteresiewicz M., 1978, *Wpływ dwutlenku siarki na rośliny*, Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych, 206, s. 29–42.
- Warteresiewicz M., 1979, *Oddziaływanie zanieczyszczeń powietrza dwutlenkiem siarki na wybrane gatunki roślin w rejonie Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Archiwum Ochrony Środowiska, 1, s. 95–114.
- Wierzbicki J., 1958, *Możliwości i sposoby użytkowania ścieków w rolnictwie i ogrodnictwie GOP*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 17, s. 13–36.
- Wierzbicki J., 1959, *Możliwości wykorzystania ścieków w stawach rybnych na terenie GOP*, Biuletyn Komitetu dla Spraw GOP, 30, s. 43–51.
- Wrona A., 1975, *Główne kierunki przeobrażeń użytkowania ziemi w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym*, Problemy Postępu Technicznego, 2, s. 22–27.
- Wrona A., 1976, *Zmiany w strukturze użytkowania ziemi w zachodniej części w Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, [w:] *Wpływ czynników antropogenicznych na gleby i rośliny. Materiały na naukową sesję jubileuszową Instytutu Podstaw Inżynierii Środowiska PAN*, Zabrze, s. 121–134.
- Wrona A., 1977a, *Zmiany użytkowania ziemi w zachodniej części w Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Archiwum Ochrony Środowiska, 2, s. 107–130.

- Wrona A., 1977b, *Wpływ uprzemysłowienia na zmiany rolniczo-leśnego użytkowania ziemi w Rybnickim Okręgu Przemysłowym*, Problemy Postępu Technicznego, 3, s. 16–22.
- Wrona A., 1979, *Przyczyny dewastacji użytków zielonych w Rybnickim Okręgu Przemysłowym*, Wiadomości Melioracyjne i Łąkarskie, 5, s. 133–136.
- Wrona A., 1980, *Wpływ przemysłu na leśne użytkowanie ziemi w zachodniej części Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Sylwan, 6, s. 35–42.
- Wrona A., 1981, *Ochrona gruntów rolnych województwa katowickiego*, Problemy Postępu Technicznego, 5, s. 20–24.
- Wrona A., 1990, *Zmiany w przyrodniczym użytkowaniu gruntów we wschodniej części Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Biuletyn Komitetu Inżynierii Środowiska PAN, 5, s. 57–82.
- Wrona A., 1994, *Zastosowanie metod teledetekcyjnych do oceny stanu i zmian użytkowania gruntów miasta Zabrze*, Archiwum Ochrony Środowiska, 1–2, s. 129–146.
- Wrona A., 1996, *Grunty zdewastowane w dzielnicach przemysłowo-skladowej Gliwice – Ligota Zabrska*, Archiwum Ochrony Środowiska, 1–2, s. 109–132.
- Wrona A., 1997, *Zmiany struktury przyrodniczego użytkowania ziemi wybranych miast aglomeracji górnośląskiej*, Problemy Ekologii Krajobrazu, 1, s. 140–147.
- Wrona A., 1999, *Dynamika zmian użytkowania ziemi miasta Zabrze w latach 1973–1996*, Przyroda i Człowiek, 9, s. 199–225.
- Wrona A., Gołubowicz J., 1998, *Główne problemy zagospodarowania gruntów zdewastowanych w województwie katowickim*, Biuletyn Komitetu Inżynierii Środowiska PAN, 1, s. 168–176.
- Wrona A., Gronet R., Gołubowicz J., 1997, *Wykorzystanie metod teledetekcyjnych do oceny stanu technicznego i sposobu zagospodarowania zwału odpadów górniczych*, Archiwum Ochrony Środowiska, 1–2, s. 69–83.
- Wrona A., Patrzalek A., Warteresiewicz M., 1992, *Degradacja powierzchni ziemi Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego i kierunek jej przeciwdziałania*, Zeszyty Problemowe Nauk Rolniczych, 401, s. 301–309.
- Wrona A., Skorczyński J., Biesek M., 1986, *Użytkowanie gruntów w Opolskim Okręgu Eksploatacji Surowców Węglanowych*, Materiały i Studia Opolskie, 58, s. 127–159.
- Zaborowska M., 1964, *Niektóre problemy zatrudnienia w gospodarstwach ogrodniczych Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, Biuletyn Zakładu Badań Naukowych GOP PAN, 3, Wrocław, s. 99–120.
- Zieliński H., 1967, *Charakterystyka rozwoju rolnictwa w województwie katowickim*, Biuletyn 79, Śląski Instytut Naukowy, Katowice, ss. 176.
- Zieliński H., 1970, *Kierunki intensyfikacji i rozwoju rolnictwa w województwie katowickim*, Wyd. Śląsk, Katowice, ss. 179.

Eugeniusz RYDZ
Instytut Geografii, Pomorska Akademia Pedagogiczna
76-200 Słupsk, ul. Partyzantów 27
rydz@pap.edu.pl

DOROBEK NAUKOWY OŚRODKA SŁUPSKO-KOSZALIŃSKIEGO Z ZAKRESU GEOGRAFII ROLNICTWA

WPROWADZENIE

Badania z zakresu geografii rolnictwa na Pomorzu Środkowym prowadzili w przeszłości i prowadzą aktualnie przedstawiciele środowisk akademickich, instytucji planistycznych i towarzystw naukowych. Stosunkowo najszerzej problematyka badawcza z zakresu geografii rolnictwa, podobnie jak i z pozostałych dyscyplin geografii społeczno-ekonomicznej podejmowana jest w Pomorskiej Akademii Pedagogicznej, a także Politechnice Koszalińskiej.

Przez wiele lat po II wojnie światowej Pomorzem Środkowym interesowali się przedstawiciele różnych ośrodków uniwersyteckich. Jeśli chodzi o motywację podejmowanych badań i publikowanie ich wyników, to najczęściej związane one były z przygotowaniem rozpraw doktorskich i habilitacyjnych. Dość późno, bo właściwie po 1960 r., do badań włączyli się geografowie mieszkający i pracujący na Pomorzu Środkowym.

Zainteresowanie geograficzną problematyką rolniczą w słupsko-koszalińskim ośrodku naukowym wiązać należy z powołaniem w 1965 r. Ośrodka Badań Naukowych. Była to pierwsza regionalna placówka naukowo-badawcza na Pomorzu Środkowym o stosunkowo szerokim profilu badawczym. Nie było jeszcze wówczas Wyższej Szkoły Inżynierskiej w Koszalinie, ani Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku (przekształconych w późniejszym okresie odpowiednio w Politechnikę Koszalińską i Pomorską Akademię Pedagogiczną), czy też Instytutu Ziemiaka w Boninie. Nie oznacza to jednak, że sprawy związane z funkcjonowaniem rolnictwa, jego rozwojem, związkami ze środowiskiem, stanowiły zagadnienia zupełnie nowe. Można z wielkim prawdopodobieństwem przyjąć, że rozwijające się rolnictwo na Pomorzu Środkowym nie mogło obyć się bez studiów, analiz, ekspertyz i innych prac badawczych, które

przesądzały o podjęciu działalności inwestycyjnej, o strukturze i wielkości produkcji, miejscu jej prowadzenia. Były to jednak głównie badania stosowane, nastawione na rozwiązywanie konkretnych problemów, które pojawiły się w ramach gospodarczego procesu decyzyjnego.

W niniejszym opracowaniu przedstawiony został dorobek słupsko-koszalińskiego ośrodka naukowego w dziedzinie geografii rolnictwa. Nie będzie to jednak pełna analiza kierunków rozwoju tej dyscypliny w prezentowanym ośrodku i nie daje ona wyczerpującego obrazu wszystkich dokonań badawczych. Z konieczności dokonano selekcji prac, koncentrując się na omówieniu tych ważniejszych, które podejmowały problematykę rolnictwa w ujęciu przestrzennym. Dokonano przy tym pewnej selekcji podmiotowej, przyjęto bowiem, że brane będą pod uwagę prace wykonane przede wszystkim przez: geografów, ekonomistów, socjologów oraz historyków gospodarczych.

Opis dorobku ośrodka słupsko-koszalińskiego w dziedzinie geografii rolnictwa zdecydowano się przedstawić, łącząc poszczególne publikacje w grupy problemowe. Ponieważ większość prac z trudem mieści się tylko w jednej grupie, dlatego przyporządkowania dokonano na podstawie problematyki, która dominiuje w danej pracy.

METODY BADAŃ

Mniej więcej od końca lat sześćdziesiątych w badaniach z dziedziny geografii rolnictwa, prowadzonych w ośrodku słupsko-koszalińskim, dominowało podejście opisowe, realizowane z zastosowaniem klasycznej analizy wskaźnikowej. Rekonstrukcje procesów prowadzono zaś przy zastosowaniu modeli statystyki porównawczej, w których o zachodzących zmianach wnioskowano porównując stan rzeczy w dwóch kolejnych okresach. Stosowano też bardzo proste klasyfikacje oparte na arbitralnym wyznaczeniu przedziałów klasowych (Gospodarowicz 1980; Suszyński 1974). Przekształcenia strukturalne określano natomiast i oceniano je, analizując zmiany udziałów procentowych, jakie przypadały na poszczególne sektory własnościowe oraz obszary (Piotrowski 1973; Stachurski 1975; Miklos 1979). Popularność znajdowały także współczynniki lokalizacji, a także wskaźniki jednoczesnego uwzględnienia dynamiki wzrostu i wzrostu względnego (iloczyn wzrostów). Dość powszechnie wprowadzono do badań z dziedziny geografii rolnictwa typowo ekonomiczne metody analizy: modele optymalizujące, różne warianty metody nakładów-wyników oraz przepływów międzyregionalnych (Szała 1973ab; Świekatowski 1973; Jasiulewicz 1981).

Ocena czynników lokalizacji i warunków rozwoju rolnictwa na obszarze Pomorza Środkowego była podstawą dalszych prac mających na celu całościowe ich rozpoznanie, a następnie rejonizację produkcji rolniczej. Uwzględniając specyfikę rolnictwa na Pomorzu Środkowym polegającą na dużym udziale sektora uspołecznionego w ogólnej własności gruntów rolnych, a także pewnej

odmienności układu wiejskiej sieci osadniczej w stosunku do innych regionów Polski, dość wyraźnie rozwijał się w ośrodku słupsko-koszalińskim kierunek badań historyczno-geograficznych. Istotny postęp w dziedzinie metodologii procesów i struktur rolniczych przyniosły opracowania dotyczące przemian osadnictwa województwa koszalińskiego w latach 1945–1980 (Jasiulewicz, Kudelska, Szulc 1983ab), a także prace M. Jasiulewicza (1998a) i E. Rydza (1991) odnoszące się do przekształceń strukturalnych, jakie miały miejsce na obszarach wiejskich Pomorza Środkowego w okresie transformacji systemowej. W opracowaniach tych zastosowano oryginalne wskaźniki, m.in. metodę J. Perkala, współczynniki redystrybucji, metodę głównych składowych i taksonomię wrocławską jako narzędzia klasyfikacji wielo cechowej oraz regresję wielokrotną do określenia przestrzennych związków rolnictwa z innymi dziedzinami rozwoju gospodarczego regionu. Wprowadzone do badań metody pozwoliły na dokonanie typologii gmin uwzględniając zmiany, jakie miały miejsce w zakresie poziomu infrastruktury społecznej i technicznej na Pomorzu Środkowym, a także zróżnicowania w dziedzinie produkcji rolnej.

GŁÓWNE PROBLEMY BADAWCZE

Prace ośrodka słupsko-koszalińskiego związane z geografiami rolnictwa reprezentowane są przez studia historyczne, monografie powiatów, analizy wybranych problemów rolniczych, zagadnień wynikających z transformacji rolnictwa w warunkach przechodzenia do gospodarki rynkowej, a także uwarunkowań wielofunkcyjnego rozwoju wsi Pomorza Środkowego w kontekście integracji z Unią Europejską.

Dla potrzeb niniejszego opracowania z pełnej bibliografii geografii rolnictwa wybrano jedynie prace ilustrujące znamienne dla Pomorza Środkowego problemy, bądź zawierające specyficzne dlań uogólnienia, wykonane przez autorów reprezentujących dany ośrodek.

W grupie prac historycznych problematyka nawiązująca do geografii rolnictwa skupiona była w ramach Koszalińskiego Ośrodka Naukowo-Badawczego. Na podkreślenie zasługują tu prace S. Łacha (1979ab, 1981) poświęcone osadnictwu rolniczemu na Pomorzu Zachodnim, ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw indywidualnych. W tej grupie opracowań szczególne miejsce zajmuje zagospodarowanie terenów wiejskich z wiodącym na tym obszarze sektorem rolnictwa uspołecznionego. Problematykę tę podejmują m.in. opracowania S. Szały (1965, 1973b), Z. Piotrowskiego (1973), a dotyczą m.in. perspektyw funkcjonowania na Pomorzu Środkowym państwowych przedsiębiorstw rolnych oraz perspektyw rozwoju rolnictwa (Szała 1974).

Ważnym elementem w dorobku ośrodka słupsko-koszalińskiego w okresie funkcjonowania gospodarki centralnie sterowanej były szeroko zakrojone bada-

nia nad efektywnością funkcjonowania państwowych gospodarstw rolnych. W nurcie tych badań znalazły się opracowania S. Miklosa (1975, 1976a), D. Gospodarowicz (1978), W. Stachurskiego (1975) dotyczące nowych form organizacyjnych w sektorze rolnictwa państwowego, które prowadziły do większej koncentracji ziemi, ludzi, produkcji oraz różnych usług. Owocowało to tworzeniem przedsiębiorstw o absurdalnych rozmiarach, których zakłady bywały nieraz oddalone o kilkanaście kilometrów od centrum zarządzania (Mikos 1980).

Dość wnikliwej analizie poddano także zagadnienia odnoszące się do specyfiki produkcji rolniczej. W pracach z tej dziedziny geografii rolnictwa realizowanych w ośrodku słupsko-koszalińskim duże znaczenie aplikacyjne miały studia określające granice specjalizacji i koncentracji produkcji rolniczej (Okolo-Kuślak 1980), poziomu chemizacji rolnictwa na Pomorzu Środkowym (Szała 1976), oddziaływania czynników przyrodniczych na rozwój produkcji zwierzęcej (Przemieniecki 1982) czy też występujących przyczyn obniżenia efektów produkcji w województwie koszalińskim (Miklos 1980, 1982).

Wysoka pozycja, jaką odgrywał sektor rolnictwa państwowego w użytkowaniu gruntów rolnych i produkcji rolniczej na Pomorzu Środkowym znalazła odzwierciedlenie w wielu opracowaniach stanowiących analizy różnorodnych aspektów funkcjonowania państwowych gospodarstw rolnych. Należy tu wspomnieć o pracach Z. Dowgiałło (1964), S. Miklosa i R. Szamrej (1984), L. Siwkowskiego (1975), A. Bojar, E. Fijałkowskiej, A. Suszyńskiego i S. Szały (1980) czy też M. Jasiulewicz (1988). W pracach tych można odnaleźć wiele elementów charakterystycznych dla funkcjonowania państwowych gospodarstw rolnych w latach 1960–1980.

Badania regionalne z zakresu geografii rolnictwa zrealizowane w ośrodku słupsko-koszalińskim zawierają także wiele zagadnień dotyczących funkcji pozarolniczych, jakie pełniły PGR-y w układzie sieci osadniczej na Pomorzu Środkowym. Wiele materiału faktograficznego z tego okresu znaleźć można w opracowaniach stowarzyszeń technicznych, społeczno-kulturalnych w Słupsku i Koszalinie. Interesującym źródłem informacji geograficzno-rolniczych są także wydawane zwłaszcza do lat dziewięćdziesiątych, najczęściej z okazji uroczystości rocznicowych, liczne monografie bądź inne wydawnictwa okolicznościowe (Jasiulewicz 1998; Rydz 2002ab).

Lata dziewięćdziesiąte przyniosły wzrost zainteresowania procesami transformacji rolnictwa oraz urynkwienia gospodarki, a także przestrzennymi konsekwencjami przeobrażeń systemowych.

Oprócz prac podejmujących badania w sferze teoretycznej zdecydowanie przeważały opracowania, których celem były rozważania odnoszące się do wybranych aspektów przekształceń własnościowych w rolnictwie oraz ich konsekwencji – M. Jasiulewicz (1999a), E. Rydz (1998a). Między innymi wnikliwej analizie poddano zagadnienia zmian w strukturze własnościowej rolnictwa, jakie miały miejsce na Pomorzu Środkowym po 1989 roku.

Ważnym elementem dorobku w tym zakresie są prace E. Rydza (1995a, 1996a, 1998b) oraz M. Jasiulewicza (1994, 1995a, 1999a), ujmujące kompleksowo zmiany jakie nastąpiły we władaniu i użytkowaniu ziemi według sektorów własności. O skali tego problemu świadczy fakt, że w 1990 r. ponad 53% areалу użytków rolnych należało do sektora uspołecznionego, przy średniej około 19% dla całego kraju. W opracowaniach tych autorzy zwracali uwagę na główne bariery, jakie występowały w racjonalnym zagospodarowaniu gruntów rolnych, m.in. niska dochodowość produkcji rolnej, brak wystarczających środków u potencjalnych nabywców i dzierżawców, duże trudności z uzyskaniem preferencyjnych kredytów na zakup ziemi.

Wśród wielu zagadnień związanych z prywatyzacją sektora państwowego w rolnictwie na uwagę zasługują również opracowania: L. Brożek i A. Suszyńskiego (1998ab), M. Jasiulewicza (1999b) i E. Rydza (1998a), w których dokonano próby oceny roli, jaką odegrała Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa w restrukturyzacji gospodarki rolnej na Pomorzu Środkowym.

Nowym zjawiskiem społecznym towarzyszącym transformacji gospodarki, praktycznie nieznanym społecznościom wiejskim, było ujawnienie się bezrobocia, mającego jednoznaczny wpływ na strukturę społeczno-zawodową ludności wsi, tempo modernizacji i restrukturyzacji rolnictwa, jak i postawy i zachowania rolników. Problematyka rynków pracy na terenach wiejskich Pomorza Środkowego znalazła zatem odzwierciedlenie w zainteresowaniach badaczy geografii rolnictwa ośrodka s łupsko-koszalińskiego. Zagadnienie bezrobocia w kontekście przekształceń strukturalnych w rolnictwie rozważali m.in. L. Bożek i A. Suszyński (1999b), M. Jasiulewicz (1995a, 1998a), E. Rydz (1994, 1995b). Najliczniejszy jest zbiór prac traktujących o rozmiarach bezrobocia ze względu na podział na różne grupy społeczno-zawodowe (Jasiulewicz 1998b; Bożek, Suszyński 1999c; Czapiewska 2000; Rydz 1997).

Procesy rozwoju i przekształceń w sferze społeczno-ekonomicznej zachodzące na wsi pod wpływem urynkowania gospodarki znalazły swoje szerokie odbicie w publikacjach poświęconych wielofunkcyjnemu rozwojowi obszarów wiejskich. W wielu pracach nawiązywano do założeń, że wielofunkcyjność obszarów wiejskich uznaje się za główny sposób ich aktywizacji (Jasiulewicz 2000ab; Rydz 1998c, 1999a; Błażejewska 2002).

W opracowaniach poświęconych przekształceniom strukturalnym i przestrzennym rolnictwa na Pomorzu Środkowym w okresie transformacji systemowej podejmowano najczęściej zagadnienia dotyczące analizy miejsc pracy i zamieszkania czy też genezy i uwarunkowań rozwoju regionów nadmorskich (Rydz 2000a; Jasiulewicz 1997, 2000b; Jasiulewicz, Fijałkowska 2003; Czapiewska 2002). Na szczególną uwagę zasługuje zarysowanie wizji podstaw rozwoju obszarów wiejskich, znaczenia różnych form przedsiębiorczości na wsi w świetle badań ankietowych (Rydz 1997; Jasiulewicz 2002).

Jednym z istotnym wątków analizy przemian społeczno-gospodarczych dokonujących się na wsi w rozkładzie przestrzennym były badania jednostkowe wybranych gmin uznanych za szczególnie zapóźnione w procesie dostosowania się do nowych uwarunkowań gospodarki rynkowej (Jasiulewicz 1998c; Rydz 1999a; Czapiewska 2000, 2003a).

Problematyka badawcza rozwijana w ośrodku słupsko-koszalińskim przyczyniała się i przyczynia nadal do lepszego poznania przeobrażeń demograficzno-społecznych, jakie dokonują się w okresie modernizacji wsi i rolnictwa. Zagadnieniami tymi zajmują się głównie: E. Rydz (1995a, 2000ab, 2001), E. Rydz, I. Jażewicz (2001), M. Jasiulewicz (1995b, 2001ac), L. Brożek i A. Suszyński (2000). Wymienieni autorzy zwracali uwagę na skalę problemów wiejskich, ich specyfikę, powodującą konieczność sformułowania nowej filozofii polityki społeczno-gospodarczej wobec wsi, uwzględniającej m.in. rozciągłość przestrzenną obszarów wiejskich, charakter sieci osadniczej, różnorodność funkcji pełnionych przez wieś oraz szczególnie typ stosunków międzyludzkich.

Nowym nurtem badawczym jest także analiza wpływu transformacji ustrojowej na szeroko rozumiane warunki życia mieszkańców wsi (Rydz 2001; Jasiulewicz 2001a; Czapiewska 2003abc). W świetle przeprowadzonych badań można pokusić się o konkluzję, że trudna sytuacja na wsi Pomorza Środkowego jest generalnie pochodną upadku państwowych gospodarstw rolnych, złej sytuacji strukturalnej i ekonomicznej w rolnictwie oraz ograniczonej aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej.

Ostatnie lata cechuje wzrost zainteresowań mieszkańców wsi i rolników szeroko rozumianym procesem integracji ze strukturami Unii Europejskiej. Zagadnienia te znalazły odzwierciedlenie w dość licznych procesach postulujących konieczność zmian strukturalnych w rolnictwie Pomorza Środkowego (Jasiulewicz 2000bc; Rydz 2000b, 2002b; Brożek, Suszyński 2002).

KONFERENCJE NAUKOWE

W ostatnim ćwierćwieczu, szczególnie zaś w ostatnim dziesięcioleciu, słupsko-koszaliński ośrodek był organizatorem kilku znaczących konferencji naukowych z zakresu geografii rolnictwa.

Na uwagę zasługuje XI Seminarium Geograficzno-Rolnicze, którego organizatorami w 1994 r. były: Wyższa Szkoła Inżynierska w Koszalinie oraz Komisja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Wiodącym tematem konferencji były zagadnienia dotyczące trudności w realizacji programu przekształceń własnościowych i restrukturyzacyjnych po byłych PGR. Dorobek konferencji zawarto w tomie *Restrukturyzacja państwowych gospodarstw rolnych...* (Falkowski, Jasiulewicz 1994).

Ważnym zagadnieniem w zakresie poznawczym, jak i aplikacyjnym było zorganizowanie w ramach 45. Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego XIII Seminarium Geograficzno-Rolniczego w Słupsku i Ustce, pod hasłem *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*. Tematyka zaprezentowana w referatach i dyskusji została opublikowana w tomie *Wielofunkcyjna gospodarka...* (Falkowski, Rydz 1996) i dotyczyła przede wszystkim: wybranych problemów społecznych, struktury agrarnej, kierunków rozwoju i restrukturyzacji rolnictwa oraz ekorozwoju w wielofunkcyjnym systemie obszarów wiejskich.

Organizatorem kolejnej konferencji pt. *Polityka regionalna a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich Pomorza Środkowego* był w 1997 r. Instytut Zarządzania i Marketingu Politechniki Koszalińskiej. Konferencja poświęcona była złożonym, wielowątkowym problemom polityki regionalnej i rozwoju wielofunkcyjnego wsi Pomorza Środkowego. Zdecydowana większość wystąpień koncentrowała się wokół trzech wiodących zagadnień: restrukturyzacji rolnictwa, ekonomicznych i społecznych aspektów przeobrażeń wsi i rolnictwa oraz aktywizacji pozarolniczej na obszarach wiejskich. Dorobek konferencji wydano w tomie *Polityka regionalna a wielofunkcyjny...* (Jasiulewicz, Polak 1997).

Tematyka XVIII Seminarium Geograficzno-Rolniczego skoncentrowana była wokół przemian społecznych i gospodarczych na wsi, mechanizmów rozwoju wsi i rolnictwa w kontekście procesów dostosowawczych do wymogów Unii Europejskiej. Zaprezentowane na konferencji referaty zostały zamieszczone w dwóch tomach: *Społeczne problemy wsi* (Bański, Rydz 2002) oraz *Zróżnicowanie przestrzenne...* (Rydz 2002c).

PODSUMOWANIE

Podsumowując można stwierdzić, że ośrodek słupsko-koszaliński odgrywa dość znaczącą rolę na mapie ośrodków naukowych zajmujących się problematyką geografii rolnictwa w Polsce. Dotychczasowe tendencje, a szczególnie duże możliwości intelektualne młodej kadry pracowników naukowych pozwalają przypuszczać, iż obecna pozycja ośrodka w zakresie geograficznych badań rolnictwa w Polsce będzie się utrzymywać, bądź nawet wzrastać.

O znaczeniu geografii rolnictwa w ośrodku słupsko-koszalińskim może świadczyć liczba ponad 140 publikacji, artykułów, monografii i opracowań książkowych dotyczących tej dyscypliny badań. Obejmowały one zarówno analizy nad strukturą przestrzenną rolnictwa Polski północnej ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Środkowego, jak i opracowania poszczególnych działów rolnictwa w ujęciu regionalnym, a także monografie rolnicze wybranych gmin na terenie regionów nadmorskich. Prace te przyczyniły się do lepszego poznania problematyki rolniczej, co w konsekwencji zaowocowało dysertacjami naukowymi i postępowaniem metodologicznym. Tematyka rolnicza jest dość chętnie podnoszona

w pracach magisterskich, przygotowywanych najczęściej pod kierunkiem E. Rydza i M. Jasiulewicza.

Wydaje się, iż w związku z rozwojem samorządności układów lokalnych i regionalnych oraz pogłębiającą się współpracą gospodarczą w ramach Unii Europejskiej, problematyka prac nawiązujących do metodologii i koncepcji badawczych geografii rolnictwa będzie się rozwijać coraz silniej. Prace z tego zakresu będą niezbędne dla budowania racjonalnych strategii rozwoju jednostek gminnych, powiatów, jak i całych województw nadmorskich.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

- Bański J., Rydz E. (red.), 2002, *Spoleczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 2, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, ss. 203.
- Błażejewska M., 2002, Uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w procesie integracji z Unią Europejską, *Koszalińskie Studia i Materiały*, 4, s. 115–125.
- Bojar A., Fijałkowska E., Suszyński A., Szała S., 1980, *Rolnictwo w makroregionie północnym*, Koszalińskie Studia i Materiały, 4, s. 5–23.
- Brożek L., Suszyński A., 1998a, *Przekształcenia w rolnictwie koszalińskim i ich skutki społeczno-ekonomiczne*, [w:] *Restrukturyzacja gospodarki czynnikiem aktywizacji regionalnej*, Zeszyty Naukowe Instytutu Zarządzania i Marketingu, 3, Politechnika Koszalińska, Koszalin, s. 119–130.
- Brożek L., Suszyński A., 1998b, *Rola Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa w restrukturyzacji gospodarki rolnej Pomorza Środkowego*, [w:] A. Suszyński, L. Brożek (red.), *Spoleczno-ekonomiczne konsekwencje procesów transformacyjnych w regionach o wysokim bezrobociu*, Politechnika Koszalińska, Koszalin, s. 79–87.
- Brożek L., Suszyński A., 1999a, *Przekształcenia własnościowe a poziom bezrobocia na obszarach wiejskich byłego województwa koszalińskiego w latach 1989–1997*, *Polityka Gospodarcza*, 2, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa, s. 17–28.
- Brożek L., Suszyński A., 1999b, *Wybrane problemy aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich byłego województwa koszalińskiego*, *Zeszyty Naukowe Zachodniopomorskiej Szkoły Businessu*, 2, Zachodniopomorska Szkoła Businessu, Instytut Kształcenia Managerów, Kołobrzeg, s. 5–12.
- Brożek L., Suszyński A., 1999c, *Problemy aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich województwa koszalińskiego*, *Koszalińskie Studia i Materiały*, 1, Politechnika Koszalińska, Koszalin, s. 97–110.
- Brożek L., Suszyński A., 1999d, *Przemiany strukturalne a poziom bezrobocia na obszarach wiejskich byłego województwa koszalińskiego*, [w:] *Spoleczno-ekonomiczne konsekwencje procesów transformacyjnych w regionach o wysokim bezrobociu*, Politechnika Koszalińska, Koszalin, s. 41–52.
- Brożek L., Suszyński A., 2000, *Bariery i uwarunkowania przekształceń strukturalnych rolnictwa na obszarze byłego województwa koszalińskiego*, [w:] *Uwarunkowania*

- wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce Zachodniej. *Materiały konferencji naukowej*, Wydział Ekonomii i Zarządzania Politechniki Koszalińskiej, Akademia Rolnicza w Szczecinie, Szczecin, s. 131–138.
- Brożek L., Suszyński A., 2002, *Restrukturyzacja polskiego rolnictwa w okresie transformacji systemowej u progu przystąpienia do Unii Europejskiej*, [w:] *Uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*, Wydział Ekonomii i Organizacji Gospodarki Żywnościowej AR, Szczecin, s. 175–184.
- Chmielewska B., 1974, *Z badań nad uwarunkowaniami gospodarności koszalińskich rolników*, *Koszalińskie Studia i Materiały*, 3, s. 120–133.
- Czapiewska G., 2000, *Przemiany w rolnictwie na przykładzie Państwowego Przedsiębiorstwa Gospodarki Rolnej w Suchorzu*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego*, UMCS, Lublin, s. 59–65.
- Czapiewska G., 2002, *Przyszłość gospodarstw indywidualnych w perspektywie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej w opinii mieszkańców gminy Trzebielino*, [w:] Z. Górka, A. Jelonek (red.), *Geograficzne uwarunkowania rozwoju Małopolski*, IGiGP UJ, Instytut Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie, Kraków-Nowy Sącz, s. 311–315.
- Czapiewska G., 2003a, *Aktywność zawodowa byłych pracowników państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej subregionu słupskiego w świetle badań ankietowych*, [w:] *Badania geograficzne w poznawaniu środowiska*, UMCS, Lublin (w druku).
- Czapiewska G., 2003b, *Historyczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa społecznego na Pomorzu Środkowym*, *Słupskie Prace Geograficzne*, 1, Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk, s. 51–67.
- Czapiewska G., 2003c, *Przeobrażenia wsi i rolnictwa w wybranych gminach subregionu słupskiego*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przeobrażenia i przyszłość wsi polskiej*, PTG, IGiGP UJ, Instytut Geografii Akademii Pedagogicznej, Kraków, s. 19–31.
- Dowgiałło Z., 1964, *Zarys rozwoju państwowych gospodarstw rolnych województwa koszalińskiego*, *Przegląd Zachodniopomorski*, 3, s. 87–101.
- Falkowski J., Jasiulewicz M. (red.), 1994, *Restrukturyzacja państwowych gospodarstw rolnych w świetle doświadczeń ogólnokrajowych (ze szczególnym uwzględnieniem woj. koszalińskiego i woj. słupskiego). Materiały konferencyjne XI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, PTG, Instytut Zarządzania i Marketingu Wyższej Szkoły Inżynierskiej, Koszalin, s. 255.
- Falkowski J., Rydz E. (red.), 1996, *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich (ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Środkowego). Materiały XIII Ogólnokrajowego Seminarium Geograficzno-Rolniczego oraz 45 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, PTG, WSP, Słupsk, s. 296.
- Gołębiowska U., 1996, *Reformy wspólnotowej polityki rolnej i ich wpływ na kierunki restrukturyzacji rolnictwa środkowopomorskiego wobec wyzwań przyszłego członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, [w:] M. Jasiulewicz, B. Polak (red.), *Problemy roz-*

- woju społeczno-gospodarczego w procesie restrukturyzacji Pomorza Środkowego, PK, Koszalin, s. 61–70.
- Gołębiowska U., 2002, *Poziom i kierunki inwestowania w polskim rolnictwie w latach 1996–2000*, Roczniki Naukowe SERiA, 4, 4, Warszawa-Bydgoszcz, s. 26–30.
- Gołębiowska U., 2003, *Wyniki ekonomiczne gospodarstw (powyżej 50 ha) w województwie zachodniopomorskim*, Roczniki Naukowe SERiA, 5, 1, Warszawa-Poznań-Koszalin, s. 58–62.
- Gołębiowska U., Denisowska L., Jagła A., Górnaś Z., 1997, *Analiza rentowności wybranych gospodarstw rolnych w woj. koszalińskim w 1996 r.*, [w:] M. Jasiulewicz, B. Polak (red.), *Polityka regionalna a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich Pomorza Środkowego*, PK, Koszalin, s. 131–144.
- Gospodarowicz D., 1978, *Wpływ miast na rozmieszczenie areалу państwowej gospodarki rolnej na terenie Pomorza Środkowego*, Koszalińskie Studia i Materiały, 2, s. 58–67.
- Gospodarowicz D., 1980, *Osadnictwo rolnicze a gospodarka wielkoobszarowa województwa koszalińskiego w latach 1950–1977*, Dokumentacja Geograficzna, 2, s. 8–23.
- Jasiulewicz M., 1981, *Próba klasyfikacji funkcjonalnej obszarów wiejskich województwa koszalińskiego*, Koszalińskie Studia i Materiały, 2, s. 127–145.
- Jasiulewicz M., 1983, *Budownictwo i inwestycje na obszarach wiejskich*, Koszalińskie Studia i Materiały, 1, s. 64–79.
- Jasiulewicz M., 1987, *Procesy migracji z obszarów wiejskich Pomorza Zachodniego na przykładzie województwa koszalińskiego*, [w:] *Analiza uwarunkowań i skutków migracji ludności ze wsi do miast, ze szczególnym uwzględnieniem wpływu tych migracji na strukturę ludności*. Ekspertyza, PAN, Warszawa, s. 289–318.
- Jasiulewicz M., 1988, *Struktura agrarna wsi w wybranych gminach województwa koszalińskiego*, Koszalińskie Studia i Materiały, 1–2, s. 18–54.
- Jasiulewicz M., 1994, *Proces restrukturyzacji PGR w województwie koszalińskim*, [w:] J. Falkowski, M. Jasiulewicz (red.), *Restrukturyzacja państwowych gospodarstw rolnych w świetle doświadczeń ogólnokrajowych. Materiały konferencyjne XI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, PTG, Wyższa Szkoła Inżynierska, Koszalin, s. 81–92.
- Jasiulewicz M., 1995a, *Migracje ludności a problem bezrobocia na obszarach wiejskich Pomorza Środkowego w latach 1988–1994*, [w:] J. Falkowski, M. Kluba (red.), *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich Polski. Materiały XII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego oraz 44 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, UMK, Toruń, s. 81–89.
- Jasiulewicz M., 1995b, *Problem przekształceń własnościowych i strukturalnych rolnictwa wielkoobszarowego na Pomorzu Zachodnim*, [w:] K. Dobrzański, M. Jasiulewicz, A. Suszyński (red.), *Problemy zarządzania w okresie transformacji gospodarczej*, Wyższa Szkoła Inżynierska, Koszalin, s. 49–56.
- Jasiulewicz M., 1996, *Rozwój wielofunkcyjny obszarów wiejskich Pomorza Środkowego*, [w:] *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich. Materiały XIII Ogól-*

- nokrajowego Seminarium Geograficzno-Rolniczego oraz 45 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, PTG, WSP, Słupsk, s. 97–109.
- Jasiulewicz M., 1997, *Restrukturyzacja obszarów wiejskich warunkiem rozwoju wielofunkcyjnego*, [w:] M. Jasiulewicz, B. Polak (red.), *Polityka regionalna a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich Pomorza Środkowego*, Politechnika Koszalińska, Koszalin, s. 103–120.
- Jasiulewicz M., 1998a, *Przekształcenia obszarów wiejskich Pomorza Środkowego podstawą nowego ładu przestrzennego*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski. Strategia ekorozwoju w warunkach integracji z Unią Europejską*, PTG, UMK w Toruniu, Politechnika Białostocka, Toruń-Białystok, s. 104–113.
- Jasiulewicz M., 1998b, *Przekształcenia strukturalne i przestrzenne obszarów wiejskich Pomorza Środkowego w okresie transformacji gospodarczej w okresie zmian systemowych*, Politechnika Koszalińska, Koszalin, ss. 278.
- Jasiulewicz M., 1998c, *Zmiana poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich Pomorza Środkowego w latach 1988–1996*, [w:] *Spoleczno-ekonomiczne konsekwencje procesów transformacyjnych w regionach o wysokim bezrobociu. Materiały II Krajowej Konferencji Naukowej*, Politechnika Koszalińska, Koszalin, s. 45–62.
- Jasiulewicz M., 1999a, *Przemiany społeczno-gospodarcze obszarów wiejskich Pomorza Środkowego*, Politechnika Koszalińska, ss. 183.
- Jasiulewicz M., 1999b, *Zmiany w strukturze władania i użytkowania gruntów w województwach koszalińskim i słupskim*, [w:] S. Paszkowski (red.), *Determinanty transformacji struktury agrarnej w rolnictwie polskim*, Roczniki Akademii Rolniczej, 308, Rolnictwo, 53, 1, Poznań, s. 223–246.
- Jasiulewicz M., 2000a, *Bariery i szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich województwa zachodniopomorskiego*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego. Materiały XVI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, UMCS, PTG, Lublin, s. 142–149.
- Jasiulewicz M., 2000b, *Możliwości rozwoju wielofunkcyjnego Pomorza Środkowego*, [w:] A. Stasiak (red.), *Możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi polskiej w kontekście integracji z Unią Europejską*, Studia KPZK PAN, 110, Warszawa, s. 257–278.
- Jasiulewicz M., 2001a, *Przekształcenia strukturalne obszarów wiejskich i rolnictwa Pomorza Zachodniego w aspekcie integracji z Unią Europejską*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 3, 2, Warszawa-Poznań-Białystok, s. 99–103.
- Jasiulewicz M., 2001b, *Restrukturierung der Wirtschaft in der Region Westpommern hinsichtlich der Integration mit der Europäischen Union*, [w:] *Projektzusammenarbeiten in einer vereinten Europa*, Politechnika Koszalińska, Bildung Wirtschaft Technik, Land Brandenburg, s. 151–158.
- Jasiulewicz M., 2001c, *Uwarunkowania wielofunkcyjnego rozwoju wsi Pomorza Środkowego w kontekście integracji z Unią Europejską*, Rocznik Koszaliński, 29, s. 159–182.

- Jasiulewicz M., 2001d, *Przemiany strukturalne rolnictwa województwa zachodniopomorskiego w kontekście integracji z Unią Europejską*, Zeszyty Naukowe Wydziału Ekonomii i Zarządzania, 7, Politechnika Koszalińska, Koszalin, s. 65–82.
- Jasiulewicz M., Fijałkowska E., 2003, *Możliwości rozwoju wielofunkcyjnego obszarów wiejskich województwa zachodniopomorskiego poprzez wykorzystanie upraw roślin energetycznych*, [w:] *Uwarunkowania organizacyjne i ekonomiczne w aktywizacji społeczno-gospodarczej. Wpływ integracji europejskiej na przemiany strukturalne obszarów o wysokim bezrobociu*, AR w Szczecinie, Politechnika Koszalińska, Szczecin, s. 607–620.
- Jasiulewicz M., Kudelska I., Szulc H., 1983a, *Zmiany ludnościowe obszarów wiejskich*, [w:] H. Szulc (red.), *Przemiany osadnictwa województwa koszalińskiego w latach 1945–1980*, KON-B, Koszalin, s. 75–117.
- Jasiulewicz M., Kudelska I., Szulc H., 1983b, *Zmiany struktur władania ziemią*, [w:] H. Szulc (red.), *Przemiany osadnictwa województwa koszalińskiego w latach 1945–1980*, KON-B, Koszalin, s. 118–146.
- Jasiulewicz M., Pliszka M., Rydz E., 1990, *Kształtowanie się struktur demograficznych w wybranych gminach województwa koszalińskiego*, [w:] *Migracje ludności województwa koszalińskiego*, KON-B, SGPiS, Koszalin, s. 71–130.
- Jasiulewicz M., Polak B. (red.), 1997, *Polityka regionalna a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich Pomorza Środkowego. Materiały konferencyjne*, Instytut Zarządzania i Marketingu Politechniki Koszalińskiej, Koszalin.
- Krupiński Z., Szała S., 1977, *Specjalizacja gospodarstw indywidualnych*, Koszalińskie Studia i Materiały, 3, s. 43–59.
- Łach S., 1979a, *Osadnictwo w gospodarstwach indywidualnych Pomorza Zachodniego w latach 1946–1950*, Rocznik Koszaliński, KON-B, Koszalin, s. 102–120.
- Łach S., 1979b, *Rolnicza produkcja roślinna Pomorza Zachodniego. Materiały archiwalne*, Koszalińskie Studia i Materiały, KON-B, Koszalin, s. 131–142.
- Łach S., 1981, *Osadnictwo spółdzielczo-parcelacyjne i grupowo-parcelacyjne na Pomorzu Zachodnim w latach 1946–1948*, Rocznik Słupski, Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pobrzeże”, Słupsk, s. 82–98.
- Łach S., 1984, *Nadawanie osadnikom na Pomorzu Zachodnim w latach 1946–1949 praw własności gospodarstw rolnych*, Przegląd Zachodniopomorski, 3–4, s. 61–79.
- Miklos S., 1975, *Początki rozwoju Człuchowskiego Przedsiębiorstwa Rolniczo-Przemysłowego*, Koszalińskie Studia i Materiały, 3, s. 145–156.
- Miklos S., 1976a, *Czynniki produkcji w przedsiębiorstwach gospodarki rolnej Pomorza Środkowego*, Koszalińskie Studia i Materiały, 2, s. 44–62.
- Miklos S., 1976b, *Usługi mechanizacyjne kólek rolniczych w produkcji rolnej woj. Koszalińskiego*, Koszalińskie Studia i Materiały, 1, s. 55–68.
- Miklos S., 1979, *Wykorzystanie użytków rolnych do produkcji towarowej*, Koszalińskie Studia i Materiały, 3, s. 29–38.
- Miklos S., 1980, *Czynniki postępu w produkcji zwierzęcej PGR na Pomorzu Środkowym*, Koszalińskie Studia i Materiały, 4, s. 30–38.

- Miklos S., 1982, *Główne przyczyny obniżenia efektów produkcji rolniczej w województwie koszalińskim*, Koszalińskie Studia i Materiały, 3, s. 78–88.
- Miklos S., Szamrej R., 1984, *Udział gospodarki państwowej w rolniczym użytkowaniu gruntów na Pomorzu Środkowym*, Koszalińskie Studia i Materiały, 1–2, s. 17–25.
- Około-Kułak S., 1980, *Granice specjalizacji i koncentracji produkcji rolniczej na przykładzie Makroregionu Północnego*, Koszalińskie Studia i Materiały, 2, s. 44–55.
- Piotrowski Z., 1973, *Perspektywy zmian społecznych w państwowych przedsiębiorstwach rolnych*, Koszalińskie Studia i Materiały, 1, s. 118–128.
- Przemieniecki B., 1982, *Oddziaływanie czynników przyrodniczych na rozwój produkcji zwierzęcej*, Koszalińskie Studia i Materiały, 1–2, s. 88–96.
- Raniszewski M., 1973, *Przeobrażenia struktury własnościowej*, Koszalińskie Studia i Materiały, 2, s. 94–116.
- Rydz E., 1991, *Wybrane problemy demograficzne*, [w:] M. Jasiulewicz (red.), *Wyludnianie się obszarów wiejskich Pomorza Środkowego. Projekt badawczy RBBP, IGiPZ PAN*, Koszalin, s. 21–38.
- Rydz E., 1994, *Wybrane problemy bezrobocia na terenach wiejskich województwa słupskiego*, [w:] *Restrukturyzacja Państwowych Gospodarstw Rolnych w świetle doświadczeń ogólnokrajowych*, Wyższa Szkoła Inżynierska, Koszalin, s. 50–61.
- Rydz E., 1995a, *Główne problemy restrukturyzacji rolnictwa Pomorza Środkowego*, [w:] Z. Mikołajewicz (red.), *Strategiczne problemy rozwoju regionalnego w procesie integracji europejskiej*, Uniwersytet Opolski, s. 495–507.
- Rydz E., 1995b, *Przeobrażenia demograficzno-społeczne w okresie modernizacji wsi i rolnictwa na przykładzie województwa słupskiego*, [w:] *Szanse i bariery aktywizacji obszarów wiejskich Polski Północnej. Materiały konferencyjne*, Pomorska Agencja Rozwoju Regionalnego, Ustka, s. 47–68.
- Rydz E., 1995c, *Regionalne aspekty restrukturyzacji Państwowych Gospodarstw Rolnych w Polsce na przykładzie Pomorza Środkowego*, *Geografia w Szkole*, 3, s. 139–145.
- Rydz E., 1996a, *Kierunki rozwoju rolnictwa województwa słupskiego*, [w:] W. Florek (red.), *Przewodnik wycieczek 45 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, Słupsk, s. 179–208.
- Rydz E., 1996b, *Zasoby pracy w rolnictwie indywidualnym woj. słupskiego w okresie transformacji gospodarczej*, [w:] J. Falkowski, E. Rydz (red.), *Wielofunkcyjna gospodarka wiejska (ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Środkowego)*, Słupsk, s. 235–245.
- Rydz E., 1996c, *Zmiany struktury agrarnej i ekonomicznej na Pomorzu Środkowym w latach 1990–1995*, [w:] M. Jasiulewicz, B. Polak (red.), *Problemy rozwoju społeczno-gospodarczego w procesie restrukturyzacji Pomorza Środkowego*, Politechnika Koszalińska, Koszalin, s. 41–60.
- Rydz E., 1997, *Pomorze Środkowe na tle transformacji gospodarki kraju*, [w:] M. Jasiulewicz, B. Polak (red.), *Polityka regionalna a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich Pomorza Środkowego*, Politechnika Koszalińska, Koszalin, s. 53–72.

- Rydz E., 1998a, *Podstawowe bariery przemian strukturalnych w rolnictwie na przykładach z północnej Polski. Materiały konferencyjne*, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Rzeszów, s. 111–129.
- Rydz E., 1998b, *Przemiany w strukturze obszarowej gospodarstw indywidualnych województw nadmorskich w latach 1988–1996*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski (strategia rozwoju w warunkach integracji z Unią Europejską). XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, Białystok-Toruń, s. 239–251.
- Rydz E., 1998c, *Restrukturyzacja i przekształcenia własnościowe w polskim rolnictwie (na przykładzie Pomorza Środkowego)*, Przegląd Regionalny, Toruń, s. 107–121.
- Rydz E., 1998d, *Wpływ uwarunkowań regionalnych na tempo i kierunki przekształceń własnościowych w rolnictwie. Materiały konferencyjne*, 2, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, Rzeszów, s. 18–27.
- Rydz E., 1999a, *Die Rolle und Aufgaben der Agentur für Landeigentum des Staatsarchives in den eigentums-strukturellen Umwandlungen der Landwirtschaft in Polen*, [w:] *Agenda 2000 und die Entwicklung der Landwirtschaft in einem vereinten Europa*, Politechnika Koszalińska, Bildung Wirtschaft Technik, Land Brandenburg, Europa Zentrums Rostock, s. 127–146.
- Rydz E., 1999b, *Spoleczno-ekonomiczne skutki restrukturyzacji gospodarki na przykładach z Pomorza Środkowego*, [w:] R. Orłowski, Z. Ziolo (red.), *Przemiany społeczno-gospodarcze struktur przestrzennych w procesie przechodzenia do gospodarki rynkowej*, Zamość, s. 147–166.
- Rydz E., 2000a, *Kleine und mittlere Unternehmen der Subregion Słupsk unter dem Gesichtspunkt der Integration mit der EU. Die Einführung des Euro und Fördermöglichkeiten der Europäischen Union für die mittelständische Wirtschaft*, Politechnika Koszalińska, s. 133–145.
- Rydz E., 2000b, *Spoleczne następstwa restrukturyzacji rolnictwa uspołecznionego na przykładach z północnej Polski*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego. XVI Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze*, PTG, Zakład Geografii Ekonomicznej UMCS, Lublin, s. 268–276.
- Rydz E., 2001, *Czasowe i przestrzenne zróżnicowanie warunków życia ludności wiejskiej na Pomorzu Środkowym w okresie zmian systemowych*, Słupskie Prace Matematyczno-Przyrodnicze, 13c, Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk, s. 205–238.
- Rydz E., 2002a, *Bariery edukacyjne młodzieży wiejskiej*, [w:] J. Bański, E. Rydz (red.), *Spoleczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 2, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 53–68.
- Rydz E., 2002b, *Wyposażenie infrastrukturalne obszarów wiejskich województwa pomorskiego na wybranych przykładach*, [w:] E. Rydz. (red.), *Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w aspekcie społeczno-demograficznym*, PTG, IG PAP, Słupsk, s. 113–130.
- Rydz E. (red.), 2002c, *Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w aspekcie społeczno-demograficznym*, PTG, IG PAP, Słupsk.

- Rydz E., 2003, Współczesne tendencje w rolnictwie strefy podmiejskiej na przykładzie gminy Słupsk i Kobylnica, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 4, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 181–196.
- Rydz E., Jażewicz I., 2001, *Zastosowanie metody statystyki pierwszych cyfr do typologii gmin Polski Północnej*, [w:] H. Rogacki (red.), *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 207–215.
- Siwkowski L., 1975, *Niektóre aspekty rozwoju sadownictwa na Pomorzu Środkowym*, Koszalińskie Studia i Materiały, 3, s. 99–122.
- Stachurski W., 1975, *Inwestycje w rolnictwie Pomorza Środkowego*, Koszalińskie Studia i Materiały, 3, s. 131–145.
- Suszyński A., 1974, *Badania nad nową formą przedsiębiorstwa rolniczo-przemysłowego*, Koszalińskie Studia i Materiały, 2, s. 112–115.
- Szała S., 1965, *Zagospodarowanie rolnicze Pomorza Zachodniego w latach 1945–1965*, Przegląd Zachodniopomorski, 6, s. 110–135.
- Szała S., 1973a, *Koszalińskie rolnictwo, jego uwarunkowania i efekty*, Koszalińskie Studia i Materiały, 2, s. 73–94.
- Szała S., 1973b, *Perspektywy rozwoju koszalińskiego rolnictwa*, Koszalińskie Studia i Materiały, 4, s. 3–14.
- Szała S., 1974, *Przeobrażenia społeczno-ekonomiczne koszalińskiego rolnictwa*, Koszalińskie Studia i Materiały, 4, s. 121–156.
- Szała S., 1976, *Poziom chemizacji rolnictwa na Pomorzu Środkowym*, Koszalińskie Studia i Materiały, 3, s. 26–40.
- Świątkiewicz W., 1973, *Poziom wiedzy fachowej koszalińskich rolników*, Koszalińskie Studia i Materiały, 3, s. 26–40.
- Swiekatowski M., 1973, *Przepływy towarowe a specjalizacja przestrzenna w rolnictwie Polski Północno-Zachodniej. Praca doktorska*.
- Swiekatowski M., 1982, *Warunki naturalne i typy lasów w woj. słupskim*, Słupskie Prace Matematyczno-Przyrodnicze, 1, Słupsk.

Ewa PAŁKA
Instytut Geografii, Akademia Świętokrzyska
25-406 Kielce, ul. Świętokrzyska 15
ewa.pałka@pu.kielce.pl

ROZWÓJ STUDIÓW GEOGRAFICZNO-ROLNICZYCH W OŚRODKU KIELECKIM

RYS HISTORYCZNY

Dorobek geografii rolnictwa ośrodka kieleckiego, począwszy od lat 60. był inspirowany głównie przez niektóre instytucje regionalne, takie jak: Wojewódzka Rada Narodowa, Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Wojewódzki Urząd Statystyczny.

Zainteresowania kieleckich badaczy tego okresu rozwijały się wokół następujących problemów:

1. Wpływ środowiska przyrodniczego na produkcję rolniczą.
2. Struktura użytkowania ziemi.
3. Struktura, wielkość, rozmieszczenie oraz efekty produkcji roślinnej i zwierzęcej.
4. Struktura gospodarstw rolnych.
5. Elementy wyposażenia wsi w urządzenia produkcyjne i usługi.

Zagadnienia te rozpatrywano najczęściej w powiązaniu z warunkami środowiska przyrodniczego i społeczno-gospodarczego. Zasięg terytorialny prowadzonych badań ograniczał się głównie do obszaru województwa kieleckiego.

Na osobne omówienie zasługuje *Atlas województwa kieleckiego* opracowany tematycznie i redakcyjnie przez pracowników Wojewódzkiej Pracowni Planów Regionalnych w Kielcach, wydany w 1970 roku. Problematyce rolnej i leśnej, ze względu na dominujące znaczenie tych funkcji w regionie, poświęcono w *Atlasie* dużo uwagi (około 20% części opracowania). Oprócz wyodrębnienia rejonów przyrodniczo-rolniczych i rozmieszczenia głównych kompleksów leśnych, zilustrowano strukturę użytkowania ziemi; strukturę, wielkość, rozmieszczenie oraz efekty produkcji roślinnej i zwierzęcej; wreszcie strukturę gospodarstw rolnych i niektóre elementy wyposażenia wsi w urządzenia produkcyjne i usługi.

Od początku lat 70. istotne badania dotyczące m.in. rozwoju rolnictwa na obszarach chronionych prowadzono w utworzonej w Kielcach Świętokrzyskiej

Stacji Terenowej Zakładu Ochrony Przyrody PAN w Krakowie. Spośród szeregu tematów badawczych na uwagę zasługuje problematyka:

1. kierunków rozwoju produkcji rolniczej z punktu widzenia racjonalnej gospodarki w środowisku przyrodniczym,
2. ekonomiczno-organizacyjnych i środowiskowych aspektów mechanizacji rolnictwa,
3. racjonalizacji użytkowania ziemi i rolniczej przestrzeni produkcyjnej oraz ochrony i kształtowania środowiska życia człowieka.

Instytucjami skupiającymi badaczy w ośrodku kieleckim było ponadto Kieleckie Towarzystwo Naukowe. Z jego inicjatywy od roku 1962 wydawany jest *Rocznik Świętokrzyski* i od 1974 roku *Studia Kieleckie*. Do ukazania się w roku 1978 pierwszego zeszytu *Prac Geograficznych Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach* (później publikowane pod nazwą *Kieleckie Studia Geograficzne*) *Studia Kieleckie* były głównym wydawnictwem geografów ekonomicznych Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

W tym okresie prace z zakresu wybranych zagadnień geografii rolnictwa prowadzili pracownicy Zakładu Geografii Wyższej Szkoły Nauczycielskiej, później Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach (Burek 1978; Koziej 1979ab; Mityk 1977; Sobczak 1978; Swałdek 1974). Silnie rozwinięto głównie nurt badań z zakresu warunków przyrodniczych rolnictwa (Cabaj, Ciupa 2001; Ciupa 1997; Józwiak 1998b, 1999; Józwiak, Kowalkowski 2002; Kowalkowski 1986, 1992; Olszewski, Żarnowiecki, Szałach 1996; Świercz 1998, 2000) oraz ekonomicznych uwarunkowań rozwoju rolnictwa (Kamińska 2002, Koziej 1979a, 1999; Koziej, Pałka 2000). Dużo uwagi poświęcano również zagadnieniu głównych problemów oraz perspektywom rozwoju wsi i rolnictwa w nowych warunkach gospodarowania w dobie transformacji gospodarki (Cira-Szymkiewicz, Nowak 1993a; Koziej, Pałka 1997; Koziej, Wrońska 1995). Badaniami z zakresu rozwoju wsi i rolnictwa Kielecczyzny u progu przystąpienia Polski do Unii Europejskiej zajmowali się m.in. (Pałka 2002ac; Sala 2002; Strzyż 2001).

Od roku 1988 pracownicy Zakładu Geografii Społeczno-Ekonomicznej Instytutu Geografii Wyższej Szkoły Pedagogicznej (obecnie Akademii Świętokrzyskiej) w Kielcach pod kierunkiem prof. dr hab. M. Kozieja nawiązali współpracę z prof. dr hab. W. Stolą z Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie. Współpraca ta przyczyniła się do opracowania dwóch rozpraw doktorskich przez pracowników Zakładu Geografii Społeczno-Ekonomicznej Instytutu Geografii WSP w Kielcach:

1. Maria Śmigielska na temat: *Kierunki rozwoju rolnictwa w wielofunkcyjnym regionie Gór Świętokrzyskim w 1992 roku* (promotor M. Koziej).
2. Ewa Pałka na temat: *Uwarunkowania i kierunki rozwoju agroturystyki na Kielecczyźnie w 2000 roku* (promotor W. Stola).

Od początku lat 90. do chwili obecnej z inicjatywy Instytutu Geografii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Kielcach, Sekcji Świętokrzyskiej Komitetu Zago-

sposodarowania Ziemi Górskich oraz Kieleckiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Geograficznego odbyło się wiele konferencji, zjazdów, sesji naukowych. Poruszano na nich problemy dotyczące rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, między innymi w ramach koncepcji wielofunkcyjności oraz ze szczególnym uwzględnieniem obszarów cennych przyrodniczo (m.in. Janowski 2000; Kamińska 2002; Mityk 1996; Pałka 2003a, Pałka 2004d; Strzyż 2002; Śmigielka 1993).

Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej utrzymywał kontakty z licznymi instytucjami administracyjnymi, zarówno miejscowymi (Urząd Statystyczny, b. Prezydium Miejskiej Rady Narodowej) jak i wojewódzkimi (np. b. Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego). Działalność popularyzatorska przejawiała się w organizowaniu kursów metodycznych dla nauczycieli, członków PTG, w przygotowaniu zjazdu PTG, licznych konferencji naukowych oraz poprzez organizację sesji naukowych, czy wygłaszanie prelekcji.

Poza Akademią Świętokrzyską studia nad rozwojem wsi i rolnictwa w nowych warunkach gospodarowania prowadzone były w kilku innych wyższych uczelniach i instytucjach naukowych w Kielcach, m. in. Wyższej Szkole Handlowej, Wyższej Szkole Ekonomii i Administracji w Kielcach. Badaniem zajmowali się głównie: Koziół (2001), Tokarska-Ołowina (2001), Rusinowicz (2001).

WSPÓŁCZESNE KIERUNKI BADAŃ

Główne problemy badawcze, znajdujące swój wyraz w przytoczonym piśmiennictwie, zostały przekrojowo ujęte w załączonej tabeli.

Tabela 1. Podstawowe zagadnienia geograficzno-rolnicze podejmowane w ośrodku kieleckim według głównych okresów badań

Zagadnienia	Lata 60.	Lata 70.	Lata 80.	Lata 90.
Wpływ środowiska przyrodniczego na rozwój rolnictwa	X	X	X	X
Struktura użytkowania ziemi		X	X	X
Struktura, wielkość, rozmieszczenie oraz efekty produkcji rolniczej		X	X	X
Kierunki rozwoju produkcji rolniczej z punktu widzenia racjonalnej gospodarki w środowisku przyrodniczym		X	X	X
Kierunki rozwoju wsi i rolnictwa na obszarach chronionych i atrakcyjnych turystycznie			X	X
Metody matematyczne w badaniach geograficzno-rolniczych			X	X

Zródło: opracowanie własne.

W ostatnich latach badania naukowe koncentrują się na zagadnieniach wielofunkcyjnego rozwoju wsi i rolnictwa (ze szczególnym uwzględnieniem terenów atrakcyjnych turystycznie) w województwie świętokrzyskim oraz ze szczególnym uwzględnieniem regionu Gór Świętokrzyskich (Koziej 1991a, 1995, 1998d; Koziej, Śmigielska 1993a; Koziej, Pałka 2002c). W badaniach w odniesieniu do rolnictwa duży nacisk kładzie się na jego wszechstronną, kompleksową analizę. Traktując rolnictwo jako dział gospodarki silnie i wszechstronnie powiązany ze środowiskiem przyrodniczym, dużo uwagi zwraca się w badaniach na racjonalne wykorzystanie ziemi użytkowanej rolniczo, co przyczynić się może z jednej strony do ochrony środowiska, z drugiej do wzrostu efektywności produkcji (Jóźwiak 1998b; Koziej 1985b, 1993b).

Ciekawe wyniki dostarczyły szczegółowe badania prowadzone na obszarach specyficznych pod względem funkcji (otulina parku narodowego, parki krajobrazowe i ich strefy ochronne, region Gór Świętokrzyskich, obszary atrakcyjne turystycznie). Wskazano, iż przy założeniu, kiedy ogólne i rolnicze kierunki użytkowania ziemi, formy i metody organizacji produkcji rolniczej oraz rodzaj i ilość środków zostaną dostosowane do produkcyjnych wartości środowiska (jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej), wtedy rolnictwo nie tylko nie stanowi zagrożenia, ale wnosi do krajobrazu elementy pozytywne i zapewnia wysoką i opłacalną produkcję (Koziej 1981). Określono również sposoby gospodarowania na obszarach typowo rolniczych, ale także na obszarach pełniących funkcje pozarolnicze (Kiniorska 1998; Koziej 1979b; 1982a, 1998d; Koziej, Pałka 1997, 1998c).

W pracach dotyczących regionu Gór Świętokrzyskich i województwa świętokrzyskiego, gdzie ogólna powierzchnia różnych form obszarów chronionych wraz z otulinami obejmuje ponad 60% ogólnej powierzchni, autorzy zwracają uwagę na znaczenie aspektu ochrony środowiska. Prowadzone badania wykazały, iż w województwie świętokrzyskim istnieją dobre warunki dla rozwoju między innymi rolnictwa ekologicznego oraz turystyki w ogóle, a agroturystyki w szczególności. Rozwój wymienionych działalności na badanym obszarze to gwarancja łagodzenia bezrobocia oraz wzrostu dochodów zamieszkałej tam ludności (Koziej, Pałka 2002a; Rusinowicz 2001).

W ostatnich latach w badaniach dotyczących rolnictwa w regionie Gór Świętokrzyskich oraz województwie świętokrzyskim wskazuje się na rolnictwo ekologiczne i agroturystykę jako priorytetowe kierunki rozwoju (szczególnie na obszarach przyrodniczo cennych) (Cira-Szymkiewicz, Nowak 1993b; Janowski 2002; Koziej, Pałka 1996a, 2001a, 2002b; Nowak 1996; Pałka 2002b; Strzyż 1993).

W całokształcie działalności naukowej w ośrodku kieleckim charakterystyczne jest to, że podejmowane tematy badawcze są najczęściej wynikiem społecznego i gospodarczego zapotrzebowania i dlatego odznaczają się aktualnością i są praktycznie użyteczne.

PODSUMOWANIE

Przedstawiony potencjał badawczy oraz dorobek kieleckich geografów w zakresie badań rolnictwa wyraźnie wskazuje na pewne ukierunkowanie tematyczne i przestrzenne prowadzonych studiów. Otóż badania kieleckich geografów koncentrowały się głównie na obszarze regionu Gór Świętokrzyskich oraz województwa kieleckiego i dotyczyły oceny wpływu środowiska na rozwój rolnictwa, struktury użytkowania ziemi oraz efektów produkcji rolniczej.

W latach dziewięćdziesiątych geografowie skupieni w ośrodku kieleckim podjęli kilka nowych inicjatyw badawczych, wśród których warto wymienić: studia nad kierunkami rozwoju wsi i rolnictwa ze szczególnym uwzględnieniem regionu Gór Świętokrzyskich, rozwojem pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem funkcji turystycznej (w tym agroturystycznej), możliwościami i perspektywami rozwoju rolnictwa ekologicznego. Czas pokaże, czy rezultaty tych badań znajdą swoje miejsce w dorobku naukowym geografii rolnictwa.

Podsumowując stwierdzić można, iż kielecką geografii rolnictwa cechuje:

- silny związek badań naukowych z potrzebami społeczno-gospodarczymi regionu,
- przewaga prac ogólnopoznawczych,
- znaczący dorobek w zakresie problematyki rozwoju wsi i rolnictwa na obszarach chronionych oraz przyrodniczo cennych,
- pojawienie się nowych tematów badawczych i unowocześnianie warsztatu badawczego w ostatnim dziesięcioleciu.

Badania z zakresu geografii rolnictwa będą w przyszłości kontynuowane w ośrodku kieleckim. Obecnie zauważyć można powolne rozszerzanie problematyki badawczej i rozwój badań z zakresu geografii wsi. Geografowie dostrzegają konieczność rozwoju prowadzonych dotychczas badań oraz rozważają możliwość podjęcia nowych problemów badawczych. Zaliczyć do nich można m.in. prace badawcze dotyczące oceny realizacji przekształceń w rolnictwie, jakie dokonały się w wyniku zachodzących zmian systemowych. Dzięki między innymi tego typu pracom i studiom geografia rolnictwa ma szansę znaleźć się w kręgu dyscyplin podejmujących wyzwania czasu.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

- Burek R., 1978, *Próba określenia kierunków użytkowania gruntów ornych w województwie kieleckim w 1975 roku*, Prace Geograficzne, Kielce, s. 234–246.
- Burek R., 1981, *Gminna sieć spichrzowa w rynkowej obsłudze rolnictwa województwa kieleckiego*, Prace Geograficzne, Kielce, s. 189–197.
- Burek R., 1984a, *Infrastruktura gospodarcza a towarowość rolnictwa (na przykładzie woj. kieleckiego)*, Dokumentacja Geograficzna, 6, s. 1–82.

- Burek R., 1984b, *Wpływ przestrzennego zróżnicowania infrastruktury gospodarczej wsi na towarowość rolnictwa w województwie kieleckim*, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 3, s. 112–113.
- Burek R., 1984c, *Przestrzenne uwarunkowania rozwoju infrastruktury gospodarczej wsi w województwie kieleckim*, Kieleckie Studia Geograficzne, 3, Kielce, s. 65–82.
- Burek R., Koziej M., 1985, *Kierunki rozwoju rolnictwa a melioracje rolne w środkowym biegu Nidy na odcinku od Motkowic do ujścia Mierzawy*, Wydawnictwo NOT, Kielce.
- Cabaj W., Ciupa T., 2001, *Naturalne i antropogeniczne uwarunkowania przyczyn i skutków powodzi na rolniczych terenach w Niece Nidziańskiej*, [w:] K. German, J. Balon (red.), *Przemiany środowiska przyrodniczego Polski a jego funkcjonowanie*, Problemy Ekologii Krajobrazu, 10, IGiGP UJ, Polska Asocjacja Ekologii Krajobrazu, Kraków, s. 338–343.
- Cebulska M. i in., 2002, *Stan środowiska w województwie świętokrzyskim w roku 2001. Raport*, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Kielce, s. 209–212.
- Cira-Szymkiewicz J., Nowak E., 1993a, *Problemy rolnictwa w nowej sytuacji społeczno-ekonomicznej*, [w:] *Rolnictwo na obszarach wielofunkcyjnych*, Kielce, s. 134–135.
- Cira-Szymkiewicz J., Nowak E., 1993b, *Zalety rolnictwa ekologicznego na przykładzie gospodarstw niemieckich*, [w:] M. Barcicki, J. Mityk, 42 *Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. Streszczenia referatów, PTG Oddz. w Kielcach, WSP, Kielce, s. 110–113.
- Ciupa T., 1997, *Przekształcenia w rzeźbie lessowej, obszaru o silnej antropopresji rolniczej, wywołane jednym nawalnym opadem deszczu (Wyżyna Miechowska)*, [w:] *Odzwierciedlenie zmian klimatycznych ostatniego 1000-lecia w środowisku przyrodniczym*. Materiały sympozjum, Sosnowiec.
- Ciupa T., 2002a, *Wpływ roślinności na procesy fluwialne w zlewni zurbanizowanej i rolniczo-leśnej w strefie miejskiej Kielc*, [w:] K. Klimek, K. Kocel (red.), *Roślinność a procesy erozji, transportu i depozycji*, Komisja Holocenu Komitetu Badań Czwartorzędu PAN, Wydział Nauk o Ziemi UŚ, Stowarzyszenie Geomorfologów Polskich, s. 31–36.
- Ciupa T., 2002b, *Zagrożenia dla środowiska związane z występowaniem opadów nawalnych na terenach lessowych Niecki Nidziańskiej i Gór Świętokrzyskich*, Prace Instytutu Geografii, Akademia Świętokrzyska, 7, s. 269–280.
- Janowski I., 1992, *Eksperymentalne gospodarstwa rolne*, [w:] *Ekologiczne Podstawy Rolnictwa. Materiały z VI Konferencji Klubu Ekologii Krajobrazu PTG*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 105–110.
- Janowski I. (red.), 2000, *Uwarunkowania i funkcje turystyki na obszarze Chęcińsko-Kieleckiego Parku Krajobrazowego*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, s. 1–241.
- Janowski I., 2002, *Uwarunkowania agroturystyki w Śladkowie Małym i Nagłowicach w woj. świętokrzyskim*, [w:] W. Kamińska (red.), *Gospodarka na obszarach wiejskich*,

- Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej i Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 205–212.
- Jóźwiak M., 1998a, *Ocena stanu środowiska przyrodniczego w Górach Świętokrzyskich*, [w:] *Przemiany środowiska geograficznego obszarów górskich w Polsce i jego stan współczesny*. Materiały ogólnopolskiej konferencji, Instytut Geografii WSP, Kielce, s. 50–53.
- Jóźwiak M., 1998b, *Zagrożenie erozją gleb w Górach Świętokrzyskich*, *Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich*, 44, PAN, s. 35–46.
- Jóźwiak M., 1999, *Zagrożenie gleb erozją eoliczną w strefie ochronnej Świętokrzyskiego Parku Narodowego*, *Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich*, 46, PAN, s. 127–142.
- Jóźwiak M., Kowalkowski A., 2002, *Rozwinięta koncepcja monitoringu ekosystemu rolno-leśnego regionu świętokrzyskiego*, *Regionalny Monitoring Środowiska Przyrodniczego*, 3, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 48–59.
- Kamińska W. (red.), 2002, *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, Instytut Geografii, Akademia Świętokrzyska, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, ss. 294.
- Kiniorska I., 1998, *Wybrane zagadnienia zagospodarowania stref ochronnych na obszarze województwa kieleckiego*. Konferencja naukowa, KZZG PAN, IG WSP, Kielce, s. 58–59.
- Kowalkowski A., i in., 1986, *Album gleb Polski*, PWN, Warszawa, ss. 165.
- Kowalkowski A., 1988, *Wiek i geneza gleb*, [w:] *Przemiany środowiska geograficznego Polski*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, s. 45–85.
- Kowalkowski A., 1992, *Warunki glebowe Gór Świętokrzyskich. Ekologiczne podstawy rolnictwa*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 43–64.
- Kowalkowski A., Brogowski Z., Kocoń J., 1992, *Pokrywy stokowe i typy gleb w masywie Łysogór w Górach Świętokrzyskich. Gleby górskie, geneza, właściwości, zagrożenia*. Materiały konferencji AR, Kraków, s. 42–43.
- Kowalkowski A., Jóźwiak M., 2000, *Zmiany w środowisku glebowym*, [w:] S. Cieśliński, A. Kowalkowski (red.), *Monografia Świętokrzyskiego Parku Narodowego, Świętokrzyski Park Narodowy*, s. 427–439.
- Koziej M., 1979a, *Ekonomiczno-społeczne i środowiskowe aspekty specjalizacji rolnictwa*, *Gospodarka planowa*, 34, 3, s. 153–156.
- Koziej M., 1979b, *Kierunki rozwoju produkcji rolniczej w rejonach turystyczno-wypoczynkowych*, *Nowe Rolnictwo*, 23, s. 4–5.
- Koziej M., 1979c, *Raport o stanie nauk rolniczych i perspektywach ich rozwoju w kieleckim ośrodku naukowym*, [w:] *Raporty i Opinie*, PAN i Kieleckie Towarzystwo Naukowe, s. 95–125.
- Koziej M., 1981, *Podstawy i kierunki intensyfikacji rolnictwa na obszarach otulinowych parków narodowych na przykładzie Świętokrzyskiego Parku Narodowego*, *Postępy Nauk Rolniczych*, 28, 3, s. 135–148.

- Koziej M., 1982a, *Kierunki użytkowania ziemi i zasoby gospodarki rolnej w projektowanym Samsonowskim Parku Krajobrazowym i jego otulinie*, Rocznik Świętokrzyski, 10, s. 275–307.
- Koziej M., 1982b, *Rolnicze użytkowanie ziemi i kierunki rozwoju rolnictwa w Kieleckim Okręgu Eksploatacji Surowców Węglanowych*, Rocznik Świętokrzyski, 10, s. 209–226.
- Koziej M., 1984, *Uwarunkowania rozwoju produkcji rolniczej w Górach Świętokrzyskich*, Biuletyny ZOPIZN PAN, 1, s. 14–25.
- Koziej M., 1985a, *Rozwój rolnictwa w Górach Świętokrzyskich*, [w:] *Raporty i Opinie*, PAN, Kraków, s. 41–42.
- Koziej M., 1985b, *Użytkowanie ziemi w regionie Gór Świętokrzyskich na przykładzie gminy Górnio, Sitkówka-Nowiny i Zagnańsk*, Kieleckie Studia Geograficzne, Rocznik Świętokrzyski, 10, s. 37–64.
- Koziej M., 1986, *Kierunki użytkowania ziemi i systemy produkcji rolnej w zlewni Lubrzanki w Górach Świętokrzyskich*, Studia Kieleckie, 3, 43, s. 73–98.
- Koziej M., 1988, *Użytkowanie ziemi i gospodarka rolnicza w strefie ochronnej Świętokrzyskiego Parku Narodowego*, Kieleckie Studia Geograficzne, 4, s. 159–173.
- Koziej M., 1989a, *Ekonomiczno-organizacyjne aspekty użytkowania ziemi w regionie świętokrzyskim*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej, 7, Kraków, s. 86–102.
- Koziej M., 1989b, *Kierunki użytkowania ziemi i intensyfikacji produkcji rolniczej w Górach Świętokrzyskich*, Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, 29, PAN, s. 165–184.
- Koziej M., 1990, *Rozwicie sielskowo chłopskiego w warunkach okolicy sąsiedniej*, Zeszyty Naukowe Instytutu Pedagogicznego Tarnopolu, Tarnopol, s. 92–94.
- Koziej M., 1991a, *Kierunki przeobrażeń rolnictwa w warunkach wielofunkcyjnego regionu Gór Świętokrzyskich*, Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, 32, PAN, s. 109–116.
- Koziej M., 1991b, *Produkcja rolnicza – środowisko przyrodnicze – jakość żywności*, Aura, 1, s. 4–6.
- Koziej M., 1991c, *Rozwój rolnictwa a zagadnienia ochrony środowiska przyrodniczego i produkcji „zdrowej żywności”*, Studia Kieleckie, 2, s. 137–144.
- Koziej M., 1992, *Oddziaływanie rolnictwa na obszary chronione w regionie Świętokrzyskim*, Kieleckie Studia Geograficzne, 5, s. 97–122.
- Koziej M., 1993a, *Kierunki rozwoju rolnictwa w regionie Gór Świętokrzyskich*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej, 38, 1, Kraków, s. 261–272.
- Koziej M., 1993b, *Metody produkcji rolnej a zagrożenie środowiska przyrodniczego*, [w:] M. Barcicki, J. Mityk (red.), *42 Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. Streszczenia referatów, PTG Oddz. w Kielcach, WSP, Kielce, s. 133–135.
- Koziej M., 1993c, *Przyrodniczo-organizacyjne uwarunkowania rozwoju rolnictwa regionu świętokrzyskiego*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie, Filia w Rzeszowie, Rzeszów, s. 61–71.

- Koziej M., 1995, *Rozwój wsi i rolnictwa w wielofunkcyjnym regionie Gór Świętokrzyskich*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej, 295, Kraków, s. 231–238.
- Koziej M., 1997, *Charakterystyka i ocena prac naukowych dotyczących wsi, rolnictwa i organizacji gospodarstw górskich*, Wiadomości Ziem Górskich, 5/9, s. 52–57.
- Koziej M., 1998a, *Przemiany w rozwoju wsi i rolnictwa na obszarach wielofunkcyjnych (na przykładzie regionu świętokrzyskiego)*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej, 55, Kraków, s. 355–361.
- Koziej M., 1998b, *Przemiany wsi i rolnictwa w regionie świętokrzyskim*, [w:] *Przemiany środowiska geograficznego obszarów górskich w Polsce i jego stan współczesny*, Materiały konferencji, KZZG PAN, Instytut Geografii WSP, Kielce, s. 67–68.
- Koziej M., 1998c, *Rolnictwo w krajobrazie Gór Świętokrzyskich*, [w:] *Przemiany środowiska geograficznego obszarów górskich w Polsce i jego stan współczesny*, Przewodnik do konferencji terenowej, Instytut Geografii WSP, Kielce, s. 45–48.
- Koziej M., 1998d, *Rozwój wsi i rolnictwa w wielofunkcyjnym regionie Gór Świętokrzyskich*, Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej, 41, Kraków, s. 34–45.
- Koziej M., 1999a, *Problemy ochrony środowiska na obszarach wiejskich*, Zeszyty Naukowe WSH, Kielce, s. 59–65.
- Koziej M., 1999b, *Przyrodnicze i społeczne uwarunkowania rozwoju wsi i rolnictwa w regionie Gór Świętokrzyskich*, Problemy Zagospodarowania Ziem Górskich, 45, PAN, s. 93–105.
- Koziej M., Bednarski L., Neugebauer S., 2002, *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich województwa świętokrzyskiego*, [w:] W. Kamińska (red.), *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej i Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 159–172.
- Koziej M., Burek R., 1985, *Kierunki rozwoju rolnictwa a melioracje rolne w środkowym biegu Nidy na odcinku od Motkowic do ujścia Mierzawy*, Wydawnictwo NOT, Kielce.
- Koziej M., Burek R., Śmigielńska M., 1989, *Rozwój rolnictwa a melioracje wodne środkowego Ponidzia*, Studia Kieleckie, 1/61, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 123–131.
- Koziej M., Januszko K., 1982, *Poziom intensywności i systemy produkcji rolniczej w Kieleckim Okręgu Eksploatacji Surowców Węglanowych*, Rocznik Świętokrzyski, 10, s. 227–253.
- Koziej M., Januszko K., 1991, *Rolnictwo a ochrona środowiska przyrodniczego w strefie ochronnej Świętokrzyskiego Parku Narodowego*, Studia Kieleckie, 2, s. 41–66.
- Koziej M., Januszko K., Siudowska U., 1980, *Systemy i rodzaje rolniczego użytkowania ziemi oraz intensywność rolnictwa w otulinie Świętokrzyskiego Parku Narodowego*, Studia Kieleckie, 1, s. 25–42.
- Koziej M., Kiniorska I., 1998, *Problematyka zagospodarowania stref ochronnych na przykładzie otuliny Świętokrzyskiego Parku Narodowego*, [w:] Wydawnictwo Zwart z 47 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Sosnowiec, s. 34–35.

- Koziej M., Kiniorska I., 2000, *Współczesna gospodarka w otulinie ŚPN*, [w:] *Monografia Świętokrzyskiego Parku Narodowego*, Bodzentyn – Kraków, s. 501–510.
- Koziej M., Pałka E., 1995, *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich w regionie świętokrzyskim*, [w:] *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich Polski*, PTG, UMK, Toruń, s. 126–132.
- Koziej M., Pałka E., 1996a, *Możliwości rozwoju agroturystyki w województwie kieleckim*, [w:] *Agroturyzm świętokrzyski*. Materiały sesji naukowej, Agencja Wydawnicza KWANT, Kielce, s. 19–23.
- Koziej M., Pałka E., 1996b, *Próba określenia modelu restrukturyzacji w zakresie wybranych elementów rolnictwa w wielofunkcyjnym regionie Gór Świętokrzyskich*, [w:] *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, WSP, Słupsk, s. 169–174.
- Koziej M., Pałka E., 1997, *Proces restrukturyzacji rolnictwa regionu Gór Świętokrzyskich przez rozwój funkcji agroturystycznej*, *Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich*, 43, PAN, s. 101–107.
- Koziej M., Pałka E., 1998a, *Kierunki rozwoju turystyki w gminie Nowa Słupia w województwie kieleckim*, [w:] *Przemiany środowiska geograficznego obszarów górskich w Polsce i jego stan współczesny*, KZZG PAN i Instytut Geografii WSP, Kielce, s. 68–70.
- Koziej M., Pałka E., 1998b, *Warunki rozwoju agroturystyki w województwie kieleckim*, *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej*, 52, Kraków, s. 283–292.
- Koziej M., Pałka E., 1998c, *Zagospodarowanie turystyczne obszarów przyrodniczo cennych na przykładzie Przedborskiego Parku Krajobrazowego*, [w:] *Geografia w kształtowaniu i ochronie środowiska oraz transformacji gospodarczej regionu Górnośląska*, Wydział Nauk o Ziemi UŚ, s. 359–361.
- Koziej M., Pałka E., 2000, *Przyrodnicze i ekonomiczne aspekty rozwoju agroturystyki w regionie świętokrzyskim*, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 2, 2, Warszawa-Poznań, s. 147–151.
- Koziej M., Pałka E., 2001a, *Perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego w woj. świętokrzyskim*, *Polskie Towarzystwo Rozwoju Ziemi Górskich*, 9(139), s. 31–40.
- Koziej M., Pałka E., 2001b, *Przyrodniczo-ekonomiczne aspekty rozwoju rolnictwa w regionie Gór Świętokrzyskich*, *Roczniki Naukowe*, 3, 6, Białystok, s. 55–59.
- Koziej M., Pałka E., 2002a, *Bezrobocie na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego*, [w:] J. Bański, E. Rydz (red.), *Społeczne problemy wsi*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 2, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 177–184.
- Koziej M., Pałka E., 2002b, *Możliwości rozwoju rolnictwa ekologicznego w województwie świętokrzyskim*, *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 4, 4, Warszawa-Bydgoszcz, s. 90–94.
- Koziej M., Pałka E., 2002c, *Perspektywy rozwoju agroturystyki w regionie świętokrzyskim*, *Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich*, 48, PAN, s. 201–207.
- Koziej M., Pałka E., 2002d, *Wybrane problemy rozwoju agroturystyki na obszarach wiejskich Kielecczyzny*, *Inżynieria Rolnicza*, 8(41), Komitet Techniki Rolniczej PAN, Warszawa, s. 61–70.

- Koziej M., Siudowska U., Januszko K., Jóźwiak M., Rogalińska I., 1991, *Forms of land use and the protection of soil and water resources in the Lubrzanka river basin (the Góry Świętokrzyskie Mts. Region)*, *Ochrona Przyrody*, 48, Kraków, s. 267–286.
- Koziej M., Śmigielska M., 1992, *Rolnictwo w krajobrazie Gór Świętokrzyskich*, Klub Ekologii Krajobrazu Gór Świętokrzyskich, PTG, WSP, Kielce, s. 162–163.
- Koziej M., Śmigielska M., 1993a, *Przemiany struktury rolnictwa a ekorozwój w wielofunkcyjnym regionie Gór Świętokrzyskich*, [w:] M. Barcicki, J. Mityk (red.), *42 Zjazd Polskiego Towarzystwa Geograficznego*. Streszczenia referatów, PTG, Oddz. w Kielcach, WSP, Kielce s. 135–139.
- Koziej M., Śmigielska M., 1993b, *Rolnictwo regionu Gór Świętokrzyskich*, [w:] *Rolnictwo na obszarach wielofunkcyjnych*. Materiały ogólnopolskiego seminarium, Kielce, s. 111–114.
- Koziej M., Wrońska J., 1995, *Zmiany w rolniczym użytkowaniu ziemi pod wpływem restrukturyzacji na przykładzie trzech wybranych gmin województwa kieleckiego*, [w:] *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich Polski*, PTG, UMK, Toruń, s. 141–145.
- Koziej M., Wrońska J., 2001a, *Kierunki rozwoju rolnictwa w województwie świętokrzyskim*, *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej*, 377, 78, Kraków s. 401–410.
- Koziej M., Wrońska J., 2001b, *Poziom rozwoju rolnictwa a jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce*, [w:] *Czynniki i bariery regionalnej współpracy transgranicznej – bilans dokonanych*. Materiały konferencyjne 50 Zjazdu PTG, UMCS, Rzeszów – Polańczyk, s. 154–160.
- Kozioł Z., 2001, *Problemy strukturalne w rolnictwie i na obszarach wiejskich w świetle integracji Polski z Unią Europejską*, [w:] *Zarządzanie w agrobiznesie*, *Zeszyty Naukowe WSH*, 3, s. 53–67.
- Mityk J., 1977, *Zastosowanie metodyki kompleksowej oceny środowiska geograficznego dla potrzeb planowania rolniczego na przykładzie okolic Górna w Górach Świętokrzyskich*, *Rocznik Świętokrzyski*, 5, s. 59–80.
- Mityk J., 1978, *Zastosowanie metodyki kompleksowej oceny środowiska geograficznego dla potrzeb planowania przestrzennego sadownictwa na przykładzie gminy Masłów w Górach Świętokrzyskich*, *Prace Geograficzne*, Kielce, s. 104–132.
- Mityk J., 1980, *Ocena środowiska przyrodniczego strefy podmiejskiej Radomia dla potrzeb upraw warzyw*, *Biuletyn kwartalny TNT*, 17, 3, Radom, s. 20–32.
- Mityk J., 1992, *Rejony rolniczej przydatności w Górach Świętokrzyskich*, [w:] *Ekologiczne Podstawy Ekologii Krajobrazu*, PTG, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 95–103.
- Mityk J., (red.) 1996, *Agroturyzm Świętokrzyski*. Materiały sesji naukowej, Agencja Wydawnicza KWANT, Kielce, ss. 111.
- Mityk J., Rysiak Z., 1982, *Próba diagnozy warunków przyrodniczych dla potrzeb rolnictwa na obszarze Kieleckiego Okręgu Eksploatacji Surowców Węglanowych*, *Rocznik Świętokrzyski*, 10, s. 191–207.

- Nowak E., 1992, *Problemy rolnictwa europejskiego. Ekologiczne podstawy rolnictwa, Materiały konferencji naukowej*, Klub Ekologii Krajobrazu PTG i Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 145–151.
- Nowak E., 1996, *Rozwój lokalny przez agroturystykę. Uwarunkowania przyrodnicze i społeczno-ekonomiczne w świetle doświadczeń francuskich i polskich*, [w:] *Polska w Europie bałtyckiej. Materiały 45 Zjazdu PTG*, Słupsk-Ustka, s. 328–331.
- Nowak E., Piasecka-Janowicz B., 2001, *Potencjał rozwojowy gmin woj. świętokrzyskiego. Próba oceny zróżnicowania przestrzennego*, [w:] *Studia i Materiały Wydziału Zarządzania i Administracji Akademii Świętokrzyskiej*, Miscellanea Oeconomicae, 5, 5, Kielce.
- Olszewski J. L., Żarnowiecki G., 1997, *Agroklimatyczne warunki upraw w województwie kieleckim*, *Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich*, 43, PAN, s. 23–28.
- Olszewski J. L., Żarnowiecki G., Szałach G., 1996, *Agroklimatyczne uwarunkowania głównych upraw w województwie kieleckim*, [w:] *Problemy współczesnej klimatologii i agrometeorologii regionu lubelskiego*. Materiały Ogólnopolskiego Sympozjum Naukowego, Lublin-Zagłębobce, s. 19.
- Pałka E., 1997, *Rolnicze użytkowanie ziemi a przestrzenne rozmieszczenie gospodarstw agroturystycznych w województwie kieleckim*, [w:] *Przyrodnicze i społeczne walory Mazowsza w dobie restrukturyzacji*. Materiały 46 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Warszawa, s. 261–265.
- Pałka E., 1998a, *Agroturystyka – nowa forma działalności gospodarczej wsi województwa kieleckiego*, *Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej*, 59, Kraków, s. 205–216.
- Pałka E., 1998b, *Czynniki rozwoju agroturystyki na Kielecczyźnie*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski*, UMK, s. 210–215.
- Pałka E., 2000, *Modelowe kierunki rozwoju agroturystyki na Kielecczyźnie*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem pogranicza polsko-ukraińskiego*, UMCS, Lublin, s. 252–258.
- Pałka E., 2002a, *Prawidłowości rozwoju agroturystyki na obszarach wiejskich Kielecczyzny w świetle trendów rozwojowych turystyki w krajach Europy Zachodniej*, [w:] *Regionalne oraz lokalne czynniki i bariery rozwoju turystyki*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, s. 84–85.
- Pałka E., 2002b, *Szanse rozwoju rolnictwa ekologicznego w województwie świętokrzyskim w aspekcie integracji z Unią Europejską*, [w:] W. Kamińska (red.), *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 173–180.
- Pałka E., 2002c, *Uwarunkowania rozwoju agroturystyki w regionie Gór Świętokrzyskich*, [w:] *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, Instytut Ochrony Przyrody PAN, Ojców, s. 537–549.
- Pałka E., 2002d, *Agro-tourism in rural areas on the basis of the Kielecczyzna*, [w:] *Transformations of rural areas in Poland and Bulgaria – a case study*, Dokumentacja Geograficzna, 27, s. 149–163.
- Pałka E. (red.), 2003a, *Funkeje obszarów wiejskich w dobie transformacji gospodarki Polski*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, ss. 134.

- Pałka E., 2003b, *Produkcja ekologiczna w rolnictwie na przykładzie Kielecczyzny*, Inżynieria Rolnicza, Komitet Techniki Rolniczej PAN, 1, 3(45), Warszawa, s. 395–405.
- Pałka E., 2003c, *Diagnoza rozwoju rynku żywności ekologicznej w województwie świętokrzyskim*, [w:] M. Śmigiełska, J. Słodczyk (red.), *Geograficzne aspekty globalizacji i integracji europejskiej*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 413–419.
- Pałka E., 2003d, *Rozwój gospodarstw agroturystycznych w województwie świętokrzyskim*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 4, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 137–147.
- Pałka E., 2003e, *Rolnictwo województwa świętokrzyskiego u progu integracji z Unią Europejską*, [w:] A. Czudec (red.), *Regionalne uwarunkowania ekonomicznego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich*, 1, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, s. 385–392.
- Pałka E., 2004a, *Uwarunkowania i kierunki rozwoju agroturystyki na Kielecczyźnie*, Akademia Świętokrzyska, Kielce, ss. 135.
- Pałka E., 2004b, *Perspektywy rozwoju rolnictwa ekologicznego w małych i średnich gospodarstwach indywidualnych na terenie województwa świętokrzyskiego*, [w:] *Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich*, 1, PAN, Kraków, s. 67–81.
- Pałka E. (red.), 2004c, *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, 5, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, ss. 204.
- Pałka E., 2004d, *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego*, [w:] E. Pałka (red.), *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, 5, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 93–103.
- Pałka E. (red.), 2004e, *Alternatywne źródła dochodów gospodarstw rolnych*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, ss. 176.
- Pałka E., 2004f, *Uwarunkowania rozwoju pozarolniczych przedsięwzięć gospodarczych na obszarach wiejskich*, [w:] E. Pałka (red.), *Alternatywne źródła dochodów gospodarstw rolnych*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, s. 25–31.
- Rusinowicz D., 2001, *Analiza stanu i struktury bezrobocia w województwie świętokrzyskim ze szczególnym uwzględnieniem bezrobocia na obszarach wiejskich*, [w:] *Zarządzanie w agrobiznesie*, Zeszyty Naukowe WSH, 3, s. 86–95.
- Sala S., 2002, *Globalizacja – szansa czy zagrożenie dla regionów rolniczych Polski*, [w:] M. Strzyż (red.), *Perspektywy rozwoju regionu w świetle badań krajobrazowych*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kielce, s. 50–52.
- Sobczak L., 1978, *Ewolucja i problemy rolnictwa w Indiach*, Nowe Rolnictwo, 27, 19, s. 23–26.
- Sobielga M., 1990, *Stimulowanie rozwoju polskiego APK w uwarunkowaniach rynkowych*, [w:] *Chozjajstwo w okresie pierestrojki*. Materiały konferencji naukowej, Instytut Finansowy w Leningradzie, ss. 11.
- Sobielga M., 1992, *Energochłonność kompleksów żywnościowych w wysoko rozwiniętych krajach kapitalistycznych*, Kieleckie Studia Geograficzne, 5, s. 123–135.

- Strzyż M., 1991, *Ekologiczne podstawy rolnictwa w Górach Świętokrzyskich na przykładzie Pasma Masłowskiego*. Materiały IV konferencji naukowej Klubu Ekologii Krajobrazu PTG, WSP, Kielce.
- Strzyż M., 1992a, *Ekologiczne podstawy rolnictwa w południowej części Pasma Masłowskiego*. Materiały 41 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Kraków, s. 242–245.
- Strzyż M., 1992b, *Wpływ układów przestrzennych gruntów i wsi na krajobraz rolniczy regionu świętokrzyskiego*. Materiały VI Konferencji Naukowej Klubu Ekologii Krajobrazu PTG, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 121–125.
- Strzyż M., 1993, *Próba określania ekologicznych podstaw dla rolnictwa w południowej części Pasma Masłowskiego*, [w:] *Rolnictwo na obszarach wielofunkcyjnych*. Materiały X Seminarium Geograficzno-Rolniczego, Kielce, s. 133–134.
- Strzyż M., 2001, *Przemiany strukturalne rolnictwa regionu świętokrzyskiego w aspekcie integracji Polski z Unią Europejską*, [w:] *Regionalne przemiany strukturalne rolnictwa i obszarów wiejskich w aspekcie integracji Polski z UE*. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej, 2, Akademia Rolnicza, Kraków, s. 212–220.
- Strzyż M., 2002a, *Perspektywy rozwoju gospodarczego regionu świętokrzyskiego w świetle badań krajobrazowych*, [w:] *Perspektywy rozwoju regionu w świetle badań krajobrazowych*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kielce-Sandomierz, s. 56–58.
- Strzyż M. (red.), 2002b, *Perspektywy rozwoju regionu w świetle badań krajobrazowych*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kielce-Sandomierz, s. 82.
- Strzyż M., Wrońska J., 2002, *Wyniki finansowe budżetów jednostek samorządu terytorialnego województwa świętokrzyskiego w 2000 roku*, [w:] W. Kamińska (red.), *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 181–188.
- Swałdek M., 1974, *Wpływ nawożenia mineralnego i wapnowania na zmianę odczynu oraz zawartość glinu i wodoru w bielicowych glebach leśnych*, *Studia Kieleckie*, 3–4, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 46–65.
- Swałdek M., 1983, *Gleby*, [w:] *Studium ochrony środowiska i krajobrazu rzeki Nidy na odcinku od Motkowic do ujścia Mierzawy*, Kielce, s. 48–78.
- Swałdek M., 1989, *Gleby w zlewni Nidy na odcinku Motkowice–Kopernia*, *Studia Kieleckie*, 1/61, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 51–61.
- Szymona J., Kita A., 2001, *Produkcja żywności ekologicznej-perspektywy rozwoju*, [w:] *Zarządzanie w agrobiznesie*, *Zeszyty Naukowe WSH*, 3, s. 74–79.
- Śmigiełska M. (i in.), 1989, *Rozwój rolnictwa a melioracje wodne Środkowego Poniżnia*, *Studia Kieleckie*, 1/61, Kielce.
- Śmigiełska M., 1992, *Kierunki rozwoju rolnictwa w wielofunkcyjnym regionie Gór Świętokrzyskich*, IGIPIZ PAN, Warszawa, ss. 231.
- Śmigiełska M. (red.), 1993, *Rolnictwo na obszarach wielofunkcyjnych*, Instytut Geografii WSP, Kielce, ss. 135.

- Świercz A., 1998, *Charakterystyka ważniejszych typów gleb leśnych Pasma Zgórskiego*, [w:] *Przemiany środowiska geograficznego obszarów górskich w Polsce i jego stan współczesny*. Referaty, komunikaty, postery, s. 95–97.
- Świercz A., 2000, *Gleby w otulinie rezerwatu Białe Ługi*, Rocznik Świętokrzyski, B, Nauki Przyrodnicze, 28, PAN Oddz. w Krakowie, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce, s. 51–60.
- Szkatulska A., 1993, *Realizacja programu ekologizacji rolnictwa w woj. kieleckim*, [w:] *Rolnictwo na obszarach wielofunkcyjnych*, Instytut Geografii WSP, Kielce, s. 197–109.
- Tokarska-Ołowina W., 2001, *Przyczyny protekcjonizmu rolnego w Polsce w okresie transformacji gospodarki*, Zeszyty Naukowe WSEiA, 4, Kielce, s. 53–66.
- Wojtowicz B. (i in.), 1994, *Raport o stanie środowiska w województwie kieleckim w roku 1993*, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Kielce, s. 1–153.
- Wojtowicz B., i in., 1997, *Raport o stanie środowiska w województwie kieleckim w roku 1996*, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Kielce.
- Wojtowicz B., Stachurski M., Sidło J., 2000, *Przyroda województwa świętokrzyskiego*, Wydział Ochrony Środowiska Urzędu Wojewódzkiego, Kielce, s. 5–152.
- Wrońska J., 1998a, *Uwarunkowania przyrodniczo-ekonomiczne a wielofunkcyjność wsi w Chęcińsko-Kieleckim Parku Krajobrazowym*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski*, UMK, Białystok, s. 307–314.
- Wrońska J., 1998b, *Zmiany struktury agrarnej indywidualnych gospodarstw rolnych regionu świętokrzyskiego na tle województwa kieleckiego w okresie transformacji gospodarki narodowej*, [w:] *Przemiany środowiska geograficznego obszarów wiejskich w Polsce i jego stan współczesny*, Instytut Geografii WSP, Kielce, s. 101–102.
- Wrońska J., 2000a, *Metody badania struktury agrarnej i użytkowania ziemi w indywidualnych gospodarstwach rolnych*, [w:] *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej*, UAM, Poznań.
- Wrońska J., 2000b, *Struktura agrarna a rolnicze użytkowanie ziemi w indywidualnych gospodarstwach rolnych wybranych parków krajobrazowych województwa świętokrzyskiego*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich na pograniczu polsko-ukraińskim*. XVI Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze, UMCS, Lublin, s. 336–340.
- Wrońska J., 2002a, *Kierunki rolniczego użytkowania ziemi na obszarach wiejskich województwa świętokrzyskiego*, [w:] *Perspektywy rozwoju regionu w świetle badań krajobrazowych*, Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, PAEK, Kielce-Sandomierz, s. 75–76.
- Wrońska J., 2002b, *Przemiany społeczno-demograficzne w województwie świętokrzyskim w latach 1995–2000*, [w:] *Geograficzne uwarunkowania rozwoju Małopolski*. Materiały konferencyjne 51 Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, AP, UJ, Kraków, s. 489–495.
- Wrońska J., 2003, *Statystyczna analiza struktury obszarowej indywidualnych gospodarstw rolnych w województwie świętokrzyskim w latach 1988 i 1996*, [w:] B. Górz,

- Cz. Guzik (red.), *Współczesne przeobrażenia i przyszłość wsi polskiej*, AP, UJ, PTG, Kraków, s. 223–237.
- Wrońska J., 2004a, *Kierunki rolniczego użytkowania ziemi w województwie świętokrzyskim na progu XXI wieku*, [w:] *Wybrane problemy rozwoju regionalnego*, Prace Instytutu Geografii Akademii Świętokrzyskiej, 11, s. 39–50.
- Wrońska J., 2004b, *Chów zwierząt gospodarskich w regionie Gór Świętokrzyskich w latach 1966–2002*, *Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich*, 50, PAN, s. 61–74.
- Wrońska J., Koziej M., 2002, *Poziom rozwoju rolnictwa a jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej w Polsce*, [w:] *Czynniki i bariery regionalnej współpracy transgranicznej – bilans dokonań*, UMCS, Lublin, s. 277–285.

Stanisław GRYKIEN

Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski
50-137 Wrocław, Plac Uniwersytecki 1
grykien@geogr.uni.wroc.pl

DOROBEK WROCLAWSKIEGO OŚRODKA UNIWERSYTECKIEGO Z ZAKRESU GEOGRAFII ROLNICTWA

WSTĘP

Problematyka rolnicza we wrocławskim ośrodku geograficznym po II wojnie światowej stanowiła najczęściej obszar badań geografów ekonomicznych, jednak podejmowana była również przez pozostałych pracowników Instytutu. Rodowód ośrodka geograficznego we Wrocławiu jest polski, bowiem geografia nie odziedziczyła tutaj wiele po niemieckich poprzednikach. W trakcie działań wojennych zburzony został gmach niemieckiego instytutu geograficznego, a jego zbiory biblioteczne i kartograficzne uległy rozproszeniu. Tym niemniej najwcześniej, bo już w listopadzie 1945 r., w Gmachu Głównym Uniwersytetu Wrocławskiego rozpoczął działalność naukową i dydaktyczną Instytut Geograficzny. Kadre stanowili w dużej mierze pracownicy Uniwersytetu Jana Kazimierza ze Lwowa (Jahn, Łoboda 1994). W tym pierwszym, pionierskim okresie, prace z zakresu geografii rolnictwa miały często charakter inwentaryzacyjny. Tej problematyce poświęcone było opracowanie H. Leonhard-Migaczowej (1947), która analizowała zniszczenia wojenne gospodarstw wiejskich na terenie Dolnego Śląska.

Problematyka rolnicza stanowi w dużej mierze pola badawcze geografów ekonomicznych związanych obecnie z Zakładem Geografii Społecznej i Ekonomicznej. W przeszłości jednak struktura organizacyjna Instytutu ulegała zmianom, a rodowodu Zakładu należy szukać w powstałych bezpośrednio po wojnie: Katedrze Planowania Przestrzennego, kierowanej przez K. Dziewońskiego oraz Katedrze Antropogeografii, kierowanej przez J. Wąsowicza (Jahn, Łoboda 1995). Na ich bazie w 1959 r. powstała Katedra Geografii Ekonomicznej, którą kierował A. Wrzosek, po jego przejściu do Uniwersytetu Jagiellońskiego – S. Zajcłowska, a po jej przejściu do Poznania – S. Golachowski. Katedra Geo-

grafii Ekonomicznej w 1965 r. uległa podziałowi na Zakład Geografii Społecznej i Politycznej, kierowany przez S. Golachowskiego oraz Zakład Geografii Ekonomicznej, kierowany przez J. Januszewskiego. W 1978 r. oba te zakłady połączono w jeden Zakład Geografii Społecznej i Ekonomicznej, kierowany do 1995 r. przez A. Jagielskiego, w latach 1995–1996 przez B. Miszewską, a od 1996 r. przez J. Łobodę. Uzupełnieniem zmian strukturalnych było utworzenie w 1989 r. Zakładu Zagospodarowania Przestrzennego kierowanego do 1996 r. przez J. Łobodę, a następnie przez S. Cioka.

GLÓWNE KIERUNKI BADAWCZE

Region Dolnego Śląska był po II wojnie światowej areną gwałtownych, dokonujących się na niespotykaną skalę, zmian związanych z wymianą ludności. Procesy te dotyczyły zarówno półmilionowego Wrocławia, jak i terenów wiejskich. Spowodowało to silny rozwój studiów w zakresie problematyki ludnościowo-osadniczej. Badano adaptację imigrantów do istniejących warunków, gdyż obejmowali oni we władanie obszary o istniejącej, specyficznej i dobrze rozwiniętej sieci wsi. Dolny Śląsk charakteryzował się przed wojną wysokim poziomem kultury rolnej, czego konsekwencją była również wysoka produktywność rolnictwa (Jagielski 1956a, 1956b).

Od lat 50. dynamicznie rozwijały się badania w zakresie morfologii, funkcji i rozwoju wsi śląskich. Ten typ studiów z pogranicza wielu dyscyplin posiadał u swego początku prekursorski charakter i długo rzutował na specyfikę wrocławskiego ośrodka geograficznego. Studia nad morfologią, funkcjami i rozwojem wsi S. Golachowski zawarł w swojej książce *Studia nad miastami i wsiami śląskimi* (1969).

Rozwinięcie badań morfologiczno-funkcjonalnych stanowiła podjęta w latach 60. problematyka sieci osadniczej i jej przekształceń pod wpływem procesów urbanizacji i osadnictwa robotniczego na wsi. Urbanizacja wsi oraz procesy semi-urbanizacji w woj. opolskim były szeroko analizowane w pracach S. Golachowskiego (1965, 1966, 1967). Badał on również osadnictwo rolnicze na wsi na tle przemian struktury społeczno-zawodowej (1971). Ewolucja układów osadniczych pod wpływem rozwoju na terenach wiejskich zespołów osadniczych o funkcjach nierolniczych, była tematem zainteresowań A. Zagożdżona (1966, 1971).

Studia nad polskimi wsiami w procesie urbanizacji prowadziła B. Miszewska (1982), a analizą trendów procesu zajmował się J. Łoboda (1976a). Prace nad zespołami osadniczymi woj. opolskiego prowadziła E. Jakubowicz (1971, 1976, 1977). Podsumowanie jej badań stanowiła książka *Lokalne zespoły osadnicze na przykładzie regionu opolskiego* (1977).

Na szczególne podkreślenie zasługuje typ badań metodycznych, które dotyczyły w dużej mierze terenów wiejskich. Efektem badań z tego okresu jest

książka S. Golachowskiego, B. Kostrubca i A. Zagożdżona *Metody badań geograficzno-osadniczych* (1974). Pierwszy rozdział poświęcony został siedliskom i rozłogom wiejskim, a w szczególności metodom analizy: sąsiedztwa parcel i zagród, skupienia zagród wiejskich oraz kształtu siedliska.

W latach 70., głównie za sprawą J. Januszewskiego, powstaje szereg prac z zakresu rolniczego użytkowania ziemi, struktur agrarnych i przyrodniczych warunków rozwoju rolnictwa; w tym o charakterze typologicznym i regionalizacyjnym. Józef Januszewski zajmował się badaniem wielkości rozdrobnienia rozłogu ziem w indywidualnych gospodarstwach rolnych w Polsce (1979), zmianowaniem upraw (1972) oraz analizą przestrzenną użytków rolnych i upraw, prowadzącą do typologii i rejonizacji gromad w województwach opolskim i wrocławskim (1968, 1975). Za interesujące należy uznać badanie zależności między pochodzeniem ludności napływowej oraz jej struktur zawodowych a użytkowaniem ziemi (1965, 1966). W 1971 r. opublikował skrypt do ćwiczeń z geografii rolnictwa dla studentów zaocznych. Obejmował on zastosowanie metod statystyki i matematyki w zakresie układów strukturalnych (struktury użytkowania ziemi, konfiguracji rozłogu, wskaźnika komasacji), układów przestrzenno-czasowych (zmianowania), obliczania przeciętnych wartości i określania podobieństwa cech oraz poznanie metod badań i rozwiązań w zakresie klasyfikacji zjawisk, typologii i porównań (w tym zastosowania Taksonomii Wrocławskiej).

W latach 80. J. Łoboda podejmuje studia dotyczące problematyki innowacyjnej na obszarach wiejskich. Kwestię innowacyjności rozpatruje jako specyficzną lokalizację idei, zabiegów lub wytworów kultury materialnej określonej społeczności, powodującą przestrzenne zmiany ilościowe i jakościowe w niehomogenicznych elementach społeczno-kulturowych na określonym terenie. J. Łoboda badał przepływy informacji i dyfuzję innowacji rolniczych w społecznościach lokalnych regionu rolniczego Dolnego Śląska (1984, 1987, 1988).

W drugiej połowie lat 70. badania z zakresu geografii rolnictwa podejmuje dr hab. W. Hasiński, który w pierwszym okresie szczególnie interesuje się warunkami przyrodniczymi rozwoju rolnictwa oraz zagadnieniami gospodarki leśnej (1977). W latach 80. kontynuuje wielopłaszczyznowe badania geograficzno-rolnicze z zakresu warunków przyrodniczych i pozaprzyrodniczych rozwoju rolnictwa (1981), geografii leśnictwa (1982, 1984), rolniczego użytkowania ziemi (1987, 1988), struktur agrarnych (1991), produkcji rolnej (1993) oraz typologii i regionalizacji rolnictwa (1987). W latach 90. podjął w szerszym zakresie badania dotyczące ludności rolniczej, przeprowadzając analizę postaw i zachowań rolników w nowej sytuacji gospodarczej okresu transformacji (1995b) oraz zmian poziomu wykształcenia użytkowników indywidualnych gospodarstw rolnych na Dolnym Śląsku (2002a). W okresie tym przeprowadził również badania dotyczące przestrzennych zasięgów lokalnych i regionalnych rynków pracy na

Dolnym Śląsku (1994) oraz zajmował się problematyką bezrobocia wiejskiego (1995a).

W pracy *Intensywność produkcji rolniczej w gminach. Propozycja wyboru wskaźników* W. Hasiński (1989) zajmował się zagadnieniami dotyczącymi problemów metodycznych. W 1999 r. opublikował książkę *Rolnictwo indywidualne na Dolnym Śląsku w okresie transformacji systemowej*, która stanowi podsumowanie wieloletnich badań i studiów autora nad tą problematyką. Książka ta jest bogatym źródłem informacji zarówno o zmianach strukturalnych w rolnictwie, jego efektywności ekonomicznej, jak też sytuacji ludności wiejskiej w konsekwencji dokonującej się transformacji ustrojowej. W oparciu o przeprowadzone szerokie badania ankietowe Autor analizuje możliwości sprostania przez rolników indywidualnych wyzwaniom związanym z wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej.

Od początku lat 90. w ośrodku wrocławskim zarysowuje się przesuwanie zainteresowań badawczych na zagadnienia zmian współczesnych procesów i struktur ekonomicznych, społecznych i demograficznych. Jest to efektem dokonującej się w Polsce transformacji ustrojowej, która otworzyła przed geografami ekonomicznymi nowe pola badawcze. Z tego zakresu opublikowane zostały prace dotyczące zmian społecznych i ekonomicznych na terenach wiejskich i w otoczeniu rolnictwa, restrukturyzacji rolnictwa oraz zmian w wyposażeniu i infrastrukturze terenów wiejskich (Grykień, Tomczak 2002; Hasiński 1999). Podjęte zostały studia nad nowymi zjawiskami na obszarach wiejskich, w szczególności związanymi z wielofunkcyjnym ich rozwojem – rolnictwem ekologicznym (Grykień 1996) i agroturystyką (Grykień 1998b; Hasiński 2002b, 2003).

Badania z zakresu rolnictwa ekologicznego stanowiły przedmiot badań S. Grykienia i zakończone zostały opublikowaniem książki *Rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce* (1997b). Obok charakterystyki polskich gospodarstw ekologicznych oraz analizy cech społeczno-demograficznych rolników gospodarujących tymi metodami, Autor badał kształtowanie się przetwórstwa i rynku zbytu produktów żywnościowych wytwarzanych metodami ekologicznymi (1996, 1997a, 1998a). Analizował ponadto rozwój turystyki w ekologicznych gospodarstwach rolnych (1998b, 1999).

W drugiej połowie lat 90. nowym obszarem zainteresowań S. Grykienia stały się procesy transformacji rolnictwa w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Obok analiz dla całego regionu szczegółowe studia dotyczą trzech obszarów: nowych krajów związkowych Niemiec, Polski i Ukrainy. Z tego zakresu ukazały się m.in. publikacje dotyczące przekształceń struktury agrarnej wschodnich Niemiec (2000), wpływu Wspólnej Polityki Rolnej na proces transformacji rolnictwa w nowych krajach związkowych Niemiec (2001) oraz sytuacji rolnictwa na Ukrainie po 1991 r. (2003). Podsumowaniem dotychczasowych badań jest wydana w 2004 r. książka *Przekształcenia w rolnictwie Europy Środkowo-Ws-*

chodniej ze szczególnym uwzględnieniem nowych krajów związkowych Niemiec, Polski i Ukrainy.

Rolnictwo omawiane było również w ramach szerszych opracowań o charakterze monografii państw lub regionów, które powstały w ośrodku wrocławskim. Były to z reguły rozdziały w książkach W. Walczaka: *Niemiecka Republika Demokratyczna* (1970a), *Finlandia* (1973), *Republika Federalna Niemiec* (1976), *Dania* (1984), *Sudety – Dolny Śląsk* (1968), *Obszar Przedśudecki* (1970b). Transformacja rolnictwa została szeroko omówiona przez B. Kostrubca i J. Łobodę (1997) w ramach analizy przemian społeczno-gospodarczych i przestrzennych w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 90. Problematyka rolnicza była przedmiotem studiów nad przemianami społeczno-gospodarczymi na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej (J. Łoboda 1994). Tereny wiejskie stanowiły również pole badań S. Cioka, w trakcie jego studiów nad obszarami problemowymi Polski południowo-zachodniej (1994).

PODSUMOWANIE

Zaprezentowany dorobek ośrodka wrocławskiego w zakresie geografii rolnictwa obejmuje publikacje odnoszące się do studiów nad terenami wiejskimi. Tematyka rolnicza była ponadto podejmowana w wielu referatach wygłaszanych na licznych konferencjach krajowych i zagranicznych, m. in. przez J. Januszewskiego w Kalkucie w 1968 r., J. Łobodę w Paryżu w 1984 r. i S. Grykienia we Lwowie w 2000 r. i Paryżu w 2001 r.

W ośrodku wrocławskim zostało napisanych 20 prac licencjackich i 151 magisterskich z zakresu geografii rolnictwa. Prace doktorskie z tej dyscypliny przygotowało dwóch pracowników Instytutu: W. Hasiński (1976) i S. Grykień (1996). Ponadto w Instytucie Geografii i Rozwoju Regionalnego UW r prace doktorskie z zakresu geografii rolnictwa broniły osoby spoza naszego ośrodka: Z. Batorowicz (1961 r.), M. Byczwarow (1963 r.) i B. Komorowska (1968 r.). W ośrodku wrocławskim powstały dwie prace habilitacyjne z zakresu geografii rolnictwa: J. Januszewskiego (1968) i W. Hasińskiego (1999).

Obecnie problematyką rolniczą w ośrodku wrocławskim zajmują się cztery osoby. P. Tomczak przygotowuje rozprawę doktorską pt.: *Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne na Dolnym Śląsku w okresie transformacji systemowej*. Celem jego pracy jest przedstawienie zmian w RSP na Dolnym Śląsku w okresie transformacji ustrojowej gospodarki, pokazanie jak trudny i złożony jest proces adaptacji polskiej spółdzielczości wiejskiej do gospodarki rynkowej i zwrócenie uwagi na szanse i zagrożenia dla tej formy gospodarstw, wynikające z integracji z Unią Europejską.

Realizowana praca doktorska M. Głaz podejmuje problematykę przeobrażeń obszarów wiejskich strefy podmiejskiej Wrocławia. Zakres opracowania obejmuje rozwój wielofunkcyjności na wsiach, analizowany poprzez pryzmat wzro-

stu przedsiębiorczości. Studia obejmują ponadto badanie zmian funkcji budynków gospodarczych oraz wpływ wstąpienia Polski do Unii Europejskiej na przeobrażenia na obszarach wiejskich.

S. Grykień kontynuuje badania z zakresu transformacji ustrojowej rolnictwa w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Prowadzone studia dotyczą zróżnicowania poziomu rozwoju rolnictwa w krajach regionu, ze szczególnym uwzględnieniem państw przeżywających kryzys rolnictwa oraz wpływu wspólnej polityki rolnej na rolnictwo tych krajów regionu, które w maju 2004 r. wstąpiły do Unii Europejskiej. Ponadto podejmuje problematykę z zakresu wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, analizując zagadnienia rolnictwa ekologicznego i agroturystyki.

W. Hasiński prowadzi w dalszym ciągu badania nad procesami transformacji w rolnictwie polskim w okresie transformacji ustrojowej. Szczególne miejsce w jego studiach zajmuje obszar Dolnego Śląska. W swoich badaniach skupia się na zmianach zachodzących w strukturze agrarnej indywidualnych gospodarstw rolnych, produkcji rolniczej i sprostaniu wymogom wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej. Swoimi badaniami obejmuje również problem bezrobocia na obszarach wiejskich oraz studia nad wiejskimi rynkami pracy.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

- Ciok S., 1994, *Wybrane obszary problemowe Polski południowo-zachodniej*, Acta Univ. Wratisl., 1631, Studia Geograficzne, 62, Wrocław, ss. 175.
- Golachowski S., 1964, *Dawne wzory i nowe modele wsi*, Czasopismo Geograficzne, 35, 3–4, s. 97–106.
- Golachowski S., 1965, *Proces semi-urbanizacji w województwie opolskim*, Kwartalnik Opolski, 11, 2, Opole, s. 11–31.
- Golachowski S., 1966, *Urbanizacja wsi w województwie opolskim*, [w:] *Problemy ewolucji układów osadniczych na tle procesów urbanizacyjnych w Polsce*, Materiały i Studia Międzyuczelnianego Zakładu Podstawowych Problemów Architektury, Urbanistyki i Budownictwa, 4, 5, s. 45–65.
- Golachowski S., 1967, *Semi-Urbanisation*, Polish Perspectives, 10, 4, s. 22–30.
- Golachowski S., 1969, *Studia nad miastami i wsiami śląskimi*, PWN, Wrocław, ss. 210.
- Golachowski S., Kostrubiec B., Zagożdżon A., 1974, *Metody badań geograficzno-osadniczych*, PWN, Warszawa, ss. 210.
- Grykień S., 1996, *Przetwórstwo i rynek zbytu produktów żywnościowych wytwarzanych metodami ekologicznymi*, [w:] *Wielofunkcyjna gospodarka rolna na obszarach wiejskich*, Ustka-Słupsk, s. 63–74.
- Grykień S., 1997a, *Konsumenci produktów ekologicznych*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, 4, s. 36–45.

- Grykiień S., 1997b, *Rozwój rolnictwa ekologicznego w Polsce*, Ser. Studia Geogr., 1986, UW, Wrocław, ss. 119.
- Grykiień S., 1998a, *Ecofarming, with Particular Reference to Poland*, [w:] D. Turnock, E. Elgar (red.), *Privatisation in Rural Eastern Europe. The Process of Restitution and Restructuring*, Studies of Communism in Transition, Cheltenham (UK), Northampton (USA), s. 302–312.
- Grykiień S., 1998b, *Turystyka wiejska w ekologicznych gospodarstwach rolnych w Polsce*, [w:] *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski (Strategia ekorozwoju w warunkach integracji z Unią Europejską). Materiały XV Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego*, Białystok–Toruń, s. 87–91.
- Grykiień S., 1999, *Tourist farms in Lower Silesia, Poland*, *GeoJournal*, 46, s. 279–281.
- Grykiień S., 2000, *Przekształcenia struktury agrarnej wschodnich Niemiec*, *Czasopismo Geograficzne*, 1, 71, s. 23–42.
- Grykiień S., 2001, *Wpływ wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej na proces transformacji rolnictwa nowych krajów związkowych Niemiec*, [w:] J. Bański (red.), *Wież i rolnictwo u progu Unii Europejskiej*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 1, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 203–210.
- Grykiień S., 2003, *Przekształcenia rolnictwa na Ukrainie po roku 1991*, [w:] M. Śmigielka, J. Słodczyk (red.), *Geograficzne aspekty globalizacji i integracji europejskiej*, PTG, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 621–625.
- Grykiień S., 2004, *Przekształcenia w rolnictwie Europy Środkowo-Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem nowych krajów związkowych Niemiec, Polski i Ukrainy*, *Acta Univ. Wratisl.*, 2694, *Studia Geograficzne*, 76, Wrocław, ss. 168.
- Grykiień S., Hasiński W., 2004, *The Limits to Growth of Ecological Farming in Lower Silesia*, [w:] J. Platje, J. Słodczyk (red.), *Ecological Agriculture in Central and Eastern Europe*, *Economics and the Environment*, 32, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 45–52.
- Grykiień S., Tomczak P., 2002, *Infrastruktura społeczna obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego w okresie transformacji*, [w:] J. Bański, E. Rydz (red.), *Społeczne problemy wsi*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 2, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa, s. 119–129.
- Hasiński W., 1977, *Szkody atmosferyczne w lasach Sudetów*, *Czasopismo Geograficzne*, 48, 4, s. 451–455.
- Hasiński W., 1981, *Uwagi na temat rolniczej przestrzeni produkcyjnej woj. wrocławskiego*, *Zeszyty Naukowe WSI w Opolu, Problematyka Różna*, 4, s. 29–35.
- Hasiński W., 1982, *Wybrane elementy środowiska geograficznego a średnia wysokość drzewostanów sosnowych woj. wrocławskiego*, *Acta Univ. Wratisl.*, 514, *Studia Geograficzne*, 34, Wrocław, s. 1–38.
- Hasiński W., 1984, *Średnia zdolność produkcyjna gruntów leśnych w nadleśnictwach sudeckich*, *Acta Univ. Wratisl.*, 656, *Prace Instytutu Geografii, B, Geogr. Społ. i Ekon.*, 5, Warszawa, s. 67–72.

- Hasiński W., 1989, *Intensywność produkcji rolniczej w gminach. Propozycja wyboru wskaźników*, Biblioteka Instytutu Geografii UW, Wrocław, ss. 10.
- Hasiński W., 1991, *Struktura agrarna rolnictwa na terenach górskich i górzystych Polski południowo-zachodniej*, Zeszyty Naukowe WSI, Nauki Społeczne, 2, Opole, s. 105–127.
- Hasiński W., 1993, *Przemiany wybranych elementów produkcji rolniczej*, [w:] *Przestrzenne problemy rozwoju społeczno-gospodarczego Sudetów*, Acta Univ. Wratisl., 1343, Studia Geograficzne, 58, Wrocław, s. 131–161.
- Hasiński W., 1995a, *O potrzebie intensyfikacji badań nad wiejskim bezrobociem*, [w:] A. Jagielski (red.), *Zadania badawcze geografii społecznej i ekonomicznej w obliczu transformacji ustrojowej i restrukturyzacji*, Instytut Geografii UW, MarMar, Wrocław, s. 117–119.
- Hasiński W., 1995b, *Postawy i zachowania rolników w nowej sytuacji gospodarczej okresu transformacji (na podstawie badań kwestionariuszowych przeprowadzonych w gminie Sulików)*, [w:] A. Jagielski (red.), *Zadania badawcze geografii społecznej i ekonomicznej w obliczu transformacji ustrojowej i restrukturyzacji*, Instytut Geografii UW, MarMar, Wrocław, s. 117–119.
- Hasiński W., 1999, *Rolnictwo indywidualne na Dolnym Śląsku w okresie transformacji systemowej*, MarMar, Wrocław, ss. 290.
- Hasiński W., 2002b, *Agriculture in Sudety and the Development of Ecotourism*, [w:] *Conditions of the Foreign Tourism Development in Central and Eastern Europe*, 5, 7, Instytut Geografii UW, Wrocław, s. 119–131.
- Hasiński W., 2003, *Rolnictwo w Sudetach a rozwój agroturystyki*, [w:] *Uwarunkowania rozwoju turystyki zagranicznej w Europie Środkowo-Wschodniej*, 7, IGIRR UW, s. 125–137.
- Hasiński W., Hasińska Z., 1994, *Przestrzenne zasięgi lokalnych i regionalnych rynków pracy na Dolnym Śląsku*, Acta Univ. Wratisl., 1620, Prace Geograficzne, B, Geogr. Społ. i Ekon., 10, Wrocław, s. 24–34.
- Hasiński W., Hasińska Z., 2002a, *Zmiany poziomu wykształcenia użytkowników indywidualnych gospodarstw rolnych na Dolnym Śląsku*, [w:] *Demograficzne i ekonomiczne skutki transformacji w Polsce – aspekt regionalny*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 179–189.
- Hasiński W., Mazurski K.R., 1978, *Rejony intensywnego rozwoju rolnictwa i leśnictwa w woj. dolnośląskich*, Czasopismo Geograficzne, 49, 4, s. 476–478.
- Hasiński W., Pałczyński Z., 1987, *Przestrzenna struktura użytkowania ziemi w regionie opolskim*, Acta Univ. Wratisl., 894, Prace Inst. Geografii, B, Geogr. Społ. i Ekon., 6, Wrocław, s. 41–48.
- Jagielski A., 1956a, *Produkcyjność, podaż i ceny produktów rolnych na Śląsku w okresie międzywojennym*, Studia i Materiały do Dziejów Śląska, 2, s. 247–307.
- Jagielski A., 1956b, *Zmiany strukturalne w rolnictwie śląskim w okresie 1907–1939*, Studia i Materiały do Dziejów Śląska, 2, s. 183–245.

- Jagielski A., 1978, *Postwar population changes in the rural areas of Poland*, [w:] *Transformation of rural areas*, Warszawa, s. 101–122.
- Jahn A., Łoboda J., 1995, *Rozwój wrocławskiego ośrodka geograficznego w pięćdziesięcioleciu Uniwersytetu Wrocławskiego*, *Studia Geograficzne*, 64, UWr, Wrocław, s. 7–23.
- Jakubowicz E., 1971, *Lokalne zespoły osadnicze woj. opolskiego*, [w:] *Region opolski*, PWN, Opole-Wrocław, s. 143–175.
- Jakubowicz E., 1976, *Ośrodki lokalne, a ośrodki gminne na przykładzie woj. opolskiego*, *UAM, Geografia*, 10, s. 133–140.
- Jakubowicz E., 1977, *Lokalne zespoły osadnicze na przykładzie regionu opolskiego*, *Acta Univ. Wratisl.*, 359, *Studia Geograficzne*, 29, Wrocław, ss. 72.
- Januszewski J., 1965, *Wpływ pochodzenia ludności i struktury zawodowej na użytkowanie ziemi w województwie opolskim*, *Instytut Śląski, Opole*, ss. 16.
- Januszewski J., 1966, *Rola czynników demograficznych i społecznych w użytkowaniu ziemi*, [w:] *Problemy Legnicko-Głogowskiego Okręgu Miedzi*, *Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław*, s. 25–28.
- Januszewski J., 1968, *Kształtowanie się struktury przestrzennej użytków i upraw w województwie opolskim. Typologia i rejonizacja gromad*, *Acta Univ. Wratisl.*, 71, *Studia Geograficzne*, 11, Wrocław, ss. 104.
- Januszewski J., 1971, *Ćwiczenia z geografii rolnictwa dla studentów zaocznych*, UWr., ss. 66.
- Januszewski J., Grzesiowski F., 1979, *Wielkość rozdrobnienia rozłogu ziem indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce*, *Acta Univ. Wratisl.*, 438, *Prace Instytutu Geografii, B, Geogr. Społ. i Ekon.*, 3, Wrocław, s. 93–103.
- Januszewski J., Kostrubiec B., 1972, *Rozważania na temat praktycznych i teoretycznych układów rotacyjnych upraw*, *Opolskie Roczniki Ekon.*, 4, Opole, s. 283–287.
- Januszewski J., Tarsa J., 1975, *Próba rejonizacji użytkowania ziemi w woj. wrocławskim*, *Acta Univ. Wratisl.*, 237, *Prace Instytutu Geografii, B, Geogr. Społ. i Ekon.*, 1, Wrocław, s. 65–96.
- Kostrubiec B., Łoboda J., 1997, *Przemiany społeczno-gospodarcze i przestrzenne w Europie Środkowo-Wschodniej w latach dziewięćdziesiątych*, *Acta Univ. Wratisl.*, 1909, *Studia Geograficzne*, 67, Wrocław, ss. 220.
- Leonhard-Migaczowa H., 1947, *Zniszczenia wojenne gospodarstw wiejskich na terenie Dolnego Śląska*, *Czasopismo Geograficzne*, 18, 1–4, s. 279–280.
- Łoboda J., 1976a, *Urbanization processes and rural areas in Poland: a trend surface analysis*, *Geographia Polonica*, 33, s. 75–82.
- Łoboda J., 1976b, *Głos w dyskusji*, [w:] *Współczesna problematyka osadnictwa wiejskiego*, UAM w Poznaniu, Ser. Geografia, s. 226–230.
- Łoboda J., 1984, *Some problems of information flows and diffusion of innovation in local communities of farming regions: the case of Lower Silesia*, [w:] *25 Congress International de Geographie*, *Resumes des Communications*, 7, Paris, s. 27–28.

- Łoboda J., 1987, *Przepływ informacji i dyfuzja innowacji w społecznościach lokalnych regionu rolniczego na przykładzie Dolnego Śląska*, Acta Univ. Wratisl., 894, Prace Instytutu Geografii, B, Geogr. Spol. i Ekon., 6, Wrocław, s. 15–27.
- Łoboda J., 1988, *The problems of diffusion of innovation processes in a farming areas of Lower Silesia*, Acta Univ. Carollinae, Geographica, 23, 2, Praha, s. 20–31.
- Łoboda J. (red.), 1994, *Przemiany ludnościowo-osadnicze i społeczno-gospodarcze na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej*, Studia Geograficzne, 66, Acta Univ. Wratisl., 1591, Wrocław.
- Miszewska B., *Les villes et le processus d'urbanisation en Polotne*, Holmes et Teres du Nord, 2, Lille, s. 21–35.
- Walczak W., 1968, *Sudety-Dolny Śląsk*, 1, PWN, Warszawa, ss. 368.
- Walczak W., 1970a, *Niemiecka Republika Demokratyczna*, PWN, Warszawa, ss. 559.
- Walczak W., 1970b, *Obszar przedludecki – Dolny Śląsk*, 2, PWN, Warszawa, ss. 415.
- Walczak W., 1973, *Finlandia*, PWN, Warszawa, ss. 381.
- Walczak W., 1976, *Republika Federalna Niemiec*, PWN, Warszawa, ss. 463.
- Walczak W., 1984, *Dania*, PWN, Warszawa, ss. 428.
- Zagożdżon A., 1966, *Zespoły osadnicze o funkcjach nierolniczych jako forma urbanizacji wsi*, [w:] *Problemy ewolucji układów osadniczych, procesów urbanizacyjnych na tle Polski*, Materiały i Studia Międzyuczelnianego Zakł. Podst. Probl. Archit., Urbanist. i Budown. Minist. Szkoln. Wyższego, 4, 2, s. 103–127.

Jerzy BAŃSKI
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania
Polska Akademia Nauk
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
jbanski@twarda.pan.pl

PRACE KOMISJI GEOGRAFII ROLNICTWA I GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ POLSKIEGO TOWARZYSTWA GEOGRAFICZNEGO¹

ZARYS HISTORII

Potrzebę powołania Komisji Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PTG² zgłosił Jan Falkowski już 15 września 1983 r. na plenarnym posiedzeniu Zarządu Głównego PTG, które odbywało się w trakcie Zjazdu PTG w Toruniu. Celowość powołania Komisji uzasadnił wzrastającą rolą geografii rolnictwa w systemie nauk geograficznych, liczną kadrą specjalistów z geografii rolnictwa o ugruntowanym autorytecie oraz młodych badaczy i uczonych, możliwością integracji środowiska geografów rolnictwa oraz stworzenia forum współpracy interdyscyplinarnej rozwiązującego problemy teoretyczne i aplikacyjne (Falkowski 1993). Wniosek J. Fałkowskiego poparli profesorowie: Jerzy Kostrowicki i Stanisław Berezowski.

Pierwsze zebranie konstytucyjne Komisji odbyło się 26 stycznia 1984 r. w Zakładzie Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN w Warszawie. Na przewodniczącego Komisji wybrano J. Fałkowskiego, który pełnił tę funkcję nieprzerwanie przez osiemnaście lat. W 2001 r. podczas XVII Seminarium Geograficzno-Rolniczego na wniosek J. Falkowskiego nowym przewodniczącym Komisji został wybrany J. Bański.

Aktywny udział w pracach Komisji Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej podjęło kilkudziesięciu geografów, ekonomistów, inżynierów oraz reprezentantów innych dyscyplin naukowych badających problemy rolnic-

¹ Od 2002 r. Komisja zmieniła nazwę na Komisja Obszarów Wiejskich PTG.

² W roku 1992 i 1993 Komisja działała pod nazwą Sekcja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PTG. Później jednak w strukturze Towarzystwa powrócono do Komisji.

twą. Reprezentowali oni różne instytucje naukowe z różnych regionów kraju. Członkowie założyciele Komisji reprezentowali następujące jednostki: Katedra Geografii Ekonomicznej Uniwersytetu Gdańskiego, Zakład Geografii Ekonomicznej Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego, Instytut Geografii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie, Zakład Geografii Ekonomicznej Instytutu Nauk o Ziemi Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, Zakład Gospodarki Przestrzennej Instytutu Polityki Regionalnej Uniwersytetu Łódzkiego, Zakład Ekonomiki Rolnictwa Instytutu Śląskiego, Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Planowania Przestrzennego Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Zakład Geografii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Słupsku, Zakład Geografii Ekonomicznej Instytutu Geografii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Zakład Geografii Ekonomicznej i Katedra Rozwoju Krajów Ameryki Łacińskiej Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Zakład Geografii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich Instytutu Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Katedra Geografii Ekonomicznej i Kształtowania Środowiska Wydziału Ekonomiki Produkcji SGPiS, Zakład Geografii Ekonomicznej Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Wrocławskiego. Wymienione placówki z niewielkimi wyjątkami są do dziś najprężniej działającymi w Komisji.

Podstawowa działalność Komisji ogniskowała się wokół organizowania corocznych Seminariów Geograficzno-Rolniczych oraz wydawania publikacji związanych z problematyką rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Seminaria poruszały na ogół najważniejsze i aktualne wyzwania stojące przed gospodarką żywnościową, które były prezentowane w formie referatów wygłaszanych przez naukowców i praktyków. Prócz referatów naukowych tradycją Seminariów Geograficzno-Rolniczych były studia terenowe nawiązujące do głównej tematyki konferencji. Seminaria dokumentowała publikacja, w której prezentowano treść najważniejszych referatów.

Ważnym kierunkiem działalności Komisji była integracja środowiska naukowego podejmującego badania z zakresu geografii rolnictwa. Badacze z różnych ośrodków naukowych uczestniczyli we wspólnych projektach badawczych i innych przedsięwzięciach naukowych.

Od początku lat dziewięćdziesiątych prace Komisji stopniowo poszerzały swój zakres badawczy i obejmowały szeroką problematykę obszarów wiejskich. Gospodarka żywnościowa i rolnictwo były nadal najważniejszym polem badawczym, ale dostrzegano coraz wyraźniej potrzebę badań innych funkcji obszarów wiejskich. Kolejne Seminaria potwierdzały słabnące znaczenie rolnictwa w rozwoju obszarów wiejskich i konieczność poszukiwania nowych form aktywności gospodarczej na wsi. Rozszerzenie tematyki Seminariów skłoniły przewodniczącego Komisji do zaproponowania zmiany jej nazwy na Komisja Obszarów Wiejskich PTG. Propozycja została przyjęta przez członków Komisji w 2002 r.

SEMINARIA GEOGRAFICZNO-ROLNICZE

Najważniejszą formą działalności Komisji były ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze organizowane co roku przez inny ośrodek naukowy. W sumie odbyło się dwadzieścia Seminariów a ich głównymi organizatorami, oprócz Polskiego Towarzystwa Geograficznego było 14 instytucji naukowych. Jak podkreślał J. Falkowski (1993, s. 113) „zasadniczym celem spotkań seminaryjnych jest eksponowanie najbardziej aktualnych problemów geografii rolnictwa, przemian funkcjonalno-przestrzennych obszarów wiejskich oraz gospodarki żywnościowej, mających silny związek z bieżącymi przemianami ustrojowymi Polski oraz potrzebami planowania przestrzennego”. Poniżej zestawiono chronologicznie kolejne seminarium:

- I Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Współczesne kierunki rozwoju geografii rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, 27–28 czerwca 1984 r., UMK, Toruń.
- II Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Rolnictwo w planach zagospodarowania przestrzennego gmin i regionów*, 27–28 czerwca 1985 r., Akademia Rolnicza, Wrocław.
- III Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Współczesne procesy rozwojowe rolnictwa karpackiego*, 18–19 czerwca 1986 r., UJ i WSP, Kraków.
- IV Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Metody statystyczno-matematyczne w badaniach geograficzno-rolniczych*, 3–4 września 1987 r., UAM, Poznań.
- V Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Wyniki badań syntetycznych w geografii rolnictwa*, 19–20 września 1988 r., IGiPZ PAN, Radzików pod Warszawą.
- VI Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Ekologiczne aspekty gospodarowania na obszarach wiejskich (na przykładzie Warmii i Mazur)*, 13–14 czerwca 1989, Akademia Rolniczo-Techniczna, Waszeta pod Olsztynkiem.
- VII Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Rolnicze obszary problemowe Polski ze szczególnym uwzględnieniem makroregionu lubelskiego*, 20–21 czerwca 1990 r., UMCS, Łublin.
- VIII Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Przestrzenne aspekty gospodarki żywnościowej (na przykładzie aglomeracji gdańskiej)*, 31 sierpnia – 1 września 1991 r., UG, Gdańsk.
- IX Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Restrukturyzacja obszarów wiejskich w strefach podmiejskich, ze szczególnym uwzględnieniem zagospodarowania rolniczego*, 29–30 czerwca 1992 r., UŁ, Łódź.
- X Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Rolnictwo na obszarach wielofunkcyjnych*, 9–10 września 1993 r., WSP, Kielce.
- XI Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Restrukturyzacja PGR w świetle doświadczeń ogólnokrajowych*, 16–17 września 1994 r., WSI, Koszalin.

- XII Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich Polski*, 25–26 sierpnia 1995 r., UMK, Toruń.
- XIII Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich Polski ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Środkowego*, 21–22 września 1996 r., WSP, Słupsk.
- w 1997 roku planowano w Poznaniu XIV Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Restrukturyzacja gospodarki rolnej Polski na wybranych przykładach*. Niestety trudności finansowe uniemożliwiły organizację konferencji.
- XV Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski – diagnoza stanu (1988–1997) i strategia rozwoju (2010)*, 15–16 października 1998 r., Politechnika Białostocka, Białystok.
- XVI Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Szanse rozwoju obszarów wiejskich na pograniczu polsko-ukraińskim*, 26–28 września 2000 r., UMCS, Lublin.
- XVII Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Polskie rolnictwo w Unii Europejskiej – szanse i zagrożenia*, 6–7 września 2001 r., IGiPZ PAN, Warszawa.
- XVIII Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Współczesne problemy społeczne rozwoju polskiej wsi*, 12–13 września 2002 r., PAP, Słupsk.
- XIX Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Współczesna przeobrażenia i przyszłość wsi polskiej*, 10–11 września 2003 r., AP, UJ, Kraków.
- XX Seminarium Geograficzno-Rolnicze – *Alternatywne źródła dochodów gospodarstw na obszarach wiejskich*, 15–16 września 2004 r., Akademia Świętokrzyska, Kielce.

Seminaria gromadziły liczną grupę specjalistów z zakresu geografii rolnictwa i nauk pokrewnych. Największa konferencja odbyła się w 1985 r. we Wrocławiu, kiedy to uczestniczyło w niej 90 osób. Na ogół jednak w seminariach brało udział od 30 do 60 uczestników. Prawie wszystkie konferencje dzielone były na dwie części – referatową i terenową. Referaty, na ogół związane z tematyką konferencji, umożliwiały wymianę myśli i doświadczeń badawczych, studia terenowe zaś zapoznawały uczestników z praktycznymi problemami wsi i rolnictwa regionu, w którym organizowane było spotkanie.

Znamiennym jest fakt, że w pierwszych Seminarium wygłaszano tylko po kilka referatów. Na przykład w I Seminarium wygłoszono 3 referaty, w II Seminarium – 5 referatów, w III Seminarium – 3 referaty i 5 komunikatów. Jednocześnie dużo czasu przewidziano na dyskusję i wymianę poglądów. W kolejnych latach rosła liczba referujących do kilkunastu, a nawet ponad dwudziestu. Dzięki temu referat mogli wygłosić wszyscy zainteresowani (było to korzystne dla młodszej kadry naukowej), ale brakowało czasu na dyskusję. Ponadto zdarzały się referaty „przypadkowe”, nie na temat lub „niskiej jakości”. Należy zatem w najbliższej przyszłości rozważyć zmianę konwencji części referatowej Seminarium tak, aby referaty były związane z tematem konferencji, umożliwiły

referującemu na szerszą prezentację badanej problematyki i wywoływały dyskusję.

Zmiana powinna także dotyczyć nazwy cyklu Seminariów. Dotychczasowa nazwa *Seminarium Geograficzno-Rolnicze* wynika z wieloletniej tradycji ale nie jest merytorycznie uzasadniona, bowiem współczesna problematyka konferencji wykracza daleko poza zagadnienia z geografii rolnictwa.

PUBLIKACJE I INNA DZIAŁALNOŚĆ KOMISJI

Oprócz organizacji Seminariów Komisja prowadziła działalność publikacyjną. Publikacje towarzyszyły prawie wszystkim Seminariom Geograficzno-Rolniczym. Były to na ogół zbiory referatów lub komunikatów przygotowanych na konferencję. Pierwsze publikacje miały raczej niską jakość edytorską, co wynikało z ograniczonych możliwości drukarskich (materiały były drukowane według starych technologii). Ponadto środki finansowe przeznaczane na ten cel były bardzo skromne. Publikacje w formie materiałów pokonferencyjnych ukazywały się po wszystkich Seminariach z wyjątkiem Poznania w 1987 r. (*Współczesne kierunki...* 1984; *Rolnictwo w planach...* 1985; *Wybrane zagadnienia...* 1986; *Badania syntetyczne...* 1988; *Ekologiczne aspekty...* 1989; *Rolnicze obszary...* 1990). W latach 90. zdecydowanie poprawiła się forma wydawanych publikacji, co wynikało zarówno z wprowadzenia nowych technologii drukarskich oraz wykorzystania technik komputerowych. Prócz poprawy samego druku, teksty wzbogacane były przez liczne mapy, ryciny i fotografie (*Wybrane problemy...* 1991; *Restrukturyzacja obszarów...* 1992; *Rolnictwo na obszarach...* 1993; *Restrukturyzacja Państwowych...* 1994; *Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna...* 1995; *Wielofunkcyjna gospodarka...* 1996; *Gospodarka przestrzenna...* 1998; *Szanse rozwoju...* 2000).

Od 2000 r. nastąpiła zmiana w działalności publikacyjnej. Zaniechano wydawania materiałów pokonferencyjnych¹, a ich miejsce zajęła seria wydawnicza *Studia Obszarów Wiejskich*, która wydawana jest wspólnie przez Komisję Obszarów Wiejskich PTG i Zespół Badań Obszarów Wiejskich IGiPZ PAN. W *Studiach* publikowane są m.in. najciekawsze zdaniem redaktorów kolejnych tomów artykuły naukowe, a ich streszczenia referowane są podczas konferencji (Bański 2001; Bański, Rydz 2002; Górz, Guzik 2003; Pałka 2004). Wszystkie tomy *Studiów* są recenzowane, a seria ma już ugruntowane miejsce na geograficznym rynku wydawniczym. Do tej pory ukazało się 6 tomów *Studiów* – oprócz wyżej wymienionych J. Bański, W. Stola (2002) oraz J. Bański (2004). Aby dać szansę opublikowania swoich prac wszystkim osobom zgłaszającym się z refe-

¹ Jednym z powodów rezygnacji z druku materiałów pokonferencyjnych była nieprzychylność do tej formy publikacji Komitetu Badań Naukowych. Publikacje dokumentujące konferencje były bardzo nisko oceniane i nie można było uzyskać na nie dodatkowych środków finansowych.

ratem na Seminarium, organizatorzy konferencji w miarę możliwości wydają dodatkową publikację zawierającą zgłoszone referaty (*Zróżnicowanie przestrzenne...* 2002; *Współczesne przeobrażenia...* 2003; *Alternatywne źródła...* 2004).

Komisja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PTG prowadziła, aczkolwiek w ograniczonym zakresie, inną działalność naukową. Uczestniczyła m.in. w przygotowaniu Zjazdów Polskiego Towarzystwa Geograficznego, organizując sekcje problemowe z zakresu geografii rolnictwa (np. Opole 1985, Sosnowiec 1987, Sosnowiec 1998) oraz Zjazdów Geografów Polskich (Łódź 1986). Ponadto Komisja współpracowała i współpracuje poprzez swoich członków z uczelniami i innymi instytucjami naukowymi, biurami planowania przestrzennego, organizacjami społecznymi itp.

PODSUMOWANIE

Wzrost zainteresowania obszarami wiejskimi oraz potrzeba wykonania wielu ekspertyz i opracowań planistycznych zgłaszanych przez różne agendy administracji państwowej i Unii Europejskiej stwarza możliwość rozszerzenia spektrum działalności Komisji Obszarów Wiejskich PTG. Potencjał intelektualny jej członków uzasadnia konieczność włączenia się w prace dotyczące szeroko rozumianego rozwoju obszarów wiejskich w ujęciu regionalnym i krajowym.

WYBRANE POZYCJE BIBLIOGRAFICZNE

- Alternatywne źródła dochodów gospodarstw rolnych*, 2004, Materiały XX Seminarium Geograficzno-Rolniczego, IG AŚ, Kielce.
- Badania syntetyczne w geografii rolnictwa*, 1988, Materiały V Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Bański J. (red.), 2001, *Wieś i rolnictwo u progu Unii Europejskiej*, Studia Obszarów Wiejskich, 1, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Bański J., Rydz E. (red.), 2002, *Spoleczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 2, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Bański J. (red.), 2004, *Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy*, Studia Obszarów Wiejskich, 6, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Falkowski J., 1993, *Komisja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (1984–1993)*, [w:] T. Kozłowska-Szczęsna, J. Kondracki, W. Stankowski (red.), *Polskie Towarzystwo Geograficzne w siedemdziesiątą piątą rocznicę działalności*, ZG PTG, Warszawa-Poznań, 112–117.

- Ekologiczne aspekty gospodarowania na obszarach wiejskich (na przykładzie Warmii i Mazur)*, 1989, Materiały VI Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, ART, OBN, PTG, Olsztyn.
- Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich*, 1998, Materiały XV Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, PB, UMK, Białystok-Toruń
- Górz B., Guzik Cz. (red.), 2003, *Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 4, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Pałka E. (red.), 2004, *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, 5, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Restrukturyzacja funkcjonalno-przestrzenna obszarów wiejskich Polski*, 1995, Materiały XII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, UMK, Toruń.
- Restrukturyzacja obszarów wiejskich Polski (ze szczególnym uwzględnieniem stref podmiejskich)*, 1992, Materiały IX Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, UŁ, Łódź.
- Restrukturyzacja Państwowych Gospodarstw Rolnych w świetle doświadczeń ogólnokrajowych (ze szczególnym uwzględnieniem woj. koszalińskiego i woj. słupskiego)*, 1994, Materiały XI Seminarium Geograficzno-Rolniczego, WSI, PTG, Koszalin.
- Rolnictwo na obszarach wielofunkcyjnych*, 1993, Materiały X Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, WSP, Kielce.
- Rolnictwo w planach zagospodarowania przestrzennego gmin i regionów*, 1985, Materiały II Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, AR, Wrocław.
- Rolnicze obszary problemowe Polski*, 1990, Materiały VII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, UMCS, Lublin.
- Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich na pograniczu polsko-ukraińskim*, 2000, XVI Seminarium Geograficzno-Rolnicze, PTG, UMCS, Lublin.
- Wielofunkcyjna gospodarka na obszarach wiejskich (ze szczególnym uwzględnieniem Pomorza Środkowego)*, 1996, Materiały XIII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, WSP, Słupsk.
- Współczesne kierunki rozwoju geografii rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, 1984, Materiały I Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, UMK, Toruń.
- Współczesne przeobrażenia i przyszłość wsi polskiej*, 2003, Materiały XIX Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, UJ, AP, Kraków.
- Wybrane problemy gospodarki żywnościowej Polski*, 1991, Materiały VIII Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, UMK, UG, Gdańsk.
- Wybrane zagadnienia rolnictwa górskiego*, 1986, Materiały III Ogólnopolskiego Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, WSP, AR, UJ, Kraków.
- Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w aspekcie społeczno-demograficznym*, 2002, Materiały XVIII Seminarium Geograficzno-Rolniczego, PTG, IG PAP, Słupsk.

Wykaz tomów Studiów Obszarów Wiejskich:

tom 1 Jerzy Bański (red.), 2001

Wieś i rolnictwo u progu Unii Europejskiej

tom 2 Jerzy Bański, Eugeniusz Rydz (red.), 2002

Spoleczne problemy wsi

tom 3 Jerzy Bański, Władysława Stola, 2002

Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce

tom 4 Bronisław Górz, Czesław Guzik (red.), 2003

Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi

tom 5 Ewa Pałka (red.), 2004

Pozarolnicza działalność na obszarach wiejskich

tom 6 Jerzy Bański (red.), 2004

Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy

ISSN 1642-4689

ISBN 83-904856-3-

Dorobek naukowy, geografii rolnictwa w Polsce

<http://rcin.org.pl>

Studia Obszarów Wiejskich - tom 7

Studia Obszarów Wiejskich